

თამაზ გამყრალიძე

წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა

ანბანური წერის
ტიპოლოგია და წარმოშობა

აკაკი შანიძის †
რედაქციითა და წინასიტყვაობით

THOMAS V. GAMKRELIDZE

ALPHABETIC WRITING AND THE
OLD GEORGIAN SCRIPT.
A TYPOLOGY AND PROVIENCE
OF ALPHABETIC WRITING
SYSTEMS.

THIS WORK DEALS with theoretical problems of the typology of script and the origin and development of alphabetic system of writing from its antecedent, a mixed system of „consonant-syllabic“ type represented by the Old Semitic linear script.

In analyzing problems of the structure and typology of script such concepts – borrowed from linguistics – as „paradigmatics“ and „syntagmatics,“ as well as „the plane of content“ and „the plane of expression“ of script, should be introduced into the modern „science of script“ or „grammatology“ which views writing as a semiotic or sign system.

These concepts should become basic in the analysis both of the structure and typology of script and of problems of its origin and development. Questions of the structure and typology of script, as well as problems of the origin and historical interrelationships of writing systems, should be solved not on the basis of purely external manifestations of the „plane of expression“ of the system, such as the patterns of individual graphic signs – as was practised in traditional palaeography – but on the basis of more substantial internal evidence of the „plane of content“, such as the paradigmatics and syntagmatics of the system, as well as the regularities of their transformations in space and time.

(Continued on back flap)

ივანე ჯავახიშვილს

ქ
დ

ქართული უნივერსიტეტის

დაარსების 70 წლისთავს

81.2 Γp

გ 198

Γ $\frac{4602020200}{608 (06) 89}$

ISBN 5—511—00311—5

© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1989

თამაზ ბაყრალიძე

წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დაგვირგობა

**ანბანური წერის
ტიპოლოგია და წარმოგებლობა**

აკაკი შანიძის †
რედაქციითა და წინასიტყვაობით

ACADEMY OF SCIENCES, GEORGIAN S. S. R.

TSERETELI INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

ALPHABETIC WRITING
AND
THE OLD GEORGIAN SCRIPT

A TYPOLOGY AND PROVENIENCE
OF
ALPHABETIC WRITING SYSTEMS

BY
THOMAS V. GAMKRELIDZE

WITH A PREFACE
By
AKAKI SHANIDZE †

PUBLISHING HOUSE
OF THE TBILISI STATE UNIVERSITY
TBILISI * 1989

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМ. АКАД. Г. В. ЦЕРЕТЕЛИ

Т. В. ГАМКРЕЛИДЗЕ

АЛФАВИТНОЕ ПИСЬМО И ДРЕВНЕГРУЗИНСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

ТИПОЛОГИЯ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ АЛФАВИТНЫХ СИСТЕМ ПИСЬМА

ПОД РЕДАКЦИЕЙ И С ПРЕДИСЛОВИЕМ
А. Г. ШАНИДЗЕ †

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ТБИЛИСИ * 1989

წიგნში განხილულია წერის ტიპოლოგიისა და „ანბანური“ დამწერლობის წარმოშობისა და განვითარების საკითხები.

წერის სტრუქტურასა და ტიპოლოგიასთან დაკავშირებულ პრობლემათა შესწავლისას თანამედროვე მეცნიერებაში წერილობით სისტემათა შესახებ, ანუ „დამწერლობათმცოდნეობაში“ ან „გრამატოლოგიაში“, რომელიც დამწერლობას განიხილავს საზოგადოდ როგორც სემიოტიკურ (ანუ ნიშანთა) სისტემას, საჭიროა შემოვიღოთ ისეთი სტრუქტურულ-ენათმეცნიერული ცნებები, როგორიცაა წერილობითი სისტემის „პარადიგმატიკა“ და „სინტაგმატიკა“ და სისტემის „შინაარსისა“ და „გამოხატულების პლანი“.

ეს ცნებები ძირეულია წერითი სისტემის სტრუქტურისა და ტიპოლოგიის, ასევე მისი წარმოშობა-განვითარების ანალიზისათვის. ამასთანავე ამგვარი ანალიზი უნდა ემყარებოდეს არა „გამოხატულების პლანის“ გარეგანი გამოვლინებების განხილვას, როგორცაა, მაგალითად, ცალკეულ წერით სიმბოლოთა ფორმა და მოხაზულობა, როგორც ეს ტრადიციულ „პალეოგრაფიაში“ ხდებოდა, არამედ „შინაარსის პლანის“ უფრო არსებით შინაგან სტრუქტურულ მონაცემებს, როგორცაა წერის პარადიგმატიკა და სინტაგმატიკა, აგრეთვე მათი გარდაქმნის კანონზომიერებანი დროსა და სივრცეში.

ნაშრომში სპეციალური განხილვის საგანია ძველი ქართული ანბანური დამწერლობის წარმოშობისა და განვითარების საკითხები და მოცემულია მისი წერილობითი წყაროს დადგენის ცდა.

თანმიმდევრულად „ანბანური“ წერის უძველეს ნიმუშს წარმოადგენს კლასი-

კური ბერძნული დამწერლობა, რომელიც წარმოიშვა ძველი სემიტური „კონსონანტურ-სილაბური“ წერისაგან. ძველი სემიტური, ძველი ბერძნული და ძველი ქართული წერილობითი სისტემების ერთმანეთთან სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური შეპირისპირება ავლენს ქართული დამწერლობის დამოკიდებულებას ძველ ბერძნულ და არა ძველ სემიტურ სისტემაზე, რომელსაც ჩვეულებრივ უკავშირებდნენ ძველ ქართულ ასომთავრულ დამწერლობას. სწორედ ბერძნული წერითი სისტემა იყო გამოყენებული როგორც წერითი პროტოტიპი ძველი ქართული დამწერლობის შესაქმნელად.

ქართული „ასომთავრულის“ შედარება სხვა წერით სისტემებთან, რომლებიც ასევე ძველ ბერძნულ წერილობით პროტოტიპს ემყარება (ისეთ სისტემებთან, როგორცაა კობტური, გოთური, ძველი სომხური და ძველი სლავური) ავლენს ძველი ქართული წერის სტრუქტურულ მახასიათებლებს და არკვევს მის ტიპოლოგიურ ადგილს ადრექრისტიანული ხანის ამ დამწერლობათა შორის, რომლებიც შეიქმნა აღმოსავლურ-ქრისტიანულ კულტურულ სამყაროში როგორც ორიგინალური ეროვნული დამწერლობანი.

გრამატოლოგიის თეორიულ საკითხთა განხილვა სხვადასხვა სტრუქტურის წერილობით სისტემათა ფართო მოხმობით და მათი სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ანალიზი, ნაშრომში წარმოდგენილი პრობლემები წერის წარმოშობასა და განვითარებასთან დაკავშირებით საინტერესო იქნება ფილოლოგებისა და კულტურის ისტორიკოსებისათვის, აგრეთვე მკითხველთა ფართო წრისათვის, ვინც დაინტერესებულია წერის თეორიისა და ისტორიის საკითხებით.

РАБОТА посвящена рассмотрению теоретических проблем типологии письма и зарождения и развития алфавитной системы письменности из существовавшей ей смешанной системы „консонантно - силлабического“ типа, которую представляла старосемитская линейная письменность.

При анализе проблем структуры и типологии письма в современную „науку о письме“, или „грамматологию“, рассматривающую письменность как семиотическую, знаковую систему, следует ввести такие заимствованные из лингвистики понятия, как „парадигматика“ и „синтагматика“ письма, а также „план содержания“ и „план выражения“ письменной системы.

Эти понятия должны стать основополагающими как при анализе структуры и типологии письма, так и проблем его возникновения и развития. При этом вопросы структуры и типологии письма, а также проблемы происхождения и исторических взаимоотношений письменных систем следует решать не на основе чисто внешних проявлений „плана выражения“ системы, каковыми являются начертания отдельных знаков письменных систем, как это делалось в традиционной „палеографии“, а на базе более существенных внутренних факторов „плана содержания“ системы, такими, как парадигматика и синтагматика письма, а также закономерности их преобразований в пространстве и времени. В работе специально разбираются проблемы происхождения древнегрузинской (иберийской) системы письма и определения ее источников. Анализ древнегрузинской письменной системы проводится на широком типологическом фоне различных систем алфавитной письменности, с привлечением старосемит-

ской (финикийской) и греческой систем письма, а также и других письменностей, происшедших из этих последних. Древнейшей системой последовательно алфавитного письма считается греческая письменность, происшедшая из старосемитского „консонантно-силлабического“ письма.

Сопоставительный анализ старосемитской, древнегреческой и древнегрузинской систем письма выявляет зависимость древнегрузинской системы от греческой (а не старосемитской системы письма, с которой обычно связывали древнегрузинскую письменность), что объясняется использованием греческой системы в качестве письменного образца при создании древнегрузинской парадигматики письма.

Сравнение древнегрузинской письменности с алфавитными письменными системами, восходящими к греческому письменному прототипу, такими, как коптская, готская, древнеармянская и старославянская, выявляет внутренние структурные особенности древнегрузинского алфавита и определяет его типологическое место среди этих систем раннехристианской эпохи, созданных как оригинальные национальные письменности восточнохристианского культурного мира.

Рассмотрение теоретических проблем грамматологии, привлечение письменных систем различного типа и их структурно - типологический анализ, затрагиваемые в работе вопросы зарождения и развития письма делают ее интересной для филологов и историков культуры, а также для широкого круга читателей, интересующихся вопросами теории и истории письма [см. стр. 207 и след.].

*„Alles Gescheidte ist schon gedacht worden,
man muss nur versuchen es noch einmal
zu denken“.*

G o e t h e

*„ყველაფერი გონივრული უკვე ნაფიქრია,
უნდა ვეცადოთ მხოლოდ, ყოველივე ეს ხელ-
ახლა გაეიაზროთ“.*

გოეთე

ახტორის აზანი

წინამდებარე ნაშრომი უკვე გამზადებული იყო დასაბეჭდად 1976 წლისათვის, როდესაც მას რედაქცია გაუწია და წინასიტყვაობა დაურთო აკაკი შანიძემ. იგი ეძღვნებოდა ქართული დამწერლობათმცოდნეობისა და საზოგადოდ მთელი ახალი ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერების დამფუძნებლის — დიდი ივანე ჯავახიშვილის დაბადებიდან 100 წლისთავს, რომელიც იმხანად აღინიშნებოდა, მაგრამ სხვადასხვა ტექნიკური მიზეზების გამო წიგნის გამოქვეყნება ძლიერ დაყოვნდა და მისი გამოცემა ვერ მოხერხდა აღნიშნული თარიღისათვის.

ამჟამად ჩვენ ქართული მეცნიერების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი თარიღის წინაშე ვდგავართ: მიმდინარე წლის შემოდგომაზე აღინიშნება ქართული უნივერსიტეტის დაარსების 70-ე წლისთავი. მე მინდა ეს წიგნი ივანე ჯავახიშვილთან ერთად ამ ღირსშესანიშნავ თარიღსაც ვუძღვნა.

ამ ორ თარიღს შორის არსებული დრო ერთ ათწლეულზე მეტით განიზომება, რამაც საჭირო გახადა წიგნში გარკვეული დამატებები შეგვეტანა, ძირითადად ბიბლიოგრაფიული ხასიათისა, რომლებიც ასახავენ ამ პერიოდში გამოსულ ყველაზე მნიშვნელოვან და საინტერესო ნაშრომებს, მიძღვნილს სხვადასხვა წერით სისტემათა და, კერძოდ, ქართული დამწერლობის სტრუქტურის, წარმოშობისა და განვითარების საკითხებისადმი.

თ. კ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე

თბილისი. სექტემბერი, 1988 წ.

შ ი ბ ა კ რ ს ი Содержание

ავტორისაგან	9
შემოკლებათა სია	
<i>СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ</i>	10
წინასიტყვაობა (აკ. შანიძე)	15
შესავალი	23

თ ა ვ ი I. კველი სემიტური კონსონანტურ-სილაბური დაწერლობა

1. კველი სემიტური ასოდაწერლობა როგორც კონსონანტური წერის უძველესი ნიმუში	24
2. კველი ფინიკური დაწერლობა და დასავლურ-სემიტური ენები	28
3. კველი სემიტური წერის ქანაანური შტო	36
4. კველი სემიტური წერის არამეული განშტოება	36
5. კველი სემიტური დაწერლობის ნიშანთსახელები	39
6. კველი სემიტური დაწერლობის ნიშანთრიგი. წერითი სისტემის პარადიგმატიკა და სინტაგმატიკა	42
7. სემიტური დაწერლობის ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობები	46
8. წერითი სისტემის გამოხატულებისა და შინაარსის პლანი	49
9. კველი სემიტური კონსონანტური დაწერლობის წარმოშობის პრობლემა	50
10. კველი სემიტური დაწერლობა როგორც წერის კონსონანტურ-სილაბური სისტემა	58
11. ხმოვნის გამოხატვა სემიტურ დაწერლობაში	64

თ ა ვ ი II. ბერძნული ანბანური დაწერლობა

1. ბერძნული დაწერლობა და მისი მნიშვნელობა	67
2. ხმოვან ბგერათა გამოხატველი ნიშნები ბერძნულში	70
3. არქაული ბერძნულის თანხმოვანთა სისტემა და ხშულ თანხმოვანთა გრაფიკული გამოხატვა	75

4. სიბილანტური სპირანტების გამომსატველი ნიშნები სემიტურსა და ბერძნულში	78
5. ბერძნული ანბანის დამატებითი ნიშნები და მათი წარმომავლობა	80
6. ბერძნული დამწერლობის სამი სახეობა	82
7. ბერძნული ანბანის უნიფიცირება იონიური დამწერლობის საფუძველზე და კლასიკური ბერძნული სისტემის ჩამოყალიბება	86
8. ბერძნული ანბანის რიცხვ-ნიშნთა სისტემა	89
9. ბერძნული დამწერლობისაგან წარმომდგარი წერითი სისტემები	92
10. ბერძნული წერითი სისტემისაგან წარმომდგარი ქრისტიანული ეპოქის დამწერლობანი	97
კოპტური დამწერლობა	97
გოთური დამწერლობა	100
ძველი სომხური დამწერლობა	104
ძველი სლავური დამწერლობა	112

თ ა 3 0 III. ქართული ასომთავრული დამწერლობა

1. ანბანურ დამწერლობათა შექმნის ტიპოლოგია	118
2. არქაული ქართულის ფონემური (ბგერითი) შედგენილობა	125
3. ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის შესაძლებელი წერითი პროტოტიპები	129
4. ასომთავრული ანბანის პარადიგმატიკა ბერძნულ და სემიტურ სისტემებთან შეფარდებით	134
5. ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის რიცხვ-ნიშნთა სისტემა	149
6. ქართული ანბანის „დანართი“ ნაწილი ბერძნული სისტემის თვალსაზრისით	150
7. ქართული ანბანის ასო-ნიშნთა სახელები	157
8. ასომთავრული დამწერლობის სიმბოლოთა გრაფიკული ანალიზი	159
9. ასომთავრული დამწერლობის გრაფიკულ სიმბოლოთა წარმომავლობა	169
10. ქართული ასომთავრული ანბანი როგორც ბერძნული დამწერლობის გრაფიკული სტილიზაციის შედეგად შექმნილი ახალი ეროვნული დამწერლობა	181

11. ქართული ასომთავრული დამწერლობა შედარებით კობ-ტურთან, გოთურთან, სომხურთან და სლავურთან	187
12. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შექმნელის ვინაობა	194
13. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შექმნის თარიღი	196
14. „მწიგნობრობა ქართული“ და ქართული „ალოგლოტოგრაფია“	198
15. „ასომთავრული“, „ნუსხა-ხუცუბი“, „მხედრული“	202
ბილოტიჟა	206

Глава первая. СТАРОСЕМИТСКАЯ КОНСОНАНТНО-СИЛЛАБИЧЕСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

1. Происхождение алфавитных письменных систем христианской эпохи как частная проблема общей типологии развития письма	209
2. Письменность как семиотическая система и общая теория письма («грамматология»). «План содержания» и «план выражения» письменной системы. «Парадигматика» и «синтагматика» письма	210
3. Типология старосемитской системы письма	216

Глава вторая. ДРЕВНЕГРЕЧЕСКАЯ АЛФАВИТНАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

1. Преобразование в греческом старосемитской консонантно-силлабической системы и переход на алфавитную систему письма	223
2. Парадигматика письма и система числовых значений	233

Глава третья. ПИСЬМЕННОСТИ ХРИСТИАНСКОЙ ЭПОХИ, БЕРУЩИЕ НАЧАЛО ОТ ГРЕЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ СИСТЕМЫ

1. Коптская письменность	238
2. Готская письменность	242
3. Древнеармянская письменность «Еркатагир»	245
4. Старославянская письменность	252

**Глава четвертая. ДРЕВНЕГРУЗИНСКАЯ
ПИСЬМЕННОСТЬ «АСОМТАВРУЛИ»**

1. Типология создания древних алфавитных систем письма 258
2. Проблема письменного прототипа древнегрузинского письма «Асомтаврули». Греческая основа древнегрузинского алфавита 263
3. Парадигматика алфавитной письменности «Асомтаврули» в соотношении с греческой и семитской системами 269
4. «Дополнительная» часть древнегрузинского алфавита 282
5. Наименования букв древнегрузинского алфавита 287
6. Графический анализ древнегрузинского капитального письма «Асомтаврули» 289
7. Древнегрузинская письменность «Асомтаврули» в типологическом сопоставлении с коптской, готской, древнеармянской и старославянской системами письма 294

ბიბლიოგრაფია და საძიებლები

БИБЛИОГРАФИЯ И УКАЗАТЕЛИ

დამოწმებული ლიტერატურა

Цитированная литература 309

საძიებლები

Указатели 325

წინასიტყვაობა

ქართველებს ორნაირი წერა გვაქვს: ერთი ძველი, მეორე ახალი. ისინი იმდენად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, რომ კაცს ეგონება, ეს ორი სხვადასხვა ერის წერა არისო. მაგრამ უტყუარი ფაქტია, რომ ახალი ქართული წერა ძველი ქართული წერის განვითარების შედეგად არის მიღებული.

პირველად შეიქმნა ის ძველი ანბანი, რომელიც ასომთავრულის სახელით არის ცნობილი. მისი ასოების ნახევარზე მეტს მრგვალი ან მომრგვალო ნაწილები აქვთ, და ამის გამო მას მრგლოვანი დაერქვა.

ამ ასოებით არის შესრულებული უძველესი ქართული წარწერები: ბოლნისისა, მცხეთის ჯვრისა, ურბნისისა, პალესტინის ქართული მონასტრისა (ბეთლემს ახლოს) და სხვა. ამავე ასოებით არის დაწერილი უძველესი ქართული ხელნაწერები, რომლებიც პალიმფსესტების სახით არის მოღწეული და ეგრეთწოდებულ ხანმეტ ტექსტებს შეიცავენ. ისინი ინახება როგორც თბილისში, ისე საზღვარგარეთ: ოქსფორდ-კემბრიჯსა და ვენაში.

თბილისში დაცული პალიმფსესტების პირვანდელი ტექსტები ამოიკითხა და დაბეჭდა ი. ჯავახიშვილმა, რითაც საფუძველი დაუდო უძველესი სალიტერატურო ქართულის ძეგლთა შესწავლის საქმეს. ეს ტექსტები წარმოადგენს ნაწყვეტებს სახარებიდან, აგრეთვე აპოკრიფებიდან¹. შემდეგ მეც დაბეჭდე აქაურ პალიმფსესტურ ხელნაწერში ამოკითხული ხანმეტი მრავალთავის ნაწყვეტები². მევე გამოვეცი ხანმეტი ლექციონარი, რომელიც სინურია წარმოშობით. იგი ერთ დროს პ. შუხარდტის ნაქონებია და, მისი ანდერძის თანახმად, ამჟამად გრაცის უნივერსიტეტშია დაცული (ავსტრიაში). ეს ერთადერთი ხელ-

1 ი. ჯავახიშვილი, ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის (წინასწარი მოხსენება ნიშუშების დართვით): ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, II, 1922—1923 (გადაბეჭდილია იმავე ავტორის „ქართულ დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“-ში, მეორე გამოც. 1949, 274—366).

2 ა. შანიძე, ხანმეტი მრავალთავი: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. VII, 1927, 98—159.

ნაწერია, რომელიც ხანმეტ ტექსტს შეიცავს (ნაწყვეტებს სახარები-დან) და არ არის პალიმფსესტი³.

ოქსფორდისა და კემბრიჯის პალიმფსესტური ფურცლების პირვან-დელი ნაწერი შეიცავს იერემიას წინასწარმეტყველების ხანმეტ ნაწყვეტებს. ეს ფურცლები ნაპოვნია წარსული საუკუნის ოთხმოცდაათიან წლებში კაიროს ებრაელთა სალოცავის საგანძურში და უთუოდ იერუსალიმური წარმოშობისაა. ოქსფორდის ფურცლის ხანმეტი ტექსტი გამოსცა ი. ჯავახიშვილმა⁴, ხოლო კემბრიჯული ფურცლებისა — მე⁵.

ვენის ხელნაწერი, ალბათ სინური წარმოშობისა, შეიცავს, სხვათა შორის, იაკობის პირველსახარების ხანმეტ ნაწყვეტებს და აგრეთვე ნაწყვეტებს ოთხთავიდან. ეს ნაწყვეტები ამოიკითხა და გამოსცა ბირმინგამელმა მეცნიერმა ჯ. ნ. ბერძოლმა⁶.

ხანმეტობა უტყუარი ენობრივი ნიშანია, რომელიც ახასიათებს უძველესი სალიტერატურო ქართულის ძეგლებს, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევიათ წარწერებისა და ხელნაწერების სახით. ასოები, რომლებიც ამოკვეთილია ქვაზე ან რომლებითაც დაწერილია ძველი ხანმეტი ხელნაწერი, არის მრგლოვანი ანუ ასომთავრული.

თავდაპირველად ასოები ერთი ზომისა იყო სიმაღლით — ყველა ორ პარალელურ ხაზს შორის თავსდებოდა, მაგრამ შემდეგ ზოგ მათგანს ჩამოუგრძელდა ვერტიკალური ხაზი. ეს ასოებია: $\Psi \Phi \chi \text{ } \Psi \text{ } \Psi$. ამას გარდა, ასოები სწორად იდგნენ და ზოგ მათგანს უძველეს წარწერებში (ხანმეტობის ხანისაში) თავი შეკრული ჰქონდა: $\Psi \Psi \Psi$, მაგრამ შემდეგ თანდათანობით გაეხსნათ. საერთო შესახედაობის გამო უძველესი ძეგლების დაწერილობას **მრგვლოვანი** ანუ **მრგლოვანი** დაერქვა.

³ ხანმეტი ლექციონარი. ფოტოტიპური რეპროდუქცია: გამოსცა და სიმფონია დაურთო ა. შანიძემ (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 1), 1944. ლექციონარის ტექსტი პირველად დაებეჭდა 1929 წელს: ქართული ხელნაწერები გრაკში (ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, ტ. IX, 1929, 310—353).

⁴ ხსენებულ ნაშრომში.

⁵ ა. შანიძე, ხანმეტი იერემიას კემბრიჯული ნაწყვეტები: ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. IV, 1938, 29—42.

⁶ J. Neville Birdsall, A second Georgian Recension of the Protoevangelium Jacobi: Le Muséon, 83, 1970, 49—72; Khanmeti Fragments of the Synoptic Gospels from the Ms. Vind. Georg. 2: Oriens Christianus, Bd. 55, 1971, 62—89.

მრგლოენისაგან მე-9 საუკუნეში განვითარდა კუთხოვანი წერა, რომელშიც ოთხი სხვადასხვა სიმაღლის ასოთა ჯგუფი შემუშავდა. ორი ხაზის ნაცვლად რომ ოთხი პარალელური ხაზი გავავლოთ პორიზონტალურად და მათ შორის ახლად შემუშავებული ასოები ჩავწეროთ, ვნახავთ, რომ:

ა) ერთი ჯგუფის ასოები ორ შუა ხაზს შორის არის მოქცეული:

ⵀ ⵇ ⵓ ⵓ ⵓ — ეს არის შუა ასოები;

ბ) მეორე ჯგუფის ასოებს თავი ზემო ხაზზე ეწყება და ტანი შუა პარალელურ ხაზებში აქვს მოქცეული: ⵁ ⵃ ⵅ ⵇ და სხვ. ეს არის ზედა ასოები;

გ) მესამე ჯგუფის ასოებს თავი ორ შუა პარალელურ ხაზს შორის აქვს გაკეთებული და ბოლოები ძირამდე ეშვება: ⵉ ⵏ ⵓ და სხვ. ეს არის ქვედა ასოები;

დ) მეოთხე ჯგუფის ასოებს მთელი სიმაღლე უჭირავთ, პირველი ხაზიდან მეოთხემდე: ⵍ ⵎ ⵏ. ეს არის მაღალი ასოები.

ორ შუა პარალელს შორის მოქცეული კუთხოვანი დაწერილობის ასოები (ან ასოთა ნაწილები) დახრილია მარცხნიდან მარჯვნივ და ხაზების გადაკვეთის ადგილას კუთხეები კეთდება. ამ ასოებს შესახებობა კურსივისა აქვთ და კუთხეების გამო კუთხოვანს ვეძახით, ძველად კი უფრო ნუსხურს ეძახდნენ. მრგლოვანი და კუთხოვანი (ნუსხური) — ორივე ძველი ქართული ძეგლების ასოებია: მრგლოვანი პირვანდელია, კუთხოვანი — მერმინდელი. კუთხოვნით დაწერილ ძეგლებში მრგლოვანიც იხმარება, მაგრამ სათაურებში და ინიციალებად. ხელნაწერთა უმეტესობა, რომლებიც მე-10—მე-11 საუკუნეს განეკუთვნება, კუთხოვანი ასოებით არის დაწერხლი. პირველად ასეთი ასოები გვხვდება ანდერძში, რომელიც ახლავს უძველეს ქართულ თარიღიან ხელნაწერს — 864 წ. გადაწერილ სინურ მრავალთავს. ეს წიგნი თავიდან ბოლომდის მრგლოვნით არის დაწერილი, მაგრამ მისი ანდერძის ნაწილი, რომელიც ხელნაწერის ბოლოს არის მოთავსებული, კუთხოვანი ასოებით არის შესრულებული.

კუთხოვანი წერისაგან მე-11 საუკუნეში წარმოიშვა ახალი სახის ასოები, რომელთაც გადმოჰყვა ოთხ ჯგუფად დაყოფის საფუძველი, თანაც კუთხოვანი ასოების კუთხიანი ნაწილები დამრგვალდა და ასოები საერთოდ გასწორდა. ძველი წერა (მრგლოვანი და კუთხოვანი) ეკლესიას დარჩა სახმარებლად, ხოლო საერო საქმეებისათვის იყენებ-

დნენ ახალს, რომელსაც **მხედრული** დაერქვა. პირველ ხანებში მხედრულის ასოები კიდევ რამდენადმე ჰგვანდნენ კუთხოვნისას, მაგრამ თანდათან შორდებოდნენ მათ, ასე რომ მე-13 საუკუნეში მხედრული წერა საბოლოოდ დასცილდა მას.

მხედრულის განვითარებისა და განმტკიცების შემდეგ ძველ წერას (მრგლოვანს, ნუსხურს) დაერქვა **ხუცური**, რადგან მას ხუცები იყენებდნენ ეკლესიის საჭიროებისათვის, ხოლო ცალკე მრგლოვანს **ასომთავრულის** სახელით აღნიშნავდნენ.

მრგლოვანი წერა არ შეწყვეტილა მე-9 საუკუნეში, როცა მისგან წარმოიშვა კუთხოვანი (ნუსხური), და არც ეს უკანასკნელი გადავრდნილა მე-11 საუკუნეში, როცა მისგან განვითარდა წერის ახალი სახე — მხედრული. სხვადასხვა სახის ქართული ასოები შემდეგაც იხმარებოდა, მაგრამ ისე, რომ საეკლესიო წიგნებს წერდნენ ძველი ასოებით (მრგლოვანით ან მისგან წარმომდგარი კუთხოვნით, რომელშიც მრგლოვანიც იყო გარეული), ხოლო მეფეთა ბრძანებანი, სასამართლოს დადგენილებანი და საერო ხასიათის სხვა დოკუმენტები თუ წიგნები (პოემები, მოთხრობები და სხვა) იწერებოდა მხედრულად. მე-9 — მე-10 საუკუნის სახარებანი, საქმე მოციქულთა, პავლეს ეპისტოლეები, დავითნი, ლექციონარები და მრავალთავები მრგლოვანი ხელით არის ნაწერი. „მამათა სწავლანი“ (დაწერილია 943 წლამდის), იოანე ოქროპირის ცხოვრება (968 წ.), ოშკის ანუ ათონის ბიბლია (978 წ.), იერუსალიმური წინასწარმეტყველები (მე-11 ს.), იერუსალიმური ლექციონარი (მე-10 — მე-11 ს.) და ბევრი სხვა კუთხოვანი ასოებით (ნუსხა-ხუცურით) არის დაწერილი. მე-10 საუკუნის შატბერდის კრებულის ერთი ნაწილი მრგლოვანით არის დაწერილი, მეორე ნაწილი კი — კუთხოვნით (ნუსხა-ხუცურით). ასეთივე ვითარებაა აგრეთვე 1050 წ. გადაწერილს მარტილის სახარებაში. შემდეგ და შემდეგ ნუსხა-ხუცურმა თანდათანობით გაიკაფა გზა: თითქმის ყოველგვარი საეკლესიო წიგნი, მათ შორის ახლისა და ძველი აღთქმის წიგნებიც, ნუსხა-ხუცურით იწერებოდა⁷, რომელიც უფრო ეკონომიური იყო. ასომთავრული საყოველთაოდ იხმარებოდა მხოლოდ წარწერებში მე-18 საუკუნემდის.

ამ მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, რომ ქართული ანბანის ასოებს თავისი განვითარების გზაზე დიდი ცვლილება განუცდიათ, იმდენად დიდი, რომ დღევანდელი ქართული წერა სრულებით არ ჰგავს იმას, რომ-

⁷ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976 (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 18), გვ. 9—11.

ლისგანაც იგი წარმოიშვა⁸. ზოგი ასო მეტად იცვალა, ზოგი ნაკლებად. ერთადერთი ასო, რომელიც ბეჭდურ ნაწარმოებში დღესაც ისე გამოიყურება, როგორც იგი გამოჰყავდათ მე-5 საუკუნეში ქვაზე თუ ეტრატზე, არის ს.

რაკი ქართული ანბანი თავდაპირველად იმ სახით შეიქმნა, როგორც ეს უძველეს წარწერებსა და უძველეს ხელნაწერებშია წარმოდგენილი, რომელთა ასოები მრგლოვნის ანუ ასომთავრულის სახელით არის ცნობილი, ამიტომ ცხადია, როცა ქართული ანბანის წარმოშობაზე ვმსჯელობთ, მხედველობაში უნდა გვქონდეს მხოლოდ ეს ძველი ქართული წერა, მრგლოვანი ასოებით ანუ ასომთავრულით შესრულებული. სწორედ ამ საკითხისადრე მიძღვნილი თამაზ გამყრელიძის აქ წარმოდგენილი მონოგრაფია, სადაც საკითხი განხილულია სემიტური წერისა და ბერძნული ანბანის განვითარების ფონზე. შესაძარებლად მოხმობილია ბერძნულისაგან დამოკიდებული სხვა შრიფტები (კობტური, გოთური, სლავური, სომხური), დაწვრილებით არის განხილული ქართული ანბანი და მიღებულია დასკვნა, რომ ქართული ანბანი, რომელიც დამოუკიდებელი ეროვნული ანბანია, დალაგებულია ბერძნული ანბანის მიხედვით და უეჭველად ატარებს მის გავლენას. ავტორის აზრით, ქართული ანბანის შექმნის დრო არის ქრისტიანობის გავრცელებისა და განმტკიცების ხანა საქართველოში. ქართული ანბანი შეიქმნა, რომ თარგმნილიყო ახალი სარწმუნოებისათვის საჭირო წიგნები.

მართლაც, მეტად დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ საქართველოს უძველეს დედაქალაქ მცხეთაში და მის მიდამოებში აღმოჩენილია ბერძნული და არამეული წარწერები, რომლებიც ქრისტიანობის წინა ხანას განეკუთვნებიან, მაგრამ ჯერჯერობით არ ჩანს ქართული წარწერები იმავე ხანისა. რამდენადმე ესეც მხარს უჭერს იმ დებულებას, რომ ქართული მწერლობა ქრისტიანობის ხანაში არის შექმნილი და მისი საჭიროებისათვის.

ქართული ანბანი რომ ბერძნულის კვალბაზე არის შექმნილი, ამას ადასტურებს შემდეგი გარემოება:

ა) ქართული წერა მარცხნიდან მარჯვნივ მიიმართება, როგორც ბერძნულში, და არა მარჯვნიდან მარცხნივ, როგორც ეს არის სემიტურ ენათა წერაში.

⁸ მხედრული ასოების განვითარება პირველად დ. ბაქრაძემ წარმოადგინა ტაბულაზე: Д. З. Бакрадзе, Грузинская палеография (Труды V археологического съезда в Тифлисе. М., 1887) და შემდეგ ი. ჭავჭავაძის მიერ „ქართული პალეოგრაფიის“ ბოლოს დართულ ტაბულაზე.

ბ) ქართული ანბანი შეიცავს როგორც თანხმოვნებს, ისე ხმოვნებს, როგორც ეს არის ბერძნულში, წინააღმდეგ სემიტური ანბანისა, რომელმაც მხოლოდ თანხმოვნები იცის.

გ) ქართულ ანბანში შეყვანილია ორი ხმოვანი, Γ და ჭ , რომელთაგანაც პირველი მე-8 ადგილას ზის, მეორე კი — სულ ბოლოს. მათი უქონლობა არას დააკლებდა ძველ ქართულ მწერლობას, მაგრამ საქმე ის არის, რომ ისინი შექმნილია ბერძნული ანბანის H და Ω ასოთა მიხედვით, რომლებიც გრძელ ვ -სა და გრძელ ო -ს გადმოსცემენ შესაბამისად. გრძელი ხმოვნები ქართულ ენას არ გააჩნდა მწერლობის შექმნის ხანაში და არც ახლა გააჩნია, მაგრამ რაკი ბერძნულ ანბანში ისხდა ასოები H და Ω , ქართულშიც შეიქმნა მათი შესატყვისი ნიშნები.

დ) ქართულში იყო და არის ხმოვანი უ , მაგრამ მისი გამომხატველი ნიშანი არ შეუქმნიათ. ეს გამონაკლისი იმის გამო არის, რომ იმდროინდელ ბერძნულში ხმოვანი უ ორი ნიშნით გადმოიცემოდა (OY). ამის მიხედვით უ ბგერისთვის ქართულშიც ბერძნულის შესატყვისი ორი ნიშანი იქნა გამოყენებული — OY , რომლებიც თავისი შედგენილობითა და თვითიული ასოს მნიშვნელობით ზედმიწევნით შეესატყვისება ბერძნულ OY -ს.

ე) ბერძნულ ანბანს ალფა იწყებს (A) და ომეგა ამთავრებს (Ω). ამგვარადვეა ქართულშიც: პირველი ასოა ანი (C), უკანასკნელი ოპი (ჭ).

ვ) ანბანის ასოებს, ბგერითი მნიშვნელობის გარდა, რიცხვითი მნიშვნელობაც აქვთ. ამისთვის უაღრესი მნიშვნელობისაა ასოთა რიგი ანბანში, რადგანაც ასოებს რიცხვითი მნიშვნელობა მოპოვებული აქვთ იმის მიხედვით, თუ რა ადგილი უკავიათ მათ ანბანში. ბერძნული ანბანის ასოები დაწყობილია გარკვეული თანამიმდევრობით, რომელიც განსხვავებულია სემიტური ანბანის რიგისაგან. რომ არ დარღვეულიყო ეს ბერძნული რიგი, ქართულ ანბანში ბერძნული სპეციფიკური ნიშნების ადგილას ორი ნიშანი ჩაუსვამთ: ნარის შემდეგ C (ბერძნ. Ξ ნიშნის ნაცვლად) და პარის შემდეგ C (ბერძნ. Ϟ ნიშნის ნაცვლად). ამის წყალობით ბერძნულისა და ქართულის ერთნაირი ბგერების მქონე ასოების რიცხვითი მნიშვნელობა სავსებით დაემთხვა ერთმანეთს ორსავე ანბანში; მაგ., ბერძნული P Σ T Y Φ X და მათი ქართული

შესატყვისები **ⵀ ⵈ ⵆ ⵓ ⵓ** აღნიშნავენ სათანადოდ 100-ს, 200-ს, 300-ს, 400-ს, 500-ს, 600-ს.

ზ) ბერძნულ ენის ბგერითი შედგენილობისაგან განსხვავებით, ქართულს მოეპოვება, **ⵓ** -სა და **ⵓ** -ს გარდა, თორმეტი სპეციფიკური თანხმოვანი. ამათი გამომხატველი ნიშნები მოთავსდა ანბანის ასოების ბოლოს ქანსა და ოჰს შორის: **ⵀ—ⵈ ⵓ ⵓ ⵈ ⵀ ⵈ ⵀ ⵈ ⵀ ⵈ ⵀ ⵈ ⵀ**. ყველა ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ქართული ანბანის შექმნისას სახელმძღვანელოდ ბერძნული ანბანია აღებული და სწორედ ეს აზრია გატარებული თ. გამყრელიძის ნაშრომში.

თვალსაზრისი ქართული ანბანის ბერძნულისაგან წარმომავლობის შესახებ გამოთქმული ჰქონდათ ჯერ კიდევ ვ. გარდთაუზენს, დ. ბაქრაძეს, კ. კეკელიძესა და სხვებს⁹. მეც ამ აზრისა ვიყავი. მაგრამ ეს შეხედულება არ დამკვიდრდა მეცნიერებაში, ალბათ იმიტომ, რომ მას დაუპირისპირდა ი. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი ქართული დაწერილობის სემიტურისაგან მომდინარეობის შესახებ, რაც ვრცლად არის გადმოცემული მის „ქართულ პალეოგრაფიაში“.

ძველი ქართული წერა რომ ბერძნულის გავლენით შეიქმნა, პირველად თ. გამყრელიძის წინამდებარე გამოკვლევაშია დასაბუთებული ვრცლად და სისტემებრ. ამასთანავე ერთად ავტორი ადგენს ძველი ქართული დაწერილობის ტიპოლოგიურ ადგილს სხვა ანბანურ დაწერილობათა შორის.

თ. გამყრელიძის მიერ წარმოდგენილი ძირითადი დებულებანი მისაღებია და გასაზიარებელი. დღეს, როდესაც სხვადასხვა „თეორიებს“ თხზავენ ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ, თ. გამყრელიძის გამოკვლევა, სათანადო მეცნიერულ მეთოდზე დამყარებული და ფართო შედარებით-ტიპოლოგიური მასალით განმტკიცებული, განსაკუთრებულ მნიშვნელობასა და მეცნიერულ ღირებულებას იძენს.

ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ ბევრი დაწერილა და კვლავაც დაიწერება. ზოგი რამის გამოკვლევა მომავლის საქმეა. ამჟამად კი თ. გამყრელიძის კვლევა-ძიების ნაყოფი მნიშვნელოვანი მონაპოვარია და იგი გარკვეულ ეტაპს წარმოადგენს ქართული ანბანის წარმოშობის კვლევის საქმეში.

⁹ V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, Lpz., 1879, გვ. 109; დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, ტფილისი, 1889, გვ. 82 და შმდ.; კ. კეკელიძე, ქართული კულტურის ორი დღესასწაული („მნათობი“, 1929, № 5—6, 7).

წინამდებარე ნარკვევში ძველი ქართული დაწერილობის შედგენილობისა და წარმომავლობის უშუალო განხილვას (თავი III) წინ უსწრებს სემიტურ დაწერილობათა (თავი I) და ბერძნული ანბანისა და მასზე დამყარებულ წერილობით სისტემათა შედარებით-ტიპოლოგიური ანალიზი (თავი II). ამით შესაძლებელი ხდება ქართული მრგლოვანი დაწერილობისა და მასთან საერთო ტიპოლოგიურ ჯგუფში შემავალ სხვა ანბანურ დაწერილობათა ადგილის დადგენა უძველეს წერილობით სისტემათა შორის, რაც აუცილებელი წინაპირობაა დაწერილობის წარმომავლობის გარკვევისათვის. ყოველივე ეს განსაზღვრავს აუცილებლობას მკითხველისათვის უშუალოდ ძველი ქართული დაწერილობისადმი მიძღვნილი ნაწილის წაკითხვამდე (თავი III) გაეცნოს თანმიმდევრულად წინა თავებში მოცემულ სხვადასხვა ტიპის წერილობით სისტემათა სტრუქტურისა და წარმომავლობა-განვითარების ანალიზს.

ტ. შანიძე

თბილისი, ივნისი 1976 წ.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შექმნა უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენა იყო ქართველთა კულტურულ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამ დამწერლობის სახით წარმოიშვა ეროვნული ქართული წერითი სისტემა, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი გახდა ქართული ენის ზუსტი წერილობითი ფიქსირება და ეროვნულ ენაზე მწერლობის შექმნა.

მაგრამ ამ მოვლენის მნიშვნელობა კულტურის ისტორიაში არ შემოიფარგლება მხოლოდ მისი ეროვნული ღირებულებით. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა, როგორც ერთ-ერთი სრულყოფილი ანბანური წერითი სისტემა გრაფიკულ სიმბოლოთა (გრაფემათა) შესაბამისობის თვალსაზრისით ენის გამოსახატავი ფონემური (ბგერითი) ერთეულებისადმი (რაც ქართულ წერით სისტემას დღემდე აქვს სრულად შემონახული), წარმოადგენს ტიპიურ ნიმუშს ანბანური დამწერლობისას, რითაც იგი უძველეს წერილობით სისტემათა ტიპოლოგიაში ერთ-ერთ თვალსაჩინო ადგილს იმკვიდრებს.

ძველი ქართული დამწერლობის შექმნა არ იყო თავისთავადი და იზოლირებული მოვლენა. იგი მჭიდროდ უკავშირდება ამავე რიგის მოვლენას იმ კულტურულ არეალებში, რომლებთანაც ქართულ სამყაროს ძველთაგანვე მჭიდრო ისტორიული კავშირები უნდა ჰქონოდა. ამ თვალსაზრისით ძველი ქართული დამწერლობის წარმოშობისა და შექმნის პრობლემა უნდა განიხილებოდეს ამგვარ არეალებში დამწერლობათა წარმომავლობისა და განვითარების ფართო ტიპოლოგიურ ფონზე.

ქველი სემიტური კონსონანტურ-სილაბური დამწერლობა

1. ქველი სემიტური ასოთდამწერლობა როგორც კონსონანტური შირის უძველესი ნიმუში

უძველეს ნიმუშს ასოთდამწერლობისა (უფრო ზუსტად, კონსონანტური, თანხმოვნითი დამწერლობისა) წარმოადგენს ძველი ჩრდილო-სემიტური წერიითი სისტემა, რომელშიც თითოეული გრაფიკული ნიშანი-სიმბოლო აღნიშნავს ცალ თანხმოვანს და, პირუკუ, ყოველი ცალკეული თანხმოვანი გამოიხატება გარკვეული ცალი ნიშნით. აქ გვაქვს არსებითად ურთიერთ ცალსახა შესაბამისობა ენის თანხმოვნით ფონემებს (ბგერებსა) და მათ გამოიხატველ გრაფიკულ ნიშნებს (გრაფემებს) შორის.

განსხვავებით მარცვლოვანი დამწერლობისაგან (როგორიცაა, მაგალითად, ბერძნული *B*-ხაზოვანი დამწერლობა, სადაც თითოეული ნიშანი გამოიხატავს მარცვალს *CV*- ტიპისა, ე. ი. თანხმოვანი+ ხმოვანი: *ka, ke, ki, ko, ku; da, de, di, do, du* და სხვ.), ან დამწერლობის მარცვლოვან-ლოგოგრამული სისტემისაგან [როგორიცაა, მაგალითად, შუმერულ-აქადური სოლისებრი (ლურსმული) დამწერლობა ან ეგვიპტური პიეროგლიფიკა], ძველი სემიტური კონსონანტური დამწერლობა ისეთ სისტემას წარმოადგენს, სადაც ცალკეული გრაფიკული სიმბოლოები კონკრეტულ ცალკეულ თანხმოვნებს აღნიშნავენ.

ამით განისაზღვრება ძველი სემიტური კონსონანტური დამწერლობის დიდი უპირატესობა სილაბურ და მით უმეტეს სილაბურ-ლოგოგრამულ წერიით სისტემასთან შედარებით: კონსონანტური წერიითი სისტემა ზუსტად იმ რაოდენობის სიმბოლოებით ხასიათდება, რაც საჭიროა ენის კონსონანტურ ფონემათა (ბგერათა) აღსანიშნავად, მაშინ როდესაც დამწერლობის სილაბური და, განსაკუთრებით, სილაბურ-ლოგოგრამული სისტემები გრაფიკული ნიშნების უფრო დიდ

რაოდენობას შეიცავენ, რაც აუცილებელია ენის ცალკეული მარცვლებისა და ამასთანავე მთელი სიტყვების გამოსახატავად. ამდენად წერის კონსონანტური სისტემა განუზომლად უფრო მარტივი და ეფექტურია ენის ბგერითი მხარის გადმოსაცემად, ვიდრე სილაბური ან მით უმეტეს სილაბურ-ლოგოგრამული სისტემები.

ამ თვალსაზრისით გასაგებია, თუ რა მნიშვნელობის მოვლენას წარმოადგენდა კაცობრიობის კულტურულ ისტორიაში წერის სილაბურ-ლოგოგრამული და სილაბური სისტემიდან დამწერლობის კონსონანტურ და საკუთრივ ანბანურ სისტემაზე გადასვლა.

დამწერლობის ეს სხვადასხვა ტიპები წარმოგვიდგენს ერთგვარ საფეხურებს, ეტაპებს წერილობით სისტემათა განვითარებაში. წერის პიქტოგრაამული სისტემით დაწყებული, დამწერლობა თავისი განვითარების პროცესში გაივლის თანმიმდევრულად სილაბურ-ლოგოგრამულ და საკუთრივ სილაბურ სისტემებს, სანამ ჩამოყალიბდება წერის კონსონანტური და ანბანური სისტემები, რაც წერილობით სისტემათა ტიპოლოგიაში წერის უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენს (მდრ. *Gelb 1963; 1975; 1980; Pulgram 1976*).

ამ საფეხურზე გადასვლა ხერხდება მხოლოდ მას შემდეგ, რაც შესაძლებელი ხდება ენის ბგერითი მხარის, ბგერითი შედგენილობის დანაწევრება ცალკეულ შემადგენელ ელემენტებად — ბგერა-ფონემებად, რაც კაცობრიობის ინტელექტუალური განვითარების საკმაოდ მაღალ საფეხურს გულისხმობს, როდესაც ენობრივ შეგნებაში ენის მინიმალურ ერთეულებად უკვე ცალკეული ბგერები შეიგროძნობა. უფრო ადრე ენობრივ ერთეულებად აღიქმებოდა მხოლოდ ცალკეული მარცვლები, შედგენილი თანხმოვანი + ხმოვანი ტიპის სხვადასხვა მიმდევრობით, ან მთლიან სიტყვები.

კაცობრიობის ენობრივი შეგნების ფილოგენეტიკური განვითარების ეს ეტაპები ასახულია ბავშვის ონტოგენეტიკურ ენობრივ განვითარებაში, სადაც ეტაპობრივად გამოიყოფა ერთეულები: სიტყვა ~ მარცვალ ~ ბგერა.

ამგვარი გადასვლა სისტემაში მთელი სიტყვის აღნიშვნიდან ცალკეული მარცვლის გრაფიკულ გამოხატვაზე ნათლად ჩანს სხვადასხვა ძველი სილაბურ-ლოგოგრამული დამწერლობის მაგალითზე.

შუმერული პიქტოგრამა, რაც არქაული მოხაზულობით „ისარს“ გამოხატავდა და როგორც TI „ისარი“ იკითხებოდა, გარკვეულ პერიოდში ამავე ბგერითი შედგენილობის სხვა სიტყვის (ე. ი. ომონიმის) გამოხატვასაც იწყებს, მაგალითად, TI(L) „სიცოცხლე“, რასაც

არაფერი აქვს სემანტიკურად საერთო ამ პიქტოგრამის თავდაპირველ მნიშვნელობასთან („ისარი“). ეგვე ნიშანი უკვე გამოხატავს [ti] მარცვალს ნებისმიერ სხვა სიტყვაშიც. TI პიქტოგრამა ლოგოგრამულ მნიშვნელობასთან ერთად („ისარი“) [ti] მარცვლის სილაბურ მნიშვნელობასაც იძენს. შუმერულიდან წარმომდგარ აქადურ (ასურულ-ბაბილონურ) სოლისებრ დამწერლობაში ეგვე TI ნიშანი იხმარება უკვე როგორც ლოგოგრამული მნიშვნელობით (balṭu „უცოცხალი“), ისე სილაბური (მარცვლოვანი) [ti] მნიშვნელობით.

ასევე ძველ ეგვიპტურ ჰიეროგლიფიკაში **I** ნიშანი, რომელიც **ḫ3** „ლოტოსს“ აღნიშნავს, გამოხატავს აგრეთვე ომონიმურ **ḫ3** „ათასი“ სიტყვას და საზოგადოდ ყოველ მარცვალს, რომელიც **ḫ3** თანხმოვნებს შეიცავს; ან mn „დარჩენა“ ნიშანი გამოიყენება არა მარტო ომონიმური m(a)n „ამგვარად“ სიტყვის, არამედ ყოველი mⁿn მარცვლის გამოსახატავად ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა m(e)nf^{(e)r} „მემფისი“, m(ū)n^{(e)q} „დამთავრება“ და სხვ. ლოგოგრამა სილაბოგრამად (მარცვლის გამომხატველ ნიშნად) გარდაიქმნება. ამ გზით ლოგოგრამული ნიშნების პარალელურად სისტემაში წარმოიქმნება სილაბოგრამები, მარცვალთგამომხატველი ფონეტიკური ნიშნები, რაც წერით სისტემას ენის ბგერითი მხარის გამოხატვის უფრო სრულყოფილ საშუალებად აქცევს. უფრო გვიან, ეგვიპტურ ჰიეროგლიფიკაში ამ გზით მიღებული სილაბოგრამები, რომლებიც მარცვლის მხოლოდ კონსონანტურ ნაწილს გამოხატავდნენ, გამარტივების შედეგად ცალი თანხმოვნის აღმნიშვნელ სიმბოლოებადაც გარდაიქმნა (შდრ. Schott 1973; იხ. აგრეთვე ქვემოთ).

დამწერლობის ხანგრძლივი ევოლუციის შედეგად ყალიბდება წერის შედარებით მარტივი ტიპი—კონსონანტური ასოთდამწერლობა. დამწერლობის ამგვარი მარტივი სისტემის ჩამოყალიბება იწვევს მის ფართო გავრცელებას, რის შედეგადაც კონკრეტულ არეალში შექმნილი ახალი ტიპის ეს კონსონანტური დამწერლობა თავის არსებობას განაგრძობს სხვადასხვა მოდიფიკაციებითა და გარდაქმნებით თითქმის მთელი თანამედროვე კულტურული სამყაროს წერით სისტემებში.

ეს კონკრეტული არეალი დასავლურ-სემიტური კულტურული წრე იყო, ხოლო ისტორიულად პირველ ნიმუშს თანმიმდევრულად კონსონანტური დამწერლობისას წარმოადგენს ჩრდილო-დასავლურ-სემიტური ან ე. წ. პრეტო-სემიტური დამწერლობა. ეს უძველესი ტიპის კონსონანტური დამწერლობა წარმოიქმნა მეორე ათასწლეულის შუა საუკუნეებში იმ კულტურულ არეალში, რომელიც მოიცავს

ვრცელ ტერიტორიას სინაის ნახევარკუნძულიდან ჩრდილოეთ სირიამდე. აქ წარმოიშვა სხვადასხვა ტიპის ლოკალური დამწერლობანი, რომელთაც აერთიანებს საერთო პრინციპი წერითი ნიშნების მიერ ცალკეული თანხმოვნების (და არა კონკრეტული მარცვლების ან სიტყვების) გამოხატვისა*

შპარიზული დამწერლობა

1		'(a)	16		m
2		'(e, i)	17		n
3		'(u)	18		s
4		b	19		š
5		g	20		·
6		d	21		g
7		h	22		p
8		w	23		š
9		z	24		z
10		h	25		q
11		š	26		r
12		t	27		š
13		y	28		z, d
14		k	29		t
15		l	30		t

ტაბულა 1

* ამოთვან განცალკევებით დგას ამავე კულტურულ არეალში წარმოქმნილი უგარიტული დამწერლობა, რომლითაც შესრულებული წარწერები (ძველი წელთაღ-

ძველი წელთაღრიცხვის დაახლოებით პირველი ათასწლეულის მიჯნაზე დასავლურ-სემიტური ტიპის დამწერლობა სტაბილური კონსონანტური დამწერლობის სახეს იძენს. იგი ხაზოვანი (ლინეარული) ხასიათის ოცდაორ გრაფემას შეიცავს. მეორე ათასწლეულში გავრცელებული სემიტური წერის სხვადასხვა სისტემათა შორის დამწერლობის ეს სახეობა ყველაზე ჩამოყალიბებული და სრულყოფილი სისტემაა. ამ უკანასკნელის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს სამი ძირითადი ქვეტიპი სემიტური დამწერლობისა: ფინიკიური, პალესტინური (ქანაანური) და არამეული განშტოებანი სემიტური წერისა, რომლის ერთ-ერთი ძირითადი მახასიათებელია წერის მიმართულება მარჯვნიდან მარცხნივ*.

2. ძველი ფინიკიური დამწერლობა და დასავლურ-სემიტური ენები

ძველი სემიტური კონსონანტური დამწერლობის ერთ-ერთ ძირითად ჩამომავალს ძველი ფინიკიური დამწერლობა წარმოადგენს, რომლის უძველესი ნიმუშები ძველი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის მიჯნით თარიღდება (იხ. ტაბულა 2; შდრ. *Jensen 1962: 276*).

რიცხვის მე-14 საუკუნე) ძველი ფინიკიურისა და ებრაულის ახლო მონათესავე დასავლურ-სემიტური ჯგუფის ენას წარმოგვიდგენს.

უგარიტული წარწერები აღმოჩნდა რას-შამრაში, სირიის ერთ-ერთ მცირე სოფელში, სადაც მოთავსებული იყო ძველი სამყაროს უმნიშვნელოვანესი ქალაქი—უგარიტი. უგარიტული დამწერლობა სოლისებრი ტიპის დამწერლობაა, რომლის კონსონანტური ნიშნები ორიგინალური შემოქმედების პროდუქტადაა მიჩნეული (თუმცა ზოგი მკვლევარი არ გამორიცხავს მესოპოტამიური სოლისებრი დამწერლობის გავლენასაც), *Driver 1948:148—152*. უგარიტული დამწერლობა შეიცავს ოცდაცხრა სოლისებრ სიმბოლოს, მათ შორის სამ სილაბურ ნიშანს 'a, 'i, 'u მარცვლების გამოსახატავად, იხ. ტაბულა 1 (ამავე დამწერლობით შესრულებულ ხურიტულ ტექსტებში წარმოდგენილია დამატებით კიდევ ერთი—ოცდამათე—ნიშანი).

* სემიტური წერის მეოთხე სახეობა—„სამხრეთ-სემიტური“ (ძველი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის პირველი ნახევარი)—კონსონანტური დამწერლობის სისტემაა, რომელიც გარკვეული თვალსაზრისით განსხვავდება ამთაგან და ვერ დაიყვანება უშუალოდ წერის პროტო-სემიტურ ტიპზე (შდრ. *Höfner 1964: 318* და *შმდ.*). იგი შეიცავს, მსგავსად უგარიტული დამწერლობისა, ოცდაცხრა ლინეარული მოხაზულობის ასო-ნიშანს, რომელთაგან დიდი ნაწილი მნიშვნელოვნად განსხვავდება ჩრდილო-დასავლურ-სემიტურ დამწერლობათა სათანადო ნიშნებისაგან (შდრ. *Driver 1948: 144—148; Gelb 1963:133; Дирингер 1963:268* და *შმდ.*). სამხრეთ-სემიტურ-

ძვ. სემიტური დამწერლობა

	Aḥirām	Jehī- milk ^h	Mēša ^c	საშუალო ფინიკიური	პუნური
ʾ	𐤀	𐤁𐤁	𐤂	𐤃	𐤄 𐤅
b	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉 𐤊	𐤋
g	𐤌	𐤍	𐤎	𐤏	𐤐 𐤑
d		𐤒	𐤓	𐤔 𐤕	𐤖
h	𐤗	𐤘	𐤙	𐤚	𐤛 𐤜 𐤝
w	𐤞 𐤟	𐤠 𐤡	𐤢	𐤣 𐤤 𐤥	𐤦 𐤧
z	𐤨	𐤩	𐤪 𐤫	𐤬 𐤭	𐤮 𐤯
ḥ	𐤰	𐤱	𐤲	𐤳 𐤴 𐤵	𐤶 𐤷
t	𐤸		𐤹	𐤺 𐤻	𐤼 𐤽
j	𐤾	𐤿	𐥀	𐥁 𐥂 𐥃	𐥄 𐥅
k ^h	𐥆	𐥇	𐥈	𐥉 𐥊 𐥋	𐥌 𐥍
l	𐥎	𐥏	𐥐	𐥑 𐥒	𐥓 𐥔
m	𐥕	𐥖	𐥗	𐥘 𐥙	𐥚 𐥛
n	𐥜	𐥝	𐥞	𐥟 𐥠	𐥡 𐥢
s	𐥣		𐥤	𐥥 𐥦	𐥧 𐥨
ʿ	𐥩	𐥪	𐥫	𐥬 𐥭	𐥮 𐥯
p ^h	𐥰	𐥱	𐥲	𐥳	𐥴
ṣ		𐥶	𐥷	𐥸 𐥹 𐥺	𐥻 𐥼 𐥽
q		𐥿	𐦀	𐦁 𐦂	𐦃 𐦄
r	𐦅	𐦆	𐦇	𐦈 𐦉 𐦊	𐦋 𐦌
š	𐦍	𐦎	𐦏	𐦐 𐦑 𐦒	𐦓 𐦔 𐦕
t ^h	𐦖 𐦗	𐦘	𐦙	𐦚 𐦛	𐦜 𐦝 𐦞

ტაბულა 2

რი წერის ერთ-ერთ ჩამომავლად ძვ. ეთიოპური დამწერლობა ითვლება (იხ. ტაბულა 6), უღრ. Littmann 1964:351 და შმლ.

არსებობს მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ჩრდილო-დასავლურ-სემიტური, უგარი-

ძველი ფინიკიური ენა მის უახლოეს მონათესავე ძველ ებრაულ და ერთადერთი წარწერით დადასტურებულ მოაბურ ენასთან ერთად შეადგენს სემიტურ ენათა ე. წ. ქანაანურ შტოს. ქანაანური ენები ძველ არამეულთან და უგარიტულთან ერთად ქმნიან სემიტურ ენათა დასავლურ ჯგუფს, რომელიც მთელი რიგი ფონეტიკურ-სტრუქტურული მახასიათებლებით უპირისპირდება სემიტურ ენათა აღმოსავლურ (აქადურ) და სამხრეთ-(დასავლურ) ჯგუფებს (არაბულ-ეთიოპურს), შდრ. *Brockelmann 1964*.

ფინიკიური ენა თავდაპირველად გავრცელებული იყო პალესტინის ვიწრო სანაპირო ზოლზე და სამხრეთ სირიაში (ნაწილობრივ კუნძულ კვიპროსზე)*.

კონსონანტური შედგენილობის თვალსაზრისით დასავლურ-სემიტური ენები დიდ მსგავსებას ავლენენ და ანალოგიურ ფონეტიკურ ცვლილებებსა და გარდაქმნებს გულისხმობენ საერთო-სემიტურ კონსონანტიზმთან შედარებით. ამ მხრივ განსაკუთრებული სიახლოვით ძველი ფინიკიური და ძველი ებრაული გამოირჩევა.

ამ ენათა კონსონანტიზმი შემდეგ თანხმოვან ფონემებს განარჩევს (შდრ. *Friedrich 1951*):

ლ ა რ ი ნ გ ა ლ უ რ - ფ ა რ ი ნ გ ა ლ უ რ ი თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი :

' Ⴀ ' Ⴁ Ⴂ Ⴃ Ⴄ Ⴅ Ⴆ Ⴇ Ⴈ Ⴉ Ⴊ Ⴋ Ⴌ Ⴍ Ⴎ Ⴏ Ⴐ Ⴑ Ⴒ Ⴓ Ⴔ Ⴕ Ⴖ Ⴗ Ⴘ Ⴙ Ⴚ Ⴛ Ⴜ Ⴝ Ⴞ Ⴟ

ო რ ა ლ უ რ ი ხ შ უ ლ - მ ს კ ღ ო მ ი თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი :

მკლერი ყრუ (ასპირირებული) ყრუ ემფატიკური

ლაბიალი:	b	Ⴁ	ph	Ⴂ	—
დენტალი:	d	Ⴃ	th	Ⴄ	Ⴅ Ⴆ
ველარი:	g	Ⴇ	kh	Ⴉ	q** Ⴐ

ტული და სამხრეთ-სემიტური დამწერლობანი კონსონანტური ტიპის 32 და 33-ნიშნის საერთო წერითი სისტემიდან უნდა გამოვიყვანოთ, რომელიც უკვე ძვ. წ. XVI—XV საუკუნეებში სამხრეთ-სემიტურ და ჩრდილო-სემიტურ განშტოებად დაიშალა. ამ უკანასკნელს მოგვიანებით უგარიტული დამწერლობა გამოეყო (შდრ. *Лундин 1982*).

*) როგორც მუზღვაური ხალხი, ფინიკელები აარსებენ თავიანთ კოლონიებს ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებში და ავრცელებენ ფინიკიურ ენასა და დამწერლობას ფართო ტერიტორიაზე. ისტორიულად ყველაზე სტაბილური აღმოჩნდა ჩრდილოეთ აფრიკაში დაარსებული კოლონიები, რომლებიც აქ რომაელთა ეპოქამდე აგრძელებს არსებობას კართაგენის სახელმწიფოს სახით. ფინიკიური ენის ჩრდილოეთ აფრიკაში გავრცელებულ სახესხვაობას პუნური ენა ეწოდებოდა, რომლის უძველესი ნიმუშები ძველი წელთაღრიცხვის მე-9 საუკუნის წარწერებითაა წარმოდგენილი.

***) უფრო თანმიმდევრული იქნებოდა უკანაენისმიერი ყრუ ემფატიკური ხშულის სიმბოლოთი ტრანსკრიბირება (დენტალი ემფატიკური Ⴅ ნიშნის შესაბამისად); Ⴆ სიმბოლოთი გამოყენებულია თანახმად სემიტოლოგიური ტრადიციისა.

სიბილანტური (სისინ-შიშინა) სპირანტები:

მჟღერი: *z* Ⴆ; ყრუ: *s* Ⴆ Ⴆ Ⴆ Ⴆ Ⴆ; ემფატიკური: *Ⴆ* Ⴆ

სონორები:

ნაზალი: *m* Ⴆ *n* Ⴆ

ნარნარა: *r* Ⴆ Ⴆ Ⴆ

ნახვარხმოვნები: *ʃ* Ⴆ *j* Ⴆ

ძირითადი განსხვავებები ქანაანური კონსონანტიზმისა საერთო-სემიტურთან შედარებით ეხება სპირანტთა კლასს, რომელიც აქ ე. წ. „ქანაანური თანხმოვანთა გადაწვევის“ შედეგად ჩამოყალიბდა. ამგვარი ფონეტიკური ცვლილებები აღმოსავლურ-სემიტურსაც (აქადურს) შეეხო, მაგრამ დასავლურ-სემიტურში ეს პროცესი უფრო ფართოდ და თანმიმდევრულად არის გატარებული.

კერძოდ, მთელი კლასი საერთო-სემიტური არამჟღერი (არასიბილანტური) სპირანტებისა:

	ემფატიკური			
	მჟღერი	ყრუ	მჟღერი.	ყრუ
ლაბიალი:	—	—	—	—
დენტალი:	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>d̥</i>	<i>t̥</i>
ველარი:	<i>g</i>	<i>k</i>	—	—

გარდაიქმნება სათანადო სიბილანტურ (სისინ-შიშინა) და ფარინგალურ ფონემებად და ემთხვევა ამ ტიპის ფონემათა საერთო-სემიტურისაგან მომდინარე კლასს:

ს.-სემ. *d→ქან. *z* : ფინ. *zr*, ებრ. **צר** „თესლი“, შდრ. არამ. *zra*; ფინ. *z*, ებრ. **ז** „ეს“, მოაბ. *z'ih*, შდრ. არაბ. *dā* „ეს“; ამ მხრივ არამეული განსხვავდება ქანაანურისაგან. აქ, ისევე როგორც უგარიტულში, *d→*d*: შდრ. არამ. *d* „ეს“;

ს.-სემ. *t→ქან. *š*: ფინ. *šš*, ებრ. **שש** „სამი“; მოაბ. *ššn* „ოცდაათი“, შდრ. არაბ. *šalāt* „სამი“; უგარიტულს, ქანაანურისა და არამეულისაგან განსხვავებით, შემონახული აქვს ს.-სემ. *t სპირანტი (ისევე, როგორც არაბულს): შდრ. უგარ. *šš* „სამი“;

ს.-სემ. *d→ქან. *š*: ფინ. *ʾrš*, ებრ. **רש** „მიწა“, მოაბ. *ʾrš*; შდრ. არაბ. *ʾard* „მიწა, ქვეყანა“;

ს.-სემ. *t→ქან. *š*: ფინ. *nšr*, ებრ. **נש** „დაცვა“, შდრ. არაბ. *nazara* „შეხება“.

საერთო-სემიტური ველარი მჟღერი *g და ყრუ *h სპირანტები გადასულია ქანანურში, ისე როგორც არამეულში, შესაბამისად ფარინგალურ ' და *h* ფონემებში, რის გამოც ამ ენებში ერთმანეთს ემთხვევა საერთო-სემიტურიდან მომდინარე ველარი და ფარინგალური ფონემები: ს.-სემ. *g → ქან.: ფინ. 'lmth, ებრ. **חמט** „გოგონა“; შდრ. არაბ. *gūlām* „ყმაწვილი“; უგარიტულში, ისე როგორც ძველ სამხრეთ-არაბულსა და ეთიოპურში, შემონახულია მჟღერი ველარი სპირანტი *g*: შდრ. უგარ. *glm*, სამხრ.-არაბ. *glm* „id.“

ს.-სემ. *h → ქან. *h*: ფინ. 'h, ებრ. **ח** „ძმა“; შდრ. არაბ. *ah*, სამხრ.-არაბ. 'h „ძმა“; არამეულში *h ფონემა იმავე გარდაქმნას გვიჩვენებს, რასაც ქანანურში: შდრ. არამ. 'ah „ძმა“ (ებრ. **ח**).

ამგვარად, კონსონანტური შედგენილობის თვალსაზრისით ქანანური არსებითად ემთხვევა არამეულს; ქანანურში იგივე კონსონანტური ფონემებია წარმოდგენილი, რაც არამეულში. სხვაობა თავს იჩენს მხოლოდ ზოგ შემთხვევაში კონკრეტულ თანხმოვანთა წარმომავლობის თვალსაზრისით საერთო-სემიტური ფონემებისაგან (შდრ., მაგალითად, ს.-სემ. *d ფონემის რეფლექსები ქანანურსა და არამეულში), შდრ. *Brockelmann 1964a*.

ამათთან შედარებით უფრო დიდ სხვაობას უგარიტული ამჟღავნებს, სადაც შემონახულია, ისევე როგორც არაბულში, საერთო-სემიტური ველარი *g და *h სპირანტები*.

*ა ფინიკურ სიბილანტურ სპირანტთა კლასში სირთულეს წარმოადგენს საკითხი **W** ნიშნით (ე. ი. ფინ. **W**) გამოხატული სპირანტული ფონემის ბუნებისა და მახასიათებლების შესახებ: გადმოგვიყვანოს ეს ნიშანი მარტივ შიშინა ყრუ ჰ ფონემას, თუ იგი ვარკვეულ შემთხვევაში სისინ-შიშინა ჰ ფონემის გამოხატვისთვისაც იხმარება, როგორც ეს ძველ ებრაულში გვაქვს, სადაც ეს ფონემები გრამატიკულად დიფერენცირებულია დიაკრიტიკული ნიშნებით ძირითად სიმბოლოზე: **ו** და **וּ** და? ასეთ შემთხვევაში ფინიკურში, ისე როგორც ძველ ებრაულში, უნდა ვივარაუდოთ საერთო-სემიტურიდან მომდინარე ფონემური დიფერენცირების შენარჩუნება.

მაგრამ როგორ უნდა აიხსნას ის, რომ ძველ ფინიკურ დამწერლობაში, ისე როგორც ყველა დანარჩენ დასავლურ-სემიტურ სისტემაში და აგრეთვე უგარიტულში, ჰ და ჰ ფონემათა გადმოსაცემად ერთადერთი გრაფიკული სიმბოლოა გამოყენებული, მაშინ როდესაც ყველა დანარჩენი კონსონანტური ფონემა სპეციალური ნიშნებით გამოიხატება?

ეს გვაპარაულებინებს ძველ ფინიკურში (აგრეთვე დანარჩენ დასავლურ-სემიტურ ენებში) ჰ და ჰ ფონემათა შერწყმას საერთო ჰ ფონემად ენის ჯერ კიდევ წერილობით ფიქსაციამდე (შდრ. *Moscatti et al. 1969:33* და შმდ.). ეს საერთო ჰ ფონემა შემდგომ გამოიხატა სათანადო გრაფიკული სიმბოლოთი.

ჰ და ჰ ფონემათა დაპირისპირება შესაძლებელია შემორჩენოდა მხოლოდ ძველ ებრაულ-იერუსალიმურ დიალექტს და აქედან გადასულიყო გვიანდელ ებრაულში, სა-

ორალურ ხშულთა კლასი ძველ ფინიკიურსა (და საერთოდ დასავლურ-სემიტურ ენებში) სამსერიიან კონსონანტურ სისტემას ქმნის, რომელშიც ერთმანეთს უპირისპირდებიან *მჟღერი, ყრუ* და *ემფატიკური* თანხმოვნები. დასავლურ-სემიტურ ენათა სამსერიიანი კონსონანტური სისტემა, რაც აგრეთვე აღმოსავლურ-სემიტური და სამხრეთ-სემიტური ენებისათვის არის დამახასიათებელი, საერთო-სემიტური ენობრივი სისტემის სტრუქტურულ მახასიათებელს წარმოადგენს, შემორჩენილს მოდიფიცირებული სახით ისტორიულ სემიტურ ენებში.

ყრუ ხშულთა სერია, ფონოლოგიურად დაპირისპირებული მჟღერთა სერიისადმი მჟღერობა-სიყრუის ნიშნით, გამოირჩევა ფონეტიკურად დამატებითი ფშენვით, ასპირაციით. ეს ნიშანი ამ სერიის ფონემათა წმინდა ფონეტიკური მახასიათებელია. ყრუ ხშულ ფონემათა ეს დამატებითი ფშენვიერება, რაც ფონოლოგიური თვალსაზრისით ერთგვარკვარბ ნიშანს წარმოადგენს, დამახასიათებელია ყველა სემიტური ენისათვის უკლებლივ და თვით საერთო-სემიტური სისტემისთვისაა სავარაუდებელი, როგორც ამ სერიის ფონემათა ნიშანდობლივი ფონეტიკური მახასიათებელი*.

განხილული სერიის თანხმოვანთაგან განსხვავებით, ყრუ ემფატიკურ ხშულ თანხმოვანთა სერია — *ḫ q*, რომელიც ნაკლებია ლაბიალური წვერით, ასპირაციის, ფშენვიერების უქონლობით ხასიათდება და უპირისპირდება ორ დანარჩენ სერიას „სიყრუის“ (საპირისპიროდ მჟღერი თანხმოვნებისა) და „ემფატიკურობის“ ნიშნით (საპირისპიროდ ყრუ თანხმოვნებისა), რაც ფონეტიკურად თანხმოვანთა ფარინგალიზაციაში

დაც ისინი დიფერენცირებულად წარმოგვიდგება *ḫ* და *ḳ* ნიშნების საშუალებით (Harris 1939: § 4);

მაგრამ ამ ფონემური დიფერენცირების კვალი შესაძლებელია მაინც დაინახოთ თვით ფინიკიურში 'sr „ათი“ ტიპის დაწერილობაში (შდრ. ებრ. *שש* „ათი“), რაც *š* (და არა *ś*) სიბილანტს უნდა გულისხმობდეს (შდრ. Friedrich 1951:20). ამასვე უნდა მოწმობდეს (ე. ი. ერთი გრაფიკული სიმბოლოთი როგორც შიშინა *š*, ისე სისინ-შიშინა *š* ფონემის გადმოცემის შესაძლებლობას) ბერძნულ ანბანში განსაზღილველი ნიშნის ეკვივალენტი-სიმბოლოს მიერ სისინა *š* ფონემის გამოხატვის ფაქტი (ამის შესახებ დაწვრილებით — ქვემოთ).

*) სემიტურ ყრუ ხშულ თანხმოვანთა ასპირაციის არაფონოლოგიური ხასიათის გამო სემიტოლოგიურ ტრანსკრიფციაში ამ ფონემათა გამოსახატავად ხშირად მარტივი *p t k* სიმბოლოები იხმარება (ნაცვლად ჩვენ მიერ გამოყენებული *ph th kh* ან *p' t' k'* ნიშნებისა, რომლებიც უფრო ზუსტად გადმოგვცემენ აღსანიშნ სემიტურ ბგერათა ფონეტიკურ თავისებურებებს).

გამოიხატება (თუ ვიმსჯელებთ თანამედროვე სემიტური ენების მონაცემების მიხედვით)*.

ამგვარად, არსებითი ფონეტიკური მახასიათებელი ყრუ ხშულთა სერიისა სემიტურ (და, მაშასადამე, დასავლურ-სემიტურ) ენებში უნდა ყოფილიყო მათი ფშვინვიერება, ასპირაცია, ხოლო ემფატიკურ ხშულთა სერიისა — მათი უფშვინვიობა, არაასპირირებულობა, რაც ფონეტიკური თვალსაზრისით ბუნებრივი თავისებურებაა ფარინგალიზებული თანხმოვნებისა.

ამიტომ საესებით ბუნებრივია, რომ ძველი სემიტური **פ** *ph*, **ת** *th* და **כ** *kh* თანხმოვნები გადმოიცემოდა ბერძნულ-ლათინურში შესაბამისად ფშვინვიერი თანხმოვნების გამოხატველი **φ** *φ*, **χ** და **ph th ch** სიმბოლოებით, ხოლო არაფშვინვიერი ემფატიკური **פ** *t* და **ק** *q* თანხმოვნები — შესაბამისად არაფშვინვიერი **τ**, **κ** და **t**, **c** ერთეულებით**

* ა) არსებობს მოსაზრება, რომ სემიტურში ეგრეთწოდებული „ემფატიკური“ თანხმოვნები ყულ-ხშული, გლოტალიზებული თანხმოვნები უნდა ყოფილიყვნენ, დაპირისპირებულნი დანარჩენი თანხმოვანი ფონემებისადმი „გლოტალიზაციის“ ფონოლოგიური ნიშნით. ყოველ შემთხვევაში, ასეთი უნდა ყოფილიყო საერთო-სემიტური ენობრივი მდგომარეობა (*Cantineau 1952:290—294; Martinet 1953:68—70; Гамкрелidze 1974:7—8*).

** ა) შდრ. ფინიკურ-პუნური **𐤁𐤃𐤁𐤏** (შდრ. ებრ. **לְחַיִּים*** „მასთან [არს] ბა‘ალი“); **Βασιλεχ**, *Balsilech* (ე. ი. **לְחַיִּים**); **Σαρχουσιθων** (ე. ი. **לְחַיִּים**); **λασουαφ** (შდრ. ებრ. **לְחַיִּים**); *macom* ‘ადგილი’ (=ებრ. **מִקוֹם**); *caneth* „ვიპოვე“ (=ებრ. **יָתִינָה**); *Cirta*=**צירტა**.

ამის შესაბამისად, ბერძნულ-ლათინური თანხმოვნები, გამოხატული **φ** *ph*, **θ** *th* და **χ** *ch* ნიშნებით, გადმოიცემოდა სემიტურში, როგორც **פ** *t*, **ת** *th* და **כ** *kh* თანხმოვნებით, მაშინ როდესაც არაფშვინვიერ **ק**, **c** და **τ**, **t** თანხმოვნებს სემიტურში სათანადო ემფატიკური **ק** და **ת** თანხმოვნები შეეფარდება: შდრ. მაგალითები სხვადასხვა დასავლურ-სემიტური ენებიდან:

- პალმ. **𐤁𐤃𐤁𐤏**=ბერძნ. **Εὐτύχη**
- ნაბატ. **𐤁𐤃𐤁𐤏**=ბერძნ. **χίλιαρχος**
- პალმ. **𐤁𐤃𐤁𐤏**=ბერძნ. **Ἀγαθήγγελος**
- ფინ. **𐤁𐤃𐤁𐤏**=ბერძნ. **καθηφθρος**
- პუნ. **𐤁𐤃𐤁𐤏**=ბერძნ. **λίτρα** (მრ. რ.)
- პუნ. **𐤁𐤃𐤁𐤏 𐤃𐤁𐤁𐤏**=*Tiberi(us) Augustus*
- 𐤁𐤃𐤁𐤏 𐤁𐤃𐤁𐤏**=*Germanicus* სხვ. და

შდრ. აგრეთვე ძველი ებრაული სიტყვების ბერძნულ-ლათინური ტრანსლიტერაციები: **𐤁𐤃𐤁𐤏**=**𐤁𐤃𐤁𐤏**, **𐤁𐤃𐤁𐤏**=**𐤁𐤃𐤁𐤏**, **𐤁𐤃𐤁𐤏**=**𐤁𐤃𐤁𐤏**, *canithi*=**𐤁𐤃𐤁𐤏** და სხვ. საპირისპირო შემთხვევები ძალზე იშვიათია და სპორადულ, გამონაკლისის ხასიათს ატარებს (შდრ. *Friedrich 1951:17*).

სწორედ ამ ოცდაორ (თუ ოცდასამ, — ჳ~ჳ სპირანტთა დაპირისპირების არსებობის შემთხვევაში) თანხმობან ფონემას გამოხატავს ძველი ფინიკიური დამწერლობა, რომელიც ჩრდილო-დასავლურ-სემიტურ წერით სისტემებს შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი წერითი ნიმუშებით არის დადასტურებული*.

ფინიკიური დამწერლობის უძველეს ძეგლად ითვლება აჰრამ-ის წარწერა, რომელიც სხვადასხვაგვარ დათარიღებათა თანახმად განეკუთვნება ძველი წელთაღრიცხვის მე-13 ან მე-10 საუკუნეს.

უფრო გვიანდელ პერიოდს განეკუთვნება ბიბლოსში აღმოჩენილი წარწერა **ჰემილქ** მეფისა. ამ და ამავე ჯგუფის სხვა წარწერათა გრაფიკული ნიშნები არსებითად ემთხვევა ერთმანეთს და წარმოადგენს ძველი ფინიკიური წერის ტიპურ ნიმუშებს.

ოღნავ განსხვავებულ გრაფიკულ ხასიათს გვიჩვენებს ცნობილი მქ-შა'ს სტელის წარწერის ნიშნები, რომლებიც უკვე სწრაფწერისათვის დამახასიათებელ კურსივულ თავისებურებებს ავლენენ, რაც წერის ხანგრძლივ ტრადიციაზე უნდა მიუთითებდეს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საგულისხმოა **ჰ kh** ნიშანი, რომელიც მქ შა'ს წარწერაში ქვემოთ მარცხნივ წარზიდული ხაზით ხასიათდება: **⤵**, განსხვავებით უფრო აღრეული ფინიკიური **⤵ kh** ნიშნისაგან (შდრ. ნიშანთა ტაბულა, გვ. 29).

მქ შა'ს წარწერა, რომელიც ძველი წელთაღრიცხვის 842 წლით თარიღდება, აღმოჩენილია ისტორიულ მოაბელთა ქვეყანაში და მოგვითხრობს მოაბელი მეფის მქ შა'ს (*Meša'*, ბიბლიური **משׁא**) ლაშქრობებისა და აღმშენებლობითი საქმიანობის შესახებ. წარწერის ენა არა საკუთრივ ფინიკიურია, არამედ სპეციფიკური ქანაანური, რო-

*) სპეციალურ პრობლემას წარმოადგენს საკითხი დასავლურ-სემიტურ ენებში, მათ შორის ძველი ფინიკიურში, არაემფატიკურ ყრუ ხშულ თანხმობანთა სპირანტული ვარიანტების შესახებ. ამ თანხმობანთა ფონეტიკური ფშვინვიერების წყალობით გარკვეულ პოზიციებში, კერძოდ, ხმოვნის შემდეგ, ისინი ავლენენ ტენდენციას სპირანტული გამოთქმისადმი, რის შედეგადაც ყრუ ასპირირებულ ხშულთა სერის ფონემები ზოგიერთ დასავლურ-სემიტურ ენაში (ძვ. ებრაულში) ორი პოზიციური ვარიანტით— ხშულით და სათანადო სპირანტით—წარმოგვიდგება (ე. წ. ებრაული *begadkhefath*). რამდენადაც ასპირირებულ ხშულთა სპირანტიზაციის ეს პროცესი დასავლურ-სემიტურ ენებში (შესაძლებელია, ფინიკურშიც) საეარაუდებელია შედარებით გვიანდელ ეპოქაში, ამ ენათათვის დამწერლობათა შექმნის შემდეგ, იგი აქ ვერ პოულობს გრაფიკულ ასახვას სპეციალური ნიშნების სახით. მხოლოდ ძველ ებრაულ გრაფიაში ჩნდება მოგვიანებით სათანადო დიაკრიტიკული ნიშნები ყრუ კონსონანტურ ფონემათა გამოხატველ ძირითად სიმბოლოებთან ფონემების ხშულ და სპირანტულ ვარიანტთა აღსანიშნავად:

მელიც მეტად ახლოსაა ფინიკიურთან და ძველ ებრაულთან და მათთან ერთად დასავლურ-სემიტურ ენათა „ქანაანურ“ შტოს ქმნის.

აღსანიშნავია, რომ გრაფიკულად მქ შა'ს წარწერა უტყუარ ფინიკიურ სტილს ავლენს, შეიძლება ითქვას, ამ უკანასკნელს ემთხვევა. ამავე პერიოდის საკუთრივ ფინიკიური წარწერები ავლენენ იმავე მიდრეკილებას ნიშანთა კურსივული ხასიათისაკენ, რაც უკვე მქ შა'ს წარწერის ზოგი ნიშნისთვისაა დამახასიათებელი.

3. ძველი სემიტური წერის ქანაანური შტო

ჩრდილო-სემიტური წერის მეორე განშტოება, რომელსაც შეიძლება „ქანაანური“ ეწოდოს, ნაკლები წერილობითი ნიმუშებით არის წარმოდგენილი. ამ დამწერლობით შედგენილია ძველი ებრაული ენის უძველესი ნიმუშები, მათ შორის ე. წ. *სილოაჰ*'ის წარწერა (ძვ. წ. 700 წ.), რომელიც აშკარა გრაფიკულ კავშირს ავლენს ამავე ტიპის დამწერლობით შესრულებულ უფრო ადრინდელ ნიმუშებთან (იხ. *ტაბულა 3*, გვ. 37; შდრ. *Jensen 1969 : 285*).

ქანაანური დამწერლობა უკვე ძვ. წელთაღრიცხვის V — IV საუკუნეებში ხმარებიდან გააძევა არამეული დამწერლობის ნიადაგზე წარმოქმნილმა ებრაულმა კვადრატულმა დამწერლობამ. ქანაანური დამწერლობა განაგრძობს ამის შემდგომ არსებობას მხოლოდ სამართული დამწერლობის სახით, რომლის უძველესი ნიმუშები ახალი წელთაღრიცხვის IV — VI საუკუნეებიდან მომდინარეობს.

4. ძველი სემიტური წერის არამეული განშტოება

გაცილებით უფრო ფართო გავრცელება მოიპოვა ჩრდილო-სემიტური წერის მესამე სახეობამ, რომელიც თავდაპირველად არამეული ენის ჩასაწერად იქნა გამოყენებული. ამ დამწერლობით შესრულებული წარწერების უძველეს ნიმუშებს წარმოადგენს ძველი არამეული წარწერები გერჯონ- და ზენჯონლი-დან. ამათ შორის ყველაზე არქაულია ე. წ. *ქილამუვა*'ს წარწერა, რომელიც ძვ. წელთაღრიცხვის IX—VIII საუკუნეებით თარიღდება (იხ. *ტაბულა 4*, გვ. 38).

უძველესი არამეული წარწერების წერილობითი ნიშნები მხოლოდ უმნიშვნელოდ თუ განსხვავდება გრაფიკულად უძველესი ფინიკიური და ქანაანური ფორმებისაგან. მხოლოდ უფრო გვიან არამეულ წარწერებში თავს იჩენს არამეულ წერილობით ნიშანთა საკუთრივ „არამეული“

ქანკანური დამწერლობა

	ბაზარის ნარს.	ბაჟღები	სილოაჰის ნარს.
•	⚡	⚡⚡	⚡⚡
b		᠑ᠤ	᠑
g		᠒	᠒
d		᠔	᠔
h		᠓	᠓
w	ᠮᠮ	ᠮᠮᠮ	ᠮᠮ
z	ᠵ	ᠵᠵ	ᠵᠵ
ḥ	ᠮ	ᠮᠮᠮ	ᠮᠮ
ṭ			
j	ᠶ	ᠶᠶ	ᠶᠶ
k ^h	ᠶ	ᠶᠶ᠑	ᠶᠶ
l	ᠻ	ᠻᠻ	ᠻᠻ
m	ᠰ	ᠰᠰᠰ	ᠰᠰ
n		ᠰᠰ	ᠰ
s	ᠰ	ᠰᠰ	
•	᠐	᠐	᠐
p ^h	᠒	᠒	᠒
ᠰ	ᠵ	ᠵ ᠵ	ᠵᠵ
q	ᠮᠮ	ᠮ	ᠮ
r	᠔	᠔ ᠔	᠔
ᠰ	ᠮ	ᠮ ᠮ	ᠮ
t ^h	+	× +	×

ლექტუსი, რითაც არამეული წერა ხასიათდება, საპირისპიროდ ფინიკიური და ქანაანური დაწერილობისა. გვიანდელი არამეული ლექტუსის ყველაზე ნიშანდობლივი თვისება გამოიხატა თავშეკრულ ასოთა გახსნაში (შდრ. ნიმუშები *კ ხ, ო დ, ო რ*) და ნი-

არამეული ღამნარლობა

	თილაგავა	ბარ-რეაუბ	თაიბა	გვიკვტარი ნარნ.	პაპირუსაბი ასუანიღან	არაბი
'	𐤀	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄	ا
b	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉	ب
g	𐤊	𐤋	𐤌	𐤍	𐤎	ג
d	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	ד
h	𐤔	𐤕	𐤖	𐤗	𐤘	ה
w	𐤙	𐤚	𐤛	𐤜	𐤝	ו
z	𐤞	𐤟	𐤠	𐤡	𐤢	ז
h	𐤣	𐤤	𐤥	𐤦	𐤧	ח
t		𐤨	𐤩	𐤪	𐤫	ט
j	𐤬	𐤭	𐤮	𐤯	𐤰	י
k ^h	𐤱	𐤲	𐤳	𐤴	𐤵	כ
l	𐤶	𐤷	𐤸	𐤹	𐤺	ל
m	𐤻	𐤼	𐤽	𐤾	𐤿	מ
n	𐥀	𐥁	𐥂	𐥃	𐥄	נ
s	𐥅	𐥆	𐥇	𐥈	𐥉	ס
·						
p ^h	𐥊	𐥋	𐥌	𐥍	𐥎	פ
q	𐥏	𐥐	𐥑	𐥒	𐥓	ק
r	𐥔	𐥕	𐥖	𐥗	𐥘	ר
š	𐥙	𐥚	𐥛	𐥜	𐥝	ש
t ^h	𐥞	𐥟	𐥠	𐥡	𐥢	ת

შნთა სწორი ხაზების მარცხნივ გამრუდებაში, რაც სწრაფწერის გრაფიკულ შედეგს უნდა წარმოადგენდეს.

განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება ასო-ნიშნთა ტიპური „არამეული“ მონახულობა კილიკიასა და ეგვიპტეში აღმოჩენილ წარწერებში, რომლებიც ძვ. წელთაღრიცხვის V — III საუკუნეებით თარიღდება. ამ მხრივ დამახასიათებელია აგრეთვე არამეული პაპირუსების დამწერლობა ასუანიდან (ეგვიპტე, ძვ. წელთაღრიცხვის V საუკუნე).

ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნის დამლევამდე არამეული წერითი სისტემა საკმაო გრაფიკული ერთიანობით ხასიათდებოდა. მაგრამ უკვე ამ პერიოდიდან მოყოლებული, არამეული დამწერლობა ფართოდ ვრცელდება მთელს მახლობელ აღმოსავლეთში და სხვადასხვა გრაფიკულ განშტოებებს გვაძლევს.

არამეული დამწერლობისაგან წარმოდგება ე. წ. ებრაული კვადრატული დამწერლობა, რომელმაც შეცვალა ებრაულისათვის უფრო ადრე გამოყენებული ქანაანური დამწერლობა (იხ. ტაბულა 5, გვ. 40). ამავე არამეული დამწერლობისაგან წარმოიშვა პალმირული, აგრეთვე სირიული და ნაბატეურ-არაბული დამწერლობანი; არამეული დამწერლობის ნიდაგზე შეიქმნა აგრეთვე მთელი რიგი არასემიტური ენების წერითი სისტემები, მათ შორის ირანული და სხვა შიდააზიური დამწერლობანი (შდრ. *Hoffmann 1958:9* და შმდ.; *Henning 1958:58* და შმდ.).

სპეციფიკურ ტიპს არამეული დამწერლობისას წარმოადგენს ე. წ. „არმაზული არამეული“ დამწერლობა, დადასტურებული მცხეთა-არმაზში აღმოჩენილ არამეულ წარწერებში. „არმაზული არამეული“ უახლოვდება, როგორც ჩანს, არამეული დამწერლობის იმ სახესხვაობას, საიდანაც უნდა წარმომდგარიყო ირანული დამწერლობანი ფარსული და ფალაური ტიპისა (*Церемелу 1941*), იხ. ქვემოთ, გვ. 62, ტაბულა 9.

5. კველი სემიტური დამწერლობის ნიშანთსახელები

სემიტური კონსონანტური ასოთდამწერლობის ნიშნთა სახელწოდებანი ცნობილია შედარებით გვიანი დროიდან, ძირითადად რაბინული ლიტერატურიდან და სემიტურ სახელთა ბერძნული ტრანსკრიფციებიდან, რომლებიც სექტუაგინტას ხელნაწერებში ანბანის მიხედვით გაწყობილ იერემიას თითოეულ „გოდებას“ ახლავს.

ებრაული კვადარგული დამწერლობა

a	א	א	א	א
b	ב	ב	ב	ב
g			ג	ג
d		ד	ד	ד
h	ח	ח	ח	ח
w	ו	ו	ו	ו
z	ז	ז	ז	ז
h		ה	ה	ה
t		ט	ט	ט
j	י	י	י	י
k ^h	כ	כ	כ	כ
l	ל	ל	ל	ל
m	מ	מ	מ	מ
n	נ	נ	נ	נ
s	ס	ס	ס	ס
c	צ	צ	צ	צ
p ^h	פ	פ	פ	פ
ʃ(c)	ף	ף	ף	ף
q	ק	ק	ק	ק
r	ר	ר	ר	ר
š,ś	ש	ש	ש	ש
t ^h	ת	ת	ת	ת

ძველ ებრაულ ენა-ზე გადმოცემული ნიშან-თა ეს სახელწოდებები მათი ბერძნული ტრანსკრიფციით შემდეგი მიმღევრობით არის წარმოდგენილი:

'āleph (אֱלֶפֶת, ἄλεφ, ἄλφ), bēth (בֵּית, βῆθ), gimel (גִּמֶל, γιμλ, γιμελ), dāleth (דָּלֶת, δαλεθ, δελεθ, δελθ), hē (הֵ, ἤ, ἥ), wāw (וַ, οὐαυ), zayin (זַיִן, ζαιν, ζαι), ḥēth (חֵת, ἥθ), ṭēth (טֵת, თეθ), jōd (יֹד, ιωδ ιωθ), kaph (כַּף, χαφ), lamed (לַמֶּד, λαμεδ, λαβεδ, λαβδ), mēm (מֶם, μημ), nūn (נּוּן, νουν), sāmekh (סַמֶּךְ, σαμεχ, σαμχ), 'ajin (אֵיִן, αιν), phē (פֶּה, φη), sādē (סַדֵּה, σαδη, τιαδη), qōph (קוֹף, კაფ), rēš (רֹשׁ, რეშ, ρηχς), šīn (שֵׁן, σεν, χσεν), thāw (תָּו, თაυ).

სირიული დამწერლობის ნიშანთა სახელები უმნიშვნელოდ განსხვავდება ამათგან. აქა ვვაქვს 'ē 'ajin'ის ნაცვლად და *semkhat* *sāmekh*'ის ადგილას.

უფრო მნიშვნელოვანია ძველ სემიტურ სა-

ხელწოდებათა გარდაქმნა არაბულ სისტემაში, სდაც ნიშანთა ძველი სემიტური სახელები შეკვეცილია (*'alif* სახელის გარდა) და დაყვანილია ფონემათა ერთმარცვლიან კომბინაციაზე, ასე რომ ნიშანთა თავდაპირველი სახელწოდებანი კარგავენ აქ თავიანთ პირვანდელ ლექსიკურ მნიშვნელობას.

შეკვეცის შედეგად მიღებული ცალმარცვლიანი ასოთსახელებია: *ġim, dāl, lām, šād*; ზოგი სახელი გარდაქმნილია *ā* ან *ē* ხმოვნის დართვით აღსანიშნ თანხმოვანზე: *bā (bē), thā (thē), jā (jē), rā (rē), fā (fē), zā (zā, zē), hā, hā, tā*;

მხოლოდ რამდენიმე ნიშანთან შენარჩუნებულია მათი ძველი სემიტური სახელწოდება, რაც ახლოსაა შესაბამის ძველ ებრაულ ნიშანთა სახელებთან: *wāw, khāf, mīm, nūn, 'ajin, qōf, šin*.

ძველ სემიტურ სახელწოდებათა ამგვარი ფონეტიკური გარდაქმნის ტენდენცია არაბულ სისტემაში, რის შედეგადაც ასოთსახელები კარგავენ თავიანთ პირვანდელ ლექსიკურ შინაარსს, მოწმობს ასოთსახელების პირობითობას წერით სისტემაში და მათ წმინდა მნემონიკურ ხასიათსა და დანიშნულებას როგორც ასო-ნიშანთა პირობითი იარლიყებისას: გარკვეული თანმიმდევრობით გაწყობილი გრაფიკული ნიშნები როგორც ერთიანი სისტემა სათანადო სახელებთან ერთად ისწავლებოდა*.

სემიტურ და მონათესავე სისტემებში ისტორიულად დადასტურებული ნიშანთსახელების შედარების საფუძველზე შესაძლებელი ხდება შესაბამის სემიტურ სახელწოდებათა სავარაუდო უძველესი ფორმების რეკონსტრუირება, რაც მოცემული აქვს თ. ნელდეკეს (იხ. *Nöldeke 1904*)**:

*) უფრო სხვა ხასიათისაა ის განსხვავებანი ასოთა სახელწოდებებში, რომლებიც იჩენენ თავს სამხრეთ-სემიტურ დამწერლობაში ჩრდილო-სემიტურთან შედარებით. ეთიოპურ სისტემაში დადასტურებული ასეთი სახელები შემდეგ რიგს გვამძღვენ:

'alf, bēth, geml (gaml), denth (danth), hōj, wawī, zaj (zāj). hūth, tūth (tūth, tēth), jamān (jamān), khaph (khāph), lāw (lawī), maj (māj), nahās, sath (sāth), 'ain, 'aph, šadōj (šadāj), qaph (qāph), re's, šauth (šāuth), thaw (thāwī). სხვაობანი ჩრდილო-სემიტური დამწერლობის სახელწოდებებთან შედარებით აიხსნება გარკვეულ შემთხვევებში ჩრდილო-სემიტურ სახელთა თარგმნით ეთიოპურად და ეთიოპური ეკვივალენტის გამოყენებით სათანადო ნიშანთა სახელებად: შდრ. ეთიოპ. *maj* - ჩრდ.-სემ. *mēm* „წყალი“ სიტყვის ნაცვლად; ეთიოპ. *re's* ~ *rēš (rōš)* „თავი“ სიტყვის ნაცვლად და სხვ. ეთიოპური *nahās* „გველი“ სახელის ხმარება ჩრდ.-სემიტური *nūn* „თევზი“ სახელის ნაცვლად ამ ასოს უფრო ძველი სემიტური სახელწოდების ამსახველი უნდა იყოს (სემ. **nāhās* „გველი“), ვიდრე ჩრდილო-სემიტურში ისტორიულად დადასტურებული *nūn* „თევზი“ სახელწოდება.

) აქ მოტანილ სახელწოდებებში სემიტური **פ ת כ თანხმოვნები ტრანსკრიბირებულია შესაბამისად *ph th kh* ნიშნებით, განსხვავებით თ. ნელდეკეს აგან, რომელსაც **ך** და **כ** გადმოცემული აქვს შესაბამისად *t* და *k* სიმბოლოებით, ხოლო სემიტური ლაბიალი **פ** თანხმოვნისათვის რგი იყენებს *f* ნიშანს (*Nöldeke 1904:133*).

'alph, bēth, gaml (geml), delth, hē, wau, zai (zain, zaith), hēth, țēth, jōd, khaph, lamd, mēm, nūn, semkh (samkh), 'ain, phē, šādē, qōph, rōš (rēš), šin, thau.

ჩრდილო-სემიტური დამწერლობის ნიშანთა არა ყველა სახელწოდება განიმარტება როგორც საკუთრივ სემიტური სიტყვები, რომლებიც თავდაპირველად აღნიშნავდნენ სათანადო ნიშნებით გამოსახულ საგნებს. ისეთ ნიშანთსახელებად, რომელთა სემიტური სიტყვებთან იდენტიფიკაცია და მათი ლექსიკური მნიშვნელობის დადგენა ხერხდება, შესაძლებელია მიჩნეულ იქნენ სახელწოდებანი:

'āleph = „ხარი“, bēth = „სახლი“, dāleth = „კარი“, zajin = „იარაღი“, wāw = „კავი“, jōd = „ხელი“, khaph = „ხელისგული“, mēm = „წყალი“, nūn = „თევზი“ (|| nāhāš „გველი“), 'ajin = „თვალი“, phē = „პირი“, rēš = „თავი“, šin = „კბილი“.

უფრო რთულია დანარჩენი სემიტური სახელწოდებების ეტიმოლოგიური იდენტიფიკაცია: gimel („აქლემი“?), hē, hēth, țēth, lamed, sāmekh, šādē, qōph და სხვ.

ზოგ მკვლევარს შესაძლებლად მიაჩნია ამ სახელწოდებებში იმ ენის სიტყვები (ან მათი დამახინჯებანი) დაინახოს, საიდანაც სავარაუდოდელია მომდინარეობდეს შესაბამისი სემიტური ნიშნები, კერძოდ, კ რ ე ტ უ ლ ი სახელები (შდრ. Jensen 1969:272—273).

6. ძველი სემიტური დამწერლობის ნიშანთრიგი. წერითი სისტემის კარაქტიზატიკა და სინტაქსიკა

ძველი სემიტური დამწერლობის ნიშნებს იმთავითვე გარკვეული სტაბილური რიგი, თანმიმდევრობა უნდა ჰქონოდა. წერითი სისტემა საზოგადოდ წარმოადგენს გრაფიკულ ნიშანთა გარკვეული აზრით მოწესრიგებულ, დალაგებულ სიმრავლეს და ეს „მოწესრიგება“, „დალაგება“ გამოიხატება სისტემაში ნიშანთა გარკვეული თანმიმდევრობით, გარკვეული რიგით წარმოადგენაში.

წერით სისტემაში ნიშანთა ამგვარ „რიგს“ შესაძლებელია ნიშანთა (ანუ სისტემის) პარადიგმატიკა ეწოდოს. წერილობითი სისტემის პარადიგმატიკის შესწავლა გულისხმობს, ამდენად, გრაფიკულ სიმბოლოთა ურთიერთმიმართების განხილვას მიმდევრობაში, წერილობით ნიშანთა თანმიმდევრობის შესწავლას სისტემაში; ამისაგან განსხვავებით,

წერილობითი სისტემის სინტაგმატიკა გულისხმობს ნიშანთა შეერთების წესებს სიტყვებში, წერით სიმბოლოთა ურთიერთმიმართებებს სიტყვის ფარგლებში და საზოგადოდ წერის მიმართულებასთან დაკავშირებულ კანონზომიერებებს.

სისტემის პარადიგმატული და სინტაგმატური პლანის ექსპლიციტური გამოიყენება, რაც ენათმეცნიერებაში ფ. დე სოსიურმა შემოიტანა, უნდა გახდეს აუცილებელი პრინციპი წერითი სისტემის ანალიზისა „დამწერლობათმცოდნეობაშიც“, ანუ დამწერლობის ზოგად თეორიაში, რომელსაც თანამედროვე მეცნიერებაში გრამატიკოლოგიას უწოდებენ (შდრ. *Gelb 1974; 1975:1040* და შმდ.; 1980)*.

ნიშანთა „დალაგება“ სისტემაში, მათი პარადიგმატული რიგი ან თანმიმდევრობა ძველი სემიტური წერითი სისტემისთვისაც უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი**. ძველი სემიტური სისტემის ამგვარი ნიშანთრიგი არ დასტურდება უშუალოდ არქაული პერიოდის წერითი სისტემის მოწმობით, მაგრამ მთელ რიგ უფრო გვიანდელ სემიტურ დამწერლობათა ერთობლივი მონაცემები, აგრეთვე ძველი სემიტური დამწერლობისაგან მომდინარე წერით სისტემათა ნიშანთმიმდევრობა (და, პირველ რიგში, არქაული ბერძნული სისტემის პარადიგმატიკა), მოწმობს ძველი სემიტური დამწერლობისათვის მიღებული ნიშანთრიგისა და პარადიგმატული სტრუქტურის არქაულობას (ძველი სემიტური ნიშანთმიმდევრობისათვის სისტემაში შდრ. სემიტურ დამწერლობათა ზემომოყვანილი ტაბულები)***.

ძნელია დაბეჯითებით თქმა იმისა, თუ რა ედო თავდაპირველ საფუძვლად ძველი სემიტური დამწერლობის ნიშანთა ამ რიგს, რამ განსაზღვრა სისტემაში ნიშანთა ამგვარი თანმიმდევრობა, მათი ერთიმეო-

*) ამ თვალსაზრისით ტრადიციული პალეოგრაფია განიხილება როგორც „დამწერლობათმცოდნეობის“ ანუ „გრამატიკოლოგიის“ კერძო დარგი, რომელსაც საქმე აქვს წერითი სისტემის მხოლოდ გრაფიკულ სიმბოლოთა გამოხატულებასთან და შეისწავლის მათ გრაფიკულ ცვლილებებს დროსა და სივრცეში.

**) ნიშანთა ამგვარი „დალაგება“, წერილობით ნიშანთა სისტემაში გარკვეული თანმიმდევრობით წარმოდგენა დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო თვით აქადური სოლისებრი დამწერლობისთვისაც, რომლის პარადიგმატიკას მნიშვნელოვანწილად გრაფიკული და ფონეტიკური პრინციპი განსაზღვრავდა (შდრ. *Peiser 1886:95—125*).

***) საგულისხმოა, რომ ლახიშში აღმოჩენილ ქვაზე, რომელიც ძველი წელთაღრიცხვის მე-7 ან მე-6 საუკუნეს განეკუთვნება, ამოკვეთილია ძველი სემიტური სისტემის პირველი ხუთი ასო, განლაგებული ცნობილი თანმიმდევრობით:

34194. (*Driver 1948:181*). აღსანიშნავია, რომ უგარბტული სოლისებრი დამწერლობა ძირითადად ნიშანთა იმავე პარადიგმატულ რიგს გვიჩვენებს, რაც ძველი სემიტური წერითი სისტემისათვის არის საეარაუდებელი (*Gordon 1950*), შდრ. ზემოთ, გვ. 27, ტაბულა 1.

რის მიყოლებით მოთავსება. ზოგი ნიშნის შემთხვევაში შესაძლებელია ეს ყოფილიყო მათი თავდაპირველი საგნობრივი მნიშვნელობა: შდრ. ნიშნები *jōd* „ხელი“, *khaph* „ხელისგული“, *‘ajin* „თვალი“, *phē* „პირი“, *rēš* „თავი“, *šin* „კბილი“; შეინიშნება აგრეთვე ფონეტიკური თვალსაზრისით ერთგვაროვანი ნიშნების ერთად მოთავსება: შდრ. სისტემაში მკლერ თანხმოვანთა აღმნიშვნელი *bēth*, *gimel*, *dāleth* ნიშნების ან სონორ თანხმოვანთა გამომხატველი *lāmed*, *mēm*, *nūn* სიმბოლოთა ერთმანეთის მიყოლებით მოთავსება. შეიძლება ზოგ შემთხვევაში ნიშანთა თანმიმდევრობის განმსაზღვრელი ფაქტორი ნიშანთა გარეგანი მოხაზულობაც ყოფილიყო. (შდრ. *Driver 1948:182* და შმდ.; *Taylor 1899:190—191*)*.

ის, რომ ნიშანთმიმდევრობის განმსაზღვრელ ფაქტორებად ძველი სემიტური წერითი სისტემის შექმნისას შესაძლებელია ასოთა გრაფიკული მსგავსება და ნიშნების ფონეტიკურ მნიშვნელობათა სიახლოვე ყოფილიყო, ჩანს აგრეთვე ზოგ შედარებით გვიანდელ, ძველი სემიტური სისტემიდან წარმომდგარ დამწერლობაში, სადაც ნიშანთა მიმდევრობა მოდიფიცირებულია ან გარდაქმნილი გრაფიკული ანდა ფონეტიკური პრინციპის გამოყენებით.

ასე, მაგალითად, არამეულისაგან მომდინარე არაბულ ნებსურ დამწერლობაში, რომელიც 28 გრაფიკულად დამოუკიდებელ ნიშანს შე-

* ფ. ჰომელის მიერ გამოთქმული მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ძველი სემიტური დამწერლობის ნიშანთმიმდევრობა ქალდეური ასტროლოგიური წარმოდგენებით განსაზღვრება (*Hommel 1904:96* და შმდ.), არ იქნა საყოველთაოდ გაზიარებული. ანალოგიურ ცდებს, წერითი სისტემის პარადიგმატიკა, ნიშანთმიმდევრობა განსაზღვრონ ასტრალური ფაქტორებით, „ფანტასტიკურს“ უწოდებენ (*Driver 1948:181*; შდრ. აგრეთვე *Dornseiff 1925:90*).

თუმცა, შესაძლებელია, „ასტრალურ“ თეორიათა ამგვარი კვალფიკაცია გამართლებულიყოს ძველი სემიტური წერილობითი სისტემის მიმართ, მაგრამ საერთოდ არ უნდა იყოს გამორიცხული, რომ ნიშანთმიმდევრობა რომელიმე გრაფიკულ სისტემაში გარკვეულ ასტროლოგიურ წარმოდგენებსაც უკავშირდებოდეს (შდრ. *Menninger 1934:199* და შმდ.). ასტროლოგიური წარმოდგენები დამწერლობასთან კავშირში თავს იჩენს ზოგ უძველეს ორიგინალურ წერით სისტემაში, რომლებიც ლეთაბრივი ძალის პროტოტიპად არის მიჩნეული როგორც აღმოსავლურ, ისე დასავლურ ცივილიზაციებში. განსაკუთრებით ძლიერია წერის მისტიკური ძალა იმ საზოგადოებათა წარმოდგენებში, სადაც დამწერლობა ქურუმთა სპეციალური კასტის კუთვნილებას წარმოადგენდა. იმ საზოგადოებებში, სადაც წერა ფართოდ ვრცელდება და საზოგადოებრივ კუთვნილებად იქცევა, დამწერლობას არ უკავშირდება ის მისტიკური წარმოდგენები, რაც მთელი რიგი აღმოსავლური ცივილიზაციებისთვისაა დამახასიათებელი. ასე, მაგალითად, ბერძნული ფილოსოფიისათვის უცხოა წარმოდგენები წერის მისტიკური ძალისა და დამწერლობის ლეთაბრივი წარმომავლობის შესახებ (შდრ. *Gelb 1963:232*; *Dornseiff 1925:5*).

იცავს (საპირისპიროდ არამეული სისტემის 22 ნიშნისა, რაც ჯერ კიდევ ძველი სემიტური წერითი სისტემის მდგომარეობას ასახავს), *ב* *ث* *ث* *ث* და *ث* *ث* ნიშნები, აგრეთვე *ح* *ح* *ح* და *خ* *خ* მოთავსდნენ სისტემაში ერთმანეთის მიყოლებით წმინდა გრაფიკულ ნიადაგზე; ასევე *س* *س* და *ش* *ش*; *ص* *ص* და *ض* *ض*; *ط* *ط* და *ظ* *ظ*; *ع* *ع* და *غ* *غ*; *ف* *ف* და *ق* *ق* და სხვა ნიშნები, თუმცა ზოგ შემთხვევაში აქ შესაძლებელია ფონეტიკური სიახლოვის ფაქტორიც მოქმედებდა (მდრ. Schwarz 1915: 59—62).

არსებითად ფონეტიკური ფაქტორი განსაზღვრავს გრაფიკულ ნიშანთა რიგს ძველ ინდურ წერილობით სისტემაში (ე. წ. ნ ა გ ა რ ო ნ დ ე ე ვ ა ნ ა გ ა რ ო ნ - დამწერლობაში, რომელიც აგრეთვე სემიტურ წყაროზე დაიყვანება).

ინდური დ ე ე ვ ა ნ ა გ ა რ ო ნ - დამწერლობის კონსონანტური ნიშნები, რომლებიც გამოხატავენ მიმდევრობას *თანხმოვანი+ხმოვანი*, სისტემაში შეიდ თანმიმდევრულად განლაგებულ და ფონეტიკურ-არტიკულატორულად განსაზღვრულ ჯგუფს ქმნიან, რომელთაგან პირველი მოიცავს ხუთველარ თანხმოვანს: *ka kha ga gha na*; მის მომდევნოდ მიმდევრობაში წარმოდგენილია პ ა ლ ა ტ ა ლ უ რ ი თ ა ნ ხ მ ო ვ ე ნ ბ ი: *ca cha ja jha na*, რომლებსაც კ ა კ უ მ ი ნ ა ლ უ რ (რ ე ტ რ ო ფ ლ ე ქ ს უ რ) თ ა ნ ხ მ ო ვ ა ნ თ ა ჯ გ უ ფ ი მ ო ს დ ე ვ ს: *ta tha da dha na*; მომდევნო ჯგუფებს წარმოადგენენ დ ე ნ ტ ა ლ ი: *ta tha da dha na* და ლ ა ბ ი ა ლ ი: *pa pha ba bha ma* თ ა ნ ხ მ ო ვ ე ნ ბ ი; მეექვსე ჯგუფს ქმნიან ს ო ნ ო რ ე ბ ი: *ya ra la la va*, ხოლო მეშვიდეს—*sa sa sa* და *ha* ს პ ი რ ა ნ ტ ე ბ ი.

მთელ სისტემაში სრულიად აშკარაა ნიშანთა განლაგების თანმიმდევრულად ფონეტიკური პრინციპი. თანხმოვანთნიშნები დალაგებულია სისტემაში თანმიმდევრულ ჯგუფებად ხშირ თანხმოვანთა წარმოების ადგილის მიხედვით, დაწყებული ყველაზე უკანა წარმოებით (პოსტერიორული თანხმოვნები) ვიდრე წინა წარმოების (ლაბიალურ) თანხმოვნებამდე. თანხმოვანთმიმდევრობა განისაზღვრება რიგით პ ო ს ტ ე რ ი ო რ უ ლ ი თ ა ნ ხ მ ო ვ ე ნ ბ ი დ ა ნ ტ ე რ ი ო რ უ ლ ი თ ა ნ ხ მ ო ვ ე ნ ბ ი ს ა კ ე ნ . თ ი თ ო ე უ ლ ა მ გ ვ ა რ კ ო ნ ს ო ნ ა ნ ტ უ რ ჯ გ უ ფ ე შ ი ნ ი შ ნ ე ბ ი განლაგებულია თანმიმდევრობით: *ყ რ უ ~ ყ რ უ ფ შ ვ ი ნ ვ ი ე რ ი ~ მ ქ ლ ე რ ი ~ მ ქ ლ ე რ ი ფ შ ვ ი ნ ვ ი ე რ ი ~ ნ ა ზ ა ლ ი*. ინდურ სისტემაში ნიშანთა ამგვარი განლაგება, რაც *aksara* სახელწოდებით არის ცნობილი, ინდოელი გრამატიკოსებისაგან მომდინარეობს და მათი ფონეტიკური ცოდნის მაღალ დონეს მოწმობს.

	፳ +	፱ +	፲ +	፳ +	፳ +	፳ +	፳ +
h	ሀ	ሁ	ሂ	ሃ	ሄ	ህ	ሆ
l	ለ	ሉ	ሊ	ላ	ሌ	ል	ሎ
h	ሐ	ሑ	ሒ	ሓ	ሔ	ሕ	ሖ
m	መ	ሙ	ሚ	ማ	ሚ	ሞ	ሟ
š	ሠ	ሡ	ሢ	ሣ	ሤ	ሥ	ሦ
r	ረ	ሩ	ሪ	ራ	ራ	ር	ሮ
s	ሰ	ሱ	ሲ	ሳ	ሴ	ሰ	ሶ
q	ቀ	ቁ	ቂ	ቃ	ቄ	ቅ	ቆ
b	በ	ቡ	ቢ	ባ	ቤ	ብ	ቦ
t ^h	ተ	ቱ	ቲ	ታ	ቲ	ት	ቸ
h	ኀ	ኁ	ኂ	ኃ	ኄ	ኅ	ኆ
n	ነ	ኑ	ኒ	ና	ኔ	ን	ኖ
'	አ	ኡ	ኢ	ኣ	ኤ	አ	ኦ
k ^h	ከ	ኩ	ኪ	ካ	ኬ	ክ	ኮ
w	ወ	ዉ	ደ	ዋ	ደ	ው	ዎ
'	ዐ	ዑ	ደ	ዋ	ደ	ዐ	ዑ
z	ዘ	ዙ	ዚ	ዛ	ዜ	ዝ	ዞ
j	የ	ዩ	ደ	ዋ	ደ	ይ	ዮ
d	ደ	ዱ	ደ	ዋ	ደ	ድ	ዶ
g	ገ	ገ	ጊ	ጋ	ጊ	ግ	ገ
t	ጠ	ጡ	ጢ	ጣ	ጢ	ጥ	ጠ
p.	ቶ	ቶ	ቶ	ቶ	ቶ	ቶ	ቶ
š	ሸ	ሸ	ሸ	ሸ	ሸ	ሸ	ሸ
d	ዐ	ዐ	ዐ	ዐ	ዐ	ዐ	ዐ
f	ፈ	ፈ	ፈ	ፈ	ፈ	ፈ	ፈ
p ^h	ፕ	ፕ	ፕ	ፕ	ፕ	ፕ	ፕ

ჩრდილო-სემიტურ წერით სისტემასთან შედარებით განსხვავებულ ნიშანთრიგს ავლენს სამხრეთ-სემიტური წერითი სისტემის ერთ-ერთი ტიპიური წარმომადგენელი—ეთიოპური დამწერლობა (იხ. ტაბულა 6). ასოთა ამგვარი განლაგების საფუძველი შესაძლებელია ყოფილიყო მისწრაფება, გრაფიკულად ან ფონეტიკურად ახლოს მყოფი ნიშნები მიმდევრობაში ერთმანეთის მეზობლად მოთავსებულები (შდრ. Jensen 1961:336).

7. სემიტური დამწერლობის ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობები

სემიტური წერილობითი სისტემის ნიშანთა მყარი მიმდევრობა სისტემაში, წერითი სისტემის მკაცრად განსაზღვრული პარადიგმატიკა ხდება საფუძველი წერილობით ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობით გამოყენებისა. ნიშანთა მიმდევრობაში.

ტაბულა 6

მკაცრად განსაზღვრული ადგილის მქონე თითოეულ გრაფიკულ სიმბოლოს კონკრეტული რიცხვითი მნიშვნელობა მიეწერება და ამდენად ისინი ციფრის ფუნქციას იძენენ, რომელთა კომბინაციები სხვადასხვა რიცხვით მნიშვნელობათა გამომხატველი ხდება.

ძველი სემიტური სისტემის ოცდაორი გრაფიკული სიმბოლოდან პირველი ცხრა ნიშანი გამოხატავს „ერთეულებს“, მომდევნო ცხრა ნიშანი — „ათეულებს“; სისტემის დანარჩენი ოთხი ნიშანი გამოხატავს „ასეულებს“ ასიდან ოთხასამდე:

•	Ⲁ	1	<i>j</i>	Ⲑ	10	<i>q</i>	Ⲓ	100
<i>b</i>	ⲁ	2	<i>kh</i>	ⲑ	20	<i>r</i>	ⲓ	200
<i>g</i>	Ⲃ	3	<i>l</i>	Ⲓ	30	<i>š</i>	Ⲕ	300
<i>d</i>	ⲃ	4	<i>m</i>	ⲓ	40	<i>th</i>	ⲕ	400
<i>h</i>	Ⲅ	5	<i>n</i>	Ⲍ	50			
<i>w</i>	ⲅ	6	<i>s</i>	ⲍ	60			
<i>z</i>	Ⲇ	7	•	Ⲏ	70			
<i>h</i>	ⲇ	8	<i>ph</i>	ⲏ	80			
<i>t</i>	Ⲉ	9	<i>š</i>	Ⲑ	90			

რამდენადაც ძველი სემიტური სისტემა მხოლოდ ოცდაორი გრაფიკულ სიმბოლოს შეიცავს და არა $9 \times 3 = 27$ ნიშანს (რაც „ასეულებს“ გამოსახატავად — ასიდან ცხრაასამდე — იქნებოდა საჭირო), რიცხვ-ნიშანთა სემიტური სისტემა, ამგვარ წერილობით სისტემაზე დამყარებული, ერთგვარად ნაკლებია იმ სისტემებთან შედარებით, რომლებიც გრაფიკულ სიმბოლოთა $9 \times 3 = 27$ ან მეტი რაოდენობით ხასიათდებიან.

რიცხვით მნიშვნელობათა გამოხატვის თვალსაზრისით უფრო სრულყოფილი აღმოჩნდა კლასიკური ბერძნული სისტემა, რომელიც სიმბოლოთა $9 \times 3 = 27$ რაოდენობის სრულ სისტემას გვიჩვენებს.

ბერძნულს ამ მხრივ უახლოვდება ძველი სემიტური დამწერლობისაგან (კერძოდ არამეულისაგან) მომდინარე გვიანსემიტური სისტემები, მაგალითად, არაბული, რომელიც ოცდარვა გრაფიკულ სიმბოლოს შეიცავს:

ا	ʾ	1	כ	ך	9
ב	b	2	ח	ך	900
ג	g ^h	400	ט	׳	70
ד	d	500	י	י	1000
ה	h	3	כ	פ	80
ו	v	8	ל	ק	100
ז	z	600	מ	כ ^h	20
ח	h	4	נ	ל	30
ט	t	700	ס	מ	40
י	r	200	ע	נ	50
כ	z	7	פ	ה	5
ל	s	60	צ	ש	6
מ	š	300	ק	י	10
נ	š	90	ר		
ס	d	800			

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ არაბული სისტემის რიცხვითი მნიშვნელობები ასახავენ ძველი სემიტური წერითი სისტემის ნიშანთმომღვერობას, ხოლო საკუთრივ არაბულ ნიდაგზე შექმნილი დამატებითი გრაფიკული სიმბოლოები, რომლებიც განაწილდნენ პარადიგმატიკაში მოხაზულობისა და ფონეტიკური პრინციპის მიხედვით (რამაც გამოიწვია სისტემაში ნიშანთა გადანაწილება და ძველი თანმიმღვერობის დარღვევა), „ასეულების“ მნიშვნელობას იძენენ („ხუთასით“ დაწვებული; ერთი სიმბოლო — მეცხრამეტე — „ათასის“ გამომხატველია: გ ო), რაც ვერ გამოიხატებოდა ოცდაორი ნიშნის შემცველ ძველ სემიტურ სისტემაში.

8. წერითი სისტემის გამოსატულეებისა და შინაარსის პლანი

წერითი სისტემა შესაძლებელია განვიხილოთ როგორც სტრუქტურა, რომელსაც ორი მხარე, ორი პლანი აქვს: გამოსატულეების პლანი და შინაარსის პლანი.

წერითი სისტემის გამოსატულეების პლანია სისტემის ნიშან-სიმბოლოთა გრაფიკული მხარე ანუ მოხაზულობა, მათი გრაფიკული ფორმა. სისტემის გამოსატულეების პლანია აგრეთვე გრაფიკულ სიმბოლოთა სპეციფიკური სახელწოდებები. წერითი სისტემის გამოსატულეების პლანის ანალიზი, ამდენად, გულისხმობს ნიშან-სიმბოლოთა გრაფიკულ და პალეოგრაფიულ ანალიზს, მათ ურთიერთ შედარება-შეპირისპირებას და სათანადო სახელწოდებათა სტრუქტურისა და წარმომავლობის გარკვევას.

წერითი სისტემის გამოსატულეების პლანს განეკუთვნება სისტემის პარადიგმატული სტრუქტურა, ანუ ნიშანთა თანმიმდევრობა, სისტემაში ნიშანთა „დალაგების“ პრინციპები.

სისტემის გამოსატულეების პლანია აგრეთვე წერის ისეთი სინტაგმატური მახასიათებელი, როგორცაა წერის მიმართულება, რაზედაც ხშირად დამოკიდებულია ნიშანთა ესა თუ ის გრაფიკული ფორმა და მთელი რიგი გრაფიკული თავისებურებანი (ნიშანთა გრაფიკულ ცვლილებათა ტენდენციები და სხვ.).

წერითი სისტემის შინაარსის პლანია სისტემის ნიშან-სიმბოლოთა ფონეტიკური, ერთი მხრით, და რიცხვითი მნიშვნელობები, მეორე მხრით. სისტემის შინაარსის პლანის ანალიზი გულისხმობს ნიშანთა ფონეტიკურ მნიშვნელობათა ხასიათის გარკვევას, რაც არსებითად მთელი სისტემის სტრუქტურასა და ბუნებას განსაზღვრავს*.

სისტემის სიმბოლოთა რიცხვითი მნიშვნელობები დამოკიდებულია სისტემის პარადიგმატიკაზე, ნიშანთა რიგზე ან თანმიმდევრობაზე, რომელიც დამახასიათებელია კონკრეტული წერითი სისტემისათვის. წერითი სისტემის ეს არსებითი მახასიათებელი იქმნება ორიგინალურ სისტემებში სხვადასხვა ფაქტორების ზეგავლენით.

*) წერითი სისტემის ამგვარი გაგება საფუძველს გვაძლევს ჩავთვალოთ იგი სემიოტიკურ სისტემად და შესაბამისად განვიხილოთ დამწერლობათმცოდნეობა, ანუ გრაფოლოგია, როგორც სემიოტიკური დისციპლინა. დამწერლობის ანალოგიური გაგება როგორც სემიოტიკური სისტემისა მოცემული ჰქონდა უკვე ფერდინანდ დესოუსურს (მღრ. Saussure 1972:10 — 11).

უმრავლეს ისტორიულად დადასტურებულ წერით სისტემებში სისტემის პარადიგმატიკა ძირითადად არამოტივირებულია და მიღებულია „მემკვიდრეობით“ წყარო-სისტემისაგან, სადაც იგი, თავის მხრივ, შესაძლებელია უფრო აღრინდელი სისტემიდან მომდინარეობდეს და ა. შ., სანამ მივალთ საწყის სისტემამდე, რომელშიც მოცემული ნიშანთპარადიგმატიკა გარკვეულ მოტივაციას იძენს და კონკრეტულ ახსნას პოულობს როგორც სისტემის შინაგანი ფაქტორებით განსაზღვრული სტრუქტურა.

9. ძველი სემიტური კონსონანტური დამწერლობის შარბოშობის პრობლემა

ჩრდილო-დასავლურ-სემიტური (პროტო-სემიტური) კონსონანტური დამწერლობის წარმოშობის საკითხი ერთ-ერთი ყველაზე სადისკუსიოა დამწერლობათა ისტორიაში. არის კონსონანტური ასოთ-დამწერლობის ეს პირველი და უძველესი ნიმუში სემიტთა დამოუკიდებელი აღმოჩენისა და ორიგინალური შემოქმედების პრობლემატიკა, თუ აქ სხვადასხვა უფრო აღრინდელი წერითი ნიმუშების გავლენები უნდა ვივარაუდოთ?

როგორც არ უნდა გადაწყდეს საბოლოოდ ეს პრობლემა, სრულიად უდავოა, რომ ამ რანგის აღმოჩენები კულტურის ისტორიაში არ ხდება ცარიელ ნიადაგზე, გარეგანი გავლენებისა და ერთგვარი კულტურული მემკვიდრეობითობის გარეშე.

არ დაარჩენილა თითქმის არც ერთი წერითი სისტემა მახლობელ აღმოსავლეთსა და მის ფარგლებს გარეთაც, რომელიც არ ყოფილიყოს მიჩნეული ამა თუ იმ მკვლევრის მიერ დასავლურ-სემიტური დამწერლობის არქეტეპად, იმ გრაფიკულ წყაროდ, საიდანაც ეს უკანასკნელი უნდა მომდინარეობდეს.

ძველი სემიტური დამწერლობა გამოჰყავდათ სხვადასხვა ფორმის ეგვიპტური დამწერლობიდან—ჰიეროგლიფური, ჰიერატული და დემოტურისაგან; შუმერული და ასურულ-ბაბილონური (აქადური) სოლისებრი დამწერლობიდან; კვიპროსული, ხეთური დამწერლობიდან და გერმანიკული რუნებიდანაც კი.

ამათ შორის ყველაზე რეალური ჩანს თეორია სემიტური კონსონანტური დამწერლობის წარმოშობისა ეგვიპტური ჰიეროგლიფიკის გავლენით. გარდამავალ საფეხურად ეგვიპტურ ჰიეროგლიფიკასა და ძველ სემიტურ დამწერლობას შორის პროტო-სინაიტური დამწერლობა არის

მიჩნეული. პროტო-სინაიტური დამწერლობის მთელი რიგი ნიშნები, რომელთა გაგრძელებას ძველი სემიტური წერის სათანადო ნიშნები წარმოადგენს, პროტოტიპებს პოულობს სწორედ ეგვიპტურ ჰიეროგლიფურ დამწერლობაში. ა. გარდინერს თავის გამოკვლევაში ძველი სემიტური დამწერლობის ეგვიპტურიდან წარმომავლობის შესახებ მოჰყავს მთელი სია ამგვარი ნიშნებისა, შდრ. Gardiner 1923:92-120 (შდრ. ტაბულა 7).

ეგვიპტური ჰიეროგლიფური დამწერლობა, რომელიც შეიცავს რამდენიმე ასეულ ლოგოგრამულ (მთელი სიტყვის გამომხატველ) და კონსონანტურ ნიშანს (აღმნიშვნელს ცალკეული თანხმოვნისა ან თანხმოვანთმიმდევრობისა), განსხვავდება სხვა ლოგოგრამულ-სილაბურ დამწერლობათაგან (მაგალითად, შუმერულ-აქადურისაგან) იმით, რომ ეგვიპტურში მარცვლოვანი ან ლოგოგრამული ნიშნები გამოხატავენ მარცვლის ან სიტყვის მხოლოდ კონსონანტურ ნაწილს, ხოლო მარცვლის ან მთელი სიტყვის ვოკალური ნაწილი აღუნიშვნელი რჩება (Schott 1973).

მაგალითად, ეგვიპტური ლოგოგრამა , რაც ნიშნავს „სახლს“, გამოხატავს თანხმოვანთმიმდევრობას p-r, რომელიც, სათანადო ხმოვნით (resp. ხმოვნებით) გაფორმე-

ეგვიპტური ჰიეროგლ-	სინაის დამწერლობა	ძვ. სემი- ტური
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		
		

ბული, იკითხებოდა ძველ ეგვიპტურად როგორც *pʿr* „სახლი“; ასევე „თვალის“ აღმნიშვნელი ◀ ნიშანი იკითხება როგორც *j-r-t*, რაც სათანადო ხმოვნებით გაფორმებული გამოხატავს ძველ ეგვიპტურ სიტყვა „თვალს“; ასევე ◀ ნიშანი გამოხატავს „პირს“, რაც ძველ ეგვიპტურად, სათანადო ხმოვნებით გაფორმებული, გამოითქმოდა როგორც *rʿw* და ა. შ.; ე. ი. გრაფიკულად ეგვიპტურ დამწერლობაში მხოლოდ თანხმოვნები აღინიშნება, ხოლო სათანადო ხმოვნები სიტყვებში წაკითხვის დროს ჩაისმის თვით მკითხველის მიერ. ძველი ეგვიპტური დამწერლობის ეს თავისებურება არის მიზეზი იმისა, რომ ძველი ეგვიპტური სიტყვების ხმოვითი ნაწილი, მათი ზუსტი ვოკალური შედგენილობა დღესაც უცნობია მეცნიერებისათვის.

სწორედ ეს თავისებურება ეგვიპტური ჰიეროგლიფიკისა უნდა ყოფილიყო გამოყენებული სემიტურ დამწერლობაში. სემიტური თავისი გრამატიკული სტრუქტურით ენათა იმ ტიპოლოგიურ ჯგუფს განეკუთვნება, რომლებშიც სიტყვის საერთო, ლექსიკური მნიშვნელობა სიტყვის თანხმოვნითი ნაწილით გამოიხატება, ხოლო თანხმოვნებს შორის განაწილებული ხმოვნები ძირითადად მხოლოდ გრამატიკულ ფუნქციას ასრულებენ; ისინი ამ ტიპის ენებში რელაციურ ელემენტებად გვევლინება, რომლებიც განსაზღვრავენ გარკვეული თანხმოვნებით შედგენილი სიტყვის სტრუქტურულ კლასსა და მის გრამატიკულ დანიშნულებას. ასე, მაგალითად, სამი თანხმოვნისაგან შედგენილი სემიტური *mlk* ძირი, რომელიც გამოხატავს საზოგადოდ „მეფობის“, „მფლობელობის“ მნიშვნელობას, სხვადასხვა ხმოვნებით გაფორმებული შეიძლება აღნიშნავდეს „მეფეს“, „სამეფოს“, „მეფობას“ და სხვადასხვა გრამატიკული შინაარსის ზმნურ ფორმებს. ამ მხრივ კონსონანტურად ჩაწერილი სემიტური ტექსტის წაკითხვა წარმოადგენს რთულ პროცესს ტექსტის დეკოდირებისას თანხმოვნებს შორის სათანადო ხმოვნების ჩართვით (შდრ. *Dia-konoff 1974 : 101*).

სემიტური ენის ამ სტრუქტურული თავისებურების გამო წმინდა კონსონანტური წერა მეტად ეფექტური და ეკონომიური საშუალება აღმოჩნდა ტექსტის წერილობითი ფიქსირებისათვის, და სწორედ ეს თავისებურება ეგვიპტური ჰიეროგლიფიკისა იქნა ალბულის მოდელად ძველი სემიტური დამწერლობის შექმნისას*.

*ა ძველი სემიტური კონსონანტური დამწერლობისათვის პროტოტიპად ეგვიპტური ჰიეროგლიფური დამწერლობის გამოყენებას, საფიქრებელია, ისიც შეუწყობდა

ეგვიპტური დამწერლობის რამდენიმე ასეული ნიშნიდან მხოლოდ ორი-სამი ათეული ნიშანი იქნა აღებული გრაფიკულად გამარტივებული სახით სემიტურ თანხმოვანთა გამოსახატავად. ამასთანავე ეგვიპტურ ჰიეროგლიფურ ნიშანს, სემიტურში გადმოღებულს, ის კონსონანტური მნიშვნელობა კი არ ენახება, რომლითაც იგი საკუთრივ ეგვიპტურ ჰიეროგლიფიკაში იხმარებოდა; სათანადო ეგვიპტური ნიშნის მნიშვნელობა ითარგმნება სემიტურად, და სემიტურ სისტემაში ეს ნიშანი უკვე აკროფონული პრინციპის მიხედვით იქნეს შესაბამისი სემიტური სიტყვის თავკიდურა თანხმოვნის მნიშვნელობას. ასე, მაგალითად, ეგვიპტური ნიშანი $\text{𓆎 } p-r$ „სახლი“ ითარგმნება სემიტურად როგორც *bēth* „სახლი“ და იქნეს აკროფონულად *b* თანხმოვნის მნიშვნელობას; ასევე ეგვიპტური $\text{𓆏 } j-r-t$ „თვალი“ გადმოდის სემიტურად როგორც *‘ajin* „თვალი“ და გამოხატავს უკვე *‘* თანხმოვანს (მჟღერი ფარინგალი); ან ეგვიპტური *r-3* „პირი“ ითარგმნება სემიტურად როგორც *phē* „პირი“, და სათანადო ნიშანი სემიტურ სისტემაში აღნიშნავს უკვე *ph* თანხმოვანს და ა. შ.

ამ გზით შესაძლებელი ხდება მთელი რიგი ძველი სემიტური ნიშნების იდენტიფიცირება და მათი წარმომავლობის გარკვევა სათანადო ეგვიპტური ჰიეროგლიფური ნიშნებისაგან. ამასთანავე ირკვევა, რომ ამ ასო-ნიშანთა სემიტური სახელწოდებანი თარგმანს წარმოადგენს სათანადო ეგვიპტური სიტყვებისას. ამგვარ ნიშნებად სათანადო სახელწოდებით, გარდა ზემოთ დასახელებულისა, შეიძლება ჩაითვალოს სემი-

ხელს, რომ ეგვიპტურ წერით სისტემაში არსებობდა მთელი კლასი ცალი თანხმოვნის გამოხატველი ნიშნებისა, რომლებიც აქ სპეციფიკური ფუნქციით იხმარებოდა. ლოგოგრაფების ს ი ლ ა ბ ო გ რ ა მ ე ბ ა დ (მარცელის აღმნიშვნელ ნიშნებად) გარდაქმნა ეგვიპტურში იწვევს ამგვარი სილაბოგრაფების შედგომ გამარტივებას, რის შედეგადაც ისინი ფაქტურად ცალი თანხმოვნის გამოხატველნი ხდებიან. რომელიმე *r3* ნიშანი, რომელიც თავდაპირველად მხოლოდ „პირს“ აღნიშნავდა, თანდათან *r* თანხმოვნის მნიშვნელობასაც იძენს; ანდა *id* „ხელი“ ნიშანი უკვე *d* თანხმოვანსაც გამოხატავს. ცალი თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ი ს გამოხატველ ნიშნად ჩამოყალიბების კიდევ უფრო მარტივ პროცესს წარმოადგენს ცალთანხმოვანი სიტყვის აღმნიშვნელი ლოგოგრაფის გარდაქმნა, მაგალითად, „საკეტის“ აღმნიშვნელი *s* ლოგოგრაფის გარდაქმნა [*s*] თანხმოვნის გამოხატველ ნიშნად;

ამ გზით ძველ ეგვიპტურ ჰიეროგლიფურ დამწერლობაში ჩამოყალიბდა ცალი თანხმოვნის აღმნიშვნელი ოცდაოთხი ნიშანი, რომლებიც სისტემაში უცხოური სიტყვების გადმოსაცემად და სპეციფიკურ ფონეტიკურ დანართებად გამოიყენებოდა (შლრ. *Driver 1948:134*).

ტური ნიშნები 'aleph „ხარი“, wāw „კავი“, jōd „ხელი“, khaph „ხელისგული“, mēm „წყალი“, nūn „თევზი“ (resp. სამხრ.-სემ. nahās „გველი“), rēš „თავი“, dāleth „კარი“ და სხვ.

მაგრამ მთელი რიგი სემიტური ნიშნები მათი სახელწოდებებით აუხსნელი რჩება ამ თვალსაზრისით; შეუძლებელია ამ ნიშანთა რაიმე ობიექტებთან იდენტიფიცირება, რომელთა ნახატს ისინი თავდაპირველად უნდა წარმოადგენდნენ. ასე, მაგალითად, გაჭირდებოდა ძველი სემიტური **ג** gimel „აქლემი“ ნიშნის (ფონეტიკური მნიშვნელობა *g*), რომლის პროტოტიპია სინაიტური **L**, *აქლემის* გამოსახულებასთან გრაფიკული დაკავშირება. მეტიც შეიძლება ითქვას: ამ ნიშანთა სახელწოდებები გაურკვეველია ეტიმოლოგიურად და მეტად პრობლემატურია მათი იდენტიფიცირება და დაკავშირება რომელიმე სემიტურ სიტყვასთან (მდრ. ზემოთ). ყოველივე ეს ართულებს ჰიპოთეზას ძველი სემიტური დამწერლობის წარმომავლობის შესახებ ერთი რომელიმე კონკრეტული წყაროდან და კერძოდ ეგვიპტური ჰიეროგლიფიკიდან.

მთელი წყება სემიტური ნიშნების გრაფიკული მსგავსება კრეტული ხაზოვანი დამწერლობის ნიშნებთან (Jensen 1969: 263) აგრეთვე ვერ ჩაითვლება საკმაო საფუძვლად ძველი სემიტური წერის კრეტული დამწერლობიდან წარმომავლობის თეზის სასარგებლოდ.

სხვადასხვა წერით სისტემათა გავლენები სემიტურ დამწერლობაზე, რასაკვირველია, არ გამოირიცხება, მაგრამ ერთი დამწერლობის ცალკეულ ნიშანთა მსგავსება სხვა დამწერლობებთან ვერ გამოდგება საფუძვლად მათ შორის არსებული გენეტური კავშირების მტკიცებისათვის, თუ ცალკეულ ნიშანთა გრაფიკულ მსგავსებასთან ერთად ამგვარ დამწერლობათა შორის არ გამოვლინდა შინაგანი სტრუქტურული კავშირები წერის არსებით მახასიათებლებში.

ძველი სემიტური წერითი სისტემის უცხოური წარმომავლობის ჰიპოთეზას უპირისპირდება თვალსაზრისი მისი წარმოშობის შესახებ მთლიანად დამოუკიდებელი და ორიგინალური შემოქმედების საფუძველზე. ამ თვალსაზრისს ბოლო დროს იცავს გამოჩენილი ამერიკელი ასირიოლოგი და კუნეოლოგი ი. გელბი (Gelb 1963:139—146).

ი. გელბის მიხედვით, ძველი სემიტური წერითი სისტემის ყოველი ნიშანი წარმოადგენს გარკვეული გრაფიკული ხერხით შედგენილ წერით სიმბოლოს, რომელსაც კონკრეტული ფონეტიკური მნიშვნელობა მიენიჭა ენის კონსონანტურ ფონემათა გამოსახატავად. ზოგი ნიშანი შეიქმნა როგორც ერთგვარი გრაფიკული ვარიანტი შეთხზული ნიშნისა.

ასეთ დამოკიდებულებას ავლენენ ერთმანეთთან შემდეგი ნიშნები:

⌌. hē	და	⌌	hēth
↳ nūn	და	⌌	mēm
I zajin	და	⌌	sāmekh
+ taw	და	⊕	tēth

სათანადო ნიშნები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან გარკვეული ხაზის მიმატებით ან გამოკლებით, რაც წარმოადგენდა ერთგვარ გრაფიკულ ხერხს შეთხზული ნიშნებიდან განსხვავებული ფონეტიკური (კონსონანტური) მნიშვნელობების მქონე ახალი ნიშნების შექმნისას.

ეს პროცედურა დამწერლობის ნიშანთა შექმნისა შეიძლება ტიპოლოგიურად შეუღარდეს თანამედროვე პრიმიტიულ საზოგადოებებში დამწერლობის შექმნის ცდებს. ამ თვალსაზრისით მეთოდოლოგიურად გაუმართლებელია ვეძიოთ ძველი სემიტური დამწერლობის უცხოური წყაროები. მთელი რიგი გრაფიკული დამთხვევები, რასაც ძველი სემიტური დამწერლობა სხვადასხვა სისტემებთან (მათ შორის ეგვიპტურთან) ავლენს, შემთხვევითი ხასიათისაა და არ უნდა მოწმობდეს მათ შორის არსებულ ისტორიულ კავშირებს.

თუმცა თეორიულად შეუზღუდველია რაოდენობა ლინეარული (ხაზოვანი) ნიშნებისა, რომლებიც შეიძლება შეიქმნას გრაფიკულად მარტივი ხაზებისა და წრეხაზის ნაირგვარი კომბინაციით, მაგრამ პრაქტიკულად დამწერლობათა ხელოვნურად შექმნის დროს გრაფიკულ სიმბოლოთა ნაირსახეობა საკმაოდ შეზღუდულია და შემოიფარგლება ამგვარი გრაფიკული ელემენტების მარტივი კომბინაციებით. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის თვალსაჩინო თავისებურება სრულიად სხვადასხვა დამწერლობათა სისტემებისა, რომ ისინი მთელ რიგ გრაფიკულად მსგავს ნიშნებს შეიცავენ*.

*) ამ მხრივ მეტად საგულისხმოა მთელი რიგი ხელოვნურად შექმნილი წერითი სისტემები თანამედროვე პრიმიტიულ საზოგადოებებში (*Friedrich 1937; 1938*) და აგრეთვე ხელოვნური ანბანური სისტემები, შექმნილი ბავშვების მიერ თავიანთი ურთიერთობისათვის. აღსანიშნავია, რომ გეომეტრიული ფორმის ხელოვნურად შექმნილი ნიშნები ამგვარ სისტემებში ზოგ შემთხვევაში საოცრად წააგავს ძველი სემიტური დამწერლობის გრაფიკულ სიმბოლოებს. საინტერესოა, რომ ერთმა ცხრა წლის გოგონამ,

ამგვარად შექმნილი ორიგინალური ძველი სემიტური დამწერლობა რთულდება ნიშან-სიმბოლოთა სპეციფიკური სახელწოდებებით. ნიშანთა ეს სახელწოდებები ნიშნის მიერ თავდაპირველად გამოხატული ობიექტების სახელებს კი არ წარმოადგენს, საიდანაც აკროფონული პრინციპის მიხედვით წარმოიქმნება თითქოს სათანადო ნიშნის კონსონანტური მნიშვნელობა, არამედ პირიქით, ეს სახელწოდებები ხელოვნურად შეიქმნა სათანადო ნიშნებისათვის სიტყვათა თავკიდური თანხმოვნის მიხედვით, რომელიც საერთოა ნიშნის მიერ აღნიშნულ თანხმოვანთან. ასე, მაგალითად, **Г** ნიშანს ძველი სემიტური სისტემისა ეწოდა *gimel* „აქლემი“ სახელი არა იმიტომ, რომ იგი თავდაპირველად *აქლემის* გამომსახველი იყო, არამედ პირობით, იმის გამო, რომ ეს სემიტური სიტყვა *g* თანხმოვნით იწყება, რომელიც შესაბამისი გრაფიკული სიმბოლოთი გამოიხატებოდა; ასევე, **А** ნიშანს ეწოდა *'āleph* არა იმის გამო, რომ იგი *ხარის თავს* გამოსახავს, არამედ იმიტომ, რომ სემიტური *'āleph* „ხარი“ სიტყვა თავკიდურ თანხმოვნად ' ფონემას შეიცავს, რომელიც სათანადო გრაფიკული სიმბოლოთი გადმოიცემოდა.

ძველი სემიტური წერითი სისტემის ნიშანთა ამგვარი სახელწოდებანი ერთგვარი მნიშვნელოვანი საშუალება იყო ნიშანთა დახსოვებისა, და აქ ისეთსავე ვითარებასთან უნდა გვექონდეს საქმე, როგორც სლავურ „გლაგოლიცაში“ ან გერმანიკულ რუნულ დამწერლობაში, სადაც გრაფიკული ნიშნები სწორედ ამ პრინციპის მიხედვით იძენენ თავიანთ სახელწოდებებს (შდრ. სლავურ გლაგოლიცაში: *a=az* „მე“, *b=buki* „ასო“, *v=vedi* „ცოდნა“, *g=glagol* „სიტყვა“, *d=dobro* „სიკეთე, ქონება“ და ა. შ.).

ამით უნდა აიხსნებოდეს ის შეუსაბამობა ძველ სემიტურ დამწერლობაში ნიშნის სახელწოდებასა და მის გრაფიკულ ფორმას შორის, რაც ასე საეჭვოს ხდის სემიტური წერითი სისტემის ერთი რომელიმე უცხოური (კერძოდ, ეგვიპტური) წყაროდან მომდინარეობას და სათანადო ნიშნებში კონსონანტური მნიშვნელობების წარმოქმნას აკროფონული პრინციპის მიხედვით.

ძველი სემიტური წერის წარმოშობის ეს ორივე საპირისპირო თვალსაზრისი შეიცავს როგორც ძლიერ, ისე სუსტ მხარეებს. ჰიპოთეზა

რომელსაც ამოცანა დაუსახეს, შეექმნა ანბანი ხელოვნური გრაფიკული ნიშნებით, შეთხზა ოცდაექვსინიშანი ანბანი, რომლის შეიდი სიმბოლო ზუსტად დაემთხვა ძველ სემიტურ ნიშნებს, ხოლო დანარჩენი ნიშნები წააგავდა სინაიტურ, კრეტულ ან კვიპროსულ წერილობით ნიშნებს (შდრ. *Gelb 1963:146*).

სემიტური დამწერლობის ეგვიპტურიდან წარმომავლობის შესახებ ვერ ხსნის თანმიმდევრულად და სრულად სემიტური წერის მთელ რიგ მნიშვნელოვან სტრუქტურულ თავისებურებებს. აუხსნელი რჩება ამ თვალსაზრისით ერთი ჯგუფი ნიშნების წარმომავლობა, მათ ფონეტიკურ მნიშვნელობათა და სახელწოდებათა საკითხი, რაც ამ თვალსაზრისის სისტემაურობასა და თანმიმდევრულობას უკარგავს.

ნიშანთა და მათ ფონეტიკურ მნიშვნელობათა დამოუკიდებელი და ნებისმიერი თხზვის შედეგად სემიტური დამწერლობის მთლიანად ორიგინალურ ნიადაგზე წარმოშობის თეზისი მეთოდოლოგიური ხასიათის პრინციპულ სირთულეებს შეიცავს. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ძველი წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულის პირველ ნახევარში გარეგანი გავლენებისაგან სრულიად დამოუკიდებლად შექმნილიყო პრინციპულად ახალი ტიპის წერითი სისტემა, რომელიც თვისებრივად განსხვავებულ ეტაპს წარმოადგენს დამწერლობის განვითარების ისტორიაში. ამ რანგის მოვლენები კულტურის ისტორიაში არ ხდება გარემომცველი თანადროული კულტურული ფაქტორებისაგან დამოუკიდებლად და იზოლირებულად. ამგვარი სიახლე კულტურულ ცხოვრებაში, ერთგვარი თვისებრივი ნახტომი, რაც თავის დროზე სემიტურ კულტურულ სამყაროში განხორციელდა, უნდა წარმოადგენდეს მთელი იმ დროისათვის დაგროვილი ცოდნის გადამუშავებისა და თვისებრივად ახალ დონეზე აყვანის შედეგს.

ამ თვალსაზრისით კონსონანტური სემიტური დამწერლობის ყველაზე რეალურ წინამორბედად შეიძლება მანც ეგვიპტური ჰიეროგლიფიკა ჩაითვალოს, რომელიც წარმოადგენდა წერილობითი ნიშნების კონსონანტური მნიშვნელობით ხმარების ნიმუშს. ეგვიპტური დამწერლობა ქმნიდა ამ მხრივ მოდელს ახალი ტიპის სემიტური დამწერლობისათვის. სემიტური წერითი სისტემის პრინციპული სიახლე მდგომარეობს სწორედ თითოეული სიმბოლოს საშუალებით ცალკეული თანხმოვნის აღნიშვნაში.

სემიტური დამწერლობის თანმიმდევრული ცალთანხმოვნობა, რაც მას თვისებრივად ახალი ტიპის დამწერლობად აქცევს, შესაძლებელია აღმოცენებულიყო რთული ეგვიპტური სისტემის იმ ნიშანთა (*resp.* ქვესისტემის) გავლენით, რომლებიც ცალ თანხმოვანს გამოხატავდნენ. ეგვიპტური ჰიეროგლიფიკის ეს ქვესისტემა შესაძლებელია გამხდარიყო მოდელი ცალთანხმოვნობის პრინციპის გატარებისა სემიტური ენისათვის შექმნილ დამწერლობაში.

თვით ნიშანთა მოხაზულობის საკითხი ახალი ტიპის სემიტურ დამწერლობაში და მათი კონკრეტული კონსონანტური მნიშვნელობები,

მათი წარმომავლობა ამა თუ იმ კონკრეტული ნიშნებიდან თუ მათი დამოუკიდებლად შექმნა ორიგინალური გრაფიკული თხზვის შედეგად არ წარმოადგენს პრინციპული მნიშვნელობის პრობლემას. ეს საკითხი სხვადასხვა ნიშნების მიმართ შესაძლებელია ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში სხვადასხვაგვარად გადაწყდეს. პრინციპული ღირებულების მქონეა ამ შემთხვევაში თვით შინაგანი სტრუქტურული თავისებურება ძველი სემიტური დამწერლობისა — მისი ცალთანხმოვნიანობა, რითაც იგი, პირველად დამწერლობის ისტორიაში, წარმოგვიდგება როგორც კონსონანტური ასოთდამწერლობა.

ამაშია ძველი სემიტური წერითი სისტემის პრინციპული სიახლე დანარჩენ თანადროულ და ქრონოლოგიურად ადრინდელ დამწერლობებთან შედარებით, და ეს პრინციპული სიახლე ძველი სემიტური კონსონანტური დამწერლობის სახით, სავარაუდოა, შეიქმნა ეგვიპტური ჰიეროგლიფური წერილობითი სისტემის ზეგავლენით.

10. ძველი სემიტური დამწერლობა როგორც შერის კონსონანტურ-სილაბური სისტემა

რას წარმოადგენს სტრუქტურულად ძველი სემიტური წერითი სისტემა და მისგან წარმომდგარი გვიანსემიტური დამწერლობანი, რა არის ამ წერითი სისტემის შინაგანი სტრუქტურული მახასიათებლები? როგორც აღნიშნული იყო, ძველი სემიტური წერითი სისტემა ფინიკიური, ქანაანური და არამეული დამწერლობების (და მათგან წარმომდგარ სხვა სემიტურ დამწერლობათა) სახით წარმოადგენს კონსონანტურ გრაფიკულ სისტემას, სადაც თითოეული გრაფემა გამოხატავს ცალკეულ თანხმოვან ფონემას. ამის შესაბამისად, ძველ სემიტურ ენებში წარმოდგენილი ოცდაორი თანხმოვანი ფონემა (თუ ოცდასამი — 3~5 დაპირისპირების არსებობის შემთხვევაში) გამოიხატება ოცდაორი გრაფემის საშუალებით.

ძველი სემიტური წერითი სისტემის ამ თავისებურების გამო ამ სისტემას (და მისგან წარმომდგარ ყველა დანარჩენ წერით სისტემას) ხშირად „ანბანურ“, ან „ალფაბეტურ“, დამწერლობად განიხილავენ (შდრ. Driver 1948:130). მაგრამ რამდენად შეესაბამება სემიტური წერითი სისტემის სტრუქტურული მახასიათებლები იმას, რომ იგი „ანბანურ“ წერით სისტემად იქნეს კვალიფიცირებული?

თუ ჩვენ ანბანურ დამწერლობას განვსაზღვრავთ როგორც ისეთ წერით სისტემას, სადაც ენის თითოეული ფონემა (და ზოგ შემთხვევა-

ში ფონემის ვარიანტებიც) — როგორც კონსონანტური, ისე ვოკალური — სპეციალური გრაფიკული ნიშნით არის გამოხატული (როგორც ეს, მაგალითად, ბერძნულ, ლათინურ, ქართულ, სომხურ და სხვ. სისტემებში ვეაქვს), ძველი სემიტური წერითი სისტემა (და მისგან წარმომდგარი ისტორიული სემიტური დამწერლობანი) ვერ ჩაითვლება თანმიმდევრულ „ანბანურ“ ასოთდამწერლობად. ამგვარ თვალსაზრისს სემიტური დამწერლობის მიმართ გამოთქვამდა ჯერ კიდევ ჰ. პედერსენი (*Pedersen 1931: 142, 180* და შმდ.); ამავე თვალსაზრისს ავითარებს ბოლო ხანებში ი. გელბი (*Gelb 1963:148* და შმდ.; *1980*; მაგრამ შმდ. *Ullendorff 1977:573*).

მართლაც, ძველ სემიტურ წერით სისტემას არ გააჩნია სპეციალური ნიშნები ხმოვნების გამოსახატავად და ამიტომ ყოველი ნიშანი, რომელიც კონსონანტურ ნიშნად, თანხმოვნის გამომხატველ სიმბოლოდ არის მიჩნეული, არსებითად მარცვლის, ე. ი. **თანხმოვანი + ხმოვანი** მიმდევრობის, გამომსახველად გვევლინება. რამდენადაც სემიტური სისტემის თითოეული „კონსონანტური“ ნიშანი, მაგალითად *b*, შესაძლებელია წაკითხულ იქნეს სხვადასხვა კომბინაციებში როგორც *ba, be, bi, bo, bu*, ე. ი. შესაბამისი **თანხმოვანი** პლუს **ნებისმიერი ხმოვანი**, ასეთი ნიშანი უნდა განიხილებოდეს არა საკუთრივ კონსონანტურ ნიშნად, არამედ სილაბურ (მარცვლოვანი ღირებულების მქონე) ნიშნად, რომელიც გამოხატავს კონკრეტულ თანხმოვანს მასზე დართული სხვადასხვა ხმოვნით; ასეთი ხმოვანი განისაზღვრება ნიშნის სინტაგმატიკით, ანუ მისი ხმარებით სხვა ნიშნებთან კომბინაციაში ამა თუ იმ სიტყვისა თუ გრამატიკული ფორმის ფარგლებში. ამ თავისებურებით სემიტური ტიპის „სილაბური“ დამწერლობა განსხვავდება საკუთრივ სილაბური წერითი სისტემისაგან, სადაც თითოეული ნიშანი (გრაფიკული სიმბოლო) გამოხატავს თანხმოვნის (ან თანხმოვანთა) კომბინაციას განსაზღვრულ კონკრეტულ ხმოვანთან.

ძველი სემიტური დამწერლობის სილაბური ხასიათი ვლინდება აგრეთვე ამ დამწერლობიდან წარმომდგარ ეთიოპურ და ინდურ წერით სისტემებში. ამ უკანასკნელში ძირითადი გრაფიკული სიმბოლო გამოხატავს არა ცალკეულ თანხმოვანს, არამედ შესაბამის თანხმოვანს თანდართული *a*-ხმოვნით: *ba, da, ga* და ა. შ. ხმოვანი აქ ყოველ ნიშანში იმპლიციტურად იგულისხმება. დანარჩენი ხმოვნები გამოიხატება სპეციალური ნიშნებით, ხოლო უხმოვნობის აღსანიშნავად (ე. ი. თანხმოვნისა *a*-ხმოვნის გარეშე) გამოყენებულია სპეციალური ნიშანი (ინდ. *virāma*), რომელიც *a*-ხმოვნის ერთგვარ ნეიტრალიზაციას ახდენს

და არსებითად სილაბურ ნიშანს მარცვლის მხოლოდ თანხმოვნითი ელემენტის გამოხატველად აქცევს.

ანალოგიური ფუნქციით გვიანსემიტურ დამწერლობებში (ებრაულ ში, სირიულ ში, არაბულ ში), სადაც მოგვიანებით შემოიღეს დამატებითი დიაკრიტიკული ნიშნები ხმოვნების გამოსახატავად, იხმარება სპეციალური ნიშნები: ებრ. *šwā*, სირ. *marḥē tănā*, არაბ. *sukhūn*.

სემიტური დამწერლობის მკაცრად კონსონანტური ბუნების შემთხვევაში ზედმეტი იქნებოდა ისეთი დამატებითი ნიშნის შექმნა, რომელიც „უხმოვნობას“ გამოხატავს, ე. ი. ნიშნის ხმარებას კონკრეტულ შემთხვევაში წმინდა კონსონანტური ფუნქციით (მდრ. აგრეთვე *Schmitt 1954:216 — 227*).

ამგვარად, მიუხედავად სემიტური წერითი სისტემის ამ სტრუქტურული მახასიათებლისა, იგი ვერ ჩაითვლება თანმიმდევრულ „სილაბურ“ დამწერლობად, რომლის დამახასიათებელი თავისებურებაა გრაფიკული ნიშნების მიერ კონკრეტული სილაბური, მარცვლითი ერთეულების გამოსახვა. მეორე მხრით, იგი ვერ ჩაითვლება ვერც თანმიმდევრულ და მკაცრად განსაზღვრულ „ანბანურ“ დამწერლობად, სადაც გრაფიკული ნიშნები გამოხატავენ ენის როგორც თანხმოვნითი, კონსონანტური. ისე ხმოვნითი, ვოკალური კლასის ცალკეულ ფონემურ (*resp.* ბგერით) ერთეულებს.

ვოკალურ ფონემათა აღუნიშვნელობა დამწერლობაში წერით სისტემას ერთგვარ შუალედურ სისტემად აქცევს საკუთრივ „სილაბურ“ და მკაცრად „ანბანურ“ სისტემათა შორის. ეს არის სტრუქტურული თვალსაზრისით ერთგვარი „ნარევი“ სისტემა, გარდამავალი საფეხური „სილაბურ“ და საკუთრივ „ანბანურ“ სისტემებს შორის. ამ სტრუქტურის წერით სისტემას შესაძლებელია „კონსონანტურ-სილაბური“ სისტემა ეწოდოს.

ასეთი წერითი სისტემა **კონსონანტურია** პარადიგმატულად (ე. ი. თითოეული ნიშანი პარადიგმატიკაში ცალკეულ თანხმოვანს გამოხატავს), მაგრამ **სილაბურია** სინტაგმატურად (ე. ი. თითოეული ნიშანი, სხვა ნიშნებთან კონკრეტულ სინტაგმატურ გარემოცვაში მოცემული, გამოხატავს გარკვეულ თანხმოვანს რომელიმე მომდევნო ხმოვნით ან უხმოვნობით, რასაც მოცემული სიტყვის სტრუქტურა განსაზღვრავს).

ამ თვალსაზრისით სემიტური ტიპის „კონსონანტურ-სილაბური“ დამწერლობა არსებითად განსხვავდება საკუთრივ „სილაბური“ დამწერლობისაგან, რომლის გრაფიკული სიმბოლოები კონკრეტულ მარცვლებს გამოხატავენ (ე. ი. თანხმოვნისა — *resp.* თანხმოვნებისა — და ხმოვნისაგან შემდგარ გარკვეულ მიმდევრობებს) როგორც სინტაგმა-

ტურად, ისე პარადიგმატულად (მდრ., მაგალითად, ბერძნული B-ხაზოვანი დამწერლობა, სოლისებრი დამწერლობის სილაბური ნიშნები და სხვ.).

უნდა აღინიშნოს, რომ დამწერლობათა ის სისტემები, რომელთაც საფუძვლად სემიტური წერიითი სისტემა უდევთ ან რომლებიც მის უშუალო გაგრძელებასა და მოდიფიკაციას წარმოადგენენ, სტრუქტურ-

	არამეული 5-3 სს.	ქართული	
ʾ	א x	ა	a
b	ב y	ბ	ba
g	ג λ	გ	ga
d	ד > 4	დ ე	da
h	ה n	2 2	ha
w	ו 7	7	va
z	ז z	z y	ǰa
ḥ	ח H h r	h	śa
j	י j	j	ya
k ^h	כ k	k	ka
l	ל l	l	la
m	מ m	მ ს ს	ma
n	נ n	n r	na
s	ס s	s	sa
p ^h	פ p	p h	pa
š	ש š	š	ča
ʿ	ע ʿ	ʿ	kha
r	ר r	r	ra
š	ש š	š	śa
t ^h	ת t	t	ta

რულად ხასიათდებიან „კონსონანტურ-სილაბური“ წერის ამგვარი ნარევი ბუნებით და მოკლებულნი არიან საკუთრივ „ანბანური“ წერითი სისტემებისათვის დამახასიათებელ სტრუქტურულ ნიშნებს.

წერილობით სისტემათა ამ წყებაში დგას დამწერლობის ინდური სისტემები, პირველ რიგში ქაროშთი - დამწერლობა (*kharaṣṭhi*), რომელიც სემიტური წერის არამეული სახეობისაგან უნდა მომდინარეობდეს (იხ. ტაბულა 8; შდრ. *Jensen 1969:355*) და აგრეთვე, შესაძლებელია, ბრჰმი - დამწერლობა (*brāhmī*), რომლისგანაც წარმოდგება კლასიკური ინდური დევანაგარი - დამწერლობა.

ძვ. ირანული ღამნარლობა

ფალაური		ფარსული		ბერძნული
𐎧	𐎡	𐎠	𐎡	α
𐎦	𐎧	𐎡	𐎧	β
𐎶	𐎧	𐎧	𐎶	γ
𐎮	𐎦	𐎮	𐎮	δ
𐎨	𐎡	𐎨	𐎨	h
𐎠	·	𐎠	𐎠	w
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	z
𐎡	𐎡	𐎡	𐎡	h
𐎠	·	𐎠	𐎠	j
𐎶	𐎦	𐎶	𐎶	k
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	l, r
𐎡	𐎡	𐎡	𐎡	m
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	n
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	s
𐎡	𐎡	𐎡	𐎡	c
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	f, p
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	č, ś, ž
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	q
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	r
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	š
𐎠	𐎡	𐎠	𐎠	t

სპეციალური ვოკალური ნიშნების მიუხედავად, ყოველი „კონსონანტური“ ნიშანი იმპლიციტურად გულისხმობს a-ხმოვანს სათანადო თანხმოვნის მომდევნოდ (შდრ. *Weber 1856*).

საინტერესოა ამ თვალსაზრისით აგრეთვე არამეულ ნიადაგზე შექმნილ ირანულ დამწერლობათა სტრუქტურული მახასიათებლები. აქ შემოდის პირველ რიგში საშუალო ირანულ ენათა ჩასაწერად შექმნილი ფარსული (*pārsīy*) და ფალაური (*pahlavīy*) დამწერლობები, რომლებიც ძვ. წელთაღრიცხვის V — II საუკუნეებში მესოპოტამიასა და ეგვიპტეში გავრცელებული არამეული წერის სახეობისაგან უნდა მომდინარეობდეს (იხ.

წარწერების ენა ჯერ კიდევ მეტად სუსტად შესწავლილი ძველი იბერიული ენაა. ამავე დამწერლობით შესრულებული იბერიული წარწერების ერთი ჯგუფი წარმოადგენს ინდოევროპული მოდგმის „კელტიბერიულ“ ენას.

იბერიული დამწერლობის ნიშნები ძირითადად CV-(ე. ი. თ ა ნ- ხ მ ო ვ ა ნ ი + ხ მ ო ვ ა ნ ი) სტრუქტურის მარცვლის გამომხატველი სიმბოლოებია. ნიშნების მხოლოდ ერთი ნაწილი აღნიშნავს აქ ცალკეულ ხმოვნებსა და თანხმოვნებს, რაც ბერძნული ანბანის გავლენას მიეწერება (იხ. ტაბულა 10), შდრ. *Durumey* 1963:298—301; *Untermann* 1962.

ამავე დამწერლობით შესრულებულია წარწერები მონეტებზე, რომლებიც იბერიულ საკუთარ სახელებს წარმოადგენენ. ამ სახელთა გაიგებამ ბერძენ-რომაელ ავტორთა მიერ გადმოცემულ იბერიულ სახელებთან შესაძლებელი გახადა დაედგინათ იბერიული დამწერლობის მთელ რიგ სიმბოლოთა ფონეტიკური მნიშვნელობები (*Baroja* 1951):

ℳ Λ Υ Δ Χ (◊) *i-l-di-r-da(-r) 'Ιλέρδα*

Ι ℳ Ψ Λ Η *ba-i-to-l-o Βαιτουλών*

⟨ E S S E *ce-e-s-s-e Κίσα*

ℳ Δ Α *i-a-ca 'Ιάκκα*

11. ხმოვნის გამომხატვა სემიტურ დაძვერლობაში

ძველი სემიტური წერითი სისტემა (კერძოდ, უძველესი ფინიკიური) არ იცნობს ნიშნებს საკუთრივ ხმოვნებისათვის, და ეს არის სემიტური წერის ყველაზე არსებითი სტრუქტურული მახასიათებელი, რაც მას ერთგვარი ნარევი „კონსონანტურ-სილაბური“ დამწერლობის ხასიათს ანიჭებს.

რომელიმე ფინიკიური 'b დაწერილობა წაიკითხება როგორც 'ab „მამა“, ისე 'ab-i „მამაჩემი“: *ph'i* წაიკითხება როგორც *pha'ala* „გააკეთა“, ისე *pha'alū* „გააკეთეს“; დაწერილობა 'bj იკითხება არა როგორც 'abi „მამაჩემი“, არამედ როგორც 'abija „მამაჩემის“, სადაც j ნიშანი გენეტივის ფორმაში წარმოდგენილ j თანხმევანს (*resp.* ნახევარხმოვანს) ასახავს.

უფრო გვიან სემიტურ წერაში ჩნდება თავისებურება გრძელი i და ū ხმოვნების გამოხატვისა შესაბამისად j და w ნიშნებით. თუ უძველეს ფინიკურში 'b და 'bj დაწერილობა განასხვავებს ერთმანეთისაგან სახელობითი ბრუნვის 'abi „მამაჩემი“ და გენეტივის 'abija „მამაჩემის“ ფორმებს, უფრო გვიან 'bj დაწერილობანი უკვე 'abi „მამაჩემი“ და 'abija „მამაჩემის“ ფორმათა საერთო გამოხატველია, საპირისპიროდ 'b დაწერილობისა, რომელიც უკვე როგორც მარტივი 'ab „მამა“ სიტყვა იკითხება (შდრ. *Friedrich 1951:39* და შმდ.).

ასევე მოაბურ მ ე შ ა 'ს წარწერაში 'šwr იკითხება როგორც 'Ašūr „ასურეთი“ (w ნიშნით გრძელი ū ხმოვნის გამოსახატავად), რაც ჩვეულებრივ 'šr დაწერილობით გადმოიცემოდა.

ეგვე შეეხება ძველ ებრაულ *Dwjd* „დავით“ დაწერილობას (j-ნიშნით i ხმოვნის გადმოსაცემად) *Dwd* დაწერილობის პარალელურად, სადაც ეგვე ხმოვანი არ გამოიხატება სპეციალური გრაფიკული ნიშნით.

ამგვარი „სრული დაწერილობა“ (*scriptio plena*) გვიან სემიტურში უპირისპირდება „ნაკლულ დაწერილობას“ (*scriptio defectiva*), რომელიც სწორედ უძველესი სემიტური წერისათვის დამახასიათებელ ვითარებას ასახავს, სადაც სიტყვის შემადგენელი ხმოვნითი, ვოკალური ელემენტები არ გამოიხატება სპეციალური ნიშნების საშუალებით.

ხმოვანთა აღსანიშნავად გამოყენებულ ამგვარ თანხმევანთ ნიშნებს „კითხვის დედანი“ — *matres lectionis* — ეწოდება, რაც ვეროპულ გრამატიკულ ლიტერატურაში ებრაული 'immōth haqq'ri'āh ტერმინის თარგმანს წარმოადგენს.

უფრო გვიან პერიოდში *matres lectionis* ფუნქციით გამოიყენება მთელი რიგი თანხმევანითი ნიშნები, კერძოდ 'āleph, hē, აგრეთვე hēth და 'ajin, რაც უკვე ფაქტობრივად ხმოვანთა აღნიშვნის ჩამოყალიბებას ნიშნავს სათანადო წერით სისტემებში.

ხმოვანთა ამგვარი *matres lectionis* საშუალებით გამოხატვა საკმაოდ ხშირია ისეთ გვიანსემიტურ სისტემებში, როგორცაა ახალპუნური და მანდეური: სპეციფიკური კონსონანტური ნიშნების საშუალებით ხმოვანთა თანმიმდევრული გამოხატვის ეს თავისებურე-

ბა ზღება საფუძველი სემიტურიდან მომდინარე სისტემებში (მანიქეურ-ში, სოლღურში და სხვ.).

ძნელი სათქმელია, თუ რამდენად იყო ამგვარი „სრული დაწერილობის“ (ანუ ხმოვანთა აღნიშვნის) ჩამოყალიბება გვიანსემიტურ სისტემებში სისტემის შინაგანი განვითარების შედეგი ან ბერძნულ-ლათინური წერითი სისტემების გავლენა, სადაც ხმოვანთა გამობატვა დამოუკიდებელი გრაფიკული ნიშნებით უკვე სისტემის შინაგან სტრუქტურულ მახასიათებელს წარმოადგენს. ყოველ შემთხვევაში, ძველ სემიტურ დამწერლობაში *scriptio plena*, ხმოვნების გამობატვა *j*, *w*, ' და ' ნიშნებით, არ წარმოადგენს სისტემის სტრუქტურულ თავისებურებას და სპორადულ ხასიათს ატარებს*.

ისტორიულად პირველ ნიმუშს თანმიმდევრული ანბანური დამწერლობისას, სადაც კონსონანტური და ფუნქციურად ტოლფასი ვოკალური ნიშნები ერთიან ავტონომიურ სისტემას ქმნიან, წარმოადგენს ბერძნული წერითი სისტემა, რომელიც ძველ სემიტურ წერით სისტემას ემყარება და ძველი ფინიკიური დამწერლობისაგან მომდინარეობს. ამ თვალსაზრისით ბერძნული დამწერლობა სემიტურისაგან თვისებრივად განსხვავებულ წერით სისტემას წარმოადგენს, წარმოქმნილს სემიტური სისტემის მოდიფიკირებით ხმოვან ფონემათათვის სპეციალური ნიშნების ჩამოყალიბების შედეგად.

* ი. გელბს მიაჩნია (*Gelb 1963:166* და შმდ.), რომ სემიტური *scriptio plena* წარმოადგენს *matres lectionis* საშუალებით იმ ხმოვნების დაზუსტების გრაფიკულ ხერხს, რომლებიც იგულისხმება თითოეული თანხმოვნის შემდეგ სილაბური ხასიათის ძველ სემიტურ დამწერლობაში. ამ შემთხვევაში ისეთსავე გრაფიკულ მოვლენასთან უნდა გვექონდეს საქმე, როგორც ტიპიურ სილაბურ წერით სისტემებში, როგორცაა, მაგალითად, აქადური ან მისგან მომდინარე ხეთური სოლისებრი დამწერლობა (*Gamkrelidze 1961*). ასე, მაგალითად, ასურულ *^mAš-su-ra-iu-ú* [*Aššuraju*] ან *liš-ʾa-a-lū* [*liš'alū*] დაწერილობაში ხმოვნის გამომხატველი *-ú* და *-a*- ნიშნები აზუსტებს წინამავალი სილაბური ნიშნის ვოკალურ კომპონენტს, ისევე როგორც ხეთურ სოლისებრ დამწერლობაში *wa-ša-a-ḫ*, *at-ta-an-ni-wi-ḫ-na* ან *su-ḫ-la-a-ḫi-na* დაწერილობანი.

შესაბამისად ამისა, ძველი სემიტური დაწერილობანი *Dwja* ან *ʾšar* უნდა ტრანსკრიბირებულ იქნეს როგორც *D^wajd^č* და *ʾAš^war^č*, საპირისპიროდ „ნაკლები დაწერილობის“ *Dwd=D^wad^č* და *ʾšr=ʾAš^war^č* ფორმებისა. მაგრამ თუნდაც ამგვარი ინტერპრეტაცია ძველი სემიტური *matres lectionis* ნიშნებისა, როგორც წინამავალი სილაბური ნიშნის ხმოვანითი კომპონენტის დამაზუსტებლისა (ხმოვანთა ნიშნების ხმარების სპეციფიკური შემთხვევების მსგავსად საკუთრივ სილაბურ წერით სისტემებში), მოწმობს ამგვარი ნიშნების ხმარების შემთხვევებს სემიტურ დამწერლობაში უკვე ხმოვანთა აღნიშვნის სპეციფიკური ფუნქციით, რასაც ძველ სემიტურ სისტემაში უღირსად სპორადული და შემთხვევითი ხასიათი აქვს.

ბერძნული ანბანური დამწერლობა

1. ბერძნული დამწერლობა და მისი მნიშვნელობა

ბერძნული ანბანური დამწერლობის სახელით ცნობილი წერითი სისტემა, რომელიც საფუძვლად დაედო მრავალ განშტოებას, მათ შორის ლათინურ და სლავურ დამწერლობებს, და ამით დასაბამი მისცა მსოფლიოში ამჟამად ყველაზე გავრცელებულ წერით სისტემებს, არ წარმოადგენს ბერძნული ენის გრაფიკული ფიქსაციის უძველეს ნიმუშს. ქრონოლოგიურად ბერძნულ ანბანურ დამწერლობას წინ უსწრებს სილაბური ხასიათის კრეტული (მიკენური) დამწერლობა (ე. წ. *B-ხა-ზოვანი დამწერლობა*), რომლითაც შესრულებულია ძვ. წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულის შუა საუკუნეების მთელი რიგი მიკენური ბერძნული წარწერები (იხ. *Morpurgo 1963*).

ამავე რიგს განეკუთვნება სილაბური დამწერლობით შესრულებული მთელი ჯგუფი კვიპროსული ბერძნული წარწერებისა (*Larfeld 1914: 200—203*).

ბერძნული ანბანური დამწერლობის უძველესი ნიმუშები თარიღდება ძვ. წელთაღრიცხვის VIII — VII საუკუნეებით, მაგრამ სხვადასხვა პალეოგრაფიული მოსაზრების საფუძველზე შესაძლებელია ბერძნული ანბანური დამწერლობის წარმოშობა პირველი ათასწლეულის დასაწყისისათვის ვივარაუდოთ (შდრ. ქვემოთ).

ანტიკურ ტრადიციას ბერძნული დამწერლობა ძველი სემიტური, უფრო ზუსტად ძველი ფინიკიური, წერისაგან წარმომდგარად მიაჩნია. ჰეროდოტე ბერძნულ ნიშნებს ახასიათებს როგორც *Φοινικήα γράμματα* „ფინიკიურ ასოებს“ ან *Καθηγήα γράμματα* „კადმეურ ასოებს“, ფინიკიელი კადმეს მიხედვით, რომელსაც ანტიკური ტრადიცია მიაწერს საბერძნეთში (კერძოდ, ბეოტიაში) ფინიკიურ ასო-ნიშანთა შემოღებას.

მთელი ბერძნული წერითი სისტემისათვის უკვე ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნიდან იხმარება გამოთქმა α და β და δ და ϵ , ან კიდევ ζ , η და θ .

არქაული ბერძნული ანბანური დამწერლობის ანუ „ალფაბეტის“ წარმოშობა ძველი ფინიკიური (*resp.* ძველი სემიტური) დამწერლობისაგან ამჟამად ყველაზე გავრცელებული და დასაბუთებული თვალსაზრისით ბერძნული წერითი სისტემის წარმომავლობის შესახებ.

ბერძნული დამწერლობის ძველი ფინიკიურიდან (*resp.* ძველი სემიტურიდან) მომდინარეობას მოწმობს შემდეგი მონაცემები:

1. არქაული ბერძნული დამწერლობის ნიშნები გრაფიკულად ემთხვევა ძველი სემიტური წერის შესაბამის გრაფიკულ სიმბოლოებს;
2. ბერძნული სისტემის პარადიგმატიკა ანუ ნიშანთმომდევრობა არსებითად იგივეა, რაც ძველ სემიტურ სისტემაში. ამასთანავე დაკავშირებული ბერძნულ ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობები;
3. არქაული ბერძნული წერის მიმართულება მარჯვნიდან მარცხნივ იგივეა, რაც სემიტურ სისტემაში (იხ. ტაბულა 11, გვ. 69; შდრ. *Jensen 1969:443*).

არქაული ბერძნული სისტემის დამახასიათებელია აგრეთვე ე. წ. ბ უ ს ტ რ ო ფ ე დ ო ნ უ ლ ი წერა, ანუ წერის მიმართულების ცვლა ყოველ მომდევნო სტრიქონში. მხოლოდ შედარებით გვიან პერიოდში მკვიდრდება ბერძნულ წერაში კლასიკური ხანისათვის დამახასიათებელი წერის მიმართულება მარცხნიდან მარჯვნივ, რაც შემდგომ ბერძნულიდან წარმომდგარ ყველა წერით სისტემაშია გატარებული.

4. ბერძნულ ასოთა სახელები წარმოადგენს სათანადო ძველი სემიტური ნიშნების სახელწოდებათა მოლიფიკაციას. ბერძნული ნიშანთსახელები მხოლოდ უმნიშვნელოდ განსხვავდება იმ სახელწოდებებისაგან, რომლებიც სათანადო ასოთა უძველეს სემიტურ სახელებადაა მიჩნეული:

ძველი სემიტური

ʾalph
bēth
gaml
delth
hē

ბერძნული

alpha (α)
beta (β)
gamma (γ)
delta (δ)
 ϵ (ϵ)*

* ამ ასოს გვიანბერძნულში ეწოდა ζ *ψιλόν* „უფშენივო ϵ “, საპირისპიროდ η *ჟეტა* ასოს).

კვ. ფინიკიური	ფონეტიკური მნიშვნელობა	რიცხვითი მნიშვნელობა	გერმანული ანბანური დამწერლობა											
			არქაული გერმანული	ალთუსაველურ-გერმანული	დასავლურ-გერმანული									
			კლასიკური ანბანი	რისხვითი მნიშვნელობა	საფურცელი მნიშვნელობა									
Α	1	ΑΑ	a	ΑΑ	ΔΑ	a	ΔΑΝ	ΔΑ	ΔΑ	a	Α	a	1	Α
Β	2	ΒΒ	b	ΒΒ	ΔΔ	b	ΒΒ	Β	Β	b	Β	b	2	Β
Γ	3	ΓΓ	g	ΛΛ	ΚΚ	g	ΛΓ	Λ	ΚΚ	g	Γ	g	3	Γ
Δ	4	Δ	d	ΔΔ	ΔΔ	d	ΔΔΔ	ΔΔ	ΔΔΔ	d	Δ	d	4	Δ
Ε	5	ΕΕ	e	ΕΕ	ΕΕ	e	ΕΕΕ	ΕΕ	ΕΕ	e	Ε	e	5	Ε
Ζ	6	Ζ	z	Ζ	Ζ	z	ΖΖ	Ζ	Ζ	z	Ζ	z	6	Ζ
Η	7	Η	h	Η	Η	h	Η	Η	Η	h	Η	h	7	Η
Θ	8	Θ	th	Θ	Θ	th	Θ	Θ	Θ	th	Θ	th	8	Θ
Ι	9	Ι	i	Ι	Ι	i	Ι	Ι	Ι	i	Ι	i	9	Ι
Κ	10	Κ	k	Κ	Κ	k	Κ	Κ	Κ	k	Κ	k	10	Κ
Λ	20	Λ	l	Λ	Λ	l	Λ	Λ	Λ	l	Λ	l	20	Λ
Μ	30	Μ	m	Μ	Μ	m	Μ	Μ	Μ	m	Μ	m	30	Μ
Ν	40	Ν	n	Ν	Ν	n	Ν	Ν	Ν	n	Ν	n	40	Ν
Ξ	50	Ξ	ks	Ξ	Ξ	ks	Ξ	Ξ	Ξ	ks	Ξ	ks	50	Ξ
Ο	60	Ο	o	Ο	Ο	o	Ο	Ο	Ο	o	Ο	o	60	Ο
Π	70	Π	p	Π	Π	p	Π	Π	Π	p	Π	p	70	Π
Ρ	80	Ρ	r	Ρ	Ρ	r	Ρ	Ρ	Ρ	r	Ρ	r	80	Ρ
Σ	90	Σ	s	Σ	Σ	s	Σ	Σ	Σ	s	Σ	s	90	Σ
Τ	100	Τ	t	Τ	Τ	t	Τ	Τ	Τ	t	Τ	t	100	Τ
Υ	200	Υ	u	Υ	Υ	u	Υ	Υ	Υ	u	Υ	u	200	Υ
Φ	300	Φ	ph	Φ	Φ	ph	Φ	Φ	Φ	ph	Φ	ph	300	Φ
Χ	400	Χ	kh	Χ	Χ	kh	Χ	Χ	Χ	kh	Χ	kh	400	Χ
Ψ		Ψ	ps	Ψ	Ψ	ps	Ψ	Ψ	Ψ	ps	Ψ	ps	700	Ψ
Ω		Ω	ō	Ω	Ω	ō	Ω	Ω	Ω	ō	Ω	ō	800	Ω

<i>wau</i>	<i>vau</i> (Fαῦ)
<i>zajin</i>	<i>zēta</i> (Ζῆτα)*
<i>hēth</i>	<i>hēta, ēta</i> (ἦτα ἦτα)
<i>ḥēth</i>	<i>thēta</i> (Θῆτα)
<i>jōd</i>	<i>iōta</i> (ἰωτα)
<i>khaph</i>	<i>kappa</i> (κάππα)
<i>lamd</i>	<i>labda</i> <i>lambda</i> (λαβδα λάμδα)
<i>mēm</i>	<i>mō, mū</i> (μῶ, μῦ)
<i>nūn</i>	<i>nū</i> (νῦ)
<i>semkh</i>	<i>sigma</i> (σίγμα)
<i>phē</i>	<i>pē, pī</i> (πεῖ, πῖ)
<i>qōph</i>	<i>qoppa</i> (κόππα)
<i>rōš</i>	<i>rhō</i> (ῥῶ)
<i>šīn</i>	<i>san</i> (σάν)
<i>thau</i>	<i>tau</i> (ταῦ)

ბერძნულ სახელწოდებებში წარმოდგენილი დანართი ბოლოკიდული -a ხმოვანი შესაბამის სემიტურ სახელებთან შედარებით წარმოადგენს საკუთრივ ბერძნულ ინოვაციას, წარმოქმნილს ეფფონურ ნიადაგზე ბერძნულისათვის უჩვეულო თანხმოვნით დამთავრებულ სახელთა გარდაქმნის შედეგად (*Nöldeke 1904:134 — 135; Schwyzer 1931: 177 — 184*).

2. ხმოვან ბგერათა გამომხატველი ნიშნები ბერძნულში

ყველაზე მნიშვნელოვანი თვისებრივი სიახლე სემიტურ წერით სისტემასთან შედარებით, რამაც არქაულ ბერძნულ დამწერლობაში იჩინა თავი, მდგომარეობს ხმოვანთათვის სპეციალური ნიშნების შექმნაში, რომლებიც საკუთრივ თანხმოვნების გამომხატველ ნიშნებთან ერთად მთლიან სისტემას ქმნიან.

ბერძნულ *a, e, i, o, u* ხმოვანთა აღსანიშნავად გამოყენებულია შესაბამისად სემიტური დამწერლობის *ʾ(ʾāleph)*, *h (hē)*, *j (jōd)*, *ʿ (ʿajin)*

* *zēta*, მომდევნო *hēta* სახელის ანალოგიური გავლენით, თუმცა სემ. *zajin* სახელწოდების გვერდით *zaiih* ფორმაც ივარაუდება.

და *aw* (*aw*) კონსონანტური ნიშნები, რითაც ბერძნული დამწერლობა ძველ სემიტურთან შედარებით თვისებრივად განსხვავებულ „ანბანურ“ წერით სისტემად იქცა.

კონსონანტური ნიშნების ვოკალური ფუნქციით ხმარების შემთხვევები ბერძნული ანბანის შემქმნელისათვის უკვე სემიტურიდან უნდა ყოფილიყო ცნობილი (განსაკუთრებით *j* და *w* თანხმოვანთა გამომხატველი *jōd* და *aw* ნიშნების შემთხვევაში, რომლებიც სემიტურში სპორადულად *i* და *u* ხმოვნებსაც აღნიშნავდნენ).

ʾĀleph, *hē* და *ʾajin* ნიშანთა გამოყენება შესაბამისად *a*, *e* და *o* ხმოვანთა გამოსახატავად ბერძნულში შესაძლებელია ნაკარნახევი ყოფილიყო ამ სემიტურ ნიშანთა სახელების ხმოვნითი ელემენტების გამო (*ʾajin* სახელში საწყისი ხმოვანი თავიკიდურა ფარინგალი *ʾ* თანხმოვნის გავლენით, შესაძლებელია, *o*-ტემბრის ხმოვნად გამოითქმოდა). არ არის აგრეთვე გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ძველ სემიტურ სისტემაში ამ თანხმოვანთა ნიშნების გამოყენება როგორც *matres lectionis* ერთგვარი ნიმუში გამხდარიყო ბერძნულისათვის ნიშანთა ვოკალური ფუნქციით ხმარებისა.

ამგვარად, არქაული ბერძნული ხმოვანთა სისტემისათვის დამახასიათებელი *a*, *e*, *i*, *o*, *u* ხმოვნები გამოიხატა შესაბამისად *ʾāleph*, *hē*, *jōd*, *ʾajin* და *aw* ნიშნებით. ეგვე ნიშნები გამოიყენებოდა არქაულ ბერძნულ დამწერლობაში შესატყვისი გრძელი *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū* კორელატების აღსანიშნავად. ბერძნულისათვის დამახასიათებელი ფონემური დაპირისპირება მოკლე და შესაბამის გრძელ ხმოვნებს შორის არ იყო არქაულ ბერძნულ წერით სისტემაში გრაფიკულად გამოხატული.

შხოლოდ მოგვიანებით ჩნდება სისტემაში სპეციალური ნიშნები გრძელი ხმოვნების, კერძოდ, გრძელი *ē* და გრძელი *ō* ხმოვნის გამოსახატავად. გრძელი *ē* ხმოვნის აღსანიშნავად გამოიყენეს *H* (*hēta*, სემ. *hēth*) ნიშანი, რომელიც */h/* ფონემის არმქონე ბერძნულ დიალექტებში (მაგალითად, იონიურში) *ēta* დ გამოითქმოდა და იგი შესაბამისად *ē* ხმოვნის გამომხატველი გრაფიკული სიმბოლო გახდა*.

* თავდაპირველად, არქაულ ბერძნულ სისტემაში, სემიტური *hēth* ნიშნისაგან მომდინარე ბერძნული **Ⲭ** ნიშანი (*hēta*) *h* ბგერას (ფშენისას) გამოხატავდა (*spiritus asper*). მაგრამ უკვე მეტად ადრე ზოგ ბერძნულ დიალექტში (ლესბოსი, იონიური მცირე აზია) იწყება ფშენისას დაკარგვა, ე. წ. *ψιλοσπς*, და „გამოთავისუფლებული“ **Ⲭ** ნიშანი (*hēta*) ახალ ფუნქციას იძენს: იგი სპეციალური ტიპის გრძელი ხმოვანი ბგერის აღმნიშვნელი ხდება. კერძოდ, იონიურ დიალექტში ასეთი **Ⲭ**

ამასთანავე აღმოსავლურ ბერძნულ დამწერლობაში *o*-ხმოვნის აღმნიშვნელი სიმბოლოს გრაფიკული მოდიფიკაციით იქმნება სპეციალური ნიშანი Ω ან Θ სიმბოლოს სახით, რითაც გამოიხატება მოკლე *o*-ხმოვნის გრძელი $\bar{o}$ -ხმოვნისადმი დაპირისპირება. მოკლე *o*-ხმოვნის აღმნიშვნელი სიმბოლო სისტემაში იძენს ზ $\mu\alpha\rho\beta\upsilon$ „მცირე *o*“ სახელწოდებას, საპირისპიროდ გრძელი $\bar{o}$ -ხმოვნის გამომხატველი ნიშნისა $\bar{\omega}$ $\mu\acute{\alpha}\rho\chi$ „დიდი *o*“. ამგვარი გრძელი $\bar{o}$ -ხმოვნის აღმნიშვნელი სიმბოლო სისტემის ბოლოს არის მოთავსებული როგორც ბერძნული ნიშანთრიგის ბოლო ელემენტი, რაც ამ ნიშნის შედარებით გვიანდელ წარმომავლობას მოწმობს.

მხოლოდ გრძელი $\bar{e}$ - და $\bar{o}$ -ხმოვნებისათვის იქმნება ბერძნულ დამწერლობაში სპეციალური ნიშნები, საპირისპიროდ სათანადო მოკლე ხმოვნების გამომხატველი ნიშნებისა. მოკლე და გრძელი $\bar{a} \sim \bar{\alpha}$, $\bar{i} \sim \bar{\iota}$ და $\bar{u} \sim \bar{\upsilon}$ ხმოვნების ფონემური დაპირისპირება გრაფიკულად არ გამოიხატება; ამ ვოკალური წყვილებისათვის ბერძნულ დამწერლობაში არ შექმნილა სპეციალური გრაფიკული სიმბოლოები.

საინტერესოა ამ თვალსაზრისით ბერძნული *i* და *u* ხმოვანთა გამომხატველი ნიშნები, რომლებიც ძველი სემიტური კონსონანტური $\bar{j}od$ და $\bar{w}aw$ ნიშნებისაგან მომდინარეობენ, სადაც ისინი კონსონანტურ (უმარცვლო) *j* და *w* ელემენტებს აღნიშნავენ თუმცა ცალკეულ შემთხვევებში შესაბამის ვოკალურ (მარცვლოვან) ელემენტებსაც გამოხატავენ (*matres lectionis* ფუნქციით ხმარებისას, იხ. ზემოთ, გვ. 65 და შმდ.).

ამგვარად, არქაულ ბერძნულ სისტემაში *i* და *j*, *u* და *w* ბგერითი ელემენტები გამოიხატება ერთი და იმავე $I \bar{\iota}\bar{\alpha}\alpha$ და $Y \bar{\upsilon} \bar{\psi}\bar{\lambda}\bar{\sigma}\bar{\nu}$ ნიშნებით, რაშიც მათი გრაფიკულად ბიფუნქციონალური ბუნება ვლინდება.

ნიშნით გამოიხატება გრძელი $\bar{a}$ ხმოვნისაგან მომდინარე პალატალური $\bar{ä}$ ხმოვანი, საპირისპიროდ თავდაპირველი გრძელი $\bar{e}$ ხმოვნისა, რომელსაც, ისევე როგორც მოკლე $\bar{e}$ ხმოვანს, *E* ნიშანი გამოხატავს, მაგ., *MHTEP* (ე. ი. *mätēr*, შდრ. ღორ. *μᾶτηρ* „ღელა“). თანდათან *H* ნიშანი იონიურში არა მხოლოდ გრძელი $\bar{a}$ ხმოვნისაგან მომდინარე $\bar{ä}$ ხმოვნის, არამედ გრძელი $\bar{e}$ ხმოვნის გამომხატველიც ხდება, რითაც არსებითად ჩამოყალიბდა გრაფიკული დაპირისპირება (ნებისმიერი წარმომავლობის) გრძელ $\bar{e}$ და მოკლე $\bar{e}$ ხმოვნებს შორის შესაბამისად *H* და *E* სიმბოლოთა საშუალებით (შდრ. *Schwyzler* 1939:145—146).

თვით ეს გრძელი $\bar{e}$ ზოგ ბერძნულ დიალექტში (მათ შორის იონიურ-ატოკურში) ვიწროდ გამოითქმოდა, რაც გამოიხატა ამ ხმოვნის ϵ დაწერილობაში უს ნაცვლად. გრძელი $\bar{e}$ ხმოვნის ამგვარ ვიწრო, „დიფთონგურ“ გამოთქმას მოწმობს აგრეთვე უ ხმოვნის ვიწრო [*i*] ხმოვნად გამოთქმა ელინისტური პერიოდისან მოყოლებული (შდრ. *Schwyzler* 1939:185—186).

ეს იმით აიხსნება, რომ არქაულ ბერძნულში *i* და *j*, *u* და *w* შესაბამისად ერთი და იმავე */j/* და */w/* სონანტური ფონემების ორ პოზიციურ ვარიანტს წარმოადგენდა, რომლებიც ვლინდებოდა ერთი და იმავე სიტყვის სხვადასხვა პარადიგმატულ ფორმებში. *-ej-*, *-ew-*; *-oj-*, *-ow-* დიფთონგები ნულოვან საფეხურზე *-i-* და *-u-* ხმოვნებით (სილაბური ელემენტებით) არის წარმოდგენილი, რაშიც ვლინდება სონანტურ *i/j*, *u/w* ფონემათა ალოფონური მონაცვლეობა (შდრ. *Meillet 1913:25* და შმდ.; *Schwyzzer 1939:346* და შმდ.)*.

/w/ ფონემის მესამე ვარიანტს არქაულ ბერძნულში წარმოადგენს კბილბავისმიერი *[v]* ელემენტი, რომელიც ვლინდებოდა პოზიციაში ხმოვნებს შორის: *V — V*; ანლაუტში ხმოვნის წინ: $\# — V$ (აგრეთვე პოზიციაში თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის), შდრ. *Morpurgo Davies 1970:80* და შმდ.

სწორედ ეს *[v]* ბგერა არქაული ბერძნულისა (რომელიც ფუნქციურად სონანტური */w/* ფონემის ერთ-ერთ პოზიციურ ვარიანტს წარ-

*) არქაული ბერძნული *ei*, *oi*, *ai* და *ou* დიფთონგები უკვე საკმაოდ ადრეულ პერიოდში მონოფთონგიზაციას განიცდიან და მარტივი ხმოვნების სახით წარმოგვიდგება.

ei და *ou* დიფთონგები გვაძლევენ შესაბამისად ეიჭრო გრძელ $\bar{e}$ და $\bar{o}$ ხმოვნებს, რომლებიც შემდგომ *i* და *u* ხმოვნებში გადაის.

ანალოგიურ გარდაქმნას განიცდიან *ai* და *oi* დიფთონგები, რომლებიც შესაბამისად *e* და $\bar{u} > i$ ხმოვნებს გვაძლევენ (შდრ. *Hirt 1902:65*; *Meillet 1913:32—33*; *Schwyzzer 1939:191* და შმდ.).

ამათგან განსხვავებით, უფრო სტაბილური აღმოჩნდა *-au-* და *-eu-* დიფთონგები, რომელთაც შეინარჩუნეს მეორე კომპონენტი—უმარცვლო *-w-* ელემენტი (შდრ. ამ დიფთონგების ახალ ბერძნულში წარმოდგენა *-af-*, *-au-*; *-ef-*, *-eu-* მიმდევრობათა სახით (*Schwyzzer 1939:197*).

ძველ ბერძნულ დიალექტებში მომხდარ ამ ფონეტიკურ გარდაქმნათა შედეგად არქაული *Ei*, *Oi*, *AI* და *OY* დაწერილობა აღარ ასახავს შესაბამის ბგერათა დიფთონგურ გამოთქმას. ამათგან ყველაზე ადრე *-ow-* დიფთონგი განიცდის ცალკეულ დიალექტებში მონოფთონგიზაციას და $\bar{u}$ ხმოვანში გადასვლას, რის შედეგადაც *OY* ნიშანთკომბინაცია (დიგრაფი, ე. ი. $\bar{o}$ $\mu\epsilon\pi\rho\upsilon\text{-}\tau\bar{o}$ $\psi\iota\lambda\delta\upsilon$) უკვე ყოველივე $\bar{u}$ ხმოვნის (და არა მხოლოდ *-ow-* დიფთონგისაგან ეტიმოლოგიურად მომდინარე ხმოვნის) გრაფიკული გამომხატველი ხდება. ამასთანავე თავდაპირველი *u* ხმოვანი, *Y* ნიშნით გამოხატული, ზოგ ბერძნულ დიალექტში (იონიურ-ატეკურში) პალატალურ $\bar{u}$ ხმოვანში გადადის (შესაძლებელია, $ui > \bar{u}i$ სადებურის გავლით), *Schwyzzer 1939:181* და შმდ. ამგვარად, *Y* ნიშანი ($\bar{o}$ $\psi\iota\lambda\delta\upsilon$) ბერძნულ წერით სისტემაში პოლიფუნქციურ გრაფიკულ ელემენტად გვევლინება: იგი გამოხატავს $\bar{u}$ ხმოვანს, აგრეთვე უმარცვლო $\bar{u}$ ბგერას (*A* და *E* ნიშნებთან კომბინაციაში *-aw-* და *-ew-* დიფთონგების აღსანიშნავად) და $\bar{u}$ ხმოვანს (*O* ნიშანთან კომბინაციაში: *OY*).

მოადგენდა) გამოიხატა ბერძნულ წერით სისტემაში სემიტური **Y** *wāw* ნიშნისაგან მომდინარე **FF digamma** ნიშნით (ბერძნ. *Φαϛ*), რომელიც ანბანთრიგში იმავე მე-ნ ადგილს იკავებს და რომელიც ერთგვარ გრაფიკულ მოდიფიკაციას წარმოადგენს ძველი სემიტური პროტოტიპისას. ძველი სემიტური *wāw* ნიშნის მოხაზულობას უფრო უახლოვდება ამავე სემიტური პროტოტიპისაგან მომდინარე *u/w* ბგერათა აღმნიშვნელი ბერძნული **Υ** სიმბოლო, რომელიც ბერძნულ ნიშანთრიგში უშუალოდ სემიტურიდან მომდინარე გრაფემების მომდევნოდ მოთავსდა (ბერძნ. *ὕ ψιλόν**).

მთელ რიგ ბერძნულ დიალექტებში [v] ბგერა ძალიან ადრე იკარგება როგორც დამოუკიდებელი ბგერითი ერთეული (იონიურ-ატიკურში ჯერ კიდევ წერილობით ფიქსაციამდე, ე. ი. ძვ. წელთაღრიცხვის VI საუკუნემდე); სხვა დიალექტებში იგი წარმოდგენილია სემიტური ბგერის სახით და გამოიხატება წერილობით **F**, აგრეთვე **C** ნიშნით (კრეტაზე თვით ძველი წელთაღრიცხვის II საუკუნეშიც): შდრ. ისეთი დაწერილობანი, როგორც *Φαϛαζ*, *Φέϛεα*, *Φεξ*, *παισυα Φαζ* და სხვ. (სხვადასხვა დიალექტზე შესრულებულ ბერძნულ წარწერებში იგი უხვადაა წარმოდგენილი **F digamma** ნიშნის სახით). მაგრამ დაახლოებით ძვ. წელთაღრიცხვის IV საუკუნიდან მოყოლებული იწყება ამ ბგერის დაკარგვა ბერძნულ დიალექტებში (ჯერ სიტყვის შუა პოზიციაში, შემდგომ — სიტყვის თავში), *Thumb 1899*. ამის შესაბამისად **F digamma** ნიშანი ბერძნულ ანბანში კარგავს v ბგერის გამოხატვის ფუნქციას, მაგრამ იგი მაინც ინარჩუნებს სათანადო ადგილს ბერძნულ ანბანთრიგში და იხმარება რიცხვითი მნიშვნელობით „8“.

მიუხედავად ანბანში ნიშნის მიერ ფონეტიკური მნიშვნელობის დაკარგვისა, იგი შენარჩუნებულ იქნა ანბანთრიგში როგორც მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამოხატველი სიმბოლო, რათა ნიშნის ამოღებით ანბანთრიგიდან არ დარღვეულიყო სისტემაში მიღებული ძველი რიცხვითი მნიშვნელობები (ამის შესახებ დაწვრილებით — ქვემოთ).

*ა კენილ კრეტაზე მოპოვებულ ბერძნულ მონეტებზე წარმოდგენილი **F digamma**

ნიშნის **ψ** და **Ϝ** მოხაზულობა ერთგვარ გარდაპავალ ფორმებად შეიძლება ჩაითვალოს სემიტურ **Y** მოხაზულობასა და ბერძნულ **FF** მოხაზულობას შორის (შდრ.

ამ ასოს თავდაპირველი ბერძნული სახელწოდება, შესაბამისად მისი სემიტური პროტოტიპისა, იყო $\Phi\alpha\varsigma$. Γ $\gamma\acute{\alpha}\mu\mu\alpha$ ნიშანთან მისი მსგავსების საფუძველზე ძველმა გრამატიკოსებმა მას $\delta\acute{\iota}\gamma\alpha\mu\mu\alpha$, ე. ი. „ორმაგი $\gamma\acute{\alpha}\mu\mu\alpha$ “ უწოდეს (*Taylor 1899: II, 84*), აგრეთვე $\tau\theta$ $\Delta\iota\lambda\iota\alpha\chi\theta\nu$ $\delta\acute{\iota}\gamma\alpha\mu\mu\alpha$ „ეოლიური დიგამმა“ (*Thumb 1899:316*).

გვიანდელ კლასიკურ სისტემაში ანბანთრიგის ამავე ადგილას წარმოდგენილ Γ ნიშანს, რომელსაც კურსიეული Σ ფორმა აქვს და რიცხვითი მნიშვნელობით „6“ იხმარება, უკვე $\sigma\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$ ან $\sigma\tau\alpha\varsigma$ ეწოდება.

ვ. არქაული ბერძნულის თანხმოვანთა სისტემა და ხშულ თანხმოვანთა ბრავიკული გამოსატვა

ხ მოვნივთან შედარებით უფრო მრავალრიცხოვანი იყო ბერძნულში თანხმოვანთა სისტემა. ხშულ თანხმოვანთაგან ბერძნული განარჩევა სამეულებს, რომლებშიც ფონემური დაპირისპირებანი გამოიხატებოდა მჟღერობა ~ სიყრუისა და ასპირაციის ნიშნის მიხედვით (*Meillet 1913: 24; Schwyzer 1939: 204* და შმდ.; *Allen 1987: 18* და შმდ.):

	მჟღერი	ყრუ	ფშვინვიერი
ლაბიალი:	<i>b</i>	<i>p</i>	<i>ph</i>
დენტალი:	<i>d</i>	<i>t</i>	<i>th</i>
ველარი:	<i>g</i>	<i>k</i>	<i>kh</i>

ბერძნული მჟღერი ხშულები გამოიხატა გრაფიკულად სათანადო სემიტური ნიშნებით მჟღერი *b d g* თანხმოვნებისათვის.

ბერძნულ ხშულ თანხმოვანთა სათანადო სემიტური გრაფიკული პროტოტიპებით გადმოცემის თვალსაზრისით საგულისხმოა ის, რომ ბერძნულ ყრუ (არაფშვინვიერი) *p t k* თანხმოვანთა გამოსახატავად გამოყენებულია სემიტური ფშვინვიერი *ph th kh* თანხმოვანთა აღმნიშვნელი *phē, thāw* და *khaph* ნიშნები (ბერძნ. $\pi\epsilon$, $\tau\alpha\varsigma$ და $\chi\acute{\alpha}\pi\alpha$), მაშინ როდესაც სემიტური ემფატიკური (არაფშვინვიერი) *t* ფონემის გამოხატველი *tēth* ნიშანი გამოყენებულ იქნა

ბერძნული სისტემის ფ შ ვ ი ნ ვ ი ე რ ი *th* ფონემის გადმოსაცემად (ბერძნ. *θησα*)*.

დანარჩენი ყრუ ფშვინვიერი ფონემები ბერძნულში (ე. ი. *ph* და *kh*) გადმოიცა არქაულ ბერძნულ დამწერლობაში *p+h*, *k+h* ან *q+h* ნიშანთა შეერთებით, ე. ი. **ΓΒ ΚΒ ΨΒ** ამაში ვლინდება არქაული ბერძნული ანბანის შემქმნელთა ფაქიზი ლინგვისტური ალლოზისინი ერთიან ფშვინვიერ *ph* და *kh* ბგერებს (ფონემებს) შემადგენელ *p+h*, *k+h* ელემენტებად შლიან**.

უფრო გვიან ამ ფონემათა გამოსახატავად სპეციალური გრაფიკული სიმბოლოები იქნა შემოღებული. აღმოსავლურ ბერძნულ დამწერლობებში ამგვარ ყრუ ფშვინვიერ *ph* და *kh* ფონემათა გამოსახატავად იქმნება დამატებით სპეციალური **Φ** და **Χ** სიმბოლოები სხვადასხვა გრაფიკული ვარიანტებით. ეს ნიშნები, ე. წ. „დამატებითი ნიშნები“, სპეციფიკური ბერძნული გრაფიკული სიმბოლოებია, რომელთაც არ გააჩნიათ პროტოტიპი ძველ სემიტურ წერაში (იხ. ქვემოთ).

სემიტური ემფატიკური *q* ფონემის გამომხატველი **𐤒** *qōph* ნიშანი გამოიყენებოდა არქაულ ბერძნულში იმავე ყრუ (არაფშვინვიერი) ხშული *k* ფონემის გადმოსაცემად (ე. წ. **Ϟ** *κόππα*), რომელიც სემიტური *khaph* ნიშნიდან მომდინარე **Κ** *κάππα* სიმბოლოთი გადმოიცემა, იმ განსხვავებით, რომ **Κ** (*κάππα*) აღნიშნავს /k/ ფონემას **α**, **ε**, **ι** ხმოვნების წინ,

*) ამგვარი შეფარდების შესაბამისად გადმოიცემა ბერძნულში სემიტურ ასო-ნიშანთა სახელწოდებებიც: სემიტური ემფატიკური *f* გადმოცემულია ფშვინვიერი *th* ფონემით, ხოლო სემიტური ფშვინვიერი *ph* *th* *kh* თანხმოვნები — შესაბამისი არაფშვინვიერი ხშულებით:

ს ე მ ი ტ უ რ ი

bēth
dāleth
hēth
šēth
phē
thāw

ბ ე რ ძ ნ უ ლ ი

θησα
δέλα
ήσα
ψήσα
πελ, πι
ταψ

***) ამათი ანალოგიით ფშვინვიერი *th* ფონემის გადმოსაცემად **Θ** *θησα* ნიშანთან ერთად გვხვდება აგრეთვე **⊕** **⊖** *th+h* პლეონასტური დაწერილობაც, გრაფიკულად ჭარბი *h*- ნიშნით.

ხოლო **Ϙ** (**κίπια**)—/k/ ფონემას *ο*, *υ* ხმოვანთა წინამავალ პოზიციაში (შდრ. *Larfeld 1914:230—231*). როგორც ჩანს, ყრუ ველარი /k/ ფონემა არქაულ ბერძნულში ორი პოზიციური ვარიანტის სახით იყო წარმოდგენილი, რაც აისახა არქაულ ბერძნულ წერით სისტემებში /k/ ფონემის გადმოსაცემად ორი სემიტური სიმბოლოს—*khaph* და *qoph* ნიშანთა—გამოყენებაში.

ეს დაპირისპირება იშლება უფრო გვიან პერიოდში და /k/ ფონემის საერთო გამომხატველ ნიშნად მხოლოდ **Κ** *κappa* გვევლინება. **Ϙ**

κίπια ნიშანი გვიანდელ ბერძნულ წერით სისტემაში კარგავს თავის ფონეტიკურ ფუნქციას და შენარჩუნებულია სათანადო ადგილას ბერძნულ ანბანში მხოლოდ როგორც „**Ϙ**“ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი სიმბოლო **Ϙ** (შდრ. ანალოგიური ვითარება ბერძნულ ანბანში

ძველი **F** *digamma* ნიშნის შემთხვევაში, რომელიც, ფონეტიკურ მნიშვნელობას მოკლებული, განაგრძობს არსებობას გვიანდელ ბერძნულში

Ϛ ფორმით — **στυγμα** — როგორც „**Ϛ**“ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი სიმბოლო, იხ. ზემოთ, გვ. 75).

რით უნდა აიხსნებოდეს არქაულ ბერძნულ დამწერლობაში ბერძნულ ყრუ (არაფ ფვიინვიერი) ხშულ *ptk* ფონემათა გადმოსაცემად სემიტურ ფ ფვიინვიერი *ph th kh* თანხმოვანთა გამომხატველი ნიშნების გამოყენება, მაშინ როდესაც სემიტური ემ ფ ა ტ ი კ უ რ ი (არაფ ფვიინვიერი) **ϕ** ფონემის გამომხატველი სემიტური *ḫeth* ნიშანი გამოყენებულ იქნა ბერძნული ფ ფვიინვიერი *th* ფონემის გადმოსაცემად (ბერძნ. **Θ** *θητα*)? ამასთანავე, დანარჩენი ბერძნული ფფვიინვიერი ფონემებისათვის (ე. ი. *ph* და *kh* ფონემათათვის) *p+h*, *k+h* ნიშანთკომბინაცია იქნა თავდაპირველად გამოყენებული, სანამ მოგვიანებით მათთვის სპეციალური ნიშნები შეიქმნებოდა; რა უღევს საფუძვლად სემიტურ ~ ბერძნულ წერილობით ნიშანთა ამგვარ ფონეტიკურ შეუსაბამობას?

ცნობილია, რომ ისტორიულ პერიოდში სემიტურიდან ბერძნულში შემოსულ სიტყვებში ყრუ ფ ფვიინვიერი თანხმოვნები გადმოიცემა, როგორც წესი, სათანადო ფ ფვიინვიერებით, ხოლო სემიტური ემ ფ ა ტ ი კ უ რ ი თანხმოვნები — სათანადო ბერძნული ყრუ (არაფ ფვიინვიერი) თანხმოვნებით. ასეთივე შეფარდება არსებობს სახელთა და სიტყვათა სესხების პირუკუ მიმართულებიდან — ბერძნულიდან სე-

მიტურში (მაგალითები იხ. ზემოთ, გვ. 34; შდრ. აგრეთვე *Nöldeke 1904:133*).

ეს ფონეტიკური შეფარდება მთლიანად დარღვეულია ბერძნულ დამწერლობაში სათანადო ძველ სემიტურ სისტემასთან შედარებით (და შესაბამისად სემიტურიდან გადმოღებულ ასო-ნიშანთა სახელწოდებებში): აქ თითქოს შებრუნებული შესაბამისობა გვაქვს.

ეს ფონეტიკური შეუსაბამობა სემიტურ და ბერძნულ გრაფიკას შორის შესაძლებელია აიხსნებოდეს ფონოლოგიური თვალსაზრისით. სემიტურ ემფატიკურ თანხმოვანთა ფარინგალიზაციის ფონოლოგიური ნიშანი გაიგივებულია ბერძნულ ხშულთა სისტემისათვის ფონოლოგიურად დამახასიათებელი ასპირაციის ნიშანთან*, მაშინ როდესაც სემიტურ თანხმოვანთა ფონოლოგიურად ირელევანტური, ჭარბი ასპირაცია უგულვებელყოფილია და სემიტური ყრუ (ფშვინვიერი) თანხმოვნები გატოლებულია ბერძნულ ყრუ (არაფშვინვიერი) თანხმოვნებთან.

4. სიბილანტური სპირანტების გამომხატველი ნიშნები სემიტურსა და ბერძნულში

განსაკუთრებით ცვლილებები განიცადა ბერძნულში ძველი სემიტური z , s , ξ და ζ (წ) სიბილანტური სპირანტების გამომხატველმა ნიშნებმა. სემიტურისაგან განსხვავებით, ბერძნულში გამოსახტავი იყო გრაფიკულად მხოლოდ ორი სიბილანტური ფონემა: მჟღერი z (ან რთული შედგენილობის zd ბგერა) და ყრუ სისინა სპირანტი s .

სემიტურ შიშინა ζ და ემფატიკურ ξ სპირანტებს არ მოეპოვებათ ფონემური შესატყვისები ბერძნულში, და ამდენად ოთხი სიბილანტური სპირანტის აღმნიშვნელი სემიტური სიმბოლოდან ბერძნული ანბანის

*) საგულისხმოა, რომ ბერძნული ფშვინვიერი თანხმოვნები ph და kh არქაულ გრაფიკაში გადმოიცემა შესაბამისად $p+h$ და $k+h$ ნიშანთკომბინაციით, რაშიც ვლინდება ბერძნული ანბანის შემქმნელთა ფონოლოგიური ალღო (იხ. ზემოთ, გვ. 76). მათ შეგნებული აქვთ, რომ ph და kh ფშვინვიერი თანხმოვნები განსხვავდება შესაბამისად p და k თანხმოვნებისაგან დამატებითი ფშვინვით, რაც გრაფიკულად p და k თანხმოვნებისათვის მიწერილი h ნიშნით გამოიხატა. ყოველივე ეს ბერძნულ ბგერათა უკვე საკმაოდ მაღალი დონის ფუნქციონალურ ანალიზს გულისხმობს არქაული ბერძნული ანბანის შემქმნელთა მხრით.

შექმნისას უნდა გამოეყენებინათ მხოლოდ ორი სიმბოლო სათანადო ბერძნული სიბილანტური სპირანტების გამოსახატავად.

ამათგან სემიტური I z ნიშანი (*zajin*) გამოყენებულა ბერძნული *zd* (*z*) ბგერის აღსანიშნავად (ბერძნ. Ζ ζϛα)*, ხოლო ბერძნული სისინა *s* ფონემის გამოსახატავად აღებულია არა სემიტური *s*-ნიშანი, სემ. 𐤑 *sāmekh* (რაც საესებით ბუნებრივი იქნებოდა სემიტური [s] ბგერისა — *sāmekh* — და ბერძნული სისინა *s*-სპირანტის ფონეტიკური შესაბამისობის გამო), არამედ სემიტური ში შინა (ან სისინ-ში შინა) 𐤎-ნიშანი (სემ. 𐤍 *šin*), რომელსაც ბერძნულში *sigma* (σϛα) ეწოდა და ζ, ϛ გრაფიკული ფორმით იქნა წარმოდგენილი.

ბერძნული სახელწოდება σϛα შესაძლებელია სემიტური *samkh* (*semkh*) სახელის გავლენით ყოფილიყო ნაწარმოები (შდრ. *Nöldeke 1904:134*). თვით სემიტური *sāmekh* ნიშანი, რომელიც ანბანში ძველ ადგილას რჩება და „60“ რიცხვით მნიშვნელობას გამოხატავს, აღმოსავლურ-ბერძნულ დამწერლობაში [ks] თანხმომავანთკომპლექსის ფონეტიკურ მნიშვნელობას იძენს და *ksē* (ξϛ), უფრო გვიან *ksi* (ξϛ), ასოდ იწოდება (*Larfeld 1914: 217*).

[ks] ბგერათკომპლექსის აღსანიშნავად ბერძნულ წერით სისტემაში სპეციალური ნიშნის გამოყენება უნდა აიხსნებოდეს ამ კომპლექსის შედარებითი სიხშირით ბერძნულში (*Schwyzler 1939: 329*). ერთ-ერთი ფონეტიკური მნიშვნელობის მხრივ თავისუფალი გრაფიკული სიმბოლო, რომელიც მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობით იხმარებოდა, გამოყენებულ იქნა ზოგ ბერძნულ სისტემაში ხშირად ხმარებული სპეციალური თანხმომავანთკომპლექსის აღსანიშნავად. ყველაზე არქაულ ბერძნულ სისტემებში ამ სიმბოლოს, როგორც ჩანს, მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობა აქვს, ხოლო ფონეტიკური [ks] მნიშვნელობა *k*+*s* ან *kh*+*s* ნიშნებით გამოიხატება (ე. წ. „მწვანე ანბანი თ“ შესრულებულ უძველეს წარწერებში: თერა, მელიოსი, კრეტა).

ანალოგიური წარმომავლობისა უნდა იყოს ბერძნული წერითი სისტემის ერთ ჯგუფში გავრცელებული Ψ გრაფიკული სიმბოლო [ps]

*) ბერძნული Ζ (ζϛα) გამოხატავდა თავდაპირველად რთული შედგენილობის *zd* ბგერას, რომელიც უკვე ძვ. წულთაღრიცხვის მე-5 საუკუნის ბოლოსათვის ცოცხალ მეტყველებაში მღერ *z* სპირანტად იცვლება (*Hirt 1902:69; Φαμερ 1914: 10; Allen 1987:59*). საინტერესოა ამ მხრივ ბერძნული ζ ბგერის, აგრეთვე ξ [ks] და ψ [ps] ბგერათა დახასიათება დიონისე თრაკიელის მიერ. იგი მათ განსაზღვრავს როგორც „გაორმაგებულბს“ (διπλαῖ) და წარმოადგენს შესაბამისად როგორც σ+σ, χ+σ და π+σ (ამ ბგერათა შესახებ ბერძნულში იხ. აგრეთვე *Schwyzler 1939: 328—332; Teodorsson 1979*).

თანხმოვანთმიმდევრობის აღსანიშნავად. არქაულ ბერძნულ სისტემებში ეს თანხმოვანთკომპლექსი $\rho + s$ და $ph + s$ ნიშანთა კომბინაციით გამოიხატებოდა. ბერძნული დამწერლობის ზოგ ჯგუფში $[ps]$ კომპლექსის გამოსახატავად სპეციალური ნიშნის შექმნა, რომელსაც არ მოეძებნება პროტოტიპი სემიტურ სისტემაში, გამოწვეული იყო ბერძნულში $[ps]$ კომპლექსის გავრცელებულობით (შდრ. *Schwyzler 1939: 328—324*). ახლად შექმნილი გრაფიკული სიმბოლო მოთავსდა ანბანთ-რიგში საკუთრივ ბერძნულ ნიდაგზე შექმნილი „დანართი“ Φ ph და X kh ასოების მომდევნოდ რიცხვითი მნიშვნელობით „700“.

არქაულ ბერძნულ სისტემაში s ფონემის გამოსახატავად გამოიყენებოდა თავდაპირველად სემიტურ šādē ნიშნისაგან მომდინარე გრაფიკული სიმბოლო, რომელიც არქაულ ბერძნულ წარწერებში M ფორმით არის წარმოდგენილი (თერა, კრეტა, კორინთო, არგოსი, შდრ. *Jensen 1969:451*). ამ ასოს დორიული სახელი $\sigma\chi$ * შესაძლებელია სემიტურ šīn სახელწოდებას უკავშირდებოდეს. უკვე არქაულ პერიოდში $\sigma\chi$ -ნიშანი s ფონემის აღსანიშნავად გამოდის ხმარებიდან და სისინა s სპირანტის აღსანიშნავად ადგილს უთმობს სემიტური šīn სიმბოლოსაგან მომდინარე Σ $\sigma\chi\mu\alpha$ ასოს. სემიტური šādē -დან მომდინარე $\sigma\chi$ ასოს ადრეულ ამოვარდას ბერძნული წერითი სისტემიდან მოწმობს ის, რომ იგი ვერ ინარჩუნებს ანბანთრიგში კუთვნილ თავდაპირველ ადგილს სათანადო რიცხვითი მნიშვნელობით (როგორც ეს, მაგალითად, $\delta\iota\gamma\alpha\mu\mu\alpha$, $\xi\iota$ და $\chi\theta\pi\alpha$ ასოების შემთხვევაში გვაქვს). ეს ნიშანი M სიმბოლოს სახით განავრცობს მოგვიანებით არსებობას ბიზანტიურ ბერძნულში $\sigma\alpha\mu\pi\iota$ სახელწოდებით ($\text{<}\acute{\alpha}\nu\ \xi\upsilon\ \pi\iota$ „როგორც $\pi\iota$ “) და რიცხვითი მნიშვნელობით „900“ (შდრ. *Larfeld 1914:225*).

5. ბერძნული ანბანის დამატებითი ნიშნები და მათი წარმოშობა

სემიტური šādē ნიშანი ერთადერთი გრაფიკული სიმბოლოა ძველ სემიტურ ნიშნებს შორის, რომელიც არ არის წარმოდგენილი ბერძნულ წერით სისტემაში სათანადო, სემიტური ნიშანთრიგის შესაბამის

* პერიოდურად ცნობით: $\tau\theta\sigma\delta$ $\gamma\rho\alpha\mu\mu\alpha$ $\tau\theta$ $\Delta\alpha\rho\iota\epsilon\epsilon\varsigma$ $\mu\epsilon\upsilon\epsilon$ $\sigma\alpha\upsilon\alpha$ $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\sigma\upsilon\varsigma$, $\text{I}\omega\text{-}\nu\epsilon\delta$ $\delta\epsilon$ $\sigma\iota\gamma\mu\alpha$ „ამ ნიშანს დორიელები $\sigma\alpha\pi\iota$ ს უწოდებენ, ხოლო იონიელები— $\sigma\iota\gamma\mu\alpha$ “ს“.

ადგილას. ყველა დანარჩენი ნიშანი ძველი სემიტური წერითი სისტემისა წარმოდგენილია ბერძნული სისტემის პარადიგმატიკაში სემიტურის შესაბამის ადგილას სათანადოდ შეცვლილი, ბერძნული ენის ბგერითი სტრუქტურისადმი შეფარდებული ფონეტიკური მნიშვნელობებით. რამდენიმე შემთხვევაში სემიტურიდან მომდინარე ანბანთრიგში სათანადო ადგილებზე წარმოდგენილ გრაფიკულ სიმბოლოებს გვიან ბერძნულში ფონეტიკური მნიშვნელობა არა აქვთ და მხოლოდ ამ რიგით განსაზღვრულ რიცხვით მნიშვნელობებს გამოხატავენ (შდრ. Φ $\delta\iota\gamma\alpha\mu\mu\alpha$ და

Ψ $\chi\acute{o}\pi\alpha$).

ამდენად ძველი სემიტური სისტემის პარადიგმატიკა შეიძლება მთლიანად „გადაისახოს“ ბერძნულ პარადიგმატიკაზე ერთადერთი Ψ $\acute{s}ad\acute{e}$ სიმბოლოს გამოკლებით. ასეთ შემთხვევაში დაგვრჩება რამდენიმე „დანართი“ სიმბოლო ბერძნული ანბანისა, რომლებსაც სემიტური პროტოტიპები არ გააჩნია და რომლებიც საკუთრივ ბერძნულ ნიშანებზე შეიქმნა ბერძნულისათვის სპეციფიკური ბგერების (ფონემების) გამოსახატავად.

ამ „დანართი“ ასოების წარმომავლობაზე ბერძნულში მრავალი სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს. ერთნი ამ ასოებს თვლიან საკუთრივ ბერძნული ნიშნების გრაფიკული მოდიფიკაციით მიღებულად. ასე, მაგალითად, Φ ph მიჩნეულია Θ th ნიშნის გრაფიკულ ვარიანტად ან

Ψ q ნიშნის მოდიფიკაციად, რომელსაც ახალი ფონეტიკური მნიშვნელობა მიეწერა, ან კიდევ Π p ნიშნის გრაფიკული გარდაქმნის შედეგად; X kh ნიშანი მიაჩნიათ K k სიმბოლოდან დიფერენცირებულ ნიშნად, ან Θ th ნიშნის მოდიფიკაციად და ა. შ.;

მეორენი ამ თვალსაზრისს უპირისპირებენ ბერძნული დანართი ასოების უცხოური წერილობითი წყაროდან წარმომავლობის თეზისს. ასეთ წყაროდ მიიჩნევენ კ ვ ი პ რ ო ს უ ლ სილაბურ დამწერლობას, ს ა მ ხ რ ე თ ს ე მ ი ტ უ რ წერით სისტემას, კ რ ე ტ უ ლ დამწერლობას და სხვ. (ამის შესახებ დაწვრილებით და ლიტერატურის ჩვენებით იხ. *Larfeld 1914: 232—239*; შდრ. *Jensen 1969:452 — 453*). ამგვარი თვალსაზრისები ემყარება მთლიანად ცალკეულ ნიშანთა სხვა ნიშნებთან გრაფიკულ მსგავსებებს, რასაც შემთხვევითი ხასიათი შეიძლება ჰქონდეს. მეთოდოლოგიურად გაუმართლებელია ცალკეულ ნიშანთა ამგვარი გრაფიკული მსგავსების საფუძველზე ამა თუ იმ ნიშნის კონკრეტული წარმომავლო-

ბის მტკიცება ან უარყოფა, თუ ამისათვის არ არსებობს უფრო სისტემური ხასიათის შინაგანი სტრუქტურული მონაცემები. აქ შესაძლებელია მხოლოდ სრულიად პირობითი, ზოგჯერ ერთმანეთის საპირისპირო ვარაუდები იქნეს წამოყენებული. მაგრამ საკითხი რამდენიმე ცალკეული ნიშნის წარმომავლობის შესახებ არც არის არსებითი ხასიათისა მთელი სისტემის გასაგებად, რამდენადაც წერიითი სისტემის ხასიათი და გრაფიკული პრინციპები არ განისაზღვრება ამა თუ იმ სისტემიდან მომდინარე ცალკეული გრაფიკული ნიშნებით.

6. ბერძნული დამწერლობის სამი სახეობა

ბერძნულ დამწერლობაში საკუთრივ ბერძნულ ნიადაგზე შექმნილ დანართ ასოთა სისტემაში წარმოდგენის თვალსაზრისით ბერძნული ანბანის სამი სხვადასხვა სახეობა გამოიყოფა. *Kirchhoff*-ის მიერ წარმოდგენილი კლასიფიკაციის მიხედვით ბერძნული დამწერლობა შემდეგ ძირითად ჯგუფებს ქმნის: 1. სამხრეთი არქიპელაგის დორიული კუნძულების არქაული ბერძნული ანბანი; 2. აღმოსავლური დამწერლობანი; 3. დასავლური დამწერლობანი (*Kirchhoff 1887*).

ბერძნული ანბანის პირველი, ყველაზე არქაული ჯგუფი წარმოდგენილია სამხრეთი კუნძულების უძველეს წარწერებში თერა, კრეტა და მელოსიდან. ნიშანთა მოხაზულობა მეტად ახლოსაა სემიტურ პროტოტიპთან. ყურადღებას იქცევს *h* ასოს სხვადასხვაგვარი მოხაზულობა, აგრეთვე *z* ფონემის აღმნიშვნელი **Ϝ** ნიშანი, რომელიც ემთხვევა გრაფიკულად სემიტურ *sāmekh*-ს. ამ სისტემაში არ არის ჯერ წარმოდგენილი „დანართი ასოები“ **Φ** *ph*, **Χ** *kh* და **Ψ** [*ps*]. შესაბამისი ბგერები გამოიხატება ნიშანთა კომბინაციით: **ΓΒ** *p-h*, **ΚΒ** *k-h* ან **ϞΒ** *q-h* და **ΓΜ** *p-s*. [*ks*] კომპლექსიც, როგორც წესი, **ΚΜ** *k-s* ან **ϞΜ** *q-s* ნიშანთკომბინაციით არის გადმოცემული. ცალკეულ შემთხვევებში ამავე კომპლექსის აღსანიშნავად გამოიყენება სპეციფიკური ნიშანი ↓ [*ks*] (და არა სემ. *sāmekh*-ისაგან მომდინარე **Ϝ** ნიშანი, რომელიც აქ *z* ფონემის აღსანიშნავად არის გამოყენებული). სისინა *s* სპირანტი აქ ჯერ კიდევ სემიტური *šādē*-საგან

მომდინარე **M** ნიშნით გადმოიცემა, რაშიც, „ღანართ ასოთა“ უქონლობასთან ერთად, ამ სახეობის ბერძნული დამწერლობის უღარესი არქაულობა ვლინდება.

ამ არქაულ ბერძნულ ანბანში წარმოდგენილია 23 გრაფემა (ძველ სემიტურ 22-ნიშნიან სისტემასთან შედარებით არქაული ბერძნული ხასიათდება დამატებით ბოლოში დართული **Υ** ნიშნით, რაც აქ *u* ხმოვნისა და დიფთონგის მეორე უმარცვლო *sh* ელემენტს გამოხატავდა). სწორედ ეს 23-ნიშნიანი სისტემა უნდა ყოფილიყო ის საერთო თავდაპირველი „ბირთვი“ ბერძნული ანბანისა, რომელიც შეიქმნა ძველი სემიტური დამწერლობის საფუძველზე, ძველი სემიტური წერითი სისტემის შეფარდების შედეგად ბერძნული ენის ბგერითი სისტემისადმი. ეს საერთო ბირთვი იჩენს თავს ბერძნული წერითი სისტემის ყველა მერმინდელ სახეობაში.

ეს თავდაპირველი ბერძნული ანბანი უნდა შექმნილიყო ერთ განსაზღვრულ ადგილას ერთი პირის ან პიროვნებათა გარკვეული ჯგუფის ერთობლივი შემოქმედების შედეგად. აქედან უნდა გავრცელებულიყო იგი ბერძნულენოვან სამყაროში და ჩამოყალიბებულიყო აქ სხვადასხვა ლოკალური ვარიანტების სახით (შდრ. *Jeffery 1961:2* და შმდ.; *Larfeld 1914: 211* და შმდ.; *Jensen 1969: 445*).

ბერძნული დამწერლობის მეორე ჯგუფი მოიცავს აღმოსავლურ-ბერძნულ წერით სისტემებს, რომლებიც ორ ქვეჯგუფად დაიყოფა. პირველ ქვეჯგუფს წარმოადგენს მცირე აზიის დასავლეთ სანაპიროს დამწერლობა (იონიური ანუ მილეტის ბერძნული ანბანი), აგრეთვე ეგეოსის კუნძულების აღმოსავლური ნაწილისა და ჩრდილოეთ პელოპონესის დამწერლობანი (არგოსი, კორინთო, მეგარა და სხვ.); ამავე ქვეჯგუფს განეკუთვნება იონიელ კოლონისტთა დამწერლობანი იონიის ზღვის კუნძულებზე და სიცილიაში. აღმოსავლური ჯგუფის მეორე ქვეჯგუფს წარმოადგენს ჩრდილო-დასავლეთ კიკლადებისა და ძველი ატიკის დამწერლობანი (ათენი, სალამისი).

აღმოსავლური ჯგუფის ყველა დამწერლობისათვის დამახასიათებელია სისტემაში ღანართი **Φ ph** და **X kh** ასოების არსებობა. განსხვავებას ქმნის მხოლოდ **[ks]** და **[ps]** კომპლექსების გრაფიკული წარმოდგენა ქვეჯგუფებში. პირველ ქვეჯგუფში (იონიური) **[ks]** კომპლექსი გამოიხატება სემიტური **sāmekh**-ისაგან მომდინარე **ⴌ** ნიშნით, მაშინ როდესაც მეორე ქვეჯგუფის დამწერლობანი ამისათვის **ΧϚ kh-s** ნი-

შანთკომბინაციას ხმარობს; ასევე [ps] კომპლექსი პირველი ქვეჯგუფის სისტემებში აღნიშნულია სპეციალური Ψ ან Υ ნიშნით, მაშინ როდესაც მეორე ქვეჯგუფი ამ კომპლექსის გამოსახატავად Φ ρh -s ნიშანთ-კომბინაციას ხმარობს.

აღმოსავლური ჯგუფის ბერძნულ წერილობით სისტემათა უძველეს ნიმუშს წარმოადგენს იონიური (მილეტის) დამწერლობით შესრულებული ა ბ უ - ს ი მ ბ ა ლ ი ს ტ ა ძ რ ი ს წარწერები იონიელი ბერძნებისა, რომლებიც მსახურობდნენ ფარაონ ფსამეტ II (594—588) ჯარში.

ამ წარწერებში უკვე წარმოდგენილია „დანართი“ Φ ρh , χ kh და Ψ ps ასოები; Υ q იხმარება როგორც k 'ს ვარიანტი σ და ν ერთეულთა წინამავალ პოზიციაში; Θ ნიშანი გამოყენებულია ჯერ კიდევ ორმაგი ფუნქციით: როგორც h ფონემის, ისე გრძელი $\bar{e}$ ხმოვნის გამოსახატავად. იონიური დამწერლობის შედარებით უფრო გვიანდელ ნიმუშებში Θ ნიშანი უკვე აღარ იხმარება ძველი ფუნქციით: Θ ნიშანი, რომელიც მოგვიანებით H გრაფიკულ ფორმას იძენს, გამოხატავს მხოლოდ გრძელ $\bar{e}$ ხმოვანს; სისტემაში ჩნდება გრძელი $\bar{o}$ -ხმოვნის გამომხატველი Ξ სიმბოლო, რომელიც უპირისპირდება მოკლე $\bar{e}$ ხმოვნის აღმნიშვნელ O ნიშანს. იონიური, აგრეთვე ათენის დამწერლობის დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენს აგრეთვე [s] ბგერის გამომხატველი F digamma ნიშნის უქონლობა.

ყველა ეს გრაფიკული თავისებურება იონიური დამწერლობისა აიხსნება იონიური დიალექტის ფონეტიკური თავისებურებებით, ამ დიალექტის სპეციფიკური ფონეტიკური ევოლუციით სხვა ბერძნულ დიალექტებთან შედარებით (შდრ. Buck 1968).

ს ბგერა იონიურში (და ატიკურში)—როგორც /w/ ფონემის ვარიანტი ინტერვოკალურ პოზიციაში და ანლაუტში ხმოვნის წინ—უნდა დაკარგულიყო შედარებით ადრეულ პერიოდში, ჯერ კიდევ ამ დიალექტთა წერილობით ფიქსაციამდე.

ეგვემ შეეხება იონიურ დიალექტში თავიკიდური h ფონემის გაუჩინარებას (ე. წ. ფსილოსი, ბერძნ. ψίλλοσις), რის გამოც ამ ფონემის გამომხატველი Θ ნიშანი აქ უკვე მხოლოდ გრძელი $\bar{e}$ ხმოვნის აღსანიშნავად გამოიყენება.

სემიტურიდან მომდინარე *hēta* ნიშნის გრძელი $\bar{e}$ ხმოვნის გამომხატველ სიმბოლოდ ხმარება ბერძნულში შესაძლებელია დაწყებულიყო სწორედ იმ დიალექტებში, სადაც ამგვარ „ფსილოს“ (ე. ი. *h* ფონემის დაკარგვას) ჰქონდა ადგილი, რის შედეგადაც *hēta > ēta* ნიშანი გამოთავისუფლდა ბერძნულში წარმოდგენილი ვოკალური $\bar{e} \sim \bar{e}$ დაპირისპირების აღსანიშნავად, რაც მანამდე გრაფიკულად არ გამოიხატებოდა.

ბერძნული დამწერლობის მესამე ჯგუფი მოიცავს დასავლურ ანბანებს პელოპონესზე (ლ ა კ ო ნ ი ა, ა რ კ ა დ ი ა, ბ ე ო ტ ი ა, თ ე ს ა ლ ი ა და ს ხ ვ.), ასევე სიცილიის არაიონიურ კოლონიებში და სამხრეთ იტალიაში.

აღმოსავლური ანბანების მსგავსად აქაც გვაქვს დანართი ასოები Φ

ph და $\Psi, \Upsilon kh$ ნიშნების სახით; Θ, X ნიშანი აქ [*ks*] კომპლექსის

გადმოსაცემად იხმარება (რომელიც უფრო ადრე $\Psi \Sigma kh$ -ს ნიშანთკომბინაციით გამოიხატებოდა).

ბერძნული დამწერლობის ყველა ჯგუფისათვის უკლებლივ დამახასიათებელია სემიტური *khaph* ნიშნის შესატყვისი $\chi \delta \alpha \pi \alpha$ ასოს იგივეობრივი გრაფიკული ფორმა *K* სიმბოლოს სახით (არქაულ სისტემებში ოდნავ დაგრძელებული ვერტიკალური ხაზით $\mathbf{K}$), რაც გრაფიკულად ადეკვატურად ასახავს ძველ სემიტურ პროტოტიპს. აღნიშნული გრაფიკული ფორმა *khaph* ნიშნისა ძვ. სემიტურ სისტემაში დასტურდება ძვ. წელთაღრიცხვის IX საუკუნის წარწერებში (იხ. ზემოთ, გვ. 35). ამ ნიშნის მიხედვით, ბერძნული დამწერლობის შექმნა ძველი სემიტური (*resp.* ძველი ფინიკიური) დამწერლობის საფუძველზე ვერ მიეკუთვნება ძველი წელთაღრიცხვის X—IX საუკუნეებზე უფრო ადრეულ პერიოდს.

ამეამად გავრცელებული თვალსაზრისის თანახმად, ბერძნული ანბანური დამწერლობა უნდა შექმნილიყო სწორედ ძველი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის დასაწყისში (*Gelb 1963:180* და *შმდ.; შდრ. Schwyzer 1939 : 141; Jensen 1969:446*)*.

* ა) ზოგ მკვლევარს შესაძლებლად მიაჩნია აბტიკოს ბერძნული ანბანური დამწერლობის მნიშვნელოვნად უფრო ადრეული წარმომავლობა, ძვ. წელთაღრიცხვის მე-12 ს. პროტო-ქანანური სისტემისაგან, საიდანაც წარმოდგა თავის მხრივ ძველი ფინიკიური, ქანანური და არამეული წერითი სისტემები (*შდრ. Naveh 1973:1—8*). მაგრამ მთელი რიგი ბერძნული ნიშნების (და პირველ რიგში *K \chi \delta \alpha \pi \alpha* ნიშნის) მოხაზულობა ეწინააღმდეგება ამგვარ ვარაუდს. უკვე არქაული ბერძნული *\chi \delta \alpha \pi \alpha* ასახავს

7. ბერძნული ანბანის უნიფიცირება იონიური დამწერლობის საფუძველზე და კლასიკური ბერძნული სისტემის ჩამოყალიბება

ბერძნული დამწერლობის ისტორიაში არსებით მომენტს წარმოადგენდა ევკლიდეს არქონტობის დროს ათენში ძვ. წელთაღრიცხვის 403 წელს იონიური დამწერლობის ოფიციალურად მიღება. იონიური ანბანით, რომლის გავლენა სახელმწიფოში ჯერ კიდევ V საუკუნიდან შეინიშნებოდა, ხელახლა ჩაიწერა აღნიშნულ წელს ათენის კანონმდებლობა, რაც ამავდროს ნიშნავდა ბერძნული დამწერლობის ადგილობრივი სახეობის ნაცვლად იონიური დამწერლობის საყოველთაო შემოღებას.

ათენის მაგალითს გაჰყვა შემდგომ სხვა ბერძნული სახელმწიფოებიც. ასე, მაგალითად, ბეოტია 370 წლისათვის და სხვა უფრო დასავლეთით განლაგებული პოლიტიკური გაერთიანებანი.

ბერძნული ანბანის უნიფიკაცია იონიური დამწერლობის საფუძველზე არ მომხდარა, რასაკვირველია, ერთბაშად; იგი ვრცელდებოდა თანდათან დასავლეთის მიმართულებით. ბევრგან კიდევ დიდხანს შემორჩა ბერძნული დამწერლობის ადგილობრივი სახეობანი, მაგრამ შესაძლებელია ძვ. წელთაღრიცხვის IV საუკუნიდან მოყოლებული მაინც ვივარაუდოთ ზოგადბერძნული კლასიკური დამწერლობის არსებობა, რომელიც ჩამოყალიბდა იონიური დამწერლობის საფუძველზე.

ბერძნული დამწერლობის შემდგომი ისტორია შეეხება უკვე ამ უნიფიცირებული, კლასიკური ბერძნული ანბანის განვითარებასა და გრაფიკულ ცვლილებებს. ამ პერიოდიდან დაწყებული ბერძნული დამწერლობა მხოლოდ უმნიშვნელო პალეოგრაფიულ გარდაქმნებს განიცდის, რაც გამოიხატა საერთო დუქტუსის შეცვლაში (საწერი მასალის შესაბამისად) და ზოგი ნიშნის მოხაზულობის ცვლილებებში.

ასე, მაგალითად, გარკვეულ პერიოდში კლასიკურ ბერძნულ დამწერლობაში შეინიშნება ტენდენცია გრაფიკულ ნიშანთა „მოჩუქურთმებისა“, მათი ორნამენტულ ფიგურებად ქცევისა. **⊠** ნიშნის ნაცვ-

გრაფიკულად არა სათანადო ნიშნის ძველ სემიტურ **▼** ფორმას, არამედ მის

უფრო გვიანდელ **✱** ფორმას, რაც ამ ნიშანს სემიტურ გრაფიკაში მხოლოდ X—

IX საუკუნეში უნდა მიეღო (ამ სირთულეს წარმოდგენილი ჰაბოთეზის თვალსაზრისით თვით აქტორიც აღნიშნავს).

ლად ჩნდება Η მოხაზულობის სიმბოლო; Θ ნიშანი ცვლის მარტივ
 ⊙ ნიშანს; Ξ იცვლება Σ ფორმით; ჩნდება ტენდენცია სწორი ხაზების
 შეცვლისა ტეხილით: შდრ. Α ნიშანი ადრეული Α ნიშნის
 ნაცვლად და სხვ.

ამასთანავე ჩნდება მომრგვალებული კურსივული ფორმები: შდრ.

Ε ნიშანი Ε ნიშნის ნაცვლად, Ψ მოხაზულობა Ω'ს ნაცვლად და
 სხვ. (შდრ. *Jensen 1969:454*).

ყველა ზემოთ განხილული გრაფიკული ფორმა წარმოადგენს ე. წ.
 მონუმენტურ დამწერლობას, ანუ ლაპიდარულ დაწერილობას და ხელ-
 ნაწერთა ასომთავრულს.

პაპირუსზე და პერგამენტზე წერისას არქაული ბერძნული ასოების
 კუთხოვანი მოხაზულობა მომრგვალებული მოხაზულობით იცვლება,
 რაც დასაბამს აძლევს ბერძნული წერის ახალ, მრგლოვან დუქტუსს,
 წარმოდგენილს ე. წ. „უნციალურ დამწერლობაში“ (ბერძნ. *σφογγυλάτ-
 αχης* ან *σφογγύλης χαρακτήρ*)*.

უნციალური დამწერლობის უძველესი ნიმუშები გვხვდება ძვ.
 წელთაღრიცხვის III საუკუნიდან სხვადასხვა ხასიათის ბერძნულ ტექს-
 ტებში. უნციალური ბერძნული დაწერილობისათვის, რომელსაც შე-
 იძლება „წიგნური ასომთავრული“ ეწოდოს, დამახასიათებელია უპირატე-
 სად მომრგვალებული, მრგლოვანი ნიშნები: Ε, Ψ და სხვ.

უნციალური ბერძნული დამწერლობა, რომელმაც შემდგომ საკუ-
 თარი გრაფიკული განვითარება განიცადა, ჩვენი წელთაღრიცხვის IX
 საუკუნემდე ბერძნული წიგნური დაწერილობის ძირითად სახეობად
 რჩება (*Thompson 1912:201* და შმდ.).

უნციალური დაწერილობის პარალელურად ბერძნულში ვითარ-
 დება ე. წ. მთავრული კურსივი, რომელიც ყოველდღიური სწრაფწე-
 რისას იხმარებოდა. ამ დაწერილობის დამახასიათებელი გრაფიკული ნი-
 შანია. გარკვეული ასოების გადაბმით წერა, განსხვავებით უნციალური
 დაწერილობის ასოთა ერთმანეთისაგან იზოლირებულად წარმოდგენისა.

IX საუკუნიდან მოყოლებული უნციალური ასომთავრული და კურ-
 სივი საბუთების მიხედვით უნციალური წერით იცვლება, რომლისთვისაც

* „უნციალური“ — ლათ. *litterae unciales* „უნციალური ასოები“, შდრ. რუს.
 „аршинные буквы“.

ბერძნული ღამნარლობის გრაფიკული განვითარება

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

1	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α	Α
2	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β	Β
3	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ	Γ
4	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ	Δ
5	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε	Ε
6	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ	Ζ
7	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η	Η
8	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ	Θ
9	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι	Ι
10	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ	Κ
11	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ	Λ
12	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ	Μ
13	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν	Ν
14	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ	Ξ
15	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο	Ο
16	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π	Π
17	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ	Ρ
18	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ	Σ
19	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ	Τ
20	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ	Υ
21	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ	Φ
22	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ	Χ
23	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ	Ψ
24	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω	Ω

1: კლასიკური ბერძნული

2-4: ბერძნული ჰუნციანული დამწერლობა (2-ახ. წ. IV ს.; 3- VII ს.; 4-IX ს.)

5-7: ბერძნული სწრაფწერა (5-ძვ. წ. II ს.; 6-ახ. წ.-II ს.; 7-VIII ს.)

8-10: ბერძნული მინუსკულური დამწერლობა (8-ახ. წ. IX ს.; 9-IX-X სს.; 10-XII-XIII სს.)

დამახასიათებელია ასოთა სპეციფიკური მომცრო ფორმები სტრიქონს ზედა და ქვედა ხაზების წაგრძელებით. უნციალური დაწერილობის მთავრული ნიშნები ამ პერიოდიდან ხელნაწერებში მხოლოდ საწყის ასოებად და აგრეთვე დასათაურებაში იხმარება (*Thompson 1912:219* და შმდ.; შდრ. *Jensen 1969: 455* და შმდ.), იხ. ტაბულა 12, შდრ. *Дуринер 1963: 531*.

8. ბერძნული ანბანის რიცხვ-ნიშანთა სისტემა

ბერძნული ანბანის მყარი რიგი ანუ პარადიგმატიკა, რაც ძირითადად პროტოტიპული ძველი სემიტური სისტემის პარადიგმატიკას ასახავს, ხდება საფუძველი ასო-ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობებით ხმარებისა, წერითი სისტემის გამოყენებისა რიცხვ-ნიშანთა სისტემად.

რამდენადაც ბერძნული ანბანი ოცდამეათწლიან ძველ დამწერლობასთან შედარებით უფრო დიდ რაოდენობა ნიშნებს შეიცავს (სპეციფიკური ბერძნული დანართი ნაწილის ჩათვლით*), ათობით სისტემაზე დამყარებულ რიცხვ-ნიშანთა გამოხატვა აქ უფრო სრულად შეიძლება, ვიდრე ეს სემიტური დამწერლობის საშუალებით იყო შესაძლებელი. ამისათვის საჭირო იყო სისტემაში მინიმუმ $9 \times 3 = 27$ ასო-ნიშნის არსებობა, რათა სრულად გამოხატულიყო „ერთეულები“, „ათეულები“ და „ასეულები“.

სწორედ ასეთად წარმოგვიდგება კლასიკური ბერძნული ანბანი ზუსტად 27 ასო-ნიშნით, რომელთაგან ზოგიერთს, ფონეტიკურ მნიშვნელობას მოკლებულთ, მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობა მიეწერებათ: ბერძნული ენისა და დამწერლობის განვითარების პროცესში ანბანის ზოგი ძველი გრაფემა (*β, γ, α, μ, α, χ, π, π, α*) კარგავს ფონეტიკურ მნიშვნელობას, რაც მას არქაულ სისტემაში ჰქონდა, მაგრამ იგი ამისდა მიუხედავად არ ამოვარდება ანბანიდან და განაგრძობს ანბანთრიგში სათანადო ადგილას ფუნქციონირებას როგორც „ეპისემონი“, როგორც მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი ერთეული.

ანბანთრიგში პირველი ცხრა ასო გამოხატავს „ერთეულებს“, მომდევნო ცხრა ასო — „ათეულებს“, ბოლო ცხრა ასო — „ასეულებს“:

* აქ ეს დანართი ნაწილი ანბანისა ϕ X ψ ნიშანთა სახით მეტად ადრე უნდა შექმნილიყო, სავარაუდოა ჟერ კიდევ ძვ. წელთაღრიცხვის მე-8 საუკუნის ბოლოსათვის (შდრ. *Larfeld 1914:241*), რაც გვევარაუდებინებს უკვე ამ დროისათვის ბერძნულ რიცხვ-ნიშანთა სისტემის ჩამოყალიბების შესაძლებლობას.

ერთეულები	ათეულები	ასეულები
A a 1	I i 10	P r 100
B b 2	K k 20	Σ s 200
Γ g 3	Λ l 30	T t 300
Δ d 4	M m 40	Υ ü 400
E e 5	N n 50	Φ ph 500
Ζ (v) 6	Ξ ks 60	X kh 600
Z z 7	O o 70	Ψ ps 700
H ē 8	Π p 80	Ω ὀ 800
Θ th 9	Ϛ (q) 90	ϛ — 900*

მაგალითი: PIA=111 (აგრეთვე AIP ან PAI).

რამდენადაც ბერძნულ ანბანში სულ $9 \times 3 = 27$ ასო-ნიშანია, „ათასეულების“ აღსანიშნავად სისტემაში თავისუფალი ნიშნები აღარ რჩება. ამიტომ „ათასეულები“ ბერძნულ სისტემაში გამოიხატება „ერთეულების“ აღმნიშვნელი ნიშნებისათვის დამატებითი შტრიხის მიწერით, ე. ი. 'A=1000, 'Γ=8000, 'H=8000 და ა. შ. (შდრ. Larfeld 1914:300)**.

*) σδμϖ ნიშანი ϛ წარმოადგენს არქაული σδμ ნიშნის გრაფიკულ მოდი-

ფიკაციას. არქაული σδμ ნიშანი, რომელიც ბერძნულ სისტემაში სემ. $\xi d d \xi$ ნიშნისაგან მომდინარეობს და არქაულ ბერძნულში სიბილანტურ სპირანტს გამოხატავდა, ძალიან ადრე გამოდის ხმარებიდან და განაგრძობს სისტემაში არსებობას მხოლოდ როგორც ფონეტიკურ მნიშვნელობას მოკლებული ბოლო, ოცდამეშვიდე სიმბოლო ბერძნული ანბანისა რიცხვითი მნიშვნელობით „800“. ზოგი არქაული, ხმარებიდან გამოსული ნიშნის ახლად გამოყენებით (აგრეთვე სისტემაში ზოგი ნიშნის სათანადო ადგილებზე შენარჩუნებით) იქმნება რიცხვ-ნიშანთა სრული სისტემისათვის საჭირო $9 \times 3 = 27$ რაოდენობა გარკვეული თანმიმდევრობით დალაგებული სიმბოლოებისა.

სემ. $\xi d d \xi$ ნიშნის ბერძნული ეკვივალენტის ამოგდება სისტემიდან და მისი ბოლოში

გადატანა, განსხვავებით F digamma (σ:εშ) და Ϛ $\chi \rho \pi \alpha$ ნიშნებისაგან, რომლე-

ბიც შენარჩუნებულია ანბანში სათანადო ადგილებზე შესაბამისად „8“ და „90“ რიცხვითი მნიშვნელობებით, მოწმობს იმას, რომ ბერძნულ რიცხვით მნიშვნელობათა სისტემის შექმნისას $\xi d d \xi$ ნიშნისაგან მომდინარე ბერძნული სიმბოლო სისტემაში უკვე უფუნქციო ელემენტი იყო, მაშინ როდესაც digamma და $\chi \rho \pi \alpha$ ნიშნები ჯერ კიდევ გარკვეული ფონეტიკური მნიშვნელობებით გამოიყენებოდა (შდრ. Gardthausen 1879: 266).

***) ბუნებრივია, ისეთ სისტემაში, რომლის ფონეტიკურ ასო-ნიშანთა რაოდენობა $9 \times 3 = 27$ 'ს აღემატება, „ათასეულების“ გამოსახატავად ოცდამერვე ნიშნიდან მოყო-

ბერძნულ რიცხვ-ნიშანთა სისტემა იდენტურია სემიტური სისტემისა (ბერძნულ ასო-ნიშანთა სათანადო ფონეტიკური გარდაქმნების გათვალისწინებით), ანბანის პირველი ასოდან (*ξλφα*'დან) დაწყებული ვიდრე $\pi\xi=80$ ნიშანამდე (სემ. $\rho\theta=80$), შდრ. ზემოთ, *ტაბულა 11*, გვ. 69.

სემ. *šādē* ნიშნისაგან მომდინარე არქაული ბერძნული *σξν* ნიშნის მეტად აღრეული ამოგდება ანბანიდან და ბერძნული ანბანის ერთი ადგილით ერთგვარი „შემჭიდროება“ იწვევს რიცხვით მნიშვნელობათა შესაბამობას სემიტურ და ბერძნულ დამწერლობათა შორის. $\pi\xi$ ნიშნის მომდევნო *χθππξ* ნიშანი ბერძნულ სისტემაში გამოხატავს მნიშვნელობას „90“, მაშინ როდესაც ამ ბერძნული ნიშნის პროტოტიპი სემ. *qōp̄h* (პარადიგმატიკაში *šādē=90* ნიშნის მომდევნოდ წარმოდგენილი) სემიტურ სისტემაში გამოხატავს მნიშვნელობას „100“. შესაბამისად შენაცვლებულია ერთი საფეხურით მომდევნო ასო-ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობები*.

ლებული გრაფემები იქნებოდა გამოყენებული. „ათასეულების“ სრული გამოხატვისათვის ასეთ სისტემაში საჭირო იქნებოდა მინიმუმ $9 \times 4 = 36$ ასო-ნიშანი. სწორედ ამ ხასიათისაა რიცხვით მნიშვნელობათა გამოხატვის თვალსაზრისით მთელი რიგი ბერძნულიდან წარმომდგარი ანბანური წერითი სისტემები (იხ. ქვემოთ).

*) რიცხვით მნიშვნელობათა აღწერილი სისტემის პარალელურად ბერძნულში არსებობს სხვა, უფრო გვიანდელი სისტემაც, დამყარებული ანბანის ასო-ნიშანთა რიგით მნიშვნელობაზე. განსხვავებით ძველი ბერძნული სავეხურებრივი სისტემისაგან, ათვლა აქ ემყარება არა არქაულ ბერძნულ დამწერლობას, არამედ გვიანდელ წერით სისტემას ასო-ნიშანთა მოქმედი ფონეტიკური მნიშვნელობებით (შდრ. *Gardthausen* 1879: 264; *Menninger* 1934: 200):

$\alpha=1$	$\eta=7$	$\nu=13$	$\tau=19$
$\beta=2$	$\theta=8$	$\xi=14$	$\upsilon=20$
$\gamma=3$	$\iota=9$	$\omicron=15$	$\varphi=21$
$\delta=4$	$\kappa=10$	$\pi=16$	$\chi=22$
$\epsilon=5$	$\lambda=11$	$\rho=17$	$\psi=23$
$\zeta=6$	$\mu=12$	$\sigma=18$	$\omega=24$

შედგად ვიღებთ სისტემას მნიშვნელობათა უადრესად შეზღუდული დიაპაზონით 1-დან 24-მდე, რომელსაც გამოყენების მეტად ვიწრო სფერო ჰქონდა. ამ სისტემის მიხედვით გადაინომრებოდა, მაგალითად, $\kappa \omicron \mu \eta \rho \omicron \varsigma \iota$ პოემათა „გალობანი“. ამ სისტემის მიხედვით, ისევე როგორც ასო-ნიშანთა რიცხვითი მნიშვნელობების ძირითადი, „საფეხურებრივი“ სისტემის გამოყენებით, ხორციელდებოდა აგრეთვე ძველად მეტად გავრცელებული პრაქტიკა სიტყვათა გაიგივებისა და მათი მისტიკური ინტერპრეტაციისა ცალკეული შემადგენელი ასო-ნიშნების რიცხვით მნიშვნელობათა ჯამის იგივეობის საფუძველზე. ამგვარი „ნიშანთმისტიკა“, ანუ „გემატრია“, სიტყვათა და სახელთა მისტიკური ინტერპრეტაცია მათთან დაკავშირებულ რიცხვით მნიშვნელობათა მიხედვით, ხშირად გამხ-

9. ბერძნული დამწერლობისაგან შარამომღებარი წერიითი სისტემები

ძველი ბერძნული დამწერლობა გახდა წყარო მრავალი სხვა წერიითი სისტემისათვის, რომლებიც აღმოსავლეთსა და დასავლეთში გავრცელდა. ბერძნული დამწერლობისაგან მომდინარე ყველა სისტემის ძირითადი სტრუქტურული მახასიათებელია მათი ანბანურობა, ე. ი. სისტემაში როგორც კონსონანტური, ისე ვოკალური ნიშნების არსებობა, რომლებიც ერთიან პარადიგმატიკას ქმნიან.

ბერძნულმა დამწერლობამ არა მარტო დასაბამი მისცა მრავალ სხვა დამწერლობათა ანბანურ სისტემებს; ბერძნული წერიითი სისტემის გავლენით მოდიფიკაცია განიცადა უშუალოდ ძველი სემიტური წყაროდან მომდინარე ზოგმა კონსონანტურ-სილაბურმა სისტემამ მათში საკუთრივ ხმოვანთა გამომხატველი ნიშნების გაჩენის მხრივ.

ეს ხმოვანი ნიშნები ერთგვარი დამატებითი გრაფიკული ერთეულეებია, რომლებიც განცალკევებით დგანან სისტემის ძირითად ნიშანთა პარადიგმატიკაში. ნიშანთსინტაგმატიკაში ისინი ძირითად კონსონანტურ ნიშანთა ზემოთ ან ქვემოთ თავსდება (შდრ. ხმოვანთგამომხატველი სტრიქონზედა და ქვედა ნიშნები ძვ. ებრაულ, არაბულ სირიულ და სხვა სემიტურ სისტემებში).

ბერძნული სისტემის გავლენით მთლიანად გარდაიქმნა აგრეთვე სემიტურიდან მომდინარე საშუალო ირანული დამწერლობა მასში ძირითადი ხმოვანთნიშნების გაჩენით, რომლებიც პარადიგმატიკაში იმკვიდრებენ ადგილს საკუთრივ თანხმოვანთნიშნების გვერდით. ამ გზით უნდა წარმოქმნილიყო ანბანური ხასიათის ავესტური დამწერლობა, რომელიც 48 გრაფიკული სიმბოლოსაგან შედგება, მათ შორის სხვადასხვა გრაფიკული გზით დიფერენცირებული თანხმოვნებისა და ხმოვნების გამომხატველი ნიშნებისაგან (შდრ. *Junker 1926:11* და შმდ.).

უშუალოდ ბერძნული დამწერლობიდან მომდინარე ანბანულ სისტემებს შორის განსაკუთრებულ ადგილს იმკვიდრებს იტალიკული წერიითი სისტემები, რომელთაც დასავლურ-ბერძნული დამწერლობა უდევთ საფუძვლად: ამ წყაროდან წარმოიქმნა უშუალოდ ე. წ. პროტო-იტალიკული ანბანი და ეტრუსკული დამწერლობა, რომელმაც

დარა საფუძველი ფანტასტიკური თვალსაზრისების წამოყენებისა სიტყვათა მნიშვნელობებისა და მათი წარმომავლობის შესახებ („ნიშანთმისტიკის“ შესახებ ძველ აღმოსავლურ და ბერძნულ სამყაროში იხ. *Dornseiff 1925:91* და შმდ.).

იტილიკური ლექსიკონი

	ლათინური- გერმანული	არაბული- ტირენული	ეტილიკური	უტილიკური	ოსური	ფალიკური	არაბული ლათინური	ეტილიკური ლათინური
a	AA	A	AA	A	A	Я	A A	A
b	BB	B		B	B		[B B]	B
g	^C	^C	>> [k]		> [k]	>> [k, g]	> [k, g]	C [k]
d	DD	D			Я	Д	Д	D
e	EE	E	≡	≡	Я	≡	≡	E
v	EE	E		≡	Я	≡	≡	F [v]
z	EE	E		≡	Я	≡	≡	F [z]
h	II	II	I ƒ ±	I ƒ ±	I	ƒ ƒ I	[I]	[G]
th	⊕H	⊕H	⊕ H	⊕	⊕	⊕ H H	⊕	H
i	⊕O	⊕O	⊕ O	⊕	⊕	⊕ O	⊕	I
k	K	K	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	K
l	L	L	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	ƒ	L
m	~	~	~	~	~	~	~	M
n	~	~	~	~	~	~	~	N
o	O	O				O	O	O
p	P	P	1	1	1	1	1	P
s	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q	Q
q	PR	P	Q	Q	Q	Q	Q	R
r	SS	S	~	~	~	~	~	S
š	T	T	† [s]	†	†	†	†	T
t	YV	YV	YV	Y	Y	V	V	V
u	YV	YV	YV	Y	Y	V	V	V
ks	X+	+				X	X	X
ph	⊕φ	φ	⊕					
kh	⊕φ	φ	⊕					
f	⊕φ	φ	⊕					
ř (rs)			8881	8881	8881	8881		
č								
i								
ú								

დასაბამი მისცა, ერთი მხრით, ფალისკურ და ლათინურ ანბანს, ხოლო მეორე მხრით, ოსკურ და უმბრულ დამწერლობას (იხ. ტაბულა 13; შდრ. *Jensen 1969:500*).

ყველა ამ წერით სისტემაში X ნიშანი გამოხატავს [ks] მნიშვნელობას, ისე როგორც დასავლურ-ბერძნულში (და არა აღმოსავლურ-ბერძნულისათვის დამახასიათებელ [kx] მნიშვნელობას); სპეციფიკურია აგრეთვე l ასოს მოხაზულობა იტალიკურში, დამახასიათებელი დასავლურ-ბერძნული წერისათვის.

წერის მიმართულება მარჯნიდან მარცხნივ, რაც მარცხნივ მიბრუნებულ ასოებში აისახება. ამაში ვლინდება იტალიკური დამწერლობის არქაულობა და მისი წარმომავლობა არქაული ბერძნული მარცხნივ მიმართული დაწერილობისაგან.

ეტრუსკული დამწერლობა, ისევე როგორც მისგან წარმომდგარი ოსკური და უმბრული, შეიცავს დამატებით 8 ნიშანს, რომელიც ლაბიალურ f სპირანტს გამოხატავს, რაც შესაძლებელია FB v-h ნიშანთა კომბინაციისაგან მომდინარეობდეს.

რამდენადაც ეტრუსკული არ განარჩევს მჟღერ და ყრუ ხშულ თანხმოვნებს, დამწერლობაში არ არის წარმოდგენილი სპეციალური ნიშნები მჟღერი b d g თანხმოვნებისათვის; ph th kh და p t k თანხმოვანთნიშნები მონაცვლეობს ეტრუსკულ ხშულთა ამ ორი რიგის გამოხატვისას. /k/ ფონემის სხვადასხვა ვარიანტების აღმნიშვნელი ნიშნებისაგან ( ) e, i ხმოვნების წინ; ✕ a ხმოვნის წინ; ♀ u, o ხმოვნების წინ) მოგვიანებით მხოლოდ ერთი ✕ ნიშანი რჩება (შდრ. *Jensen 1969:503*).

ყველაზე გავრცელებულ დამწერლობას ბერძნულიდან მომდინარე იტალიკურ დამწერლობებს შორის ლათინური დამწერლობა წარმოადგენს, რომელიც მსოფლიო ანბანის მნიშვნელობას იძენს. რომაულ ქრისტიანობასთან ერთად იგი ევროპის უდიდეს ნაწილში ვრცელდება (იმ აღმოსავლური და სამხრეთ-აღმოსავლური ნაწილების გამოკლებით, სადაც ბერძნულ-სლავური ანბანები იკიდებს ფეხს). უფრო გვიან საუკუნეებში ლათინური ანბანი სხვა კონტინენტებზედაც გადადის და მსოფლიოში ყველაზე გავრცელებული დამწერლობა ხდება.

მთელი რიგი შინაგანი მონაცემები ლათინური ანბანისა მიუთითებს მის წარმომავლობას ეტრუსკული დამწერლობისაგან.

როგორც ცნობილია, ლათინურ ანბანში ბერძნული Γ γάμμα სიმბოლოსაგან მომდინარე ო ასო აღნიშნავდა როგორც მჟღერ *g*, ისე ყრუ *k* თანხმოვანს, რაც ეტრუსკულის გრაფიკულ თავისებურებას უნდა ასახავდეს, რომელიც არ განარჩევს მჟღერ და ყრუ ხშულ თანხმოვნებს. ამასთანავე *K* სიმბოლოს ხმარება *a*'ს წინ და სიტყვის ბოლოს, *C* ნიშნის ხმარება *e* და *i* ხმოვნების, ხოლო *Q* ნიშნისა—*u*'ს წინ უძველეს ლათინურ წარწერებში სავსებით შეესაბამება ამ ნიშანთა ეტრუსკულ დამწერლობაში ხმარების წესებს.

ლათინურისათვის დამახასიათებელი მჟღერი *b d g* თანხმოვნებისათვის გამოყენებულ იქნა ბერძნული წარმომავლობის *B* და *D* ნიშნები, რომლებიც, თუმცაღა წარმოდგენილი ეტრუსკულ ანბანში, მოკლებული იყო კონკრეტულ ფონეტიკურ მნიშვნელობას. მჟღერი *g* ფონემა ლათინურში აღინიშნა მოგვიანებით *G* ნიშნით, რომელიც ძველი *C* ნიშნის (= *k, g*) გრაფიკულ მოდიფიკაციას წარმოადგენს. ამავე დროს ფშვინვიერ *ph th kh* თანხმოვანთა გამომხატველი ნიშნები, როგორც ლათინურისათვის ჭარბი, ამოგდებულ იქნა ანბანიდან.

ლათინური ანბანის ასოთა სახელწოდებანი არსებითად განსხვავდება ბერძნულ ნიშანთა სახელებისაგან და მთლიანად ფონეტიკურ საფუძველზე შეთხზულ პირობით ნიშანთსახელთა ხასიათისაა. ზოგი მკვლევარი ლათინური ანბანის ამ თავისებურებასაც ეტრუსკულიდან მომდინარედ მიიჩნევს.

აქ არსებითია არა ის, თუ სად და რა ნიადაგზე შეიქმნა პირველად დამწერლობის ნიშანთა ამ ტიპის სახელწოდებები, არამედ თვით პრინციპი წერის ნიშანთა სახელდებისა, არსებითად განსხვავებული ძველი სემიტური და სხვა დამწერლობათა პრინციპისაგან.

სახელდების საფუძვლად აქ გამოყენებულია კონკრეტული ნიშნით გამოხატული კონსონანტური ან ვოკალური ბგერა, რომელიც სპეციფიკური ფონეტიკური გაფორმებით სათანადო გრაფემის პირობით სახელწოდებას ვეაძლევს.

ვოკალურ ნიშნებს ლათინურ ანბანში აქვთ შესაბამისი ხმოვნის სახელი: *a, e, i, o, u*

ლათინური კონსონანტური ნიშნის სახელი ხასიათდებოდა სათანადო თანხმოვნით, რომელსაც ერთვოდა *e* ხმოვანი, ე. ი. *be, de, fe, me* და სხვ. (გამონაკლისს ქმნიდა *ka, qu, ha* სახელები). უფრო მოგვიანებით თანხმოვანთა ორი ჯგუფი გამოიყოფა: *mutae* და *semivoca-*

დასავლური ბერძნული	ფრიგიული	
Α	Α	a
Β	ΒΒ	b
Γ	Γ	g
Δ	Δ	d
Ε	ΕΕ	e
Ϝ	ϜϜ	v
Ι	ΙΙ	z
Ι	Ι	i
Κ	ΚΚ	k
Λ	Λ	l
Μ	ΜΜ	m
Ν	Ν	n
Ο	Ο	o
Ρ	ΡΡ	p
ΡΡ	ΡΡ	r
Ξ	ΞΞ	s
Τ	Τ	t
Υ	Υ	u
Φ	Φ	ph
Ψ	Ψ	kh, χ

ტაბულა 14

les — *l, m, n, f, s, r, x*. ამ უკანასკნელთა სახელები გარდაიქმნა ხმოვნის წინ გადასმით: *el, em, en, ef, es, er, ex* (ეს უკანასკნელი შემდგომ ბერძნული *αϛ'*-ს გავლენით *ix* ფორმით იქნა წარმოდგენილი); *ka* და *qu* სახელწოდებანი (განსხვავებული ხმოვნებით) *k* და *q* ნიშანთა სინტაგმატური თავისებურებებით აიხსნება: *k* იხმარებოდა მხოლოდ *a*-ხმოვნის წინ, *q* კი *u*-ს წინამავალ პოზიციაში;

h ბგერა არ განეკუთვნება არც *mutae*, არც *semivocales* ჯგუფს. იგია ფშვინვა, *adspiratio*, რითაც გამართლებულია *a* ხმოვნის წარმოდგენა სათანადო *ha* სახელწოდებაში (მდრ. *Strzelecki 1958: 24—32*).

ბერძნული ანბანი საფუძვლად უდევს აგრეთვე მცირეზოიურ ანბანებს, ისეთ წერილობით სისტემებს, როგორცაა ფრიგიული, ლიკიური, ლიდური, კარიული.

განსაკუთრებით ახლოსაა არქაულ ბერძნულ წერილობით სისტემასთან ფრიგიული დამწერლობა, რომელიც გამოყენებული იყო ინდოევროპული ფრიგიული ენის ჩასაწერად. ამ დამწერლობის დასავლურ-ბერძნული წყაროდან მომდინარეობა ვლინდება χ ფონემის Υ ნიშნით გადმოცემაში, აგრეთვე ფრიგიული წერის მთელ რიგ სხვა პალეოგრაფიულ თავისებურებებში (იხ. ტაბულა 14).

ფრიგიულ დამწერლობას თითქმის ემთხვევა ცნობილი ლემნოსის სტილის დამწერლობა, რომელიც ძვ. წელთ-

აღრიცხვის VII საუკუნის მეორე ნახევრით თარიღდება. რამდენადაც ლემნოსის წარწერის დამწერლობა ეტრუსკულთანაც ავლენს მსგავსებასა და ახლო ურთიერთობას, ფრიგიულ-ლემნოსური და ეტრუსკული დამწერლობანი ერთი და იმავე ბერძნული წერილობითი წყაროდან წარმოშობილად იყარაუდება (ზღრ. *Jensen 1969:462 — 472*).

10. ბერძნული შერიითი სისტემისაგან შარომოდგარი ქრისტიანული ეპოქის დამწერლობანი

ბერძნული წერილობითი სისტემისაგან წარმომდგარ ანბანურ დამწერლობათა სპეციფიკურ ჯგუფს ქმნიან ქრისტიანული ხანის დამწერლობანი: კოპტური, გოთური, სომხური და სლავური ანბანური წერილობითი სისტემები.

კოპტური დამწერლობა. ეგვიპტეში ქრისტიანობის ეროვნულ რელიგიად გამოცხადებასთან ერთად აღორძინებას განიცდის ახალი ეგვიპტური ენა, რომელიც ალექსანდრე მაკედონელის ეგვიპტეში ლაშქრობის დროიდან აქ განდევნილი იყო როგორც ოფიციალური სახელმწიფო ენა ბერძნულის მიერ.

ქრისტიანული კულტურა აქ უკვე ადგილობრივი, ეროვნული ახალ-ეგვიპტური (ანუ კოპტური*) ენის ნიადაგზე იქმნება, რომელიც რთული ეგვიპტური (დემოტური) დამწერლობიდან წერის ახალ, ბერძნულ ანბანზე დამყარებულ სისტემაზე გადადის (ზღრ. *Morenz 1973*).

უძველესი კოპტური ძეგლები ახალი წელთაღრიცხვის II—III საუკუნეებით თარიღდება.

კოპტური დამწერლობა მომდინარეობს ბერძნული დამწერლობის იმ ვარიანტისაგან, რომელიც ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში იყო გავრცელებული. კოპტური წერილობითი ნიშნების მოხაზულობა არსებითად იგივეა, რაც სათანადო მრგლოვანი ნიშნებისა ბერძნულ უნიკოდურ დამწერლობაში.

ბერძნული ანბანიდან აქ აღებულია 25 ასო-ნიშანი სათანადო კოპტური ბგერების გადმოსაცემად. ამათგან ერთი ნიშანი, კერძოდ, ანბან-

*) სახელწოდება „კოპტური“ მომდინარეობს არაბული *qibt* ფორმისაგან, რაც არასწორ წაითხვას ემყარება **كِبْط** *qibt* სიტყვისა, რომელიც თავის მხრივ ბერძნულ *Αίγυπτος > ἄγυπτος* „ეგვიპტელი; ეგვიპტური“ სიტყვის შეკვეცილ ფორმას ასახავს.

ში მე-6 ადგილას მდგომი, აქ მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობით იხმა-რება, რაც სათანადო დროის ბერძნული ანბანის თავისებურებას ასა-ხავს, სადაც მე-6 ადგილას წარმოდგენილია არქაული ბერძნული *digamma* 'საგან წარმომდგარი ნიშანი **Ϝ** Ϝ, მოკლებული ფონეტიკურ ღი-რებულებას და მხოლოდ „6“ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი.

ბერძნული **Ϝ** *ἄπειρα* ნიშნის შესაბამისად კოპტურ ანბანში წარმო-დგენილია **Ϝ** *fāj* ნიშანი ფონეტიკური მნიშვნელობით *f* და რიცხვითი მნიშვნელობით „90“. ფონეტიკურ მნიშვნელობას მოკლებულ ბერძნულ *ἄπειρα* ნიშანს კოპტურში კოპტურისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური [*f*] მნიშვნელობა მიეწერა და იგი წარმოდგენილ იქნა ანბანში სათანადო ადგილას პროტოტიპული ბერძნული ნიშნის შესაბამისი რიცხვი-თი მნიშვნელობით „90“*.

ბერძნული ანბანის ბოლო, ოცდამეშვიდე **Ϟ** *σάμμι* ნიშნის შე-საბამისი კოპტური ნიშანი აქ, ისევე როგორც ბერძნულ სისტემაში, იხმარება მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველ სიმბოლოდ „900“ (იხ. ტაბულა 15, გვ. 99).

ამგვარად, კოპტური დამწერლობის „ბერძნულ ნაწილში“ სრულა-დაა დაცული პროტოტიპული ბერძნული ანბანის რიგი და თანმიმდევრობა სათანადო რიცხვითი მნიშვნელობების გამომხატველი სიმბოლოების შე-ნარჩუნებით (**Ϝ** Ϝ და **Ϟ** Ϟ). ერთ შემთხვევაში, ბერძნულში მხო-ლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი **Ϝ** *ἄπειρα* ნიშნის შესაბა-მის **Ϝ** *fāj* სიმბოლოს აქ კოპტურისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური [*f*] მნიშვნელობაც მიეწერება.

„საკუთრივ კოპტურ“ ნაწილში ნიშნები სათანადო დემოტურ სა-ხელწოდებებს ასახავენ (შდრ. *Schwyzler 1931: 193—194*).

*fāj ნიშანს ჩვეულებრივ სპეციფიკურ კოპტურ დანართ სიმბოლოებში ათავსე-ბენ (*Jensen 1969: 478*). მაგრამ ამ ნიშნის გრაფიკული მოხაზულობა და რიცხვითი მნიშვნელობა „90“ უნდა მოწმობდეს ბერძნულ **Ϝ** *ἄπειρα* 'სთან მის შესაბამი-სობას. ამდენად იგი უნდა მოთავსდეს კოპტური ანბანის საკუთრივ ბერძნულ ნაწილში. ამ ნიშნის ფონეტიკური მნიშვნელობა [*f*] კოპტურში და სახელწოდება *fāj* აიხსნება ამ სიმბოლოს გრაფიკული მსგავსებით დე მ ო ტ უ რ ნიშანთან. ამ ნიშანთა გრაფი-კული მსგავსება უნდა ყოფილიყო მიზეზი იმისა, რომ ბერძნული **Ϝ** *ἄπειρα* 'სა-გან მომდინარე ნიშანს კოპტურში, გარდა რიცხვითი მნიშვნელობისა „90“, მიეწერა აგრეთვე კოპტურისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობა *f* და სათანადო დემოტური ნიშნის სახელწოდება.

ამგვარად, კობტური ანბანი ორი ძირითადი ნაწილისაგან შედგება: ბერძნული ანბანის შესაბამისი ნაწილისაგან სათანადო ფონეტიკური და რიცხვითი მნიშვნელობებით, და მასზე დართული „საკუთრივ კობტური“ ნაწილისაგან სპეციფიკური კობტური ბგერების გამომხატველი სიმბოლოებით. კობტური ანბანის „ბერძნულ ნაწილში“ უნდა ვიგულისხმოთ აგრეთვე კობტური *fāj* ნიშანი (რიცხვითი მნიშვნელობა „90“), რომელიც აქ ბერძნული **Ϟ** *χιπια*

ნიშნის შესაბამის ადგილს იმკვიდრებს კობტურისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური *f* მნიშვნელობით.

საკუთრივ კობტურისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ბგერები, რაც არ იყო წარმოდგენილი სათანადო ნიშნების სახით ბერძნულ დამწერლობაში, გამოიხატა ახლად შექმნილ კობტურ სისტემაში კიდეც ექვსი დამატებითი ნიშნით, რომლებიც ადგილობრივი დემოტური დამწერლობიდან იყო აღებული და მოთავსდა კობტური ანბანის „საკუთრივ ბერძნული“ ნაწილის მომდევნოდ.

რისხვიითი მნიშვნელობა	ბგარიითი მნიშვნელობა	სახელწოდება	კობური	უსხალური ბერძნული
1	a	<i>alfa</i>	Α	Α
2	b, v	<i>vēda</i>	Β	Β
3	g	<i>gamma</i>	Γ	Γ
4	d	<i>dalda</i>	Δ	Δ
5	ē	<i>ēje</i>	Ε	Ε
6	-	<i>sou</i>	Σ	Σ
7	z	<i>zāda</i>	Ζ	Ζ
8	ē	<i>hāda</i>	Η	Η
9	t-h	<i>tutte</i>	Θ	Θ
10	j, i	<i>jōda</i>	Ι	Ι
20	k	<i>kabba</i>	Κ	Κ
30	l	<i>lōla</i>	Λ	Λ
40	m	<i>mēj</i>	Μ	Μ
50	n	<i>ni</i>	Ν	Ν
60	ks	<i>eksi</i>	Ξ	Ξ
70	ō	<i>ou</i>	Ο	Ο
80	p	<i>bej</i>	Π	Π
100	r	<i>rou</i>	Ρ	Ρ
200	s	<i>samma</i>	Σ	Σ
300	t	<i>daū</i>	Τ	Τ
400	i	<i>he</i>	Υ	Υ
500	p-h	<i>fij</i>	Φ	Φ
600	k-h	<i>kij</i>	Χ	Χ
700	ps	<i>ebsi</i>	Ψ	Ψ
800	ō	ō	Ω	Ω
900	-	-	ΡΡ	

აქ მოყვანილი ტაბულა 16 წარმოგვიდგენს დემოტურიდან მომდინარე შვიდ გრაფიკულ სიმბოლოს, გამომხატველს სპეციფიკური კოპტური ბგერებისა (მათ შორის ერთ ნიშანს— *ti* ლიგატურისათვის), მათ ჰიეროგლიფურ პროტოტიპებთან ერთად (შდრ. *Jensen 1969:478*).

ნიშანთა სახელწოდებები კოპტური ანბანის სათანადო ნაწილში ემყარება არსებითად ბერძნულ სახელწოდებებს იმ განსხვავებებით, რომლებიც კოპტურ ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოიქმნა.

გოთური დამწერლობა. ანალოგიური ხასიათისა არის დაახლოებით ამავე პერიოდში ასევე ბერძნულის ნიადაგზე შექმნილი გოთური დამწერლობა.

რისხვითი ნიშანულობა	ბბართი ნიშანულობა	სახელწოდება	კოპტური	დამწერი	სახელწოდება
-	š	šāj	Ⲛ	𐌰	Ⲛⲓ
90	f	fāj	ϣ	𐌱	𐌱
-	h	hāj	Ⲉ	𐌵	𐌵
-	h	hōri	Ⲩ	𐌶	𐌶
-	ǵ	ǵanǵa	Ϩ	𐌷	𐌷
-	(g,č)š	šīma	Ⲙ	𐌸	𐌸
-	ti	dīj	Ⲙ	𐌹	𐌹

აქაც ახალი ანბანის შექმნა ქრისტიანობასთან იყო დაკავშირებული.

ძველი ისტორიკოსების ცნობით, გოთების ეპისკოპოსი ვულფილა (*Ulfilas 318—388*) ბიბლიის გოთურად თარგმნისას ხელს იღებს ძველ გოთურ რუნულ დამწერლობაზე, რომელიც დაკავშირებული იყო წარმართულ კულტურასა და წარმოდგენებთან*, და ქმნის ბერძნულ ანბანზე დაყრდნობით ახალი ტიპის დამწერლობას — გოთურ ანბანს.

წერით ნიმუშად გოთური ანბანისათვის აღე-

ტაბულა 16

*) გერმანიკული რუნული დამწერლობის სხვადასხვა სახეობათა შესახებ იხ. *Arntz 1944*. ავტორი თვლის, რომ გოთურისათვის ახალი, ბერძნულზე დამყარებული დამწერლობის შექმნა დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო იმ დროს მწიგნობრულ დამწერლობის შექმნის აუცილებლობასთან. რუნული დამწერლობა თავისი მონუმენტური ხასიათის გამო ასეთ დამწერლობად ვერ გამოდგებოდა. მაგრამ ზოგი ნიშანი გოთური ანბანისა (აგრეთვე ასო-ნიშანთა სახელები) სწორედ ძველი რუნული დამწერლობიდან იქნა აღებული (გვ. 101).

ბულია ბერძნული უნციალური დამწერლობა, რაც სრულიად უდავოდ ვლანდება გოთურ ასოთა მოხაზულობაში და არსებითად ბერძნულ ანბანთრიგში, რომელიც აისახება გოთური ანბანის პარადიგმატიკაში.

ბერძნული ანბანის ნიშანთრიგი და შესაბამისი რიცხვითი მნიშვნელობები შენარჩუნებულია გოთურ ანბანში იმის წყალობით, რომ სპეციფიკური გოთური ფონეტიკური მნიშვნელობები, სათანადო გრაფიკული სიმბოლოებით გამოხატული, მოთავსებულია ანბანთრიგში იმ ადგილებზე, სადაც ბერძნულ ანბანში წარმოდგენილია გოთურისათვის უცხო ბგერების გამომხატველი სიმბოლოები (იხ. ტაბულა 17).

ასე, მაგალითად, მე-6 ადგილას გოთურ ანბანში და შესაბამისად რიცხვითი მნიშვნელობით „6“ ზის სიმბოლო

U გოთურისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობით [q^w] (ე. ი. ბერძნული *digamma* ნიშნის ადგილას, რომელიც ამ პერიოდის სისტემაში მხოლოდ „6“ რიცხვით მნიშვნელობას გამოხატავს, ბერძნ. [. σιγμα). სათანადო გოთური ნიშანი ივარაუდება ლათინური ანბანიდან წარმოდგარად.

მე-8 ნიშნად ანბანთრიგში (რიცხვითი მნიშვნელობით „8“) ბერძნული Η ἥτα's ადგილას ზის **h** ფონემის გამომხატველი სიმბოლო (ხმოვანთა სიგრძე უცხოა გოთურისათვის); მის მომდევნოდ, რიცხვითი მნიშვნელობით „9“ (ბერძნული Θ ἥτα ნიშნის შესაბამის ადგილას) — გოთურისათვის

რისკვიტი მნიშვნელობა	ბერძნული მნიშვნელობა	გოთური	უნციალური ბერძნული	მოხონიარეობა
1	a	𐌰	Α	
2	b	𐌱	Β	
3	g	𐌲	Γ	
4	d	𐌳	Δ	
5	e	𐌴	Ε	
6	q	𐌵	Ϝ	ლათ.
7	z	𐌶	Ζ	
8	h	𐌷	Η	
9	p	𐌸	Θ	
10	i	𐌹	Ι	
20	k	𐌺	Κ	
30	l	𐌻	Λ	
40	m	𐌼	Μ	
50	n	𐌽	Ν	
60	j	𐌾	Ϟ	ლათ.
70	u	𐌿	ϟ	რუნ.
80	p	𐍀	Π	
90	-	𐍁	Ϙ	
100	r	𐍂	Ρ	ლათ.
200	s	𐍃	Σ	ლათ.
300	t	𐍄	Τ	
400	w	𐍅	Υ	
500	f	𐍆	Ϝ	ლათ.
600	χ	𐍇	Χ	
700	hw	𐍈	Θ	
800	ō	𐍉	Ϟ	რუნ.
900	-	𐍊	ϟ	

სპეციფიკური (ინტერდენტალი) სპირანტი *β* (ფშენეიერი ხშულები არ არის წარმოდგენილი გოთურში). ამ ფონემის გამომხატველ სიმბოლოდ გამოყენებულია ბერძნული *Ψ πσι* ნიშანი, ხოლო ბერძნული *πσι*'ს შესაბამის ადგილას გოთურში ზის გრაფიკულად ბერძნული *ψψα*'-დან მომდინარე *Ϸ* ნიშანი გოთურისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობით [*hʷ*] (რიცხვითი მნიშვნელობა „700“).

ბერძნული *Ξ ξι* ნიშნის შესაბამის ადგილას რიცხვითი მნიშვნელობით „80“ გოთურ ანბანში წარმოდგენილია */j/* ფონემის გამომხატველი ნიშანი, რომელიც ლათინურიდან მომდინარედ არის მიჩნეული*. გოთური ფონეტიკისათვის არადაამახასიათებელი [*ks*] კომპლექსის გამომხატველი ნიშნის ადგილას ანბანთრიგში ჩაისვა გოთურისათვის საჭირო */j/* ფონემის გამომხატველი *ϸ* ნიშანი.

მომდევნო *Π π* ნიშანი ანბანთრიგში რიცხვითი მნიშვნელობით „70“ (ბერძნ. *θ μισθον* ნიშნის ადგილას) გამოხატავს */u/* ფონემას და მომდინარეობს ძველი რუნული დამწერლობიდან. *u* ხმოვნის გამოსახატავად ვულფილა იყენებს არა ბერძნული *ΟΥ* დიგრაფის ეკვივალენტს (და არც *Υ* უ *ψαδν* ნიშანს, რომელიც აქ *ʷ* ფონემის გამოსახატავად არის გამოყენებული, რიცხვითი მნიშვნელობა „400“), არამედ იღებს ნიშანს ძველი დამწერლობიდან. ასევე იქცევა იგი *ō* ხმოვნის *Ϸ* ნიშნით გამოხატვის შემთხვევაში, რომელიც ზის ანბანთრიგში ბერძნული *Ϸ τ μίχα*'ს ადგილას (რიცხვითი მნიშვნელობა „800“).

გოთურ ანბანში *ϸ* ნიშანი რიცხვითი მნიშვნელობით „90“ მომდინარეობს ბერძნული *ϸ χιππα*'საგან, და როგორც *χιππα*'ს გვიანბერძნულში, მას არ გააჩნია აქ ფონეტიკური მნიშვნელობა. იგი გოთურ ანბანთრიგში სათანადო ადგილს იკავებს და ამის შესაბამისად მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველია. აღნიშნული გოთური ნიშნის ეს სპეციფიკა იმეორებს არსებითად შესაბამისი ნიშნის თავისებურებას გვიანბერძნულ ანბანში** (განსხვავებით მე-რ ადგილას წარმოდგენილი ნიშნისა,

*¹ ზოგი მკვლევარი გოთ. *ϸ* *j* ნიშანს რუნულიდან მომდინარედ მიიჩნევს (შდრ. *Gutenbrunner* 1950:501). ბერძნულისაგან განსხვავებული გოთური ნიშნების მთლიანად რუნული დამწერლობიდან გამოყვანის ტენდენციის საწინააღმდეგოდ შდრ. *Marchand* 1959.

**² შდრ. ამ მხრივ კოპტური ანბანი, სადაც *ϸ* ნიშანი რიცხვითი მნიშვნელობით „90“ კოპტურისათვის სპეციფიკურ *f* ფონეტიკურ მნიშვნელობასაც გამოხატავს (იხ. ზემოთ).

რომელსაც გოთურისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობა მიეწერება, მიუხედავად გვიანბერძნულში შესაბამის ადგილას წარმოდგენილი ნიშნის მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობისა).

ამგვარად, გოთურისათვის ბერძნული ანბანის გამოყენებისას ვ ულფილს არ ახდენს ბერძნულისათვის სპეციფიკური ბგერების გამოხატველ ნიშანთა „ამოგდებას“ ანბანიდან, რაც ანბანის პარადიგმატიკის სრულ დარღვევასა და შესაბამისად რიცხვითი მნიშვნელობების შეცვლას გამოიწვევდა; ამგვარი ნიშნები ანბანთრიგში შენაცვლებულია სათანადო ადგილებზე გოთურისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობების გამოხატველი ნიშნებით.

ამ გზით გოთური ანბანის ნიშნები ინარჩუნებენ არსებითად იმ თანმიმდევრობას (და ამასთან დაკავშირებით იმ რიცხვით მნიშვნელობებს), რაც შესაბამისი ბერძნული ნიშნებისთვისაა დამახასიათებელი. განსხვავებას ანბანთრიგში მხოლოდ გოთურისათვის სავარაუდო ბგერების გამოხატველი ნიშნები ქმნიან, რომლებიც იკავებენ იქ ბერძნულისათვის სპეციფიკური ბგერების აღმნიშვნელ ნიშანთა ადგილებს.

გოთური ანბანის პარადიგმატიკა არსებითად ბერძნული სისტემის პარადიგმატიკას ასახავს; მას არ გააჩნია დანართი ასოები ბერძნულ ანბანთან შედარებით, როგორც ეს, მაგალითად, კოპტურ სისტემაში გვაქვს. გოთური ანბანი, ისევე როგორც ბერძნული, შეიცავს სულ ოცდაშვიდ (ე. ი. $9 \times 3 = 27$) გრაფემას, რომელთაგან პირველი ცხრა გამოხატავს „ერთეულებს“, მეორე ცხრა— „ათეულებს“, მესამე ცხრა ნიშანი— „ასეულებს“. დამსარულეებელი ოცდამეშვიდე სიმბოლო გოთური ანბანისა, რომელიც აქ მხოლოდ „900“ რიცხვითი მნიშვნელობით გამოიყენება, ასახავს ბერძნულ θ $\sigma\mu\alpha$; ეპისემონს რიცხვითი მნიშვნელობით „900“.

ამგვარად, გოთური და ბერძნული სისტემები მთლიანად „ფარავენ“ ერთმანეთს; გოთური სისტემა მთლიანად ჯდება ბერძნულ სისტემაში, მთლიანად „გადაისახება“ ბერძნულზე (რამდენიმე ადგილას ანბანთრიგში ფონეტიკურ შენაცვლებათა გათვალისწინებით).

ძველ რუნულ დამწერლობასთან კავშირს ბერძნულ სისტემაზე დამყარებული გოთური ანბანი განსაკუთრებით ნიშანთა სახელწოდებებში ავლენს, რომლებიც მთლიანად ძველი ნიშანთსახელებისაგან არის წარმომდგარი:

a aza, b bercna, g geuua, d daaz, e eyz, q^w quertra, z ezez, h haal, p thyth, i iiz, k chozma, l laaz, m manna, n noicz, j gaar, u uraz, p^r pertra, r reda, s sugil, t tyz, w uuinne, f fe, x enguz, h^w uuaer, o utal.

სახელები დამახინჯებულ გერმანიკულ (გოთურ) სიტყვებს უნდა წარმოადგენდეს, რომლებიც შერჩეულ იქნა სათანადო ასო-ნიშნების სახელწოდებებად სიტყვათა თავკიდური ბგერის მიხედვით, *Arntz 1944: 171* და შმდ. (შმდ. ზემოთ ძველი სემიტური დამწერლობის ნიშანთა ამავე აკროფონული პრინციპით სახელდების შესახებ, გვ. 56).

ხერხდება ზოგიერთი მათგანის ეტიმოლოგიზირება და სათანადო გოთურ სიტყვებთან დაკავშირება (შმდ. *Jensen 1969:551*):

შმდ. გოთური

<i>fe</i>	<i>faihu</i>	„საქონელი; ქონება“
<i>haal</i>	* <i>hagl</i>	„სეტყვა“
<i>iiz</i>	* <i>eis</i>	„ყინული“
<i>gaar</i>	<i>jēr</i>	„წელი“
<i>sugil</i>	<i>sauil</i>	„მზე“
<i>manna</i>	<i>manna</i>	„კაცი“
<i>laaz</i>	* <i>lagus</i>	„წყალი; ტბა“
<i>daaz</i>	<i>dags</i>	„ღღე“
<i>uuinne</i>	<i>winja</i>	„სიხარული“ და სხვ.

კველი სომხური დავაწერლობა. ბერძნულ წერით სისტემაზე დამყარებულ ქრისტიანულ დამწერლობათა ამავე წყებაში უნდა დადგეს ძველი სომხური ანბანი — „ერკათაგირი“ — *Երկաթագիր* „რკინის დამწერლობა“, რომლის შექმნა V საუკუნის დასაწყისში სომხური ისტორიული ტრადიციის მიხედვით სომხეთის სამეფო კარის მდივანს და მერმინდელ მისიონერსა და სომეხთა განმანათლებელს მესროპ-მასტოცს მიეწერება. მას უნდა შეექმნა ახალი სომხური დამწერლობა „ბერძნულ მარცვალთა სისტემის მიხედვით“, რომელმაც შეცვალა უფრო ადრინდელი, სირიელი ეპისკოპოსის დანიელის მიერ ჩატარებული ცდა სომხურისათვის დამწერლობის შექმნისა.

ახლად შექმნილი სომხური წერითი სისტემით ბიბლიის სომხური თარგმანის შესრულება ხელს უწყობს „ერკათაგირის“ გავრცელებას და მის სომხურ ეროვნულ დამწერლობად გადაქცევას.

ძველი სომხური ანბანის ბერძნული საფუძვლები ვლინდება ასო-ნიშანთა არსებითად ბერძნულ წყობაში, რომელიც თავს იჩენს სისტემაში სპეციფიკური სომხური, ბერძნულისათვის არადამახასიათებელი ბგერების გამომხატველ ნიშანთა გამოყოფის შემდეგ: სომხური ანბანის ქვემოთ წარმოდგენილ ტაბულაში გამოცალკევებულია საკუთრივ სომხური ბგერების გამომხატველი ასო-ნიშნები იმ ნიშნებისაგან, რომლებ-

ბიჯ სომხურში ბერძნულის ანალოგიურ ბგერებს აღნიშნავენ. ეს უკანასკნელნი ზუსტად მისდევენ ბერძნული ანბანისათვის დამახასიათებელ ნიშანთრიგს (შდრ. *Hübschmann 1876:63; Meillet 1936:14; IIIa-სიძე 1957:36—37*):

სომხური ანბანი ბერძნულთან შეპირისპირებით

1. Ա a	1. A a	19. ժ ձ	
2. Բ b	2. B b	20. Մ m	2. M m
3. Գ g	3. Γ g	21. Յ y	
4. Դ d	4. Δ d	22. Ն n	13. N n
5. Ե e	5. E e	23. Շ ՟	
6. Զ z	6. Z z	24. Ո o	14. O o
7. Է e	7. H e	25. Զ զ	
8. Ը e		26. Թ p	5. Π p
9. Բ ՚ ^h	8. Θ ղ ^h	27. Զ j	
10. Ժ ջ		28. Բ ՚ ^t	16. P r
11. Ի i	9. I i	29. Ս s	17. Σ e
12. Լ l		30. Վ v	
13. Խ x		31. Տ t	18. T t
14. Մ c		32. Բ r	
15. Կ k	10. K k	33. Յ ց	
16. Ը h		34. Խ w	19. Կ u, w
17. Զ j		35. Փ p ^h	20. Փ p ^h
18. Զ ՚ ^t	11. Λ l	36. Բ k ^h	21. X k ^h

სომხური დამწერლობის შემქმნელს ანბანის საფუძვლად, საწყის ნიმუშად აღებული აქვს ბერძნული წერითი სისტემა, რომლის თითოეულ ასო-ნიშანს მან შეუსაბამა სათანადო ბგერის გამომხატველი ნიშანი სომხურში. ამგვარად მიღებული რიგი სომხური ბგერებისა, რომლებიც სათანადო გრაფიკული სიმბოლოებით აღინიშნა, უნდა დამთხვევოდა ძირითადად ბერძნული ანბანის რიგს, და ამაში გამოიხატა არსებითად ბერძნული საფუძველი სომხური ანბანისა, სომხური ანბანის „ბერძნულ მარცვალთა სისტემის მიხედვით“ შექმნა.

მაგრამ სომხური ხასიათდება, ბერძნულთან შედარებით, უფრო დიდი რაოდენობის კონსონანტური ფონემებით; მხოლოდ ერთი ნაწილი სომხური თანხმოვნებისა ფარავს ბერძნულ თანხმოვნებს. ამ აზრით „დამატებითი“ თანხმოვნებისათვის სომხურში უნდა შექმნილიყო „დამატებითი“ ნიშნები, სპეციფიკური სომხური ბგერები უნდა გამოხატულიყო წერილობით სისტემაში სპეციალური ნიშნებით, რომლებიც დაემატებოდა ბერძნულისადმი შესატყვის სომხური ბგერების გამომხატველ ასო-ნიშნებს, როგორც ეს, მაგალითად, კოპტურ ანბანში მოხდა (იხ. ზემოთ, გვ. 99—100)*.

მაგრამ სომხური ანბანის შემქმნელი განსხვავებულ პროცედურას მიმართავს: სომხურისათვის ბერძნულთან შედარებით „დამატებითი“ ნიშნები მოთავსებულია სისტემაში არა საკუთრივ ბერძნულის შესაბამისი ნაწილის მომდევნოდ, მსგავსად კოპტური ანბანისა, არამედ „ჩართულია“ თვით ბერძნულის შესაბამისი ნაწილის ფარგლებში, მოქცეულია ბერძნულის შესაბამისი ნაწილის ჩარჩოებში, დაწყებული *Ա* ნიშნით და დამთავრებული *Ք* *kh* სიმბოლოთი.

ამ მხრივ სომხური ანბანი ერთი შეხედვით შეესაბამება უფრო ამავე გზით შექმნილ გოთურ ანბანს, რომელიც მოთავსებულია მთლიანად ბერძნული სისტემის ჩარჩოებში. მაგრამ თუ გოთური ანბანი, შესაბამისად გოთური ენის ბგერითი ერთეულებისა, რომელთა რაოდენობა დაახლოებით იგივეა, რაც ბერძნულისა, მისდევს ბერძნულ პროტოტიპს არა მხოლოდ ნიშანთრიგის თვალსაზრისით, არამედ ნიშანთა რაოდენობითაც სისტემაში, სომხური ანბანი ხასიათდება ბერძნულთან შედარებით ნიშანთა უფრო დიდი რაოდენობით (შდრ. 36 ნიშანი სომხურში, საპირისპიროდ კლასიკური ბერძნული სისტემის 27 ნიშნისა) სომხური კონსონანტიზმის უფრო დიდი (ფართო) მოცულობის შესაბამისად.

*) ამგვარ „დამატებით“ ფონემებს ბერძნულ სისტემასთან შედარებით სომხურში წარმოადგენს ბგერები (ანბანთრიგის მიხედვით): *Յ* *ž* *l* *x* *ch* *j* *č* *ny* *ჭ* *ქ* *ურ* *ც*.

ამიტომ, თუ გოთური კმაყოფილდება სისტემაში რამდენიმე სპეციფიკური ბერძნული ბგერითი მნიშვნელობის შენაცვლებით, ისე რომ გოთურ სისტემაში არ ირღვევა ბერძნული პროტოტიპისათვის დამახასიათებელი ნიშანთრიგი და ნიშანთრაოდენობა (რითაც გოთური სისტემა ინარჩუნებს ბერძნული პროტოტიპისათვის დამახასიათებელ ნიშანთარიცხვით მნიშვნელობებს), სომხური ანბანის შემქმნელი იძულებულია მთელი რიგი დამატებითი ნიშნები შემოიღოს, აღმნიშვნელი სომხურისათვის სპეციფიკური (ძირითადად კონსონანტური) ბგერებისა.

მაგრამ ამ დამატებით ნიშნებს მესროპ-მავთოცი ათავსებს სომხურ ანბანში არა ბერძნული ნაწილის მომდევნოდ, როგორც ეს კობტური ანბანის შემთხვევაში გვაქვს, არამედ განაბნევს მათ რაიმე გარკვეული კანონზომიერების გარეშე საკუთრივ ბერძნული ნაწილის შესაბამის ნიშნებს შორის. ამით სომხური სისტემა ბერძნულ პროტოტიპთან მიმართების თვალსაზრისით პრინციპულად განსხვავდება კობტური და აგრეთვე გოთური სისტემებისაგან*.

„დამატებითი“ ნიშნების მოთავსება, „გაფანტვა“ საკუთრივ ბერძნული სისტემის შესაბამისი ნაწილის ფარგლებში მთლიანად არღვევს რიცხვით მნიშვნელობათა იმ რიგს, რომელიც სომხურში ბერძნულის შესაბამისად იყო მოსალოდნელი.

სომხური ანბანის რიცხვითი მნიშვნელობები მთლიანად განსხვავდება პროტოტიპული ბერძნული სისტემის რიცხვითი მნიშვნელობებისაგან. რიცხვით მნიშვნელობათა დამთხვევა ბერძნულსა და სომხურს შორის

*) არსებით სხვაობას სომხური სისტემისას კობტურთან და გოთურთან შედარებით წარმოადგენს აგრეთვე ის, რომ სომხურისათვის საწყის ბერძნულ სისტემად აღებულია არა სრული ბერძნული ანბანი, როგორც ეს კობტური და გოთური ანბანის შემთხვევაში გვაქვს, რომელთა საფუძველს სრული ოცდაშვიდნიშინანი ბერძნული სისტემა ქმნის სხვადასხვა ფონეტიკური ჩანაცვლებებით, არამედ ბერძნული სისტემის მხოლოდ ის ნაწილი, რომლის ფონეტიკური მნიშვნელობები შეესაბამება სომხურ ბგერებს. ამდენად, სომხური ანბანის ბერძნული საფუძველიდან ამოვადებულია ყველა ეპისემონი (ე. ი. მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის მქონე სიმბოლოები: **Ϛ** *σίσυμα*,

Ϙ *χίσπια* და **ϙ** *σάμπι*), აგრეთვე სომხურთან შეუსაბამო ფონეტიკურ

მნიშვნელობათა გამომხატველი ყველა ნიშანი: ე. ი. **Ξ ks**, **Ψ ps** და **Ω ო**. ამგვარად, სომხური ანბანის ბერძნულ საფუძველად გამოდის სისტემა, რომელიც სულ ოცდაერთ ასო-ნიშანს შეიცავს, სომხური ბგერებისადმი შესატყვისი ფონეტიკური მნიშვნელობებით; სომხური ანბანის ბერძნულ საფუძველს გარკვეული თვალსაზრისით „რედუცირებული“ ბერძნული სისტემა ქმნის; რაც არსებითად განასხვავებს სომხურს კობტურისა და გოთურისაგან.

მხოლოდ ანბანის პირველი შვიდი ნიშნისათვის გვაქვს. მოყოლებული მე-8 ასოდან სომხური სისტემის გრაფემები უკვე განსხვავებულ მნიშვნელობებს გვიჩვენებს, რამდენადაც პირველი ასო დამატებით ნიშანთა ჯგუფიდან, რომელიც ჩართულ იქნა ბერძნულის შესაბამისი ნაწილის ფარგლებში, კერძოდ *ჰ* ბგერის აღმნიშვნელი *Լ* ნიშანი, ანბანში მე-8 ადგილას მოხვდა *ჲ* ზმოვნის გამომხატველი *Է* ნიშნის მომდევნოდ, რომელიც ბერძნული *Η η* სომხური ეკვივალენტია.

რამდენადაც სომხური ანბანი ხასიათდება ნიშანთა უფრო დიდი რაოდენობით, ვიდრე ბერძნული სისტემა, სომხურში შესაძლებელი იყო რიცხვ-ნიშანთა უფრო სრულყოფილი სისტემა ჩამოყალიბებულიყო. სომხური ანბანის $9 \times 4 = 36$ ფონეტიკურ მნიშვნელობათა მქონე ნიშნის საშუალებით გამოიხატა რიცხვ-ნიშანთა სრული სისტემა „ათასეულე ბის“ აღნიშვნით:

ერთეულები	ათეულები	ასეულები	ათასეულები
<i>Ա</i> <i>a</i> 1	<i>Ժ</i> <i>ž</i> 10	<i>Ճ</i> <i>č</i> 100	<i>Թ</i> <i>ř</i> 1.000
<i>Բ</i> <i>b</i> 2	<i>Ի</i> <i>i</i> 20	<i>Մ</i> <i>m</i> 200	<i>Ս</i> <i>s</i> 2.000
<i>Գ</i> <i>g</i> 3	<i>Լ</i> <i>l</i> 30	<i>Յ</i> <i>y</i> 300	<i>Վ</i> <i>v</i> 3.000
<i>Դ</i> <i>d</i> 4	<i>Խ</i> <i>x</i> 40	<i>Ն</i> <i>n</i> 400	<i>Տ</i> <i>t</i> 4.000
<i>Ե</i> <i>e</i> 5	<i>Մ</i> <i>c</i> 50	<i>Շ</i> <i>š</i> 500	<i>Ր</i> <i>r</i> 5.000
<i>Զ</i> <i>z</i> 6	<i>Կ</i> <i>k</i> 60	<i>Ո</i> <i>o</i> 600	<i>Ց</i> <i>ç</i> 6.000
<i>Է</i> <i>ē</i> 7	<i>Հ</i> <i>h</i> 70	<i>Չ</i> <i>č</i> 700	<i>Խ</i> <i>w</i> 7.000
<i>Ը</i> <i>ə</i> 8	<i>Ջ</i> <i>j</i> 80	<i>Պ</i> <i>p</i> 800	<i>Փ</i> <i>ph</i> 8.000
<i>Թ</i> <i>th</i> 9	<i>Ղ</i> <i>t</i> 90	<i>Ջ</i> <i>ǰ</i> 900	<i>Թ</i> <i>kh</i> 9.000

აღნიშნულით არ ამოიწურება სხვაობა სომხურ ანბანსა და იმავე ბერძნული წერითი პროტოტიპისაგან მომდინარე კოპტურსა და გოთურ ანბანებს შორის. არსებით სხვაობას ამ დამწერლობათა სისტემებს შორის, რაც უკვე ტიპოლოგიურ ღირებულებას იძენს, ის ქმნის, რომ ისინი დიამეტრულად განსხვავებულ გრაფიკულ დამოკიდებულებას ავლენენ პროტოტიპული ბერძნული წერითი სისტემისადმი, რომელსაც ისინი ემყარებიან.

თუ კოპტური და გოთური სისტემები თითქმის შეუცვლელად იმერებენ ფონეტიკურად ეკვივალენტური ბერძნული ბგერების გამომხატველი ნიშნების გრაფიკულ ფორმასა და მოხაზულობას (კერძოდ, მათთვის თანადროული ბერძნული უნციალური დამწერლობისას), სომხური ანბანი წყვეტს ყოველგვარ გრაფიკულ კავშირს ბერძნული ანბანის სათანადო ნიშნებთან; სომხურ ნიშნებს, რომლებიც ბერძნულის ფონეტი-

კურად ეკვივალენტურ ბგერებს გამოხატავენ, გარდა რამდენიმე გრაფემისა, არაფერი აქვთ საერთო გრაფიკულად, მოხაზულობის მხრივ, ბერძნული ანბანის სათანადო ნიშნებთან: სომხური ანბანის ნიშნები სულ სხვა გრაფიკულ საფუძველს ემყარება.

სომხური ანბანის ეს გრაფიკული თავისებურება ხშირად გამხდარა მიზეზი სომხურ პალეოგრაფიაში მრავალი სხვადასხვა, ერთმანეთის საპირისპირო თვალსაზრისის წამოყენებისა „ერკათაგირის“ წარმომავლობის შესახებ.

ძველი სომხური წერითი სისტემა გამოჰყავდათ სემიტურიდან და ნაწილობრივ ბერძნულიდან (სომხ. Φ და Ψ ნიშანთა შემთხვევაში)*, შდრ. Müller 1864, ფალაურიდან, რომელიც თავის მხრივ არამეულისაგან მომდინარეობს, და ავესტურიდან (შდრ. Taylor 1899:268 და შმდ.; Marquart 1917; Junker 1925 და 1926), უშუალოდ ჩრდილო-მესოპოტამიური ტიპის არამეულიდან (Перуханян 1966: 111 და შმდ.) და სხვ. სომხურ ნიშანთა მოხაზულობა ზოგ მკვლევარს უშუალოდ სათანადო ბერძნული ნიშნების გრაფიკიდან გამოჰყავს, კერძოდ, ბერძნული კურსივისაგან, რომლის ნიშნები სტილიზებული ფორმით ჩამოყალიბდება თითქოს სომხურ ლაპიდარულ დაწერილობად (შდრ. Gardthausen 1876).

ვერც ერთი ეს თვალსაზრისი ვერ ჩაითვლება სრულად და მეთოდოლოგიურად გამართლებულად, რამდენადაც ცალკეული ნიშნების გარეგანი გრაფიკული მსგავსების საფუძველზე შეუძლებელია მტკიცება მთელი დამწერლობის ამა თუ იმ წყაროდან წარმომავლობის შესახებ. ამგვარი მტკიცებისათვის საჭიროა უფრო არსებითი, სისტემური მონაცემები, რომლებიც სავარაუდოს გახდიდა ამა თუ იმ წერითი სისტემის სხვა სისტემაზე დამოკიდებულებას თუ მისგან წარმომავლობას.

ერთ-ერთ ასეთ შინაგან სისტემურ მახასიათებელს დამწერლობის პარადიგმატიკა ქმნის, და სწორედ ამ თვალსაზრისით სომხური დამწერლობა სრულიად უდავო კავშირს ავლენს ბერძნულ წერით სისტემასთან, რომელიც სომხური ანბანის შემქმნელისათვის საწყის წერილობით მოდელს წარმოადგენდა.

ამ თვალსაზრისით ძველი სომხური დამწერლობა ბერძნული დამწერლობისაგან წარმომდგარად უნდა იქნეს მიჩნეული. სწორედ ბერძნული წერილობითი მოდელის მიხედვით გამოიყო სათანადო სომხური ბგერები, აგრეთვე სომხურისათვის სპეციფიკური ბგერითი ერთეულები, და გაიწყო სისტემაში გარკვეული თანმიმდევრობის მიხედვით.

*ა შდრ. გრაფიკულად სომხ. Φ *ph*, Ψ *kh* და ბერძნული Φ *ph*, χ *kh*; აგრეთვე სომხ. Σ *e* და ბერძნული უნციალური Σ და სხვ.

მაგრამ ამასთანავე სომხური ანბანის შემქმნელი, როგორც ჩანს, შეგნებულად წყვეტს ყოველგვარ კავშირს ბერძნული წყარო-სისტემის გრაფიკულ სიმბოლოებთან და სათანადო ნიშნებს თავისუფლად თხზავს გარკვეული პრინციპის მიხედვით. ამგვარი თხზვის პროცესში მას შეეძლო, ბუნებრივია, გამოეყენებინა სხვადასხვა მისთვის ხელმისაწვდომი გრაფიკული ნიმუშები; ამგვარი ნიმუშების წრეში შესაძლებელია ბუნებრივად შემოსულიყო არამეულ – ფალაური, სირიული, ეთიოპური, აგრეთვე ბერძნული და სხვა დამწერლობანი, რომელთა გრაფიკა ვარკვეულ მსგავსებას ავლენს ძველი სომხური დამწერლობის ცალკეულ გრაფიკულ სიმბოლოებთან*.

* ბოლო ხანებში წამოყენებული თვალსაზრისის თანახმად (Cesak 1962:46; Olderoqge 1974), ძველი სომხური დამწერლობის გრაფიკული სიმბოლოების დიდი ნაწილი ემთხვევა ეთიოპური დამწერლობის ნიშნებს. შესაძლებელია მე ს რ ო ჰ - მ ა შ - თ ო ც ს შეექმნა თავისი ანბანის ნიშნები ეთიოპური სისტემის ვოკალიზაციის გრაფიკული პრინციპის გათვალისწინებით, რაც გამოიხატება ძირითადი ნიშნისადმი ძირში, შუაში ან თავში დამატებითი შტრიხის ან წრეხაზის მიწერაში. იმისდა მიხედვით, თუ რა ადგილასააქვს ძირითად ნიშანს ამგვარი დამატებითი გრაფიკული ელემენტები, ეთიოპურ სისტემაში ვიღებთ ძირითად თანხმოვანზე დართულ სხვადასხვა ხმოვნიან მიმდევრობათა ნიშნებს:

በ	ቡ	ቢ	ቤ	ብ
bā	ba	bī	bē	bē

ገ	ገ	ጊ	ጊ	ግ
gā	gā	gī	gē	gē

ሀ	ሁ	ሀ	ሀ
hā	hā	hē	hē

ეგვევ გრაფიკული ხერხი უნდა ჰქონდეს გამოყენებულ იმ მე ს რ ო ჰ - მ ა შ - თ ო ც ს სულ სხვადასხვა ფონეტიკური მნიშვნელობის გამომხატველი გრაფიკული სიმბოლოების შესაქმნელად გარკვეული საწყისი სიმბოლოდან: უღრ., მაგალითად, სომხ. **በ** ო **ቡ** ო **ገ** და **ገ** **th**; **ሀ** **s** და **ሀ** **m**; **ቡ** **d** და **ጊ** **t**; **ቢ** **r**, **ቤ** **h** და **ጊ** **h** და სხვ. მაშასადამე, სომხური ანბანის შემქმნელი იყენებს ეთიოპური ვოკალიზაციის გრაფიკულ ხერხს სულ სხვა მიზნით— სხვადასხვა ფონეტიკურ მნიშვნელობათა გამომხატველი ახალი გრაფიკული სიმბოლოების შესაქმნელად. დ. ო ლ დ ე რ ო გ ე ს მიაჩნია, რომ ამ გრაფიკული ხერხით არის

ძველი სომხური დამწერლობის გრაფიკა მისი შემქმნელის, მეს-
როპ-მანუთოციის ორიგინალური შემოქმედების შედეგია; გრაფი-
კული სიმბოლოები აქ შექმნილია სხვადასხვა ნიმუშების მიხედვით;
იგი არ წარმოადგენს ერთი რომელიმე წერითი სისტემის გრაფიკულ
გამეორებას ან მოდიფიკაციას.

ამით აიხსნება ის, რომ ძველი სომხური დამწერლობა სულ სხვა-
დასხვა სისტემებთან ავლენს გარკვეულ გრაფიკულ კავშირებს და ვერ
დაიყვანება მთლიანად რომელიმე ერთ გრაფიკულ სისტემაზე.

საფუძველი სომხურ გრაფიკულ სიმბოლოთა ამგვარი თავისუფალი
თხზვისათვის, რის წყალობითაც არ ჩანს გარეგნულად, ნიშანთა გრაფი-
კული ფორმის მიხედვით. სომხური დამწერლობის დამოკიდებულება
ბერძნულზე, მისი ბერძნული პროტოტიპისაგან წარმომავლობა, უნდა
ყოფილიყო მისწრაფება, დაფარულიყო ყოველგვარი კავშირი და დამო-
კიდებულება ადგილობრივი ქრისტიანული კულტურისა ბერძნულზე,
რაც იმდროინდელი პოლიტიკურ-რელიგიური მოსაზრებებით უნდა
ყოფილიყო ნაკარნახევი.

ამგვარი წარმოდგენების მიხედვით, ეროვნული ენა ეროვნულ
დამწერლობას გულისხმობს და ეს უკანასკნელი ეროვნული კულტურ-
ის პროდუქტს უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც თითქოს დამოუკი-
დებელია გარეშე გავლენებისაგან (შდრ. *Peeters 1929*).

ყველაზე მარტივი და ბუნებრივი გზა პროტოტიპულ ბერძნულ წერი-
ლობით სისტემასთან „კავშირის გაწყვეტისა“ და ორიგინალური დამწერ-
ლობის შექმნისა ნიშანთა განსხვავებული გრაფიკული ფორმის ხელოვ-
ნური შეთხზვა იქნებოდა, და სწორედ ამ გზით წარიმართა ძველი სომ-
ხური ანბანის შექმნა. ანალოგიურ ტენდენციებს სხვა ქრისტიანულ დამ-
წერლობათა შექმნის შემთხვევაშიც ვადასტურებთ (იხ. ქვემოთ).

როგორც ჩანს, ამავე მოსაზრებით უნდა მომხდარიყო სომხურისა-
თვის სპეციფიკურ ბგერათა ნიშნების საკუთრივ ბერძნულისადმი შესა-

მიღებული სომხურ სისტემაში 22 თუ 23 გრაფიკული სიმბოლო, ე. ი. გრაფიკული
სისტემის თითქმის ორი მესამედი (*Olderogge 1974: 202*).

ამასთანავე მთელი რიგი ნიშნები ძველი სომხური დამწერლობისა ავლენს ერთმანეთის
მიმართ აშკარა გრაფიკულ სიახლოვეს. ასეთი გრაფიკული სიმბოლოებია, მა-
გალითად, *ჟ*, *ჟ* და *ჟ*; *ჟ* და *ჟ*; *ჟ* და *ჟ*. ნიშანთა გრაფიკული სიახლოვე მოტივირე-
ბული უნდა იყოს ამ შემთხვევაში მათ მიერ გამოხატულ ფონეტიკურ მნიშვნელობათა
სიახლოვით. სომხური ანბანის შემქმნელს, როგორც ჩანს, კარგად აქვს შეგნებული ამ
ნიშნებით გამოხატული აფრიკატი ბგერების ფონეტიკური ნათესაობა.

განსხვავებული თვალსაზრისისათვის ძველი სომხური ანბანის გრაფიკული სა-
ფუძვლების შესახებ იხ. *Муравьев 1980*.

ბამის ნაწილში ჩართვა და ამ გზით რიცხვით მნიშვნელობათა ბერძნულ-ლისაგან განსხვავებული სისტემის ჩამოყალიბება.

შესაძლებელია ამავე მიზეზით ყოფილიყო შეცვლილი სომხურში ბერძნული პროტოტიპისათვის დამახასიათებელი ასოთსახელები. დიდი ნაწილი ამ სახელებისა საკუთრივ სომხურ ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნილ სიტყვებს წარმოადგენს; ზოგი სახელი, შესაძლებელია, გაფორმდა უცხოური ნიმუშების მიხედვით. ასე, მაგალითად, სომხ. *pē* შესაძლებელია სათანადო სემიტური (სირიულ - ებრაული) სახელწოდების გავლენით იყოს შექმნილი; ამავე მოდელს მისდევს სახელები *zē*, *hē*, *čē*, *jē*, *sē*, *rē*, *khē*; ასევე შესაძლებელია სემიტურ ნიმუშს ემყარებოდეს სახელები *vetw* (შდრ. სემ. *wāw*), *gim* (შდრ. ებრ. *gimel*), *da* (შდრ. ებრ. *dālath*, სირ. *dālath*); ამავე მოდელის მიხედვით გვაქვს *za*, *ca*, *ja*, *ša*, *ča*, *ra*; *tho*, *ho* და *co* სახელთა ხმოვანი შესაძლებელია ბერძნ. *τῆν* პროტოტიპით იყოს ნაკარნახევი და სხვ. (შდრ. *Schwyzler 1931*).

ძველი სლავური დამწერლობა. ანალოგიურმა ტენდენციებმა თავი იჩინეს აღმოსავლურ ქრისტიანულ სამყაროში უფრო გვიან პერიოდშიც, კერძოდ, სლავურ კულტურულ წრეში, სადაც IX საუკუნეიდან მოყოლებული ბერძნულ დამწერლობაზე დამყარებული სლავური წერილობითი სისტემები იქმნება.

ძველი სლავური წერილობითი სისტემები, „გლავოლიცად“ (*Глаголица*) და „კირილიცად“ (*Кирилица*) წოდებული, შეიქმნა ძველსლავურად ტექსტების ჩასაწერად. ამ პერიოდში იწყება აქლეთის-მასხურება და იქმნება სლავური ქრისტიანული ლიტერატურა, ბიბლიის თარგმანი და სხვა სასულიერო წიგნები. ეს საქმიანობა ქრისტიან მისიონერებს, სლავთა განმანათლებლებს, ძმებს კონსტანტინეს (შემდგომ კირილედ წოდებულს, 827—869) და მეთოდეს (გარდ. 885 წ.) მიეწერება (შდრ. *Diels 1963:19* და შმდ.).

სლავური „გლავოლიცა“ მომდინარეობს ბერძნული IX საუკუნის მინუსკულური წერისაგან, რაც გლავოლიცური ანბანის არსებითად ბერძნულ წყობაში, ნიშანთა პარადიგმატიკაში ვლინდება. პროტოტიპული ბერძნული სისტემის პარადიგმატიკა მხოლოდ რამდენიმე ადგილას ირრვევა სისტემაში საკუთრივ სლავურ ბგერათა გამომხატველი ზოგი ნიშნის ჩართვით. არსებითად ბერძნულ სისტემას მისდევს აგრეთვე გლავოლიცური ანბანის რიცხვითი მნიშვნელობები (შდრ. *Trubetzkoy 1954:22*).

ძველი სლავური ბგერების გამომხატველი ნიშნები, რომელთაც არ მოეძებნებათ ფონეტიკური შესატყვისი ბერძნულ სისტემაში, სლავურში მოთავსდა ძირითადად საკუთრივ ბერძნულისადმი შესაბამისი ნაწილის მომდევნოდ, როგორც ერთგვარი „დანართი“ ძირითადი ნაწილისადმი. ამ „დანართში“ მოთავსდა ისეთი ტიპური სლავური ფონემები, როგორცაა $\check{z}$ $\check{z}$ $\check{z}$ x_1 და სხვ.*

რამდენადაც ფონემათა რაოდენობა, რომლებიც უნდა გამოხატულიყო სლავურ დამწერლობაში, მნიშვნელოვნად აღემატებოდა ბერძნულს (სადაც წარმოდგენილია $9 \times 3 = 27$ სიმბოლო), საჭირო იყო ბერძნულთან შედარებით დამატებითი ნიშნების შექმნა. რიცხვ-ნიშანთა სრული სისტემის ჩამოყალიბების მიზნით ნიშანთა რაოდენობა ახლად შექმნილ დამწერლობაში არ უნდა ყოფილიყო $9 \times 4 = 36$ სიმბოლოზე ნაკლები, და სწორედ 36 ასო-ნიშანს შეიცავდა თავდაპირველად ძველი სლავური გლაგოლიცური დამწერლობა. ანბანთრიგის ბოლო ცხრა ნიშანი აქ „ათასეულების“ აღმნიშვნელ რიცხვით სიმბოლოებად იქნა გამოყენებული (იხ. ტაბულა 19; შლრ. *Trubetzkoy 1954: 22*):

1	Ⲁ	a	10	Ⲡ	ⲡ	i_1	100	ⲃ	r	1000	Ⲅ	č
2	Ⲃ	b	20	Ⲣ		i_2	200	ⲅ	s	2000	Ⲇ	š
3	Ⲅ	v	30	ⲣ	Ⲥ	k	300	Ⲇ	t	3000	ⲇ	sh
4	Ⲇ	g	40	ⲥ		l	400	ⲇ	u_2	4000	Ⲉ	zh
5	Ⲉ	d	50	Ⲧ		m	500	ⲉ	f	5000	ⲉ	ä (ʰ)
6	Ⲋ	e	60	ⲧ	Ⲩ	n	600	Ⲋ	x_2	6000	Ⲋ	x_1
7	Ⲍ	z	70	ⲩ		o_1	700	ⲋ	o_2	7000	ⲋ	ö
8	Ⲏ	z	80	Ⲫ		p	800	Ⲍ	γ	8000	Ⲍ	u_1
9	Ⲑ	z	90	ⲫ			900	ⲍ	c	9000	ⲍ	N

ტაბულა 19

*ა ზოგი ასეთი ბგერის გამომხატველი ნიშანი ჩართულ იქნა თვით ანბანის ძირითად, ბერძნულისადმი შესაბამის ნაწილში, რაც, როგორც ჩანს, ბგერათა ფონოლოგიურმა სიახლოვემ განსაზღვრა. ასე, მაგალითად, ლაბიალური ხშული *b* და ლაბიალური სპირანტი *v*; სიბილანტური ფონემები $\check{z}$, $\check{z}$, $\check{z}$; ხმოვნები i_1 და i_2 მოთავსებულია სლავურ ანბანში ერთმანეთის მომდევნოდ, რაც ნაწილობრივ არღვევს ბერძნულისათვის დამახასიათებელ პარადიგმატიკას და ერთგვარად ცვლის ბერძნულიდან მომდინარე რიცხვით მნიშვნელობათა სისტემას (შლრ. *Trubetzkoy 1954: 22* და შმლ.).

გლაგოლიცური დამწერლობის გრაფიკულ სპეციფიკას ქმნის ის, რომ ბერძნული მინუსკულური კურსივის ერთმანეთთან გადაბმული ასო-ნიშნები აქ გრაფიკულად ერთმანეთისაგან იზოლირებულ სიმბოლოებად არის წარმოდგენილი. ამასთანავე „გლაგოლიცას“ ნიშნები ბერძნული მინუსკულური დამწერლობის შესაბამის ნიშნებთან შედარებით გარკვეულ გრაფიკულ მოდიფიკაციებს ავლენენ, რაც მათ ფორმალურად ბერძნულ პროტოტიპებს აშორებს.

გლაგოლიცური სლავური დამწერლობის ნიშანთა მოხაზულობა იმდენად თავისებური და ორიგინალურია და არ იმეორებს ბერძნულ გრაფიკულ პროტოტიპებს, რომ ზოგ მკვლევარს იგი კონსტანტინე-კირილეს დამოუკიდებელი შემოქმედების ნაყოფად მიაჩნია (*Geoprues 1952*)*. უდავოა, რომ „გლაგოლიცას“ შემქმნელს მოუხდენია მთელი რიგი ბერძნული წერილობითი ნიშნების გრაფიკული მოდიფიკაცია და სტილიზაცია, საფიქრებელია, იმ მიზნით, რომ ბერძნულ საფუძველზე დამყარებული სლავური წერილი სისტემა დასცილებოდა ფორმალურად ბერძნულ პროტოტიპს და შექმნილიყო ქრისტიანული სლავური ეროვნული დამწერლობის ბერძნულისაგან სრული დამოუკიდებლობისა და ორიგინალობის შთაბეჭდილება (შდრ. *Фортунатов 1913:13*)**.

ზოგიერთი ძველი სლავური, ძირითადად „დანართ. ნაწილში“ წარმოდგენილი ასო-ნიშნის შემთხვევაში შესაძლებელია ვივარაუდოთ აგრეთვე უცხოური გრაფიკული ნიმუშების გავლენა. ასე, მაგალითად, გლაგოლიცური $\mathfrak{z}$, $\mathfrak{z}$ და x_1 ნიშნებისათვის გრაფიკულ პროტოტიპად კობტურ $\mathfrak{z}aj$, $\mathfrak{g}an\mathfrak{g}a$ და $\mathfrak{h}aj$ ნიშნებს ვარაუდობენ, ასევე სლავური c ნიშნისათვის ებრაულ $\mathfrak{c}$ $\mathfrak{s}ad\mathfrak{e}$ ნიშანს და სხვ. (შდრ. *Фортунатов 1913:19*). უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ასეთი სლავური ფონემა უცხოა ბერძნულისათვის, და ძველი სლავური დამწერლობის შემქმნელი ამგვარი ბგერების აღსანიშნავად გრაფიკულ პროტოტიპებს სხვა, ძირითადად აღმოსავლურ, დამწერლობებში ეძიებს, რომლებსთვისაც დამახასიათებელია ამ ტიპის ბგერათა გამოხატვა.

* არ არის გამორიცხული, რომ ძველ სლავებს რაღაც სახის წერა კონსტანტინე-კირილეს მიერ შემოღებულ „ახანაურ დამწერლობამდე“ მოეპოვებოდათ (შდრ. *Лихачев 1951*).

** სლავური „გლაგოლიცას“ ეს გრაფიკული თავისებურება ბერძნულ დამწერლობასთან შედარებით, მისი გრაფიკული „დამოუკიდებლობა“ ხშირად გამხდარა მიზეზი სხვადასხვა თვალსაზრისების წამოყენებისა ძველი სლავური დამწერლობის წარმომავლობის შესახებ. იგი გამოპყავდათ გერმანიკული რუნებიდან, ფინიკიურიდან, ებრაულიდან და სამარიტულიდან; ეთიოპურიდან და ლათინურიდან და სხვ. (ლოტერატურისათვის იხ. *Jensen 1969: 481*; შდრ. აგრეთვე *Истрин 1961: 258* და შმდ.).

გლაგოლიცური ანბანის ნიშანთა სახელწოდებანი მთლიანად ორიგინალურ საფუძველზე შექმნილი ჩანს გარკვეული სლავური სიტყვების შერჩევით აკროფონული პრინციპის მიხედვით, ე. ი. ისეთი სიტყვებისა, რომელთა თავკიდური ბგერა ემთხვევა სათანადო ნიშნებით გადმოცემულ ბგერით ერთეულებს: *az, buki, vedi, glagol, dobro*. და სხვ. ასო-ნიშანთა სახელდების ეს პრინციპი იმეორებს გერმანიკული რუნებისათვის და გოთურისათვის დამახასიათებელ პრინციპს (*Schwyzzer 1931:198*), აგრეთვე გრაფიკულ სიმბოლოთა სახელდების იმ პრინციპს, რომელიც ძველი სემიტური წერისათვის ივარაუდება (იხ. ზემოთ, გვ. 56).

უფრო ნათელია წარმომავლობის თვალსაზრისით მეორე სახეობა ძველი სლავური დამწერლობისა — „კირილიცა“. ამ ანბანის 43 ნიშნიდან 24 ასო-ნიშანი წარმოადგენს IX—X სს. ბერძნული უნციალური დამწერლობის გრაფიკულ სიმბოლოებს სათანადო ფონეტიკური მნიშვნელობებით: *α* ხმოვნის ნიშანი ბერძნული პროტოტიპის შესაბამისად **ОУ** ნიშანთა კომბინაციით გამოიხატება. ბერძნულ პროტოტიპთან შედარებით გრაფიკულ ინოვაციას წარმოადგენს ლიგატურები: $i + a = [ja]$, $i + e = [je]$, $i + o = [jo]$;

რამდენიმე ნიშანი, სპეციფიკური სლავური ბგერების გამოხატველი:

გლაგოლიცა	რუსკითი მნიშვნელობა	კირილიცა	რუსკითი მნიშვნელობა	ბერძნითი მნიშვნელობა
Ⲁ	1	Ⲁ	1	Ⲁ
Ⲃ	2	Ⲃ	—	Ⲃ
Ⲅ	3	Ⲅ	2	Ⲅ
Ⲇ	4	Ⲇ	3	Ⲇ
Ⲉ	5	Ⲉ	4	Ⲉ
Ⲋ	6	Ⲋ	5	Ⲋ
Ⲍ	7	Ⲍ	—	Ⲍ
Ⲏ	8	Ⲏ	—	Ⲍ
Ⲑ	9	Ⲑ, ⲑ	7	Ⲑ
Ⲓ	10	Ⲓ	10	Ⲓ
Ⲕ	20	Ⲕ	8	Ⲕ
Ⲗ	30	—	—	Ⲗ
Ⲙ	40	Ⲙ	20	Ⲙ
Ⲛ	50	Ⲛ	30	Ⲛ
Ⲝ	60	Ⲝ	40	Ⲝ
Ⲟ	70	Ⲟ	50	Ⲟ
Ⲡ	80	Ⲡ	70	Ⲡ
Ⲣ	90	Ⲣ	80	Ⲣ
Ⲥ	100	Ⲥ	100	Ⲥ
ⲧ	200	ⲧ	200	ⲧ
ⲩ	300	ⲩ	300	ⲩ
ⲫ	400	ⲫ, Ⲭ	400	ⲫ
ⲭ	500	ⲭ	500	ⲫ
ⲱ	—	ⲱ	9	ⲱ
ⲳ	600	ⲳ	600	ⲳ
ⲵ	700	ⲵ	800	ⲵ
ⲷ	800?	ⲷ	—	ⲷ
ⲹ	900	ⲹ	900	ⲹ
ⲻ	1000	ⲻ	—	ⲻ
ⲽ	—	ⲽ	—	ⲽ
ⲿ	—	ⲿ	—	ⲿ
ⲱ	—	ⲱ	—	ⲱ
ⲳ	—	ⲳ	—	ⲳ
ⲵ	—	ⲵ	—	ⲵ
ⲷ	—	ⲷ	—	ⲷ
ⲹ	—	ⲹ	—	ⲹ
ⲻ	—	ⲻ	—	ⲻ
ⲽ	—	ⲽ	900	ⲽ
ⲿ	—	ⲿ	—	ⲿ
ⲱ	—	ⲱ	—	ⲱ
ⲳ	—	ⲳ	—	ⲳ
ⲵ	—	ⲵ	—	ⲵ
ⲷ	—	ⲷ	60	ⲷ
ⲹ	—	ⲹ	700	ⲹ
ⲻ	—	ⲻ	400	ⲻ

ჰ, ც, წ, ჯ, ზ და სხვ., გარკვეული გრაფიკული მოდიფიკაციითა და გამარტივებით გლაგოლიცური დამწერლობიდან იქნა აღებული (*Trubetzkoj 1954: 38* და *შმდ.*), იხ. *ტაბულა 20*; *შდრ. Die's 1963: 22—23*).

მას შემდეგ, რაც „გლაგოლიცა“ XIII საუკუნეში გრაფიკულად უფრო მარტივი „კირილიცათი“ შეიცვალა, ეს უკანასკნელი ერთადერთი გაბატონებული დამწერლობა ხდება ორთოდოქსული ეკლესიის წარმომადგენელი სლავებისათვის: რუსების, უკრაინელების, ბელორუსების; ბულგარელებისა და სერბებისათვის.

რა მიმართებაა სლავური დამწერლობის ამ ორ სახეობას შორის? ისტორიული ტრადიცია („კირილეს ცხოვრება“, *Vita Cyrilli*) ორიგინალური სლავური ანბანის შექმნას ქრისტიან მისიონერს კონსტანტინე-კირილეს მიაწერს, თუმცა ამ ცნობაში გარკვევით არ არის მითითებული, თუ რომელი სლავური ანბანი იგულისხმება კონსტანტინე-კირილეს მიერ შექმნილად.

სახელწოდება „კირილიცა“ თითქოს თავისთავად ცხადყოფს ამას, მაგრამ ამისდა მიუხედავად დღესდღეობით გაზიარებული თვალსაზრისის თანახმად, კონსტანტინე-კირილეს სწორედ „გლაგოლიცა“ უნდა შეექმნა ძირითადად ბერძნულ წერილობით პროტოტიპზე დამყარებით და დამატებითი ნიშნების სხვადასხვა აღმოსავლური დამწერლობებიდან გადმოღობით (ამ საკითხის ირგვლივ სხვადასხვა თვალსაზრისების შესახებ, იხ. *Исчпун 1961: 300* და *შმდ.*)*.

დროთა ვითარებაში კონსტანტინე-კირილეს მიერ შექმნილი გრაფიკულად რთული გლაგოლიცური დამწერლობა ადგილს უთ-

*) სლავთა განმანათლებელსა და „ფილოსოფოსს“ კონსტანტინე-კირილეს მიეწერება ისტორიული ტრადიციის თანახმად სრულიად ორიგინალური სლავური დამწერლობის შექმნა, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი გახდა სლავებს ღვთისმსახურება ეწარმოებინათ მშობლიურ ენაზე. ეს ფაქტი კონსტანტინეს ბიოგრაფიის მიერ უდიდესი მნიშვნელობის ეროვნულ აქტად იყო აღიარებული, რამდენადაც ამიერიდან სლავებიც იმ „დიდ ხალხთა შორის მოექცა, რომელნიც ღმერთს საკუთარ ენაზე აღიდებენ“. კონსტანტინე-კირილეს მიერ შექმნილი ეს სრულიად ახალი და ორიგინალური სლავური დამწერლობა, რომელიც არ იმეორებდა გრაფიკულად არც ერთ იმდროინდელ ცნობილ წერილობით სისტემას, სწორედ გლაგოლიცური დამწერლობა უნდა ყოფილიყო და არა მეორე სახეობა ძველი სლავური დამწერლობისა, რომელიც ძირითადად ბერძნულ გრაფიკულ პროტოტიპს მისდევს (*შდრ. Dvornik 1970:103*).

კონსტანტინე-კირილეს ფართო ფილოლოგიური განათლება და ლინგვისტური ერუდიცია გასაგებს ხდის აგრეთვე იმ კავშირებს, რომლებსაც „გლაგოლიცა“ ზოგ აღმოსავლურ წერით სისტემასთან ავლენს (ძველი სლავური დამწერლობის ურთიერთობის შესახებ ქართულ „ასომთავრულ“ დამწერლობასთან—იხ. ქვემოთ).

მობს უფრო მარტივი მოხაზულობის მქონე, ბერძნულ გრაფიკაზე დამყარებულ მეორე სახეობას ძველი სლავური დამწერლობისას, ე. წ. „კირილიცას“, რომელიც მცირე სისტემური და გრაფიკული გამარტივებითა და „მოდიფიკაციით“ წარმოდგენილია თანამედროვე რუსული ანბანის და რუსულ გრაფიკაზე დამყარებულ სხვა დამწერლობათა სახით.

ქართული ასომთავრული დამწერლობა

1. ანბანურ დამწერლობათა შექმნის ტიპოლოგია

სხვადასხვა სისტემის ანბანურ დამწერლობათა შედარებითი შესწავლა აღგვიდგენს ანბანის შექმნის პროცესს ნიმუშად აღებული საწყისი წერითი სისტემის მიხედვით, წარმოგვიდგენს დამწერლობის წარმოქმნის ტიპოლოგიას.

პირველი და ძირითადი ეტაპი ამ პროცესისა არის ენის დანაწევრება ცალკეულ ბგერით ერთეულებად, რომლებიც უნდა გამოისახოს დამწერლობაში გრაფიკული სიმბოლოებით. ეს არის არსებითად ენის ბგერითი, ფონემური ანალიზი, რაშიც ვლინდება დამწერლობის შემქმნელის ლინგვისტური ალლო და ინტუიცია: იგი წინასწარ ანაწევრებს ენას უმცირეს ბგერით ერთეულებად, რომელთა ერთობლიობა ენის ბგერით სისტემას ქმნის (შდრ. *Rosén 1984:226*).

ამდენად, ყოველი წერითი სისტემა და განსაკუთრებით ანბანური დამწერლობა გულისხმობს იმპლიციტურად ჩატარებულ საკმაოდ მაღალი დონის ფონემურ ანალიზს, და შესაბამისად ყოველი დამწერლობა წარმოადგენს სათანადო ენის ლინგვისტური კვლევის პირველ ნიმუშს*.

რომელიმე *B* ენისათვის დამწერლობის შექმნისას ამ ენის ბგერით ერთეულებს უპირისპირებენ ნიმუშად აღებული *A* ენის ბგერით სისტემას, რომელიც წარმოდგენილია ანბანში გარკვეული თანმიმდევრობით გაწყობილი და შესაბამისი გრაფიკული სიმბოლოებით გამოხატული ბგერების სახით. ნიმუშად აღებული *A* ენის ანბანის მიხედვით

* ა შესაძლებელია საერთოდ ვამტკიცოთ, რომ მეცნიერების დასაბამი საზოგადოდ (და, კერძოდ, ენათმეცნიერული კვლევისა) ამა თუ იმ ხალხის კულტურულ ისტორიაში მოდის სათანადო ენისათვის დამწერლობის შექმნის პერიოდზე; დამწერლობის შექმნა საზოგადოდ მეცნიერულ კვლევის დასაწყისს უნდა გულისხმობდეს.

განლაგდება B ენის ფონეტიკურად მსგავსი ბგერები, რომლებიც სათანადო გრაფიკულ გამოსახულებას იძენენ.

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ხდება შესაბამისობის დადგენა ფონეტიკური მსგავსების საფუძველზე B ენის ბგერებსა და ნიმუშად აღებული A ენის ბგერებს შორის, რომლებიც გარკვეული თანმიმდევრობით წარმოდგენილია ანბანთრიგში.

ამგვარი შესაბამისობის დადგენის შედეგად შესადარებელი (ანუ პროტოტიპული) A ენის ეს ბგერითი მიმდევრობა ბუნებრივად „გადაისახება“ B ენის ბგერათა წყობაზე.

ამგვარად, შესადარებელი A ენის პროტოტიპული დამწერლობის პარადიგმატიკა „გადაისახება“ B ენის ახლად შექმნილი დამწერლობის პარადიგმატიკაზე: ეს უკანასკნელი განისაზღვრება სანიმუშოდ აღებული A ენის წერითი სისტემის პარადიგმატიკით.

თუ B ენაში, რომლისთვისაც იქმნება დამწერლობა, აღმოჩნდა უფრო დიდი რაოდენობა ბგერითი ერთეულებისა, ვიდრე შესადარებელ A ენაშია, B ენის დამწერლობისათვის საჭირო იქნება მეტი გრაფიკული სიმბოლოს შექმნა სათანადო დამატებითი ბგერების გამოსახატავად (შდრ. ამ თვალსაზრისით ვითარება, მაგალითად, კოპტური და სომხური — ბერძნულთან შედარებით, ან ბერძნულში — სემიტურთან შედარებით).

ასეთი დანართი გრაფიკული ნიშნები, გამომხატველი შესადარებელი ენის თვალსაზრისით „დამატებითი“ ბგერებისა, ემატება სიმბოლოთა ძირითად ნაწილს, რომელიც ნიმუშად აღებული ენის ანბანთრიგის შესაბამისად არის გაწყობილი (შდრ. კოპტური — საპირისპიროდ ბერძნული სისტემისა), ან ჩართულია ძირითად ნაწილში, რითაც არსებითად ირღვევა ნიმუშად აღებული A ენის ანბანის აქ ასახული პარადიგმატიკა (შდრ. სომხური დამწერლობის სისტემა — საპირისპიროდ ბერძნული სა; არაბული სისტემა — საპირისპიროდ ძველი სემიტურისა და სხვ.).

პირუტყვ ვითარების შემთხვევაში, ე. ი. თუ ნიმუშად აღებული A ენის ბგერათა რაოდენობა აღემატება B ენის ბგერათრაოდენობას, რომლისთვისაც იქმნება ანბანი, პროტოტიპულ დამწერლობაში რჩება მთელი რიგი „ჭარბი“ სიმბოლოები, რომლებიც აქ B ენის თვალსაზრისით „ზედმეტ“ ბგერით ერთეულებს გამოხატავენ.

მაგრამ პრაქტიკულად იშვიათია შემთხვევა, როდესაც ერთი ენის ბგერითი სიმრავლე მთლიანად ფარავს მეორე ენის ბგერით სიმრავლეს, ე. ი. როდესაც ერთ-ერთი ენის ბგერები მთლიანად ემთხვევა მეორე ენის ბგერებს. ჩვეულებრივ, შესადარებელ ენებში, გარდა ფონეტიკურად

მგავსი ბგერებისა, არსებობს ბგერათა რაღაც ჯგუფი, რომელიც „სპეციფიკურია“ თითოეული ენისათვის (შდრ., მაგალითად, ლარინგალურ-ფარინგალური თანხმოვნები. აგრეთვე წ, ჯ სპირანტები სემიტურში—ბერძნულთან შედარებით, ან [ks], [ps] თანხმოვანთკომპლექსები ბერძნულში—სემიტურთან შედარებით; ფშვინვიერი *ph th kh* თანხმოვნები ბერძნულში—გოთურთან შედარებით, და *qʷ, hʷ, þ* თანხმოვნები გოთურში—ბერძნულთან შედარებით და სხვ.).

ასეთ შემთხვევაში საწყისი, ნიმუშად აღებული ანბანის პარადიგმატიკაში ხდება სათანადო ნიშნების ბგერათმნიშვნელობათა შენაცვლება მოცემული ენისათვის სპეციფიკური მნიშვნელობებით, როგორც წესი, იმ ადგილების შენარჩუნებით, რომლებიც სათანადო ნიშნებს პროტოტიპულ ანბანში ჰქონდათ (შდრ. ბერძნულ სისტემაში ხმოვანთა გამომხატველი ნიშნების ადგილები და მათი წარმომავლობა ძველი სემიტური ლარინგალურ-ფარინგალური თანხმოვნების გამომხატველი ნიშნებისაგან; შდრ. აგრეთვე გოთური ანბანის პარადიგმატიკაში სპეციფიკურ *p* და *hʷ* თანხმოვანთა გამომხატველი ნიშნები შესაბამისად ბერძნულ [th] და [ps] თანხმოვანთა აღმნიშვნელ სიმბოლოთა ადგილებზე და სხვ.).

ფონეტიკურ მნიშვნელობათა ამგვარი შენაცვლებები საწყისი სისტემის გარკვეულ სიმბოლოებთან (და არა სიმბოლოთა ამოღება სისტემიდან) ნაკარნახევია მიღრევილებით პროტოტიპული სისტემის პარადიგმატიკის მაქსიმალური შენარჩუნებისადმი ახლად შექმნილ ანბანთსისტემაში, რაზედაც არსებითად დამოკიდებულია სისტემის რიცხვით მნიშვნელობათა ადეკვატურობა საწყისი სისტემის რიცხვითი მნიშვნელობებითადმი*.

მხოლოდ გამონაკლის შემთხვევაში თუ ხდება სისტემაში ფონეტიკურად არაადეკვატური ნიშნის ამოგდება და ანბანის ერთგვარი „შემქიდროება“ საწყის სისტემასთან შედარებით, რაც ახალი სისტემის რიცხვით მნიშვნელობათა ერთგვარ მოდიფიკაციას იწვევს. ასეთი შემ-

*) ზოგ შემთხვევაში საწყისი სისტემის გრაფიკული სიმბოლოები შემონახულია ამ მიზნით ახალ სისტემაში სათანადო ადგილებზე ფონეტიკურ მნიშვნელობათა გარეშეც კი (შდრ. გვიანბერძნულ სისტემაში ფონეტიკური მნიშვნელობებისაგან დატლილი

Ⲡ **σϛϣα** — რიცხვითი მნიშვნელობა „6“ — და Ϡ **αδπα** — რიცხვითი მნიშვნელობა „90“). მეტად დამახასიათებელია ამ მხრივ აგრეთვე გოთურ ანბანში ბერძნული **αδπα** საგან მომდინარე ნიშანი, რომელიც მოკლებულია ფონეტიკურ მნიშვნელობას, მაგრამ, ანბანთრიგში ბერძნულის შესაბამის ადგილას წარმოდგენილი, გამოხატავს რიცხვით მნიშვნელობას „90“; აგრეთვე კობტურ სისტემაში ბერძნული **σϛϣα** საგან მომდინარე ნიშანი, რიცხვითი მნიშვნელობით „6“.

თხვევა წარმოდგენილია ბერძნულ ანბანში სემიტური **ⴌ ṣādē** ნიშნისაგან მომდინარე სიმბოლოსთან დაკავშირებით, რომლის მეტად ადრეულ ამოღებას სისტემაში რიცხვით მნიშვნელობათა გადაანაცვლება მოჰყვა: მნიშვნელობა „90“, რომელიც სისტემაში **ⴌ ṣādē** ნიშნისაგან წარმომდგარი სიმბოლოთი უნდა გამოსახულიყო, **ⴓ ṣāpa** ნიშანზე გადაღის და მნიშვნელობები „100“, „200“ და ა. შ. — შესაბამისად **ⴓ ṣāpa**’ს მომდევნო ნიშნებზე. მხოლოდ მოგვიანებით ჯდება **ⴌ ṣādē**’საგან მომდინარე ბერძნული ნიშანი **Ϡ σάπαι** ანბანის ბოლოს, რიცხვითი მნიშვნელობით „900“.

ნიმუშად აღებული *A* ენის წერითი სისტემის მიხედვით მოცემული *B* ენის ბგერით ერთეულთა გაწყობა გულისხმობს ამავე დროს ამ ბგერათათვის სპეციალური გრაფიკული სიმბოლოების დადგენა — შეთხზვას, რომელთა საშუალებით ეს ბგერები უნდა გამოიხატოს. ეს ორი პროცესი — მოცემულ *B* ენაში ნიმუშად აღებული *A* ენის მიხედვით ბგერითი ერთეულების გამოყოფა-დალაგება და მათი გამომხატველი გრაფიკული სიმბოლოების შექმნა — ერთმანეთთან დაკავშირებულ პროცედურას ესახავს და ერთმანეთს გულისხმობს; დამწერლობის როგორც შინაარსის, ისე გამოხატულების პლანის შექმნა ორიგინალური შემოქმედების ერთიან პროცესს წარმოადგენს*.

*) ყოველი დამწერლობის სათავეში, იქნება ეს ძველი სემიტური, არქაული ბერძნული, კობტური, გოთური თუ რომელიმე სხვა, დგას კონკრეტული პიროვნება ან, შესაძლებელია, პიროვნებათა ჯგუფი, ამ დამწერლობის შექმნელი, რომელიც ერთიან გეგმის მიხედვით ადგენს ახალ წერით სისტემას გარკვეული წერილობითი პროტოტიპის საფუძველზე. ნიმუშად აღებული ამ პროტოტიპის თანახმად გამოიყოფა ბგერითი ერთეულები საკუთარ ენაში, გამოიხატება სათანადო გრაფიკულ სიმბოლოებით და გაიწყობა გარკვეული წესის მიხედვით ახლად შექმნილ წერით სისტემაში.

ამავე დროს ახალი დამწერლობის შექმნა კონკრეტული წერილობითი პროტოტიპის მიხედვით ერთდროულ შემოქმედებით აქტს წარმოადგენს; იქმნება ახალი დამწერლობის მთლიანი სისტემა, რომლის დროთა ვითარებაში მხოლოდ ერთგვარი მოდიფიცირება და სრულყოფა თუ შეიძლება, რაც გარკვეული ნიშნების მიმატებასა, გამოკლებასა თუ გარდაქმნაში გამოიხატება.

ჩვენ არ უნდა წარმოვიდგინოთ საქმის ვითარება ისე, თითქოს თავდაპირველად იქმნება რამდენიმე ნიშანი, რომლებსაც შემდგომ კიდევ რამდენიმე ემატება; ამას კოდევ რაღაც რაოდენობა ერთვის და ა. შ., სანამ ხანგრძლივი ევოლუციის პროცესში არ მიიღება საკმაოდ სრული სისტემა, რომლის საშუალებითაც ხერხდება ამა თუ იმ ენაზე ტექსტის ჩაწერა. წერილობითი სისტემა, რამდენადაც იგი დამწერლობას წარმოადგენს, იმათივე სრული სისტემის სახით ყალიბდება, რომელიც შეიცავს ამა თუ იმ ენის ადეკვატური წერილობითი გამოსახვისათვის საჭირო და აუცილებელი ძირითადი გრაფიკული სიმბოლოების რაოდენობას, და ამ აზრით არის სწორედ წერილობითი

ყველაზე მარტივი გზა დამწერლობის გამოხატულების პლანის გაფორმებისა და ენის ბგერითი ერთეულებისათვის გრაფიკული სიმბოლოების შექმნისა იქნებოდა, ბუნებრივია, შესაქმნელ ანბანში სანიმუშოდ აღებული დამწერლობიდან იმ ნიშნების გრაფიკული ფორმის გადმოღება, რომლებიც საწყის ენაში ფონეტიკურად მსგავს ბგერებს გამოხატავენ, და შექმნილ სისტემაში მათი სათანადო, საწყისი სისტემისადმი შესაბამისი, განლაგება. დამატებითი ნიშნები, გამომხატველი მოცემული ენისათვის სპეციფიკური ბგერებისა, შესაძლებელია წარმოიქმნას საწყისი სისტემიდან გადმოღებული ნიშნების გრაფიკული მოდიფიკაციით ან სხვა წერილობითი წყაროებიდან სესხების გზით, სადაც შესაძლებელია აღმოჩნდეს მოცემული ენისათვის დამახასიათებელ დამატებით ბგერათა ფონეტიკურად ანალოგიური ბგერების გამომხატველი ნიშნები.

დამწერლობის შექმნის აღწერილი პროცესის ამსახველია სწორედ არქაული ბერძნული ანბანი, რომელიც არსებითად იმეორებს ძველი ჩრდილო-სემიტური დამწერლობის ნიშანთა მოხაზულობას, ხოლო დანართი ნიშნები იქმნება ძირითად ნიშანთა გრაფიკული მოდიფიკაციით ან რომელიმე სხვა წერილობითი წყაროებიდან სესხების გზით.

ანალოგიური ხასიათისაა სისტემის გამოხატულების პლანის თვალსაზრისით კოპტური და გოთური ანბანები და სლავური „კირილიცა“, რომლებიც ბერძნულ წერით სისტემას ემყარებიან არა მარტო შინაგანი სტრუქტურის თვალსაზრისით, არამედ შესაბამის წერილობით ნიშანთა გრაფიკული მოხაზულობითაც, რაც ბერძნული უწყიალური დამწერლობის მრგლოვან ლუქტუსს ასახავს. დამატებითი ნიშნები ამ სისტემებში იქმნება არსებულ ძირითად ნიშანთა გრაფიკული მოდიფიკაციებით ან ცალკეულ ნიშანთა სხვა წერითი წყაროებიდან სესხებით (ზოგ შემთხვევაში ამავე ენებზე არსებულ უფრო ადრინდელი წერითი სისტემიდან, შდრ. დემოტური ნიშნები კოპტურ დამწერლობაში,

სისტემის შექმნა „ერთდროული აქტი“, განხორციელებული კონკრეტული პიროვნების თუ პიროვნებათა ჯგუფის ერთიანი შემოქმედების შედეგად.

ამ თვალსაზრისით ნებისმიერი წერილობითი სისტემის მიმართ უნდა დაისვას კითხვა არა იმის შესახებ, არის თუ არა იგი ერთდროული შემოქმედებითი აქტის პროდუქტი (დამწერლობის კონკრეტული შექმნელი ყოველი ისტორიულად არსებული წერილობითი სისტემის შემთხვევაში უნდა ვივარაუდოთ); კითხვა შეიძლება დაისვას იმის თაობაზე, არის თუ არა გარკვეული წერითი სისტემა ჩვენთვის ცნობილი იმ სახით, რა სახითაც იგი გამოვიდა მისი შემქმნელის ხელიდან, თუ ჩვენამდე მოღწეული დამწერლობა წარმოადგენს პირვანდელი სისტემის ევოლუციისა და განვითარების შედეგად გრაფიკულად შეცვლილ და შედგენილობის თვალსაზრისით მოდიფიცირებულ ვარიანტს.

რუნული ნიშნები გოთურში, გლაგოლიცური ნიშნები სლავურ „კირილიცაში“).

დამწერლობის გამოხატულების პლანის შექმნის აღწერილისაგან არსებითად განსხვავებულ გზას წარმოგვიდგენს შემთხვევა, როდესაც საწყისი, ნიმუშად აღებული დამწერლობის ნიშნები, რომლებიც მსუსხებელი ენის სათანადო ფონეტიკურად მსგავს ბგერებს გამოხატავენ, გადმოდიან ახალ დამწერლობაში არა გრაფიკულად უცვლელი სახით, არამედ გარკვეული გრაფიკული, შესაძლებელია შეგნებულად განხორციელებული, მოდიფიკაციებით, რაც მნიშვნელოვნად ცვლის სათანადო ნიშნების გრაფიკულ ფორმას პროტოტიპული სისტემის სიმბოლოებთან შედარებით, ისე რომ იჩრდილება სათანადო სიმბოლოთა ერთმანეთთან ფორმალური კავშირი (შდრ. სლავური „გლაგოლიცა“ საპირისპიროდ ბერძნული მინუსკულური დაწერილობისა).

საწყისი სისტემის ამგვარი გრაფიკული მოდიფიკაციები შეიძლება განხორციელებულიყო მოცემული დამწერლობისათვის ნიმუშად აღებულ წერით სისტემასთან კავშირის დაფარვის მიზნით, რასაც შესაძლებელია გარკვეული პოლიტიკურ-იდეოლოგიური საფუძვლები ჰქონოდა.

ამ ტენდენციის უკიდურეს გამოვლენას წარმოგვიდგენს ძველი სომხური დამწერლობა, რომელიც ასევე ბერძნულ წერილობით სისტემას ემყარება, მაგრამ რომელსაც არსებითად გარდაქმნილი აქვს სისტემის გამოხატულების პლანი. ბერძნულ ბგერიო სისტემასთან შეფარდებით დადგენილი და განლაგებული სომხური ბგერთი ერთეულები გამოიხატა არა შესაბამის ბერძნულ გრაფიკულ სიმბოლოებზე დამყარებული ნიშნებით, არამედ მთლიანად ბერძნული გრაფიკისაგან დამოუკიდებლად შეითხზა, შესაძლებელია, ორიგინალურ ნიადაგზე ან სხვადასხვა გრაფიკული ნიმუშების გამოყენებით.

ამ თვალსაზრისით ძველი სომხური დამწერლობა ბერძნულ წერით სისტემაზე დამყარებულ დამწერლობათა შორის მეტად თავისებურ სისტემას წარმოადგენს, რომელიც უპირისპირდება ამ მხრივ ბერძნული სისტემის გამოხატულების პლანის ამსახველ დამწერლობებს: კოტურს, გოთურს, სლავურ „კირილიცას“ და სხვ. ეს წერითი სისტემები ბერძნული დამწერლობისაგან წარმომდგარ ანბანურ დამწერლობათა ტიპოლოგიაში უკიდურეს პოლუსებს ქმნიან. ამათ შორის მოთავსდება ტიპოლოგიურად სლავური „გლაგოლიცა“, რომელიც არ წყვეტს მთლიანად გრაფიკულ კავშირს პროტოტიპული დამწერლობის გამოხატულებასთან, მაგრამ წარმოგვიდგენს ბერძნული სისტემის გრაფიკულ სიმბო-

ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა

ა	ა	a	an	რ	რ	rae
ბ	ბ	b	ban	ს	ს	san
გ	გ	g	gan	ტ	t'	tar
დ	დ	d	don	ყ	ჳ	wi
ე	ე	e	en	ფ	ფ	p ^h
ვ	ვ	v	vin	ქ	ქ	p ^h ar
ზ	ზ	z	zen	თ	თ	k ^h
ი	ი	i	in	ნ	ნ	k ^h an
ეჟ	ეჟ	ej	he	ღ	ღ	ḡan
თ	თ	t ^h	t ^h an	ყ	ყ	q ^h
ი	ი	i	in	ყ	ყ	q ^h
კ	კ	k'	k'an	შ	შ	š
ლ	ლ	l	las	ჩ	ჩ	č
მ	მ	m	man	ც	ც	c
ნ	ნ	n	nar	ც	ც	c
ი	ი	i	in	ძ	ძ	ḡil
ო	ო	o	on	წ	წ	čil
პ	პ	p'	p'ar	ჭ	ჭ	č'ar
ჟ	ჟ	j	je	ხ	ხ	xan
რ	რ	r	rae	ყ	ყ	q ^h
ს	ს	s	san	ჳ	ჳ	q ^h ar
ტ	ტ	t'	tar	ჴ	ჴ	ḡan
ყ	ყ	q ^h	q ^h ar	ზ	ზ	ḡan
ფ	ფ	p ^h	p ^h ar	ჸ	ჸ	ḡan
ქ	ქ	p ^h	p ^h ar	ჹ	ჹ	hae
თ	თ	k ^h	k ^h an	ჺ	ჺ	hae
ნ	ნ	k ^h	k ^h an	჻	჻	hae
ღ	ღ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ყ	ყ	q ^h	q ^h ar	ჽ	ჽ	hae
შ	შ	š	š	ჾ	ჾ	hae
ჩ	ჩ	č	č	ჿ	ჿ	hae
ც	ც	c	c	ჰ	ჰ	hae
ძ	ძ	ḡ	ḡil	ჱ	ჱ	hae
წ	წ	č	čil	ჲ	ჲ	hae
ჭ	ჭ	č'	č'ar	ჳ	ჳ	hae
ხ	ხ	x	xan	ჴ	ჴ	hae
ყ	ყ	q ^h	q ^h ar	ჵ	ჵ	hae
ჳ	ჳ	q ^h	q ^h ar	ჶ	ჶ	hae
ჴ	ჴ	ḡ	ḡan	ჷ	ჷ	hae
ჵ	ჵ	ḡ	ḡan	ჸ	ჸ	hae
ჶ	ჶ	ḡ	ḡan	ჹ	ჹ	hae
ჷ	ჷ	ḡ	ḡan	ჺ	ჺ	hae
ჸ	ჸ	ḡ	ḡan	჻	჻	hae
ჹ	ჹ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჺ	ჺ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
჻	჻	ḡ	ḡan	ჾ	ჾ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჿ	ჿ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჰ	ჰ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჱ	ჱ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჲ	ჲ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჳ	ჳ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჴ	ჴ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჵ	ჵ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჶ	ჶ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჷ	ჷ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჸ	ჸ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჹ	ჹ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჺ	ჺ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	჻	჻	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჽ	ჽ	hae
ჼ	ჼ	ḡ	ḡan	ჼ	ჼ	hae
ჽ	ჽ	ḡ				

ლოებს უაღრესად მოდიფიცირებული და გრაფიკულად სტილიზებული წერილობითი ნიშნების სახით.

ამავე ჯგუფში უნდა მოთავსდეს ტიპოლოგიურად კიდევ ერთი წერილობითი სისტემა, რომელიც ბერძნულ დამწერლობას ემყარება. ეს არის ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა (იხ. ტაბულა 21).

ქართული ანბანის ბერძნული პროტოტიპის მიხედვით შექმნა, ბერძნული წერილი ნიმუშისაგან მომდინარეობა ვლინდება ძველი ქართული დამწერლობის მთელი რიგი შინაგანი სტრუქტურული მონაცემების საფუძველზე, ქართული წერილი სისტემის შინაგანი წყობისა და პარადიგმატიკის მიხედვით*.

2. არქაული ქართულის ფონემური (ბგერითი) შედგენილობა

ძველი ქართული დამწერლობა შეიქმნა სათანადო პერიოდის ქართულის წერილობითი ფიქსაციისათვის ენის ბგერითი ერთეულების სპეციალური გრაფიკული სიმბოლოებით გამოხატვის საშუალებით.

უძველესი პერიოდის ქართულის ბგერითი სისტემა შესაძლებელია წარმოდგენილ იქნეს ისტორიულ ქართველურ ენათა შედარებითი ანალიზის საფუძველზე და თვით ქართული ენის შინაგანი რეკონსტრუქციის გზით, მისი განვითარების უძველესი წერილობითი ფიქსირებული ეტაპების გათვალისწინებით.

ქართული ენის ბგერითი სისტემის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო სპეციფიკას მისი განვითარების მთელს მანძილზე წარმოადგენს საოცარი ფონეტიკური კონსერვატიზმი, ფონეტიკური ცვლილებებისადმი უმნიშვნელო მიდრეკილება, რამაც უძველესი პერიოდის ქართული ბგერითი შედგენილობა დღემდე შემოგვინახა არსებითი ხასიათის ფონეტიკური გარდაქმნების გარეშე.

უძველესი პერიოდის ქართულისათვის შემდეგი ბგერითი შედგენილობა არის სავარაუდებელი:

* ქართული ასომთავრული დამწერლობის ბერძნულისაგან მომდინარეობას ვარაუდობდა ჯერ კიდევ ვ. გარდტჰაუზენი (*Gardthausen* 1876; 1879:109); ანალოგიურ თვალსაზრისს გამოთქვამდნენ აგრეთვე დ. ბაქრაძე (1889: 82—85), დ. კარიჭაშვილი (1914), კ. კეკელიძე (1929), პ. ინგოროყვა (1939).

არქაული ქართულის ფონემური სისტემა

I თანხმოვნები

ხშულები:	მკლერი	ყრუ (ფშვინვიერი)	გლოტალიზებული (ყელხშული)
ლაბიალი:	b ბ	ph ფ	p' პ
დენტალი:	d დ	th თ	t' ტ
ველარი:	g გ	kh ქ	k' კ
პოსტველარი:	— —	qh ჟ	q' ყ

აფრიკატები:

სისინა:	z ძ	c ც	c' წ
(ალვეოლარული)			
შიშინა:	ʒ ჯ	č ჩ	č' ჳ
(პალატალური)			

სპირანტები:

სისინა:	z ზ	s ს
(ალვეოლარული)		
შიშინა:	ʒ ჟ	ʃ შ
(პალატალური)		
უკანაენისმიერი:	ɣ ლ	x ხ

სონორები: l ლ r რ m მ n ნ

II სონანტები

ლაბიალური: w ჳ (ვარიანტებით: [w] [ჳ], [v] [ვ], [u] [უ])

პალატალური: j ა (ვარიანტებით: [j] [ა], [i] [ი])

III ხმოვნები

a ა

e ე

o ო

სონანტები წარმოადგენდა არქაულ ქართულში ისეთი ფონემური ერთეულების კლასს, რომლებიც ვლინდებოდა სინტაგმატურად ორი ძირითადი ვარიანტის სახით: მარცვლოვანი და უმარცვლო — ფონეტიკური პოზიციებისდა მიხედვით. ამის შესაბამისად, /w/ სონანტი განარჩევს მარცვლოვან [u] და უმარცვლო [w], [v] ვარი-

ანტებს, ხოლო /j/ სონანტი ვლინდება მარცვლოვანი [i] და უმარცვლო [j] ვარიანტის სახით.

არქაული პერიოდის ქართულში ამ ბგერითი ერთეულების საერთო /w/ და /j/ სონანტურ ფონემათა ვარიანტებად ფუნქციონირება, რაც საერთო-ქართველური ენობრივი სისტემიდან მომდინარეობს, ჩანს ჯერ კიდევ ძველი ქართულიდან, სადაც ეს ბგერითი ერთეულები ერთმანეთთან პოზიციურად მონაცვლე ბგერით სეგმენტებს წარმოადგენს: შდრ. ძველ ქართულში ისეთი პარადიგმატურად მონაცვლე ფორმები, როგორიცაა ვ-თქუ, ს-თქუ~თქტ-ა; ვ-სუ, კ-სუ~სტ-ა; უ-კჷ-ან-ა~უ-კუ-ნ-; ვ-კჷთ-~სა-კუთ-არ- და სხვ.

ი/ა მონაცვლეობისათვის ძველ ქართულში შდრ. სახელობითი ბრუნვის დაბოლოება თანხმოვან- და ხმოვანფუძიან სახელებში: კაც-ი, ქალ-ი~მამა-ა, მზე [მზე-ა], წყარო-ა და მისთ.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ თვალსაზრისით /w/ სონანტის უმარცვლო [v] და [w] ვარიანტთა მონაცვლეობა, რაც განისაზღვრებოდა ინტერვოკალური პოზიციით: V—V, და პოზიციით თანხმოვანსა და ხმოვანს ან ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის: C—V ან V—C, შდრ. თავ-ი~თხი [თჷისი]~თაყანის-ხცეს [თაჷყანის-]; ვ-შევ~მშუ-ა; შული [შუილი]; მო-ვედ~მო-ხ-ჷედ და მისთ.

ფონეტიკურად ეს ვარიანტები, საფიქრებელია, უპირისპირდებოდა ერთმანეთს როგორც კბილ-ბაგისმიერი ლაბიალი ბგერა წყვილ-ბაგისმიერს.

საერთო-ქართველურ სონანტურ ფონემათა კლასი /w j r l m n/ ქართულ ენობრივ სისტემაში დაყვანილ იქნა მხოლოდ ორ, /w/ და /j/ ფონემურ ერთეულზე, რამდენადაც /r l m n/ ფონემათა მარცვლოვანი ალოფონების ვოკალიზაციის შედეგად ქართულში /r l m n/ სონორები ჩამოყალიბდა თანხმოვანი ფონემების სახით (იხ. გამყრელიძე, მაჭავარიანი 1965: 38 და შმდ.).

საკუთრივ ხმოვანთა კლასს არქაულ ქართულში ქმნიან a, e და o ბგერითი ერთეულები, რომლებიც წარმოდგენილია როგორც მარცვლოვანი ელემენტები ყველა მათთვის დამახასიათებელ პოზიციაში.

საკუთრივ ხმოვნები /w/ და /j/ სონანტებთან კომბინაციაში სპეციფიკურ სინტაგმატურ ერთეულებს, დიფთონგებს ქმნიან, რომელთა მეორე ელემენტი სწორედ სონანტურ ფონემას წარმოადგენს მისი უმარცვლო ვარიანტის სახით. ამგვარ დიფთონგებად არქაული ქართულისათვის აღდგება [ეჷ] ew, [ეჷ] ej; [აჷ] aw, [აჷ] aj და [ოჷ] ow, [ოჷ] oj სეგმენტები, რომელთა უხმოვნო სახეობანი მორფონოლოგიურ მონაცვლეობათა პროცესში (ე. ი. e ა o ხმოვანთა გარეშე) წარმოდგენი-

ლი იყო მხოლოდ სონანტებით, შესაბამისი მარცვლოვანი [u] და [i] ვარიანტების სახით. ამ ტიპის მორფონოლოგიური მონაცვლეობანი არქაულ ქართულში, ისევე როგორც საერთო-ქართველურ ენობრივ სისტემაში, ენის ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი სტრუქტურული თავისებურება უნდა ყოფილიყო, რაც მას ძველ ქართულ სისტემაში (და ნაწილობრივ ახალ ქართულშიც) გადმოჰყვა.

არქაული ქართული ენის თანხმოვანთა კლასი არსებითად იმავე შედგენილობისაა, რაც ისტორიული ხანის ძველი ქართულისა.

შედარებით გვიანდელ წარმომავლობას ავლენს მქლერი სპირანტი /ჟ/ [ž] ფონემა, რომელიც ქართულ ენობრივ სისტემაში მეორეულია (შდრ. ჩიქობავა 1936: 28; Гонишвили 1937). ამისდა მიუხედავად, შესაძლებელია ამ ბგერის პოსტულირება ჯერ კიდევ არქაული პერიოდის ქართულისათვის.

არქაული ქართული კონსონანტიზმის დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს აგრეთვე /h/ ფონემის უქონლობა, რაც ასახულია ჯერ კიდევ V—VI საუკ. ძველი ქართულის „ხანმეტ“ ტექსტებში. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ /ჰ/ ფონემა ჩნდება ძველ ქართულში შედარებით მოგვიანებით, VII საუკუნიდან მოყოლებული, ცალკეულ სიტყვებში (ძირითადად შორისდებულებში) და /ხ/ [x] ფონემის ფონეტიკური გარდაქმნის შედეგად გარკვეული ტიპის მორფოლოგიურ სტრუქტურებში (სუბიექტ-ობიექტური პირის გამომხატველ მორფემებში), რაც ძველქართულ „ჰამეტ“ ტექსტებში აისახა (შდრ. ჯავახიშვილი 1949: 310—314; ონიანი 1972).

ფონოლოგიური თვალსაზრისით არქაული ქართულის ხშულთა სამეულები, ისევე როგორც ძველი ქართულისა, უპირისპირდებიან ერთმანეთს მქლერობა—სიყრუისა და გლოტალიზაციის (ყელხშულობის) ნიშნით. ყრუ ხშულთა ფშვინვიერება ფონოლოგიურად ჭარბ ნიშანს წარმოადგენს, რომელიც ქმნის ამ ბგერათა სპეციფიკურ ფონეტიკურ მახასიათებელს (ისევე როგორც ეს, მაგალითად, სემიტურ კონსონანტიზმში უნდა გვქონოდ). არქაული ქართული კონსონანტიზმის ეს სტრუქტურა და თავისებურებანი საერთო-ქართველური ფონემური სისტემის უშუალო ასახვასა და ვაგრძელებას უნდა წარმოადგენდეს (შდრ. მაჭავარიანი 1965).

3. კველი ქართული ასომთავრული ანბანის შესაძლებელი შერიბითი პროტოტიპები

სრქაული ქართულის ამ ბგერითი სისტემის შესაბამისად უნდა განხორციელებულიყო სწორედ ძველი ქართული ანბანის შექმნა, რომელიც მოწოდებული იყო წერილობით, სათანადო გრაფიკული ნიშნების საშუალებით გამოეხატა ქართულისათვის დამახასიათებელი ბგერითი შედგენილობა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ყოველი დამწერლობის და განსაკუთრებით ანბანური წერითი სისტემის შექმნის პირველ და აუცილებელ ეტაპს წარმოადგენს ენის ბგერითი სისტემის წინასწარი სეგმენტირება ცალკეულ ბგერით ერთეულებად, რომლებიც უნდა გამოისახოს გრაფიკული სიმბოლოების საშუალებით; ამა თუ იმ ენისათვის ანბანური დამწერლობის შექმნა გულისხმობს ამ ენის ბგერით ერთეულთა საკმაოდ სრული და ამომწურავი სისტემის წინასწარ მოცემულობას. ენის ბგერითი სისტემის ამ წინასწარ ანალიზზე არსებითად დამოკიდებული მის შესაბამისად შექმნილი დამწერლობის ხასიათი და ფუნქციური სრულყოფილების ხარისხი. რაც უფრო თანმიმდევრული, სრული და ენის ბგერითი შედგენილობისადმი ადეკვატურია ანბანის შემდგენლის მიერ ჩატარებული ამგვარი წინასწარი ფონემურ-ფონეტიკური ანალიზი, მით უფრო სრულყოფილია ენის ბგერითი შედგენილობის ამსახველი დამწერლობა, მით უფრო შეესაბამება იგი ენის გრაფიკული ფიქსირების მიზნებს.

იკვვევა, რომ ქართული ანბანის შემქმნელს ზედმიწევნითი სისრულით აქვს წარმოდგენილი თანადროული ქართული ენის ბგერითი სისტემა: იგი სრულად და ამომწურავად ითვალისწინებს ქართული ენის ბგერათა (ფონემათა) ინვენტარს, რომელთა გრაფიკული გამოხატვა აუცილებელია ქართული ენის ადეკვატური წერილობითი გადმოცემისათვის.

ქართული ენის ბგერითი ინვენტარი იმდენად სრულად და თანმიმდევრულად არის ასახული ძველ ქართულ ასომთავრულ დამწერლობაში, რომ მას ამ თვალსაზრისით (ე. ი. ნიშანთა შემადგენლობისა და მათ ფონეტიკურ მნიშვნელობათა მხრივ) შემდგომ არსებითი ცვლილებები არც კი განუცდია.

თანამედროვე ქართული დამწერლობა თავისი შინაგანი სტრუქტურული მახასიათებლების მიხედვით ასახავს ძირითადად ძველ ქართულ

წერით სისტემას (რამდენიმე ნიშნის ამოღებით: *ჟ*, *ჟ* და *ჭ*, რომელნიც გამოხატავდნენ ძველ სისტემაში ახალი სალიტერატურო ქართულისათვის არასაჭირო ბგერებს).

მაგრამ რომელი წერითი სისტემა აქვს აღებული ქართული ანბანის შემქმნელს ნიმუშად, წერელობით პროტოტიპად, რომელ დამწერლობას უფარდებს იგი ქართულ ბგერათა ინვენტარს, ქართული ენის ბგერათა სიმრავლეს, რათა მოახდინოს სისტემაში მოცემულ ბგერათა გარკვეული წესით დალაგება და გამოხატოს ისინი შესაბამისი გრაფიკული სიმბოლოებით? სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ნიმუშად აღებული რომელი დამწერლობის მიხედვით უნდა ყოფილიყო გაწყობილი ახლად შექმნილი ქართული ანბანი, რომელი წერითი სისტემა უღვეს მას საფუძვლად?

ეს არის არსებითად პრობლემა ძველი ქართული დამწერლობის წარმოშობისა, დაყვანილი სრულიად კონკრეტულ ამოცანაზე, სახელობრიმის გარკვევაზე, თუ რომელ წერილობით სისტემას ემყარება ქართული დამწერლობა როგორც ნიმუშს, როგორც პროტოტიპულ მოდელს, რომელიც განსაზღვრავს მის წყობასა და პარადიგმატიკას.

ამ თვალსაზრისით ძველი ქართული ანბანის შესაძლებელ პროტოტიპებად წარმოგვიდგება პირველ რიგში ძველი სემიტური დამწერლობა (ან მისგან წარმომდგარი რომელიმე სემიტური წერითი სისტემა) [ჯავახიშვილი 1949; შდრ. ახლა აგრეთვე *პატარიძე 1980*], ან ბერძნული ანბანური დამწერლობა (ან მისგან წარმომდგარი სხვა ტიპის ანბანური დამწერლობანი), შდრ. *Gardthausen 1876; 1879:109; ბაქრაძე 1889:82* და შმდ.; *კეკელიძე 1929* და სხვ.

ყველა შემთხვევაში (ე. ი. ქართული დამწერლობის სემიტური თუ ბერძნული წერითი სისტემისაგან წარმომავლობის დაშვებით) ერთი რამ წინასწარ ცხადია: როგორც სემიტური, ისე ბერძნულ სისტემასთან შედარებით ქართული ბგერითი სისტემა ხასიათდება ბგერათა (კერძოდ, თანხმოვან ფონემათა) უფრო დიდი რაოდენობით. მაშასადამე, ორივე ამ სისტემასთან შეფარდებისას ქართულში დარჩება ერთი ჯგუფი თანხმოვნებისა, რომლებიც ვერ პოვებენ ფონეტიკურ ეკვივალენტებს შესაძარებელ სისტემებში.

ეს ქართული თანხმოვნები ამ თვალსაზრისით „დანართ“, „დამატებით“ ბგერებად შეიძლება ჩაითვალოს შესაძარებელ სისტემებთან შეფარდებით; ეს „დამატებითი“ თანხმოვნები ქართულისათვის „სპეციფიკური“ თანხმოვნებია შესაძარებელ სისტემათა თვალსაზრისით.

ამგვარად, ქართული დამწერლობის შექმნის პროცესში ნიმუშად აღებულ სისტემებთან ქართულ ბგერათა შეფარდების დამყარებისას,

მთელი სიმრავლე ქართული ბგერითი ერთეულებისა ორ ჯგუფად უნდა გაყოფილიყო, რომელთაგან პირველი და ძირითადი ჯგუფი განისაზღვრებოდა შესადარებელი სისტემის ბგერითი ერთეულებით და ამ უკანასკნელის ანბანთივის მიხედვით გაიწყობოდა, ხოლო მეორე ჯგუფი ბგერებისა იქნებოდა ქართულისათვის შესადარებელი სისტემის თვალსაზრისით „სპეციფიკური“ და ამ აზრით იგი დამატებით ბგერათა სიმრავლეს შექმნიდა, რომელიც ანბანში „დანართ ბგერათა“ სახით დაემატებოდა გარკვეული წესის მიხედვით გაწყობილ ძირითად ბგერებს.

ამდენად, ძველი ქართული დამწერლობის წარმოშობის პრობლემა ორი ძირითადი ასპექტით ხსიათდება. ეს არის, უწინარეს ყოვლისა, გარკვევა იმ წერილობითი პროტოტიპისა, რომლის მიხედვითაც უნდა გაწყობილიყო ქართული ანბანის „ძირითადი ნაწილი“ და მეორე: გამოვლენა იმ წერითი წყაროებისა (თუ კი ასეთი არსებობს) და პრინციპებისა, რომელთა მიხედვით ანბანის „დანართი ნაწილი“ უნდა შექმნილიყო და დამატებოდა ძირითად ნაწილს ერთიანი ქართული ანბანის სისტემის საწარმოებლად.

ამდენად, ჩვენი ამოცანა—ძველი ქართული დამწერლობის წარმომავლობის გარკვევა—ამ ეტაპზე კიდევ უფრო კონკრეტულ სახეს იძენს და დაიყვანება იმის გარკვევაზე, თუ რომელი წერილობითი ნიმუშის მიხედვით იქნა გაწყობილი ქართული ანბანის ძირითადი ნაწილი, ან უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, რომელი წერითი პროტოტიპი—სემიტური თუ ბერძნული—განსაზღვრავს ქართული ანბანის ძირითადი და დამატებითი ნაწილების შინაგან სტრუქტურასა და შედგენილობას.

გასაგებია, რომ სხვადასხვა დამწერლობათა საწყის ნიმუშად, პროტოტიპად ან წერით მოდელად აღება სხვადასხვაგვარად განსაზღვრავს ახლად შექმნილი დამწერლობის „ძირითად“ და „დანართ“ ნაწილებს; სხვადასხვა წერითი პროტოტიპის მიხედვით სხვადასხვაგვარად განაწილდება ბგერითი ერთეულები და მათი გამომხატველი სიმბოლოები ანბანის „ძირითად“ და „დამატებით“ ნაწილში.

ამ თვალსაზრისით სემიტური და ბერძნული დამწერლობის შეფარდება ძველ ქართულ ანბანურ დამწერლობასთან გამორიცხავს ამ უკანასკნელის მომდინარეობას სემიტური წერითი სისტემისაგან და ავლენს მის გენეტურ კავშირს ბერძნულ დამწერლობასთან.

ქართული ანბანის წარმომავლობა სემიტურისაგან ნაკლებ სავარაუდოა უკვე იმის გამო, რომ ძველი სემიტური წერითი სისტემა (და მისგან წარმომდგარი სხვა სემიტური დამწერლობანი) ნარევი „კონსონანტურ-სილაბური“ ტიპის დამწერლობაა, მაშინ როდესაც ქართულ

დამწერლობაში მკაცრად და თანმიმდევრულადაა გატარებული წერის „ანბანური პრინციპი“, რაც პირველად დამწერლობათა ისტორიაში ბერძნულ წერით სისტემაში განხორციელდა ძველი სემიტური სისტემის სათანადო სტრუქტურული გარდაქმნების შედეგად (იხ. ზემოთ, გვ. 66 და შმდ.).

ამავე დროს, ქართული ანბანის შექმნისას წერით ნიმუშად სემიტური სისტემის აღების შემთხვევაში, ქართულ ანბანს სულ სხვა წყობა და სტრუქტურა ექნებოდა, ანბანის „ძირითადი“ და „დამატებითი“ ნაწილები სულ სხვაგვარი შედგენილობისა იქნებოდა, ვიდრე ეს ძველ ქართულ დამწერლობაშია დადასტურებული.

ქართული ანბანის შექმნისას ბერძნული (და არა სემიტური) წერითი სისტემა იქნა გამოყენებული როგორც წერითი ნიმუში, როგორც პროტოტიპი, რომლის მიხედვითაც გამოიყო ბგერითი ერთეულები ქართულში, გაიწყო ანბანი და განისაზღვრა მისი „ძირითადი“ და „დართი“ ნაწილების შედგენილობა და სტრუქტურა.

ძველი ქართული ანბანის შექმნისათვის საყრდენ ნიმუშად ბერძნული დამწერლობის მიჩნევა საესებით გასაგებს ხდის ქართული სისტემის სტრუქტურასა და პარადიგმატიკას, მისი „ძირითადი“ და „დამატებითი“ ნაწილების ხასიათსა და ბგერით შედგენილობას.

ამასთანავე საგულისხმოა, რომ ყველა ის თავისებურება ბერძნული დამწერლობისა, რითაც ეს უკანასკნელი განსხვავდება ძველი სემიტურისაგან, ყველა ის სპეციფიკური, საკუთრივ ბერძნულისათვის დამახასიათებელი სტრუქტურული ნიშანი, წარმოქმნილი ბერძნულ ანბანში მისი შექმნისას სემიტურისაგან და აგრეთვე მისი შემდგომი განვითარების პროცესში, ასახულია სრულად ქართულ ანბანში, რაც ნათლად მოწმობს ძველი ქართული დამწერლობის ბერძნული (და არა უშუალოდ სემიტური) სისტემისაგან წარმომავლობას.

ძველი ქართული დამწერლობის მთელი რიგი სტრუქტურული თავისებურებანი აიხსნება ბერძნული დამწერლობის საშუალებით; ისინი ბერძნული დამწერლობის სტრუქტურულ მახასიათებლებს იმეორებენ.

ძველი ქართული ანბანის შეპირისპირება ძველ სემიტურ სისტემასა და ბერძნულ დამწერლობასთან ავლენს ქართული სისტემის სემიტურისაგან განსხვავებულ წყობას და ქართული ბგერების ანბანთრიგში განაწილებას ფონეტიკურად მსგავსი ბერძნული ბგერების ანბანური წყობის მიხედვით (იხ. ტაბულა 22).

ქართული ენების პარაფიზმატიკა
სემიტიკურთან და ბერძნულთან შედარებით

სემიტიკური	ბერძნული	ქართული
א a 1	A a 1	ა a 1
ב b 2	B b 2	ბ b 2
ג g 3	Γ g 3	გ g 3
ד d 4	Δ d 4	დ d 4
ה h 5	E ě 5	ე e 5
ו w 6	ζ - 6	ვ v 6
ז z 7	Z z 7	ზ z 7
ח ħ 8	H ħ(ej) 8	ხ e, ej 8
ט t 9	Θ th 9	თ th 9
י j 10	I i 10	ი i 10
כ kh 20	K k 20	კ k' 20
ל l 30	Λ l 30	ლ l 30
מ m 40	M m 40	მ m 40
נ n 50	N n 50	ნ n 50
ס s 60	Ξ ks 60	ს s 60
ע e 70	O o 70	ო o 70
פ ph 80	Π p 80	პ p' 80
צ s 90	Ϛ - 90	ც e ž 90
ק q 100	P r 100	კ რ r 100
ר r 200	Σ s 200	ს ს s 200
ש š 300	T t 300	შ ტ t' 300
ת th 400	Υ u, w 400	თ უ u, w 400
	Φ ph 500	ფ u 500
	X kh 600	ქ ph 500
	Ψ ps 700	ქ კ kh 600
	Ω o 800	ღ o 700
	Ϛ - 900	ყ ყ q' 800
		ყ შ š 900

4. კსომთავრული ანბანის კარადიგმატიკა ბერძნულ და სემიტურ სისტემებთან შეფარდებით

პირველი ასო ქართული ანბანისა **Ⴀ** ა „ან“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [a] და რიცხვითი მნიშვნელობით „1“, შეეფარდება ბერძნული ანბანის პირველ გრაფიკულ სიმბოლოს **A**, ფონეტიკური მნიშვნელობით **a** და რიცხვითი მნიშვნელობით „1“. როგორც ცნობილია, **a** ხმოვნის აღმნიშვნელი ეს ანბანის საწყისი სიმბოლო ბერძნულში სემიტური **Ⲁ** 'āleph'-ისაგან მომდინარეობს, რომელიც აქ ლარინგალური ' თანხმოვნის გამომხატველია. ქართულ ანბანში ეს საწყისი სიმბოლო, ბერძნულის მსგავსად, **a** ხმოვანს გამოხატავს;

მეორე ასო ქართულ ანბანში **Ⴁ** ბ „ბან“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [b] და რიცხვითი მნიშვნელობით „2“, შეეფარდება ბერძნული ანბანის მეორე ადგილას მდგომ **B** სიმბოლოს ამავე მნიშვნელობებით;

მესამე ასო ქართულ ანბანში **Ⴂ** გ „გან“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [g] და რიცხვითი მნიშვნელობით „3“, იმეორებს სათანადო მნიშვნელობებს ბერძნული ნიშნისას;

მეოთხე ასო ქართულ ანბანში **Ⴃ** დ „ღონ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [d] და რიცხვითი მნიშვნელობით „4“, შეეფარდება ბერძნული ანბანის **Δ** ნიშანს ამავე მნიშვნელობებით;

მეხუთე ასო ქართული ანბანისა **Ⴄ** ე „ენ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [e] და რიცხვითი მნიშვნელობით „5“, შეესაბამება ბერძნული ანბანის **Ε** ἒ ψιλόν ნიშანს, რომელიც ძველი სემიტური **Ⲅ** hē სიმბოლოსაგან მომდინარეობს. ეს უკანასკნელი ძველ სემიტურ წერით სისტემაში აღნიშნავს [h] თანხმოვანს. ბერძნულში მომხდარი გარდაქმნის შედეგად სემიტური **hē** ნიშანი გამოყენებულია ხმოვნის გამოსახატავად, და სწორედ ბერძნული სისტემის შესაბამისად გვაქვს სათანადო ადგილას ქართულ ანბანში [e] ხმოვნის გამომხატველი სიმბოლო;

მეექვსე ასო ქართული ანბანისა **Ⴅ** ვ „ვინ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [v] და რიცხვითი მნიშვნელობით „6“, იმეორებს ზუსტად არქაული ბერძნული ანბანის **Ϝ** digamma ნიშნის ფონეტიკურ და რიცხვით მნიშვნელობებს.

Digamma არქაულ ბერძნულში, როგორც აღნიშნული გვქონდა, გამოხატავს /w/ სონანტის ერთ-ერთ უმარცვლო ვარიანტს, კერძოდ, კბილ-ბაგისმიერ [v] სპირანტს პოზიციებში ხმოვნებს შორის (**Ϝ**σϜς), სიტყვის თავში ხმოვნის წინ (**Ϝ**άναξ) და თანხმოვანსა და ხმოვანს შორის (**Ϝ**ϜV...), და სწორედ ასეთი პოზიციური ქცევა ახასიათებს არქაულ

ქართულში [ვ] ბგერას, რომელიც აქ /ჳ/ სონანტის ერთ-ერთ უმარცვლო პოზიციურ ვარიანტს წარმოადგენს (იხ. ზემოთ, გვ. 73 და შმდ.; 127).

ასეთი ზუსტი ფონეტიკურ-ფუნქციონალური შესაბამისობა ბერძნული *F digamma* ნიშნით და ქართული **ჴ ვ** „ვინ“ ასოთი გამოხატულ ბგერით ერთეულებს შორის ავლენს ქართული ანბანის შემდგენლის უაღრესად ფაქიზ ლინგვისტურ ალლოსა და ერუდიციას. [ს] ბგერის გამომხატველი სიმბოლო ქართულ ანბანში მოთავსდა სათანადო ადგილას არქაული ბერძნული ანბანის *F digamma* ნიშნის შესაბამისად, რომლის ფონეტიკური [ს] მნიშვნელობა ქართული [ვ] ბგერის ფონეტიკურ-ფუნქციონალურ ეკვივალენტად იქნა მიჩნეული. საგულისხმოა, რომ სემიტურ სისტემაში ამ ადგილას წყვილბავისმიერი [შ] თანხმოვნის გამომხატველი *𐤑 šāw* ნიშანი ზის. ქართული ანბანი ამ თვალსაზრისითაც ასახავს ბერძნულის (და არა სემიტური დამწერლობის) ვითარებას*;

მეშვიდე ასო ქართული ანბანისა **ზ ზ** „ზენ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [z] და რიცხვითი მნიშვნელობით „7“, შეესაბამება ბერძნულ ანბანში მე-7 ადგილზე წარმოდგენილ *Z ζῆτα* ნიშანს, ფონეტიკური მნიშვნელობით [z] (აგრეთვე [zd]) და რიცხვითი მნიშვნელობით „7“;

მერვე ასო ძველი ქართული ანბანისა **ც ც** „ჰე“, პირობითად „ე-მერვედ“ წოდებული (რიცხვითი მნიშვნელობა „8“), შეეფარდება ბერძნული ანბანის *Η ἦτα* ნიშანს, რომელიც ბერძნულში გამომხატავდა გრძელ /ē/ ხმოვანს. ეს ვოკალური ფონემა ბერძნულში გამოითქმოდა როგორც ვიწრო [ē] ხმოვანი, რომელიც [ej] ღიფთონგში გადადიოდა. ამ ფონე-

* ანბანში მე-6 ადგილას წარმოდგენილი **ჴ ვინ** ნიშნის ხმარება [ვ] ფონეტიკური მნიშვნელობით, შესაბამისად ბერძნული *F digamma* ნიშნისა (რიცხვითი მნიშვნელობა „6“), გულისხმობს ქართული ანბანის შემქმნელის მიერ არქაული ბერძნული

სისტემის ცოდნას. გვიანბერძნულში სათანადო ადგილას სისტემაში **Ϝ σίγμα** ნიშანი ზის, რომელიც დაკლია ფონეტიკური მნიშვნელობისაგან და მხოლოდ როგორც რიცხვ-ნიშანი იხმარება (იხ. ზემოთ, გვ. 74). ქართული ანბანის თავისებურებას, კერძოდ, ის წარმოადგენს, რომ ბერძნული სისტემის ყველა ეპისემონს (ანბანის სიმბოლოებს, რომელთაც მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობები აქვთ) აქ სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობებიც მიეწერება. ბერძნული **Ϝ σίγμα** ნიშნის ეკვივალენტ სიმბოლოს ქართულ სისტემაში სპეციფიკური [ვ] ფონეტიკური მნიშვნელობა მიენიჭა, შესაძლებელია, **σίγμα** ნიშნის პროტოტიპის არქაული ბერძნული *F digamma* ნიშნის მიხედვით (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ს]). არქაული ბერძნული სისტემის, ისე როგორც ბერძნული ფონეტიკური თეორიის ცოდნა ქართული ანბანის შემქმნელის მიერ სხვა მონაცემების საფუძველზედაც არის საყარაუდებელი (იხ. ქვემოთ).

მის ერთ-ერთი ძირითადი ფონეტიკური მახასიათებელი იყო მისი სიგრძესთან ერთად ვიწრო წარმოება, რაც ხელს უწყობდა მის დიფთონგიზაციას (და საბოლოოდ [i] ხმოვანში გადასვლას); სწორედ დიფთონგური [ej] მნიშვნელობით გადმოდის ეს სიმბოლო ქართულ ანბანში* და ბერძნულის შესაბამისად იკავებს აქ ანბანთრიგში მე-8 ადგილს.

მაგრამ რატომ შეიქმნა ქართულ ანბანში ცალკე ნიშანი [ej] დიფთონგის გამოსახატავად, მაშინ როდესაც დანარჩენი დიფთონგებისათვის არ გამოიყენება სპეციალური სიმბოლოები; რას უნდა გამოეწვია ბერძნული Η ჯგუფი ნიშნისაგან მომდინარე ქართული „ჰე“ სიმბოლოს შენარჩუნება სისტემაში და მისი ხმარება დიფთონგური [ej] მნიშვნელობით; ასეთი [ej] დიფთონგი ხომ $e + j$ ნიშნებითაც შეიძლებოდა გამოსახულიყო ქართულ სისტემაში, როგორც ეს დანარჩენი j -დიფთონგების შემთხვევაში გვაქვს: $a + j$, $o + j$, $u + j$?

რამდენადაც ქართული ბგერითი ერთეულების შეფარდებისას ბერძნული ანბანით წარმოდგენილ ბგერებთან ბერძნული Η ჯგუფი ნიშნით გამოხატული ბგერითი სემანტი (ვიწრო ξ თუ $e j$ დიფთონგი) შეიძლება არც ყოფილიყო გათვალისწინებული ქართულისათვის, ამ ნიშნის შესაბამისი სიმბოლო შეიძლება ამოვარდნილიყო ბერძნულის მიხედვით გაწყობილი ქართული ანბანიდან და ანბანთრიგი ამ ადგილას „შემჭიდროებულიყო“. მაგრამ ეს გამოიწვევდა ქართულ ანბანში მომდევნო ნიშნების რიცხვით მნიშვნელობათა შეცვლას და ამ მხრივ შესაბამობას ქართულ სისტემასა და ნიმუშად აღებულ ბერძნულ სისტემას შორის. ეს მიდრეკილება ახლად შექმნილ ანბანში პროტოტიპული ანბანის რიცხვით მნიშვნელობათა სისტემის შენარჩუნებისადმი ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ტენდენციაა ძველ ანბანურ დამწერლობათა შექმნის პროცესში; იგი თავს იჩენს ქართულ ანბანში ზოგ სხვა ნიშანთან დაკავშირებითაც.

ამიტომაც სწორედ, რომ ბერძნული Η ჯგუფი ნიშნის შესაბამისი „ჰე“ სიმბოლო („ე-მერვე“) შენარჩუნებულია ანბანში სათანადო ადგილას რიცხვითი მნიშვნელობით „8“ და ბერძნულის შესაბამისი ფონეტიკური მნიშვნელობით [ej]**.

*ა) შდრ. ძვ. ქართული დაწერილობანი ძმ, დღმ, მზმ და მისთ. „მერვე ე“ ნიშნის ფონეტიკური მნიშვნელობებისათვის ძველ ქართულში იხ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი 1945; ს ა რ ჯ ვ ე ლ ა ძ ე 1975:28 და შმდ.

**ა) ამ ასო-ნიშნის ქართული სახელწოდება „ჰე“ შესაბამისი ბერძნული სიმბოლოს ჯგუფი სახელისაგან უნდა მომდინარეობდეს (თავკიდური ფშვინვიერი h თანხმოვნით — *spiritus asper*), იხ. ქვემოთ.

მეორე მხრით, არც ის არის გამორიცხული, რომ ბერძნული **Η ἦτα** ნიშნისაგან მომდინარე **ⴁ ⴂ** ნიშნის ხმარებას ქართულ ანბანში გარკვეული ფონეტიკური გამართლებაც ჰქონდა. საქმე ისაა, რომ **ⴁ** ნიშნის ხმარება ძველ ქართულში, გარდა [e] დიფთონგის გამოხატვისა, ისეთი *ე-ხმოვნის* აღსანიშნავად, რომელიც საერთო-ქართველური გრძელი ***ē** ხმოვისაგან უნდა მომდინარეობდეს*, შესაძლებელია მიუთითებდეს ჯერ კიდევ ძველ ქართულში საერთო-ქართველური მოკლე ***e** და გრძელი ***ē** ხმოვნების რეფლექსთა ფონეტიკურ გარჩევას. საერთო-ქართველური გრძელი ***ē** ფონემისაგან მომდინარე ხმოვანი ბგერა შესაძლებელია უფრო ვიწრო წარმოების [e] ხმოვანი ყოფილიყო, ფონეტიკურად [e] დიფთონგში გადასვლის ტენდენციით.

სწორედ ეს ვიწრო ქართული [e] ხმოვანი გაუტოლდებოდა ბერძნული **Η ἦτα** ნიშნით გამოხატულ გრძელ (ფონეტიკურად ვიწრო წარმოების) **ē** ხმოვანს და ამ ხმოვნის გამომხატველი სიმბოლო დაიკავებდა ანბანთრიგში ბერძნული ნიშნის შესაბამის ადგილს სათანადო რიცხვითი მნიშვნელობით**.

ანბანთრიგში მეორე ადგილას წარმოდგენილი სიმბოლოს ხმარება ქართულში ხმოვნის (*resp.* დიფთონგის) და არა თანხმოვნის მნიშვნელობით ქართულ ანბანს უკავშირებს ბერძნულს, საპირისპიროდ სემიტური დამწერლობისა, სადაც შესაბამის ადგილას **ⴁ hēth** სიმბოლოა წარმოდგენილი კონსონანტური მნიშვნელობით***.

***ⴁ** შდრ. „ჰე“ ~ „ე-მერვე“ ნიშნის ხმარება სისტემატურად შტნ-, ცშნ- და მისთ. ფორმებში (ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი 1945:5), სადაც სტრუქტურული მონაცემების საფუძველზე თავდაპირველი საერთო-ქართველური გრძელი ხმოვანი უნდა ვივარაუდოთ (გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, მ ა ჰ ა ვ ა რ ი ა ნ ი 1965:240 და შმდ.).

****ⴁ** შდრ. ანალოგიური ვითარება სომხური **ⴁ** ნიშნის შემთხვევაში, რომელიც აქ გამოხატავს ინდოევროპული დიფთონგისაგან მომდინარე ვიწრო *ე* ხმოვანს, საპირისპიროდ მოკლე *ē* ხმოვნის ამსახველი **ⴁ** ნიშნისა (*Meillet* 1936: 40, 45).

*****ⴁ** ქართული ანბანის ბოლო **ⴁ** ჰ „ჰე“ სიმბოლოს ხმარება (ფონეტიკური მნიშვნელობა *h*, რიცხვითი მნიშვნელობა „9000“) რიცხვითი მნიშვნელობით „8“, რაც გვიანდელ ძეგლებშია დადასტურებული (ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი 1949:150; 201), არ უნდა ასახავდეს ქართულ ასო-რიცხვნიშანთა უძველესი სისტემისათვის დამახასიათებელ მნიშვნელობებს. „ჰე“ ნიშნის ამგვარი რიცხვითი მნიშვნელობით ხმარების ცალკეული შემთხვევების საფუძველზე ძნელია დავასკვნათ, რომ მე-8 ადგილას ქართულ ანბანში ოდესღაც *h* მნიშვნელობის გამომხატველი სიმბოლო უნდა ყოფილიყო, რომელსაც შემდეგში, ჯერ გამოურკვეველი მიზეზების გამო, გამოთქმა შეეცვალა და „ეა“ მნიშვნელობა მიენიჭა (ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი 1949: 201).

ჰ „ჰე“ ნიშნის ხმარების ამგვარი შემთხვევები (რიცხვითი მნიშვნელობით „8“), ნაცვლად კანონზომიერი **ⴂ** „ჰე“ („ე-მერვე“) ნიშნისა, უნდა აიხსნებოდეს „ჰე“ და

მეცხრე ასო ქართული ანბანისა **თ** „თან“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [th] და რიცხვითი მნიშვნელობით „9“, შესაბამება ბერძნულ სისტემაში **θ** **θη** ნიშანს, რომელიც გამოხატავს ბერძნულ ფშენივიერ [th] თანხმოვანს და იხმარება რიცხვითი მნიშვნელობით „9“. აქ ჩვენს წინაშეა სრული ფონეტიკური შესაბამისობა ქართულ ყრუ ფშენივიერ [th] ბგერასა და ბერძნულ ყრუ ფშენივიერ [th] ბგერას შორის და სავსებით ბუნებრივია, რომ ეს ქართული ბგერა სათანადო ბერძნულ ბგერას გაუტოლდა და გამოიხატა ქართულ ანბანში ბერძნული **θη** ნიშნის შესატყვისი სიმბოლოთი შესაბამის ადგილას ანბანთ-რიგში.

აღსანიშნავია, რომ ამ ადგილას სემიტურ სისტემაში (ძველ ფინიკურში, ქანაანურში, არამეულში) ზის ემფატიკური (არაფშენივიერი) [t], მაშინ როდესაც ფშენივიერი [th] წარმოდგენილია დამწერლობაში ბოლო **𐤌** სიმბოლოს სახით.

სემიტურისაგან მომდინარე ბერძნულ დამწერლობაში მოხდა სათანადო ნიშნების ფონეტიკურ მნიშვნელობათა ერთგვარი გარდაქმნა იმ მხრივ, რომ ემფატიკური [t] ბგერის გამომხატველი სემ. **𐤌** ნიშანი ბერძნულში გადმოვიდა ფშენივიერი [th] ბგერის მნიშვნელობით (ბერძნ. **θη**), ხოლო ფშენივიერი [th] ბგერის გამომხატველი სემ. **𐤍** ნიშანი ბერძნულში გადმოღებულ იქნა არაფშენივიერი [t] ბგერის მნიშვნელობით (ბერძნ. **τ**).

ასეთივე გარდაქმნა განიცადა ბერძნულში სემიტური ფშენივიერი [ph] და [kh] ბგერების გამომხატველმა **ϕ** **phē** და **χ** **khaph** ნიშნებმა, რომლებიც გადმოვიდა აქ შესაბამისი არაფშენივიერი [p] და [k] ბგერების აღმნიშვნელი **Π** **π** და **Κ** **κ** ნიშნების სახით, ხოლო საკუთრივ ბერძნულისათვის დამახასიათებელი ფშენივიერი [ph] და [kh]

„ჰე“ ნიშანთა აღრევით, რაც ამ სიმბოლოების სახელწოდებათა მსგავსებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. უფრო გვიან პერიოდში, როდესაც „ჰე“ ნიშანი („ჰ-მერვე“) ხმარებიდან გამოდის, მის ადგილს ანბანთრიგში სწორედ „ჰე“ ნიშანი იკავებს.

ამ მხრივ მეტად საინტერესოა ქართული კრიპტოგრაფიის (საიდუმლო დამწერლობის) მონაცემები (იხ. შანიძე 1921; ჯავახიშვილი 1949:131 და შმდ.). საიდუმლო ანბანის ერთ-ერთი სახეობა ანბანთრიგის შებრუნებით მიიღებოდა: ანბანის პირველი ასოს ნაცვლად იხმარება ბოლო სიმბოლო, მეორეს ნაცვლად—ბოლოდან მეორე და ა. შ.; შედეგად მიიღება ასოთა წყვილების შემდეგი რიგი (ე. წ. „ანბანის ანბანი“, XVII—XVIII სს.):

აჟ. ბბ. გვ. დგ. ეწ. ვძ. ზც. ჰჩ. თშ. იყ. კლ. ლქ. მფ. ნუ. ოტ. პს. რუ. საგულისხმოა, რომ ამ სისტემაში „ჯან“ ასო მიჩნეულია ანბანის ბოლო სიმბოლოდ (და ამიტომ იხმარება კრიპტოგრაფიაში „ან“ის ნაცვლად), ხოლო „ჰე“ ზის ანბანში მე-8 ადგილას, ე. ი. იქ, სადაც თავდაპირველად **ϕ** („ჰ-მერვე“) სიმბოლო უნდა გვექონოდა.

თანხმოვნები გადმოიცა დამატებითი, საკუთრივ ბერძნულ ნიადაგზე შექმნილი **Φ** **φ** და **X** **χ** ნიშნების საშუალებით (იხ. ზემოთ, გვ. 81).

ქართულ ანბანში ყრუ ფშვინვიერ **[ph th kh]** და გლოტალიზებულ (მკვეთრ, არაფშვინვიერ) **პ' ჯ' კ'** თანხმოვანთა გამოხატვის წესი და სათანადო **ფ თ ქ** და **პ ტ კ** ნიშნების ანბანთრიგში განლაგება მთლიანად და ცალკეულ დეტალებში მისდევს ბერძნული ანბანის წყობას და ასახავს იმ გადახრებს ფონეტიკურ მნიშვნელობებში, რომლებიც ბერძნულ ანბანში განხორციელდა სემიტურ წერით სისტემასთან შედარებით. ეს არის უტყუარი ნიშანი იმისა, რომ ქართული ანბანის სისტემა ბერძნულის მიხედვით გაიწყო, რომ ქართული ანბანი ბერძნულის წყობას ითვალისწინებს და არა სემიტურისას (შდრ. *Шанидзе 1957:34*).

კერძოდ, ბერძნული **Θ** **θ** ნიშნის შესაბამის ადგილას ქართულ ანბანში ზის, როგორც აღინიშნა, ფშვინვიერი **[th]** ბგერის გამომხატველი **თ** ნიშანი (რიცხვითი მნიშვნელობა „9“), ხოლო ბერძნული **Τ** **τ** ნიშნის ეკვივალენტად (რიცხვითი მნიშვნელობა „800“) — მკვეთრი (არაფშვინვიერი) **[t']** ბგერის გამომხატველი **ტ** სიმბოლო (რიცხვითი მნიშვნელობა „800“). ამავე დროს ბერძნულ **Κ** **κ** (რიცხვითი მნიშვნელობა „20“) და **Π** **π** (რიცხვითი მნიშვნელობა „80“) ნიშანთა შესატყვისებად ქართულ სისტემაში წარმოდგენილია მკვეთრ (არაფშვინვიერი) **[k']** და **[p']** ხშულთა გამომხატველი **კ** და **პ** სიმბოლოები (რიცხვითი მნიშვნელობები შესაბამისად „20“ და „80“), ხოლო ბერძნულ **Φ** **φ** (რიცხვითი მნიშვნელობა „500“) და **X** **χ** (რიცხვითი მნიშვნელობა „600“) ნიშანთა ეკვივალენტებად — ფშვინვიერ **[ph]** და **[kh]** თანხმოვანთა გამომხატველი **ფ** და **ქ** გრაფემები (რიცხვითი მნიშვნელობები შესაბამისად „500“ და „600“)*.

ქართული დამწერლობის სემიტური სისტემიდან მომდინარეობის შემთხვევაში, ე. ი. სემიტური წერითი ნიმუშის მიხედვით ქართული ანბანის გაწყობისას, მოსალოდნელი იქნებოდა ქართულ ხშულ თანხმო-

*) როგორც ჩანს, ბერძნული ყრუ არაფშვინვიერი **π τ κ** ხშულები გაიფიქრებულა ფონეტიკურად ქართულ მკვეთრ **პ ტ კ** თანხმოვნებთან, რომელთა ერთ-ერთი დამახასიათებელი ფონეტიკური ნიშანია მათი არაფშვინვიერი ხასიათი; ხოლო ბერძნული ყრუ ფშვინვიერი **θ ϑ χ** ხშულები გაიფიქრებულა ქართულ **ფ თ ქ** ფშვინვიერებთან. ასეთი შეფარდება დატულია ბერძნულ სიტყვათა ქართულად გადმოცემის შემთხვევაშიც: შდრ. ქართ. ეპისკოპოს(ს)ა, ეპისკოპოსი~ბერძნ. **Ἐπίσκοπος**; ეკლესია, ეკლესია[ს]ა~ბერძნ. **Ἐκκλησία** (ბოლნისის სიონის წარწერა);

პატრიკოსი~ბერძნ. **Πατριός**; სტეფანოს~ბერძნ. **Στέφανος**; ვპატრიოსი~ბერძნ. **Ἰουλιανός** („მცხეთის ჯვრის წარწერა“); თეოდორე~ბერძნ. **Θεόδωρος** (პალესტინის უდაბნოს ქართული მონასტრის წარწერა) და სხვ.

ვანთა განსხვავებული წყობა ანბანთრიგში. კერძოდ, ასეთ შემთხვევაში მოსალოდნელი იყო ქართული ფშვინვიერი ფ *ph th kh* თანხმოვნები, რომლებიც ფონეტიკურად სემიტურ *ph th kh* ხშულებს შესაბამება, მოთავსებულყო ანბანთრიგში ამ უკანასკნელთა შესაბამის ადგილებზე (რიცხვითი მნიშვნელობებით შესაბამისად „80“, „400“ და „20“), ხოლო ქართული მკვეთრი (არაფშვინვიერი) ტ *t' k'* თანხმოვნები, რომლებიც ფონეტიკურად ახლოსაა სემიტურ ემფატიკურ [t] და [q] თანხმოვნებთან და ამ მხრივ ამ უკანასკნელთ გაუტოლდებოდნენ*, უნდა მოთავსებულყვნენ სისტემაში მათ შესაბამის ადგილებზე (რიცხვითი მნიშვნელობებით შესაბამისად „9“ და „100“). ქართული მკვეთრი *z p'* თანხმოვნისათვის, რომელსაც არ გააჩნია ფონეტიკური ეკვივალენტი სემიტურში, უნდა შექმნილიყო ასეთ შემთხვევაში დამატებითი ნიშანი, რომელიც დაერთვოდა სემიტურის შესაბამის ბგერათა გამომხატველ ძირითად ნიშანთა ჯგუფს.

ამგვარად, ქართული ანბანის ს ე მ ი ტ უ რ ი სისტემისაგან წარმომავლობის შემთხვევაში ხშულ თანხმოვანთა (ფშვინვიერ და გლოტალიზებულ ხშულთა) სულ სხვა წყობა უნდა გვექონოდა, ვიდრე ეს ისტორიულად დადასტურებულ ძველ ქართულ წერით სისტემაში გვაქვს. ძველი ქართული ასომთავრული ანბანი ამ მხრივ ბ ე რ ძ ნ უ ლ ი ს (და არა ს ე მ ი ტ უ რ ი ს) წყობას ასახავს;

მეათე ასო ქართულ ანბანში *ႀ ႁ* „ინ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [i] და რიცხვითი მნიშვნელობით „10“, შესაბამება ბერძნულ *ἰ* ნიშანს ასეთივე მნიშვნელობებით.

ბერძნულში სათანადო ნიშნის *i*-ხმოვნის ფუნქციით ხმარება, განსხვავებით სემიტური *j*-მნიშვნელობისაგან, სათანადოდ აისახა ქართულ სისტემაში**;

*) შდრ. ამ მხრივ ისეთი სემიტური (არაბული) ნასესხობანი ქართულში, როგორცაა „ტ ა ბ ა კ ა“ ~ არაბ. *طبق*; „მ უ ტ რ ი ბ ი“ ~ *مطرب*; „ა შ ი კ ი“ ~ არაბ. *عاشق*; „შ უ კ ა“ ~ სირ. *šūqa* (შდრ. წ ე რ ე თ ე ლ ი კ. 1976:154) და სხვ.

***) არქაულ ბერძნულ სისტემაში *ἰ ἱ* ნიშანი [i] მნიშვნელობასთან პარალელურად დიფთონგებში *j*- მნიშვნელობასაც გამოხატავდა, რითაც ბერძნული სემიტურს უახლოვდებოდა. ეს იყო არსებითად ნიშანი, რომელიც აღნიშნავდა არქაულ ბერძნულ სისტემაში //j/ სონანტის როგორც მარცვლოვან [i], ისე უმარცვლო [j] ვაჰიანტებს. მაგრამ მოგვიანებით, *j*-დიფთონგის მონოფთონგიზაციის შედეგად, *ἰ* ნიშანი ბერძნულში კარგავს უმარცვლო *j* ბგერის გამოხატვის ფუნქციას და მხოლოდ *i* ხმოვნის გამოხატველი სიმბოლო ხდება (იხ. ზემოთ). ბერძნული სისტემის სწორედ ეს ვითარებაა ასახული ქართულ ანბანში. ბერძნული *ἰ* ნიშნის შესაბამისი „ინ“ სიმბო-

მეთერთმეტე ასო ქართულ ანბანში **კ** „კან“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [k'] და რიცხვითი მნიშვნელობით „20“, წარმოდგენილია აქ ბერძნული **Κ** *κάπια* ნიშნის ეკვივალენტად სათანადო მნიშვნელობებით (შდრ. ზემოთ).

მეთორმეტე ასო ქართულ ანბანში **ლ** „ლას“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [l] და რიცხვითი მნიშვნელობით „30“, შეესაბამება ბერძნული სისტემის **Λ** *λάμια* ნიშანს შესატყვისი მნიშვნელობებით;

მეცამეტე ასო ქართულ ანბანში **მ** „მან“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [m] და რიცხვითი მნიშვნელობით „40“, შეეფარდება ბერძნულ **Μ** *μν* ნიშანს შესაბამისი მნიშვნელობებით;

მეთოთხმეტე ასო ქართულ ანბანში **ნ** „ნარ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [n] და რიცხვითი მნიშვნელობით „50“, შეესაბამება ბერძნული ანბანის **Ν** *νν* ნიშანს ამავე მნიშვნელობებით;

მეთხუთმეტე ასო ქართულ ანბანში **ი** „იე“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [j] და რიცხვითი მნიშვნელობით „60“, ანბანთრიგში ზის ბერძნული **Ξ** *ξ* ნიშნის შესაბამის ადგილას (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ks], რიცხვითი მნიშვნელობა „60“). იგი გამოხატავს არქაული ქართული /j/ სონანტის უმარცვლო .[j] ვარიანტს; ამავე სონანტური ფონემის მარცვლოვანი [i] ვარიანტი გამოხატება სპეციალური **Გ** „ინ“ ნიშნით, რომელიც ქართულ ანბანში ბერძნული **Ι** *ἰ* ნიშნის შესაბამის ადგილასაა წარმოდგენილი (იხ. ზემოთ).

ი ა სიმბოლოს შემთხვევაში სრული შეუსაბამობა გვაქვს ქართული ნიშნის [j] ფონეტიკურ მნიშვნელობასა და სათანადო ადგილას წარმოდგენილი ბერძნული **Ξ** ნიშნის [ks] ფონეტიკურ მნიშვნელობას შორის. ქართული ბგერითი შედგენილობის თვალსაზრისით „ზედმეტი“ ბერძნული [ks] ფონეტიკური მნიშვნელობის გამოხატველი ნიშანი შენაცვლებულია ქართულ სისტემაში *j*-მნიშვნელობის გამოხატველი ნიშნით, რომელიც იმავე მეთხუთმეტე ადგილს იკავებს ანბანთრიგში და შესაბამისად „60“ რიცხვითი მნიშვნელობის გამოხატველია.

მიუხედავად ბერძნული ნიშნის ფონეტიკური მნიშვნელობის შეუსაბამობისა ქართულისათვის დამახასიათებელ ბგერებთან, მოხდა არა ნიშნის ამოგდება სისტემიდან, რაც ანბანთრიგის „შემკვიდროებას“ და მომდევნო სიმბოლოთა რიცხვითი მნიშვნელობების გადანაცვლებას გამოიწვევდა, არამედ ქართულ სისტემაში სათანადო ადგილას ნიშნის ჩა-

ლო ქართულში მხოლოდ მარცვლოვან [i] ბგერას გამოხატავს, ხოლო სონანტის უმარცვლო [j] ვარიანტისათვის აქ სპეციალური ნიშანი იქმნება, რომელსაც ბერძნულ სისტემაში არ მოეძებნება უშუალო ეკვივალენტი (იხ. ქვემოთ).

ნაცვლება სხვა, ქართულისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური მნიშვნელობით და პროტოტიპული ნიშნის შესაბამისი რიცხვითი მნიშვნელობის შენარჩუნებით.

ამ ნიშნის მაგალითზედაც ნათლად ვლინდება ქართული ანბანის ბერძნული და არა სემიტური საწყისები. ქართული ანბანის სემიტური სისტემიდან მომდინარეობის შემთხვევაში ამ ადგილას მოსალოდნელი იქნებოდა ანბანთრიგში სისინა [s] ბგერის გამომხატველი ს „სან“ ნიშანი, რამდენადაც სათანადო ადგილას სემიტურ სისტემაში ზის სისინა [s] სპირანტის აღმნიშვნელი Δ *sāmekh* სიმბოლო რიცხვითი მნიშვნელობით „60“. არქაულ ბერძნულ სისტემაში მომხდარი სემიტური [s] მნიშვნელობის [ks] მნიშვნელობად შეცვლისაგან განსხვავებით (იხ. ზემოთ, გვ. 79), გაუგებარი იქნებოდა, თუ რატომ უნდა მომხდარიყო ქართულ ანბანში ამ ნიშანთან სემიტური [s] მნიშვნელობის შენაცვლება [j] მნიშვნელობით.

მეორე მხრით, ქართული სისტემის ბერძნულიდან წარმომავლობა გასაგებს ხდის, თუ რატომ აღმოჩნდა სათანადო ადგილას ანბანთრიგში Δ სიმბოლო: ბერძნულ სისტემაში j ბგერის გამომხატველი სპეციალური ნიშნის არარსებობა კომპენსირებულია ქართულში სათანადო ნიშნის შექმნით, რომელიც იკავებს ანბანთრიგში ერთ-ერთ იმ ადგილს, სადაც ბერძნულში ქართულისათვის შეუფერებელი ფონეტიკური მნიშვნელობები გამოიხატება, ამ შემთხვევაში Ξ [ks] სიმბოლოს ადგილს, რიცხვითი მნიშვნელობით „60“.

პროტოტიპული სისტემის ფონეტიკურ მნიშვნელობათა ამგვარი სუბსტიტუცია ანბანის მსესხებელი ენისათვის დამახასიათებელი მნიშვნელობებით ერთ-ერთი ხერხია ახლად შექმნილ სისტემაში ნიმუშად აღებული დამწერლობის წყობისა და პარადიგმატიკის (შესაბამისად რიცხვნიშანთა სისტემის) შენარჩუნებისა. ამ პროცედურის ნათელი მაგალითებია ის შენაცვლებები, რომლებიც ბერძნულიდან წარმომდგარ კოპტურ და განსაკუთრებით გოთურ სისტემებში განხორციელდა (იხ. ზემოთ გვ. 97 და შმდ.).

მეთექვსმეტე ასო ქართულ ანბანში Ω *o* „ონ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [o] და რიცხვითი მნიშვნელობით „70“, შეესაბამება ბერძნული ანბანის $\omicron$ $\mu\alpha\rho\acute{o}\nu$ ნიშანს სათანადო მნიშვნელობებით. სემიტური ფარინგალური თანხმოვნის აღმნიშვნელი $\aleph$ *‘ajin* სიმბოლო, რომელიც ბერძნულ სისტემაში გამოყენებულია *o*-თანხმოვნის გამოსახატა-

ვად, ადეკვატურად აისახება ქართულ ანბანში *o*-ხმოვნის აღსანიშნავად*;

მეზიდმეტე ასო ქართულ ანბანში *ს კ* „პარ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [p'] და რიცხვითი მნიშვნელობით „80“, შესებაბაბება ბერძნულ *Π π* ნიშანს სათანადო მნიშვნელობებით (იხ. ზემოთ, გვ. 139 და შმდ.);

მეთვრამეტე ასო ქართული ანბანისა *ყ ჟ* „ჟან“ ფონეტიკური მნიშვნელობით [z] და რიცხვითი მნიშვნელობით „90“, იკავებს სისტემაში ბერძნული *Ϛ ϛ* ნიშნის შესებაბამის ადგილს (რიცხვითი მნიშვნელობა „90“).

/ჟ/ ბგერა ქართული ანბანის ბერძნულისადმი შესებაბამის ნაწილში ერთის შეხედვით მოულოდნელიცაა, რამდენადაც ბერძნულისათვის უცხოა [z] ტიპის შიშინა სპირანტი. მაგრამ ქართულისათვის დამახასიათებელი ეს სპეციფიკური ბგერითი მნიშვნელობა დაუკავშირდა ქართულ ანბანში ბერძნული *Ϛ ϛ* ნიშნის შესებაბამის სიმბოლოს, რამდენადაც *Ϛ ϛ* შედარებით მოგვიანო ბერძნულ სისტემაში მოკლებული იყო კონკრეტულ ფონეტიკურ მნიშვნელობას და მხოლოდ „90“ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველად იხმარებოდა (იხ. ზემოთ, გვ. 77). ამ შემთხვევაშიც სისტემა გაუბრბის კონკრეტული ნიშნის ანბანთრიგი-

*ა, ე, ო, ი ხმოვანთა გამომხატველი გრაფიკული სიმბოლოები ქართულ წერით სისტემაში, რომლებიც ანბანთრიგში ბერძნულის შესებაბამის ადგილებს იკავებენ, ნათელი დადასტურებაა ძველი ქართული ანბანის ბერძნული წარმომავლობისა. სწორედ ბერძნულ სისტემაში შეიქმნა პირველად სათანადო ნიშნები ენის ხმოვან ფონებათა გამოსახატავად, რამაც ძველი სემიტური დამწერლობისაგან მომდინარე ბერძნული დამწერლობა თანმიმდევრულად ანბანურ წერით სისტემად აქცია (იხ. ზემოთ, გვ. 70 და შმდ.). ძველი ქართული დამწერლობის უ შ უ ა ლ ო დ სემიტური სისტემიდან გამოყვანის შემთხვევაში უნდა დაგვეშვა, რომ ანბანის ხმოვან ბგერათა გამომხატველი ნიშნები უფრო აღრეულ პერიოდში, სემიტურის მსგავსად, თანხმოვნებს აღნიშნავდნენ და მხოლოდ შემდგომ დაიწყო მათი გამოყენება „ბერძნულის მიმბაძველობით“ საკუთრივ ხმოვან ბგერათა გამომხატველ სიმბოლოებად (ჯ ა ე ა ხ ი შ ე ი ლ ი 1949:219 და შმდ.). მაგრამ ძველი წარმოსადგენია, თუ რა უნდა ყოფილიყო ასეთ შემთხვევაში ის თანხმოვნები, რომლებიც არქაულ ქართულში ამ ნიშნებით აღინიშნებოდა, დამატებით იმ თანხმოვნებისა, რომლებიც სათანადოდ გამოიხატა ძველი ქართული ანბანის კონსონანტურის სიმბოლოებით.

ქართული ენის ლინგვისტური ანალიზი გვაგვარაუდებინებს უკვე არქაულ ო პ ე ო დ ის ქართულისათვის ძირითადად იმ თანხმოვან ფონემებს, რომლებიც ძველი ქართული ენის ისტორიულ პერიოდშია დადასტურებული. არქაული ქართულის ბგერათ-სისტემაში ამგვარ დამატებით თანხმოვნებს ადგილი ვერ ეძებნებათ (შდრ. ზემოთ, გვ. 126).

დან ამოღებას, რათა არ დაირღვეს მომდევნო ნიშნების პროტოტიპული სისტემისადმი შესაბამისი რიცხვითი მნიშვნელობები*.

უნდა აღინიშნოს, რომ ბერძნულ ანბანში ამოგდებული სემიტური **צ** *šādē* ნიშანი ვერ პოვებს ასახვას სათანადო ადგილას ქართულ სისტემაში, რაც ქართულის ისევე ბერძნული (და არა სემიტური) სისტემისაგან წარმომავლობის სასარგებლოდ მეტყველებს.

საქმე ისაა, რომ სემიტურ სისტემაში **ק** *qōp̄h* ნიშნის წინ ზის **צ** *šādē* ნიშანი, რომელიც არქაულ ბერძნულ სისტემაში [s] სპირანტის გამოსახატავად იხმარებოდა, მაგრამ მოგვიანებით მთლიანად ამოვარდა ანბანთრიგიდან. რამდენადაც [s] სპირანტის გამოხატვა სემიტური **ש**

šin'-იდან მომდინარე **Σ** *σῑμα* ნიშანს დაეკისრა, ბერძნული ანბანთრიგი ერთგვარად „შემჭიდროვდა“ სისტემიდან სემიტური **צ** *šādē* სიმბოლოს ამოღების შედეგად. ეს არის ერთადერთი შემთხვევა ბერძნულ სისტემაში გარკვეული ნიშნის სათანადო ადგილიდან ამოღებისა (და არა მისი ანბანთრიგში შენარჩუნებისა ფონეტიკური მნიშვნელობის შენაცვლებით ან მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველად კონკრეტული ფონეტიკური მნიშვნელობის გარეშე); ამის გამო ბერძნულ სისტემაში „**90**“ რიცხვით მნიშვნელობას უკვე **Ϟ** *αράρα* გამოხატავს (და არა **צ** *šādē*, როგორც სემიტურში), ხოლო მნიშვნელობა „**100**“ გამოიხატება ანბანთრიგში მომდევნო **Ρ** *ρῶ* ნიშნით (მაშინ როდესაც სემიტურში მნიშვნელობა „**90**“ გამოიხატება **צ** *šādē* ნიშნით, ხოლო „**100**“ მის მომდევნო **ק** *qōp̄h* ნიშნით (იხ. ზემოთ, გვ. 91).

თუ ჩვენ ქართულ ანბანს სემიტურისაგან გამოვიყვანდით და ქართული /ჟ/ ბგერის აღმნიშვნელ სიმბოლოს სემიტურ *šādē'*-ს დაუქავშირებდით რიცხვითი მნიშვნელობით „**90**“ (ჯავახიშვილი 1949:224—225), გაუგებარი იქნებოდა, თუ რატომ არ აისახა ქართულ დამწერლობაში *šādē*-ს მომდევნო სემიტური *qōp̄h* ნიშანი რიცხვითი მნიშვნე-

*) საგულისხმოა, რომ ბერძნული დამწერლობისაგან წარმომდგარ გოთურ ანბანში შესაბამის ადგილას ანბანთრიგში ზის **Ϟ** *αράρα*-საგან მომდინარე გრაფიკული სიმბოლო კონკრეტული ფონეტიკური მნიშვნელობის გარეშე, მაგრამ რიცხვითი მნიშვნელობით „**90**“. არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ქართულ ანბანში ჩვენ ანალოგიური ვითარება ვივარაუდოთ „**90**“ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი ბერძნული *αράρα*-საგან მომდინარე გრაფიკული სიმბოლოს შემთხვევაში. შესაძლებელია, ქართულ ანბანში თავდაპირველად მხოლოდ კონკრეტული რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველ ამ ნიშანს მოგვიანებით დაუქავშირდა [z] ფონეტიკური მნიშვნელობა, ქართულში /ჟ/ ფონემის გაჩენის შემდგომ.

ლობით „100“ ([ჟ] ბგერის გამომხატველი ნიშნის მომდევნოდ მეცხრა-მეტე ადგილას ქართულ ანბანში, ისევე როგორც ბერძნულში, წარმოდგენილია [r] ბგერის აღმნიშვნელი ნიშანი Ⴀ Ⴁ „რავ“ რიცხვითი მნიშვნელობით „100“, ბერძნ. Ρ ρ).

თუ სემიტური **צ** *šādē* -საგან მომდინარე ნიშნის ამოღება ბერძნულ ანბანში გასაგებია ფონეტიკურ საფუძველზე როგორც ბერძნულისათვის ფონეტიკურად არაადეკვატური ნიშნისა (შდრ. ზემოთ, გვ. 78 და შმდ.), ქართულის თვალსაზრისით: სემიტური **ק** *qōp̄h* ნიშნის ამოგდება ქართული წერითი სისტემიდან გაუმართლებელი იქნებოდა, რამდენადაც სემიტური *qōp̄h* ნიშნით აღნიშნული ემფატიკური ველარი თანხმოვანი ახლოსაა ფონეტიკურად ქართულში გამოსახატავ რიგ ბგერებთან (როგორცაა, მაგალითად, მკვეთრი *k' k* და *q' q* ბგერები, შდრ. ქვემოთ).

ეგვეე შეიძლება ითქვას სემიტური **צ** *šādē* ნიშნის მიერ გამოხატული ფონეტიკური მნიშვნელობის შესახებაც, რასაც შესაძლებელია ქართულში დასტებნოდა ფონეტიკური ეკვივალენტი. მაგრამ ეს ნიშანი სწორედ იმიტომ ვერ აისახა ამ ადგილას ქართულ ანბანში, რომ იგი არ იყო წარმოდგენილი ქართული ანბანის პროტოტიპულ ბერძნულ სისტემაში. ამისაგან განსხვავებით, ბერძნული **Ϛ** *χάραξ*, რომელიც სემიტურ **ק** *qōp̄h* სიმბოლოს აგრძელებს, ფონეტიკური მნიშვნელობის სათანადო შენაცვლებით, გადმოტანილ იქნა ქართულ სისტემაში ბერძნულის შესაბამის ადგილას რიცხვითი მნიშვნელობით „90“:

მეოცე ასო ქართული ანბანისა ს „სან“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [s] და რიცხვითი მნიშვნელობით „200“, შესაბამემა ამავე მნიშვნელობების მქონე ბერძნულ **Σ** *σῆμα* ნიშანს, რომელიც ბერძნულ ანბანთრიგში სწორედ მეოცე ადგილას არის წარმოდგენილი.

ყრუ სისინა /s/ ფონემის გამომხატველი ბერძნული **Σ** *σῆμα* მომდინარეობს სემიტური **ש** *šin* ნიშნისაგან, რომელიც აქ შიშინა /š/ ფონემის გამომხატველია. ბერძნულისათვის უცხო შიშინა [š] სპირანტის ნაცვლად **Σ** *σῆμα* ნიშანი ბერძნულში სისინა [s] სპირანტის გამოსახატავად იქნა გამოყენებული (იხ. ზემოთ, გვ. 79). სწორედ ამ ფონეტიკური მნიშვნელობით, ე. ი. სისინა [s] სპირანტის აღსანიშნავად, იხმარება ქართულ ანბანში შესაბამის ადგილას წარმოდგენილი გრაფიკული სიმბოლო.

ქართული დამწერლობის სემიტურისაგან მომდინარეობის დაშვებით გაუგებარი იქნებოდა, თუ რატომ გამოიხატა სემიტური **ש** *šin* ის

შესაბამისი ნიშნით ქართულში სისინა [s] და არა შიშინა [š] სპირანტი, რომელიც შედის ქართული ენის ბგერით შემადგენლობაში და რომელიც, ამდენად, უნდა გამოსახულიყო სათანადო ადგილას გრაფიკული სიმბოლოს საშუალებით.

ქართული ანბანის ბერძნული პროტოტიპისაგან მომდინარეობა მთლიანად ხსნის ამ შეუსაბამობას სემიტურ სისტემასთან შეფარდებით: ქართული ანბანი ასახავს უშუალოდ ბერძნულ სისტემაში სემიტურთან შედარებით მომხდარ სტრუქტურულ-ფონეტიკურ ცვლილებებს;

ოცდამეერთე ასო ქართული ანბანისა **Ⴒ** „ტარ“, ფონეტიკური მნიშვნელობით [tʰ] და რიცხვითი მნიშვნელობით „800“, შესაბამება ბერძნული სისტემის **Τ** τασ ნიშანს, რომელიც ყრუ არაფშინვიერ [t] ხშულს გამოხატავს (რიცხვითი მნიშვნელობა „800“). ეს ნიშანიც, ისევე როგორც ყრუ ხშულ თანხმოვანთა გამომხატველი დანარჩენი ნიშნები ქართულ ანბანში, მთლიანად ბერძნულ სისტემას მისდევს, საპირისპიროდ სემიტური სისტემისა (იხ. ზემოთ, გვ. 139 და შმდ.);

ოცდამეორე ასო ქართული ანბანისა **Ⴓ** „ტიე“ წარმოგვიდგენს ქართულ წერით სისტემაში გრაფემას, რომლის ფონეტიკური და რიცხვითი მნიშვნელობა „400“ მთლიანად პროტოტიპული ბერძნული **Ϝ** ψιღჷ ნიშნით განისაზღვრება.

ბერძნული სისტემა განსაზღვრავს .როგორც ამ ნიშნის ადგილს ანბანთრიგში, ასევე მის ფონეტიკურ მნიშვნელობასა და ფუნქციურ დანიშნულებას ქართულ წერით სისტემაში. შესაბამისი ბერძნული ნიშნის ფონეტიკური მნიშვნელობა [u] გადმოდის სათანადო ქართულ ნიშანზე [wi] მარცვლის სახით. ცნობილია, რომ პალატალური [u] და [wi] სეგმენტები ერთმანეთის ფონეტიკური ვარიანტებია, რომლებიც სხვადასხვა ენებში მონაცვლეობენ და ერთმანეთში გადადიან*. ბუნებრივია ამიტომ პალატალური [u] ხმოვნის გამომხატველი ბერძნული გრაფემა გადმოსულიყო სათანადო ადგილას ქართულ სისტემაში [wi] ფონეტიკური მნიშვნელობით (და არა უშუალოდ პალატალური [u] ხმოვნის მნიშვნელობით**, რომელიც არ არის დამახასიათებელი ქართული

*ა) შდრ. ამ მხრივ სვანური ენის მონაცემები, სადაც პალატალური [u] და [wi] სეგმენტები მონაცვლეობენ. ამასთან ქართული [ვი] სეგმენტი ხშირად გადმოიცემა სვანურში [უ] ხმოვნით. საინტერესოა ამ მხრივ აგრეთვე მანიჭეურ დამწერლობაში თურქული პალატალური [u] ხმოვნის გადმოცემა **w+j** ნიშნების საშუალებით (შდრ. *Jensen* 1969: 398).

**ა) შდრ. ისეთი დაწერილობანი, როგორც თ ვ ს ის [თჱისი], თ ვ ნ ი ე რ [თჱინიერ] და მისთ.

ვოკალიზმისათვის). ამასთანავე არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, ეს ნიშანი გამოყენებული ფოფილიყო ზოგ შემთხვევაში, კერძოდ ბერძნულიდან შემოსულ სიტყვებში, საკუთრივ ბერძნული სიტყვის [μ] ხმოვნის გამოსახატავად: შდრ. ან მხრივ ჯჰატოსსა სიტყვის დაწერილობა „მცხეთის ჯვრის წარწერაში“ (ბერძნ. Ἡ Παναίος „მთავარი, მმართველი“) — ზიშანი ზის ბერძნული Ἡ ψιλὸν ნიშნის ფონეტიკურ ეკვივალენტად (შდრ. შანიძე 1973:18).

ბერძნული Ἰ ნიშნის სხვა ფონეტიკური მნიშვნელობა არის უმარცვლო [ა], რაც თავს იჩენს აჰ და ეჰ დიფთონგებში (იხ. ზემოთ, გვ. 73*). სწორედ ამავე მნიშვნელობით, უმარცვლო [ა] ელემენტის გამოსახატავად, გამოიყენება სათანადო ქართული ყ ჯ სიმბოლო არქაულ ქართულ დამწერლობაში: შდრ. ისეთი დაწერილობა, როგორცაა თავყანისხცეს, თავყანის-მცემელნი (ბოლნისის სიონის წარწერა), ხშორავს, შეწევნითა („უქანგორის წარწერა“) და მისთ.*

აღსანიშნავია, რომ Ἰ ნიშანი ბერძნულში წარმოადგენს დანართს სემიტურ სისტემასთან შედარებით, რიგით პირველ ნიშანს არქაულ ბერძნულ სისტემაში, დამატებულს ოცდაორნიშნიან ძველ სემიტურ სისტემაზე ბერძნული [μ] და [ა] ბგერების გამოსახატავად (იხ. ზემოთ, გვ. 83). ქართული ანბანი ყ ჯ „ჟიე“ ნიშნის სახით ზუსტად და ყველა დეტალში იმეორებს ამ სპეციფიკურად ბერძნული დანართი სიმბოლოს თავისებურებებს, რაც მოწმობს ქართული სისტემის უშუალო კავშირს ბერძნულ და არა სემიტურ სისტემასთან, სადაც ეს ნიშანი (და მომდევნო სიმბოლოები) საერთოდ არ არსებობდა.

ეგვემ ყ ჯ ნიშანი Ⴑ Ⴑ ნიშანთან გრაფიკულ კომბინაციაში გამოყენებულია ქართულ წერით სისტემაში [μ] ბგერის გამოსახატავად**.

[μ] ბგერის გამოხატვა ქართულ დამწერლობაში Ⴑ Ⴑ ნიშანთკომბინაციით მთლიანად ბერძნული წერითი სისტემით არის ნაკარნახევი და ბერძნულ ორთოგრაფიულ წესს ასახავს (შდრ. ამ თვალსაზრისით [μ] ხმოვნის გამოხატვის ანალოგიური გრაფიკული წესი სომხურ და სლავურ ანბანებში).

*ა უმარცვლო [ა] ელემენტის გამოხატვა კ ასოთი საკმაოდ ხშირი მოვლენაა ძველ ქართულ ტექსტებში (Deeters 1926:62; ს ა რ ჯ ე ე ლ ა ძ ე 1975:47).

**ა ნიშანთა ეგვემ Ⴑ Ⴑ კომბინაცია, ანუ დიგრაფი, გადმოგვეცემს უმარცვლო [ა] ბგერას, რომელიც მარცვლოვან [μ] ბგერასთან ერთად არქაულ ქართულში ერთი და იმავე სონანტური /ა/ ფონემის ორ სხვადასხვა პოზიციურ ვარიანტს წარმოადგენს: შდრ. ვ-ს უ, ჰ-ს უ, მაგრამ ს უ-ა [ს ჟ-ა]; ე-თ ქ უ, ს-თ ქ უ, მაგრამ თ ქ უ-ა [თქ ჟ-ა] ს უ მ ა [ს ჟ მ ა], თ ქ უ მ ა [თქ ჟ მ ა] და მისთ. (გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, მ ა ჯ ა ვ ა რ ი ა ნ ი 1965:46 და შმდ.). მარცვლოვანი [μ] და უმარცვლო [ა] ბგერათა ვარიანტული ხასიათი

OY ნიშნთა კომბინაცია, რომელიც არქაულ ბერძულში [ow] დიფთონგს გადმოგვცემდა, ჯერ კიდევ ადრეულ ეპოქაში გრძელი [ū] ხმოვნის გამომხატველი ხდება, რამდენადაც [ow] დიფთონგი ამ დროისათვის აქ მონოფთონგიზაციის შედეგად [ū] ხმოვანში გადადის (განსხვავებით AY და EY დიფთონგებისაგან, რომლებიც არ განიცდიან მონოფთონგიზაციას).

Y ნიშნით გამომხატული პირვანდელი [u] ხმოვნის (უფრო ზუსტად სონანტის მარცვლოვანი [u] ვარიანტის) ზოგ დიალექტში პალატალურ [ū] ბგერად გარდაქმნის შემდეგ OY ნიშანთკომბინაცია ერთადერთ გრაფიკულ საშუალებად რჩება არაპალატალური: [ū] ხმოვნის გამომხატვისა (იხ. ზემოთ, გვ. 73*). ბერძული დამწერლობის სწორედ ეს გრაფიკული თავისებურება უდევს საფუძვლად ძველ ქართულ წერით სისტემაში (და სხვა ბერძულ სისტემაზე დამყარებულ დამწერლობებში) [u] ბგერის გრაფიკულ გამომხატვას Q4 ოვ ნიშანთა კომბინაციით; ოცდამესამე Φ ფ „ფარ“ და ოცდამეოთხე + ქ „ქან“ გრაფემები ძველი ქართული ანბანისა, ფონეტიკური მნიშვნელობებით შესაბამისად [ph] და [kh] და რიცხვითი მნიშვნელობებით „500“ და „600“, ზუსტად შეესაბამება ფონეტიკურ-რიცხობრივად და ადგილით ანბანთრიგში სათანადო ბერძულ გრაფიკულ Φ φI და X χI სიმბოლოებს, რომელთაც ძველ სემიტურ სისტემაში არ მოეძებნებათ გრაფიკული პროტოტიპები და საკუთრივ ბერძულში შექმნილ დანართ ასოებს წარმოადგენენ (იხ. ზემოთ, გვ. 80 და შმდ.).

X χI ასო-ნიშნის მომდევნოდ ბერძულ ანბანში წარმოდგენილია მთელი სისტემის დამასრულებელი სამი გრაფიკული სიმბოლო: Ψ πII, Ω ω III და Ϝ ϜII, რომელთაგან პირველი ორი გამომხატავს ფონეტიკურ მნიშვნელობებს, შესაბამისად [ps] და [θ], ხოლო მესამე, ანბანის უკანასკნელი სიმბოლო, მხოლოდ რიცხვ-ნიშანია, „900“ მნიშვნელობის გამომხატველი (იხ. ზემოთ, გვ. 90*).

ქართული წერითი სისტემა სპეციფიკური ბერძული ბგერების გამომხატველ სიმბოლოებს, აგრეთვე ბერძულში მხოლოდ რიცხვ-ნიშნებად გამოყენებულ სიმბოლოებს რეგულარულად საკუთრივ ქართულ

აისახება ქართულ დამწერლობაში მათ გამოსახტავად საერთო ნიშნის (*resp.* ნიშანთა კომბინაციის) ხმარებაში, რაც ფონემური დაწერილობის დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს, და თუმცა ძველი ქართული დამწერლობა არ არის თანმიმდევრულად ფონემური (შდრ. სისტემაში განსხვავებული ნიშნების არსებობა /i/ სონანტის მარცვლოვანი [i] და უმარცვლო [j] ვარიანტების გამოსახტავად, აგრეთვე ცალკე ნიშანი [v] ბგერისათვის), მაგრამ [u] და [w] ვარიანტების გამომხატვის შემთხვევაში საერთო სიმბოლოს საშუალებით იგი ფონემურ პრინციპს მისდევს.

ბევრით მნიშვნელობებს უფარდებს (შდრ. შანიძე 1973:19): შდრ. ზემოთ **ჩ** „ვინ“, **ა**, „ე“ და **ყ** „უან“ ასო-ნიშნებთან დაკავშირებული მნიშვნელობები. ამიტომ სავარაუდებელია, რომ ბერძნული დამწერლობის ეს ბოლო სამი სიმბოლოც ქართულ სისტემაში განხორციელებული საერთო პრინციპისდა შესაბამისად, სათანადოდ ასახულიყო ქართულ ანბანში. ბერძნული სისტემის ამ სამი უკანასკნელი სიმბოლოს შესაბამისი ერთეულებია ქართულ ანბანში **ი** ღ „ღან“, **ყ** ყ „ყარ“ და **ჟ** შ „შინ“ გრაფემები ქართულისათვის სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობებით: [ɣ], [qʰ] და [ʃ], რომლებიც არ არის დამახასიათებელი ბერძნულისათვის (შდრ. ანალოგიური ვითარება ბოლო ასო-ნიშნების მიმართ გოთურ ანბანში, იხ. ზემოთ, გვ. 101).

5. კველი ქართული ასომთავრული ანბანის რიცხვ-ნიშანთა სისტემა

ქართული ანბანის ზემოთ განხილული ოცდაშვიდი გრაფიკული სიმბოლო, გამომხატველი განსაზღვრული ფონეტიკური მნიშვნელობებისა, გაიწყობა სისტემაში, როგორც დავინახეთ, ბერძნული პროტოტიპის მიხედვით; ქართული ანბანის პარადიგმატიკა ამ ნაწილში მთლიანად ბერძნულ სისტემას მისდევს და არსებითად ბერძნულისათვის დამახასიათებელ ფონეტიკურ და სტრუქტურულ თავისებურებებს ასახავს.

ამის შესაბამისად, ბერძნული ანბანის რიცხვ-ნიშანთა სისტემა მთლიანად „გადაისახა“ ქართულ წერით სისტემაზე; რიცხვით მნიშვნელობათა აღნიშვნის სისტემა ქართულში მთლიანად ბერძნულს მისდევს*.

ბერძნული სისტემის $9 \times 3 = 27$ ასო-ნიშნის საშუალებით გამოიხატებოდა თანმიმდევრულად „ერთეულები“, „ათეულები“ და „ასეულები“. მსგავსად ამისა, პირველი $9 \times 3 = 27$ ასო-ნიშანი ქართული ანბანისა, რომლებიც სათანადო ბერძნულ სიმბოლოებს შეესაბამება, გამოხატავენ თანმიმდევრულად „ერთეულებს“, „ათეულებს“ და „ასეულებს“:

*) საინტერესოა, რომ ქართულის „ოცობითი“ თვლის სისტემა წერილობით „ათობით“ სისტემით გამოიხატება. რიცხვ-ნიშანთა „ათობითი“ სისტემა ქართულში არსებითად არ შეესაბამება ენაში გამოხატულ თვლის „ოცობით“ სისტემას, რაც რიცხვ-ნიშანთა სისტემის უცხოურ (ამ შემთხვევაში, ბერძნულ) წარმომავლობას მოწმობს (შდრ. შანიძე 1957). თვლის სისტემა ენაში (*Zahlsprache*), რაც ენის არქაულ სტრუქტურ-

ბერძნული ქართული ერთეულები			ბერძნული ქართული ათეულები			ბერძნული ქართული ასეულები		
A a	1	Ⴀ Ⴁ	I i	10	Ⴀ Ⴂ	P r	100	Ⴀ Ⴃ
B b	2	Ⴂ Ⴄ	K k	20	Ⴂ Ⴄ	Σ s	200	Ⴂ Ⴄ
Γ g	3	Ⴅ Ⴆ	Λ l	30	Ⴅ Ⴆ	T t	300	Ⴅ Ⴆ
Δ d	4	Ⴇ Ⴈ	M m	40	Ⴇ Ⴈ	Υ ü, ω	400	Ⴇ Ⴈ (wi, w)
E e	5	Ⴉ Ⴊ	N n	50	Ⴉ Ⴊ	Φ ph	500	Ⴉ Ⴊ
Є (v)	6	Ⴋ Ⴌ	Ξ ks	60	Ⴋ Ⴌ	X kh	600	Ⴋ Ⴌ
Z z	7	Ⴍ Ⴎ	O o	70	Ⴍ Ⴎ	Ψ ps	700	Ⴍ Ⴎ
H ħ(ej)	8	Ⴏ Ⴐ (ei)	Π p	80	Ⴏ Ⴐ	Ω ო	800	Ⴏ Ⴐ
Θ th	9	Ⴑ Ⴒ	Ϟ—	90	Ⴑ Ⴒ	ϟ—	900	Ⴑ Ⴒ

**6. ქართული ანბანის „დანართი“ ნაწილი
ბერძნული სისტემის თვალსაზრისით**

უიშინა [ჰ] სპირანტის გამომხატველ ოცდამეშვიდე მ შ „შინ“ ასო-ნიშნით მთავრდება ქართულ ანბანთრიგში ის ნაწილი, რომელიც გაიწყო და დალაგდა ნიმუშად აღებული ბერძნული წერითი სისტემის მიხედვით. ამ ნაწილში, მაშასადამე, მოთავსდა გარკვეული თანმიმდევრობით ის ქართული ბგერითი ერთეულები, რომელთაც ბერძნულ სისტემაში ფონეტიკური შესატყვისები დაეძებნათ, და აგრეთვე რამდენიმე სპეციფიკური ქართული, ბერძნულისაგან განსხვავებული ბგერა, რომლებიც იკავებენ ანბანთრიგში სპეციფიკური ბერძნული ბგერების (ან მხოლოდ რიცხვით მნიშვნელობათა გამომხატველი ნიშნების) ადგილებს.

რამდენადაც ქართული ბგერითი სისტემა ბგერითი ერთეულების უფრო დიდი რაოდენობით ხასიათდება, ვიდრე ბერძნული, ბერძნულთან ბგერათშესაბამისობის დამყარებისა და ქართულ ბგერათა ნაწილის ბერძნული ანბანთრიგის მიხედვით გაწყობის შემდეგ ქართულში უნდა

რულ სპეციფიკას ასახავს, ხშირად არ შეესაბამება იმავე ენაში წარმოდგენილ რიცხვ-ნიშანთა სისტემას (*Zahlschrift*), რომელიც შედარებით გვიანდელ კულტურულ შენაძენს წარმოადგენს, შესაძლებელია, უცხოური წყაროდან მომდინარეს (შდრ. *Meninger* 1957:64).

დარჩენილიყო მთელი რიგი ბგერითი ერთეულები, რომელთაც ბერძნულში ვერ მოეძებნებოდათ სათანადო ფონეტიკური ეკვივალენტები*.

ასეთი ქართული ბგერები სპეციფიკურ ჯგუფს ქმნიან, რომელიც ერთგვარი „დანართის“ სახით ემატება პროტოტიპული სისტემისადმი შესაბამის ძირითად ნაწილს.

ძველი ქართული ანბანის ეს ძირითადი, ბერძნულისადმი შესაბამისი ნაწილი განისაზღვრება ანბანთრიგით $\text{C a „ანიდან“} \sim \text{ჟ შ „შინ“ ნიშნამდე}$, ხოლო ამ უკანასკნელის მომდევნო, ოცდამეორე h ჩ „ჩინ“ ნიშნით მოყოლებული (ფონეტიკური მნიშვნელობა [č], რიცხვითი მნიშვნელობა „1.000“) ქართულ ანბანში წარმოდგენილია „საკუთრივ“ ქართული, ბერძნულისაგან განსხვავებული დამატებითი ბგერები და მათი გამომხატველი გრაფემები.

რამდენადაც ქართული ხასიათდება ენობრივ ბგერათა (ფონემათა) უფრო დიდი რაოდენობით, ვიდრე ბერძნული, გრაფიკულ სიმბოლოთა რიცხვი ქართულ წერით სისტემაში უნდა აღემატებოდეს $9 \times 3 = 27$ -ს. ეს კი საშუალებას იძლევა რიცხვ-ნიშანთა უფრო სრულყოფილი სისტემის ჩამოყალიბებისა, ვიდრე ეს ბერძნულ სისტემაში გვაქვს, კერძოდ, „ათასეულების“ გამოხატვით სპეციალური გრაფემების საშუალებით.

„ათასეულების“ სრული რიგის გამოსახატავად აუცილებელი და საკმარისია დამატებით ცხრა გრაფიკული სიმბოლოს შემოღება, რათა ასო-ნიშანთა საერთო რაოდენობა სისტემაში შეადგენდეს $9 \times 4 = 36$ -ს.

სწორედ ასეთი ცხრა გრაფემა, რომლებიც გამოხატავენ „სპეციფიკურ“ ქართულ, ბერძნულისაგან განსხვავებულ ბგერებს, ერთვის ქართულ ანბანში „ძირითად“, ბერძნულისადმი შესაბამის ნაწილს რიცხვით მნიშვნელობათა სრული სისტემის საწარმოებლად. ქართულ ანბანში გრაფიკულ სიმბოლოთა და მათ მიერ გამოხატულ ფონეტიკურ და რიცხვით მნიშვნელობათა ეს „დანართი“ ნაწილი შემდეგი თანმიმდევრობით არის წარმოდგენილი:

ნიშანი		ფონ. მნიშვნ.	რიცხვ. მნიშვნ.	სახელი
h	ჩ	č	1.000	‘ჩინ’
q	ც	c	2.000	‘ცან’
th	d	z	3.000	‘ძილ’
f	წ	č'	4.000	‘წილ’

*) „სპეციფიკური“ ქართული ბგერები რჩება მას შემდეგაც, რაც რამდენიმე ასეთი ბგერა ანბანში ბერძნულის შესაბამის ნაწილში განაწილდა „სპეციფიკური“ ბერძნული ბგერების ან რიცხვ-ნიშნების სუბსტიტუტებად.

ს	ჭ	წ	5.000	ჭარ'
ჲ	ხ	ჩ	6.000	ჩან'
ყ	ჯ	ჭი	7.000	ჭარ'
ჯ	ჯ	ჭ	8.000	ჭან'
ღ	ჰ	(ჩ)	9.000	ჭაე'

არქაულ ქართულ სისტემაში ს „ჭაე“ ნიშანი თავდაპირველად ეპისემონი უნდა ყოფილიყო, ე. ი. მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი სიმბოლო (მსგავსად კლასიკური ბერძნული Ϟ σϞμπϞ ნიშნისა). ქართული ანბანის შექმნის ეპოქაში ჰ [ჩ] ბგერა არ წარმოადგენდა ქართულისათვის დამახასიათებელ ფონემურ ერთეულს, რომელიც უნდა გამოსახულიყო სპეციალური გრაფიკული სიმბოლოს საშუალებით. იგი მხოლოდ მოგვიანებით ჩნდება ქართულში (ხ [ჩ] სპირანტის გარკვეული პოზიციური გარდაქმნების შედეგად) და იმკვიდრებს ადგილს ქართულ ფონემურ სისტემაში (იხ. ზემოთ, გვ. 128). ამისდა კვალად ს ჰ ნიშანი, რომელიც არქაულ სისტემაში მხოლოდ ეპისემონის ფუნქციით უნდა ყოფილიყო გამოყენებული, რიცხვითი მნიშვნელობით „9.000“, და რომელიც, ამდენად, არ იქნებოდა დატვირთული ფონეტიკური მნიშვნელობით, ხდება ახლად წარმოქმნილი ჰ /ჩ/ ფონემის აღმნიშვნელი სიმბოლო (ანალოგიური ვითარება არქაულ ქართულ ანბანში შესაძლებელია ყ ჟ „ქან“ სიმბოლოს მიმართაც ვივარაუდოთ, შდრ. ზემოთ, გვ. 128)*.

ქართული დამწერლობის „დანართი“ ნაწილის გათვალისწინებით ქართულ რიცხვ-ნიშანთა სრული არქაული სისტემა შემდეგ ოთხ ჯგუფად ჩამოყალიბდება:

„ერთეულები“	„ათეულები“	„ასეულები“	„ათასეულები“
Ⴀ Ⴁ 1	Ⴂ Ⴃ 10	Ⴄ Ⴅ 100	Ⴆ Ⴇ 1.000
Ⴈ Ⴉ 2	Ⴊ Ⴋ 20	Ⴌ Ⴍ 200	Ⴎ Ⴏ 2.000
Ⴐ Ⴑ 3	Ⴒ Ⴓ 30	Ⴔ Ⴕ 300	Ⴖ Ⴗ 3.000
Ⴘ Ⴙ 4	Ⴜ Ⴝ 40	Ⴟ Ⴚ 400	Ⴠ Ⴛ 4.000
Ⴝ Ⴞ 5	Ⴟ Ⴚ 50	Ⴡ Ⴛ 500	ს ჰ 5.000
Ⴡ Ⴛ 6	Ⴢ Ⴜ 60	Ⴣ Ⴝ 600	ჲ ხ 6.000
Ⴤ Ⴞ 7	Ⴥ Ⴝ 70	჆ Ⴞ 700	ყ ჯ 7.000
Ⴧ Ⴟ 8	჈ Ⴞ 80	჉ Ⴟ 800	ჯ ჰ 8.000
჊ Ⴟ 9	჋ Ⴟ 90	჌ Ⴟ 900	ღ ჰ 9.000

* ა ყველაზე გვიანდელ წარმომავლობას ავლენს ქართულ ანბანში ოცდამეთვრამეტე სიმბოლო Ⴟ „ოპ“ („პოე“) (რიცხვითი მნიშვნელობა „10.000“), რომელიც ბერძნული

ძველი ქართული ანბანის „დანართი“ ნაწილის ბგერითი შედგენილობა სრულიად უდავოს ხდის ქართული ანბანის შექმნისათვის ნიმუშად აღებული წერითი სისტემის ხასიათს და ადასტურებს იმას, რომ ქართული დამწერლობა თავის ძირითად ნაწილში ემყარება სწორედ ბერძნულ (და არა სემიტურ) წერით პროტოტიპს, რომ ქართული ანბანის ამ „დანართ“ და სპეციფიკურ ნაწილში წარმოდგენილია მხოლოდ ისეთი ბგერითი ერთეულები, რომლებსაც არ მოეძებნებათ ფონეტიკური ეკვივალენტები ბერძნულ სისტემაში და ამ თვალსაზრისით საკუთრივ ქართულისათვის დამახასიათებელ ბგერებს წარმოადგენენ*.

ქართული ანბანის პროტოტიპად სემიტური წერითი სისტემის გამოყენების შემთხვევაში ანბანის „დანართ“, „სპეციფიკურ“ ნაწილში არ უნდა გვქონოდა ისეთი ბგერები, როგორცაა, მაგალითად, [შ], [წ], [ყ], რომელთაც მოეძებნებათ ფონეტიკური ეკვივალენტები სემიტურ სისტემაში *š šin*, *ṣ ṣādē* და *q qōph* ნიშნებით გამოხატულ ბგერათა სახით** და რომლებიც, ამდენად, უნდა მოთავსებულიყვნენ ანბანთრიგში სადღაც ზემოთ, ძირითადი ნაწილის გრაფიკულ სიმბოლოებს შორის, პირველი ოცდაორი სიმბოლოს ფარგლებში როგორც ამ სემიტურ ბგერათა მსგავსი ბგერების გამომხატველი ნიშნები.

წოდებითი ო ნაწილაკის (შორისდებულის) გავლენით არის შემოღებული ქართულში (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ოა || ჰოა]). იგი რიცხვ-ნიშანთა სისტემის თვალსაზრისითაც „ზედმეტ“ სიმბოლოს წარმოადგენს.

*) საინტერესოა, რომ ბერძნულისაგან მომდინარე კობტური ანბანის „დანართ“ ნაწილში ქართულის ფონეტიკურად მსგავსი ბგერებია წარმოდგენილი: *š, ḥ, ṣ, ḏ*. ბერძნული ანბანის საფუძველზე შექმნილ კობტურ დამწერლობაში, ისევე როგორც ქართულში, „დანართ“ ნაწილში ბერძნულისაგან ფონეტიკურად განსხვავებული ბგერითი ერთეულები მოთავსდა (იხ. ზემოთ, გვ. 100).

) *ṣ ṣādē* და *q qōph* ნიშნებით გადმოცემულ სემიტურ ემფატიკურ [š] და [q] თანხმოვანთა ფონეტიკურ ეკვივალენტებად ქართულში [წ] და [ყ] თანხმოვნები იქნებოდა სავარაუდებელი. სემიტური ემფატიკური [š] სპირანტი ქართულში ნასესხებ სიტყვებში გადმოდის [წ] ბგერის (აფრიკატის) სახით, რაც ამ ბგერების ფონეტიკურ (აქუსტიკურ) სიახლოვეზე მეტყველებს: შდრ. ქართ. წ ი ნ წ ი ლ ა ~ არამ. **عرق; დამახასიათებელია, რომ თვით სემიტური სახელწოდება *ṣādē* ქართულში გადმოცემულია როგორც „წ ა დ ე“ (Церетели 1941:16); ასევე სემიტური [q] ბგერა ქართულში, როგორც წესი, [ყ] ბგერით გადმოიცემა: შდრ. ქართ. ა რ ა ყ ი ~ არამ. **عرق**; ქართ. ყ ა დ ი ~ არამ. **عرق**; ქართ. ყ ა ბ უ ლ ი ~ არამ. **قوبل** და სხვ. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე ასურულის ერთ-ერთ დიალექტში, რომელიც ქართულ გრაფიკას იყენებს, სემიტური [q] ბგერა ქართული „ყარ“ ნიშნით არის გადმოცემული (წერეთელი კ. 1958:59).

თუ ქართული ანბანი თავის ძირითად ნაწილში გვიჩვენებს ძველი სემიტური დამწერლობისათვის დამახასიათებელ ზოგ თავისებურებას (როგორცაა, მაგალითად, ქართულ და სემიტურ დამწერლობებში *b, d, g* ან *l, m, n* თანხმოვნების გამომხატველ ნიშანთა ადგილი და შესაბამისი რიცხვითი მნიშვნელობები და სხვ.), ეს მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ისინი ბერძნული ანბანის სტრუქტურას ასახავენ, რომელიც თავის მხრივ ძველი სემიტური სისტემის თავისებურებებს იმეორებს. ამდენად ძველი ქართული ანბანის სემიტურთან მსგავსება ამ ნაწილში ბერძნული სისტემით არის გაშუამავლებული და ვერ გამოდგება სემიტურ-ქართულ სისტემებს შორის უშუალო ურთიერთობის საილუსტრაციოდ.

ამგვარად, ქართული ანბანის პირველი და ძირითადი ნაწილი გაიწყო ბერძნული ანბანის მიხედვით, ქართული ანბანური დამწერლობის პირველი ოცდაშვიდი სიმბოლო განაწილდა ანბანთრიგში ბერძნული სისტემის სათანადო ნიშნებისა შესაბამისად*.

მაგრამ რა პრინციპს ემყარება ქართული ანბანის მეორე, „დანართი“ ნაწილის ნიშანთა განლაგება, რომელ სისტემას მისდევს აქ ქართული ანბანთრიგი?

მიუხედავად სემიტური წერითი სისტემის ცალკეული გავლენებისა ამ ნაწილში, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი ქართული ანბანის ნიშანთა გრაფიკულ ანალიზთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ანბანის დანართი ნაწილის სტრუქტურა არ ემყარება რომელიმე

*) ქართულში ასომთავრული ანბანის უტყუარი კავშირი ბერძნულ დამწერლობასთან, რაც ელინდება უწინარეს ყოვლისა ბერძნული პარადიგმატიკის ამსახველ ანბანთრიგში, შესაძლებელია გაგებულ იყოს ისე, თითქოს გარკვეულ პერიოდში მოხდა ბერძნულის გავლენით ძველი ქართული დამწერლობის რაღაც რეფორმა, რომლის შედეგად მან მიიღო ის სახე, რაც ჩვენთვის ისტორიულად არის ცნობილი.

მაგრამ რამდენად ლოგიკურია ან ფაქტობრივი მონაცემებით გამართლებული ამგვარი ვარაუდი? რა მონაცემების საფუძველზე უნდა დავუშვათ დამწერლობის ისეთი სისტემის არსებობა ქართულში, რომელიც წარმოიქმნა რომელიმე არაბერძნული (დავეუშვათ, სემიტური) სისტემისაგან ამ უკანასკნელისათვის დამახასიათებელი პარადიგმატიკით და რომელიც მხოლოდ შემდგომ იქნებოდა მოყვანილი შესაბამისობაში ბერძნულთან და მიიღებდა ისტორიულად ცნობილი „ასომთავრული დამწერლობის“ სახეს? ამგვარი რადიკალური გარდაქმნები ერთხელ შექმნილი წერით სისტემაში უცნობია დამწერლობათა ისტორიაში, ხოლო თვით ძველ ქართულ ასომთავრულ წერით სისტემაში არავითარი მონაცემები არ არსებობს იმისათვის, რომ ვივარაუდოთ მისი უფრო ადრინდელი, „არაბერძნული“ სახეობა, რომელიც დაკავშირებული იქნებოდა სემიტურ წერით სისტემასთან. სემიტურთან უფრო ადრინდელი კავშირი (იმ აზრით, რა აზრითაც ძველი ქართული წერითი სისტემა ბერძნულს უკავშირდება) ქართული ასომთავრული ანბანისათვის არ არის სავარაუდებელი.

კონკრეტულ წერით პროტოტიპს; იგი, საფიქრებელია, უფრო გარკვეული ფონეტიკური პრინციპის მიხედვით განლაგებულ ბგერათა წყობით განისაზღვრება, რისი მაგალითებიც ცნობილია სხვადასხვა ტიპის დამწერლობებში (შდრ. ამ მხრივ ფონეტიკური პრინციპით განსაზღვრული ძველი ინდური დამწერლობის წყობა, იხ. ზემოთ, გვ. 45).

ქართული ანბანის „დანართი“ ნაწილის ცენტრალურ წვერს წარმოადგენს მუდერი /ძ/ აფრიკატი, რომლის მარცხნივ და მარჯვნივ (*resp.* ზემოთ და ქვემოთ) მოთავსებულია სიმეტრიულად განლაგებული ბგერები, შესაბამისად ყ რ უ (ფშვინვიერი) და (ყ რ უ) გლოტალიზებული აფრიკატები.

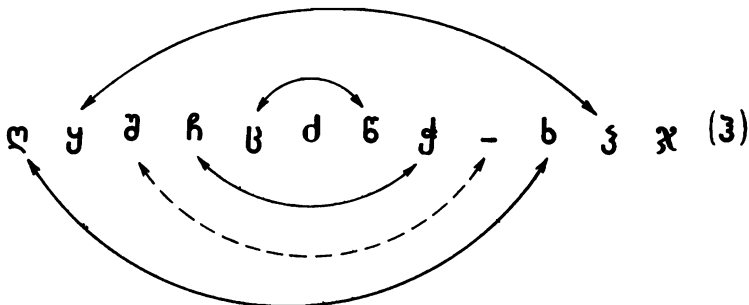
ამ თვალსაზრისით ამავე ჯგუფში შემავალი /შ/ სპირანტი, რომელსაც სისტემაში არ მოეძებნება გლოტალიზებული მკვეთრი ეკვივალენტი, ერთგვარ ასიმეტრიულ წვერს წარმოადგენს.

სიბილანტური აფრიკატი და სპირანტი თანხმოვნების ამ წესით დალაგებული ჯგუფი შემოიფარგლება ორივე მხრიდან წყვილ-წყვილად წარმოდგენილი უკანანისმიერი (პოსტერიორული) თანხმოვნებით, რომელთაგან პირველი ელემენტი წყვილში სპირანტია, მეორე ელემენტი — ხ შ უ ლ ი.

თანხმოვნების მთელ ამ ჯგუფს ასრულებს /ჟ/ თანხმოვნის გამომხატველი გრაფემა, რომელიც ამგვარად შექმნილი სისტემის გარეშე დგას და ბგერით ერთეულთა ამ ჯგუფის დამასრულებელ სიმბოლოს წარმოადგენს.

/ჟ/ თანხმოვნის მომდევნოდ ანბანთრიგში წარმოდგენილია უ კ „ჰაე“ სიმბოლო, რომელიც არქაულ სისტემაში მხოლოდ რიცხვ-ნიშანს წარმოადგენდა ფონეტიკური მნიშვნელობის გარეშე (იხ. ზემოთ, გვ. 152):

„სპაციფიკურ“ ქართულ თანხმოვანთა ანბანში განლაგების სქემა

ქართული ანბანის „დანართი“ ნაწილის* თანხმომავანთა ამგვარი სიმეტრიული განლაგება აშკარად მოწმობს გრაფიკულ სიმბოლოთა შეგნებულ განაწილებას ანბანის ამ მონაკვეთში გარკვეული ფონეტიკური პრინციპის მიხედვით და ავლენს ქართული ანბანის შემქმნელის ლინგვისტურ აზროსა და ფონეტიკურ ერუდიციას (შდრ. *ჯავახიშვილი 1949:267*).**

*ა მკაცრად თუ ვიმსჯელებთ, ქართული ანბანის „დანართ“ ნაწილად უნდა განიხილებოდეს მხოლოდ მიმდევრობა, დაწყებული ანბანში **ჩ ჩ** „ჩინ“ სიმბოლოთი, ე. ი. საკუთრივ „ათასეულების“ აღმნიშვნელი რიცხვ-ნიშნებით, სათანადო ფონეტიკური მნიშვნელობებით. ამ ჯგუფის წინ წარმოდგენილი **ი ი** „იან“, **ყ ყ** „ყარ“ და **ჟ ჟ** „ჟინ“ ასო-ნიშნები, თუმცადა სპეციფიკური ქართული, ბერძნულისაგან განსხვავებული ბგერების გამომხატველნი, უნდა ჩაითვალოს სისტემაში ბერძნული ანბანის სამი უკანასკნელი („ასეულების“ გამომხატველი) **ψ** *πσι*, **Ω** *ὦ μέγα* და **Ϛ** *σάπι* სიმბოლოების ეკვივალენტურ ნიშნებად შენაცვლებული ფონეტიკური მნიშვნელობებით, ამ ბერძნულ სიმბოლოთა სუბსტიტუტებად ქართულ სისტემაში (იმავე რიგის სუბსტიტუტებად, როგორცაა, მაგალითად, **ა ა** „აე“ და **ჟ ჟ** „ჟან“ ნიშნები, იხ. ზემოთ, გვ. 141; 143).

მაგრამ რამდენადაც ქართული ანბანის საკუთრივ დანართი ნაწილი („ათასეულების“ გამომხატველი სიმბოლოები სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობებით) უშუალოდ მოსდევს ძირითადი, ბერძნულისადმი შესაბამისი ნაწილის სამ დამასრულებელ სიმბოლოს სპეციფიკური ფონეტიკური მნიშვნელობებით და ამ ნაწილებს შორის გარკვეული ფონეტიკური ურთიერთობა არსებობს, საკუთრივ „დანართი“ ნაწილის ფონეტიკური სტრუქტურისა და შედგენილობის განხილვისას გათვალისწინებული უნდა იქნეს ძირითადი ნაწილის დამასრულებელი სიმბოლოებიც. ქართული ანბანის „დანართი“ ნაწილი თავისი ფონეტიკური შედგენილობით ერთგვარ გაგრძელებას წარმოადგენს ძირითადი ნაწილის დამასრულებელი სიმბოლოებისას. ამდენად ნიშანთრიგის ეს მონაკვეთები ქართულ ანბანში სპეციფიკური ფონეტიკური შედგენილობის თვალსაზრისით ნიშანთა საერთო ქვეკლასს ქმნიან.

**ა ვ. ბედერიის თვალსაზრისით (*Boeder 1975*), „სპეციფიკურ“ ქართულ თანხმომავანთა ამგვარ დალაგებაში შესაძლებელია ასახული იყოს კლასიკური ბერძნული ფონეტიკური თეორია, რომლის ცოდნა ივარაუდება ბერძნული განათლების მქონე ქართული ანბანის შემქმნელის მიერ. დიონისეთრაკელი თავის „გრაამატიკის ხელოვნებაში“ (*Τέχνη Γραμματική*, § 6: *Περὶ στοιχείων*) გამოჰყოფს თანხმომავანთა (*σύνμοσων*) შორის 9 თანხმომავანს, რომელნიც ხასიათდებიან როგორც „ლხმონი“—*ἀφωνα*: ესენია 3 თანხმომავანი: „მკვეთრი“, „უფშვინვი“—*ψιλὰ* (შდრ. ლათ. *tenues*): *π, τ, κ*; 3 თანხმომავანი: „სქელი“ (ე. ი. „ფშვინვიერი“)—*βάσεια* (შდრ. ლათ. *aspiratae*): *φ, θ, χ*; და 3 თანხმომავანი: „შუათანა“—*μέσα* (შდრ. ლათ. *mediae*): *β, δ, γ*. ეს „შუათანა“—*μέσα, mediae*—თანხმომავნები დახასიათებულია როგორც *τῶν ψιλῶν μὲν βασύτερα, τῶν δὲ βάσειων ψιλότερα* „მკვეთრებზე უფრო ფშვინვიერიანი, ფშვინვიერებზე უფრო მკვეთრნი“ (შდრ. *Robins 1957: 87 — 89*);

ბერძნულ თანხმომავანთა ამგვარი კვალიფიკაცია ითვალისწინებს საკლასიფიკაციო პრინციპად მხოლოდ თანხმომავნის რაგვეარობას და არა წარმოების ადგილს

7. ქართული ანბანის ასო-ნიშანთა სახელები

ქართული ანბანის ასოთა სახელები არ იმეორებენ ბერძნული პროტოტიპის (ან სხვა რომელიმე წერიტი სისტემის) სიმბოლოთა სახელწოდებებს და ფონეტიკურ ნიადაგზე წარმოქმნილი თავისუფალი თხზვის შედეგს უნდა წარმოადგენდნენ.

ქართული ენის ფონეტიკური ბუნების გათვალისწინებით იქმნება ასოთა სახელებად თავისებური ფონეტიკური ჟღერადობის ხელოვნური სიტყვები, რომლებიც, ანბანთრიგში შესაბამისად გაწყობილნი, გართმულობისაკენ მიდრეკილებას ავლენენ (შდრ. ამ მხრივ ლათინური, სომხური და სხვ. ანბანთა ასოების ფონეტიკურ ნიადაგზე ხელოვნურად შექმნილი სახელების სისტემა, იხ. ზემოთ, გვ. 95 და შმდ.).

ხმოვანი ბგერების გამომხატველი ნიშნების სახელები იწარმოება სათანადო ხმოვანზე - თანხმოვნის დართვით: ან, ენ, ინ, ონ, უნ;

თანხმოვანთა გამომხატველი ნიშნების სახელებიც გაფორმდა როგორც ცალმარცვლიანი სიტყვები ბოლოციდური - თანხმოვნით: მან, გან, ღონ, ვინ, ზენ, თან, კან, მან, ჟან, სან, ქან, ღან, შინ, ჩინ,

(Schwyzer 1939: 173), თუმცა წარმოების ადგილის ცნება (εἶπος) არ არის უცხო ბერძნული ფონეტიკური თეორიისათვის (არისტოტელეს მიხედვით ბგერები განირჩევიან ერთმანეთისაგან *σχημασιν εἰ εἰσ σφῆματος καὶ τόποις καὶ διασφῆσι καὶ ψιλότησι καὶ μήκει καὶ βραχυτησι, ἔτι δὲ δέντησι καὶ βαρῆτησι καὶ ψῆ μέσῳ*) „პირის (ლრუს) მოყვანილობითა და (წარმოების) ადგილით, ფშვინვიერებითა და სიმკვეთრით, სიგრძითა და სიმოკლით, აგრეთვე სიმაღლითა და სიდაბლით და მჟღერობით“).

ქართულ ანბანში, როგორც ვნახეთ, ბერძნული „ყრუ ხშულები“: π τ κ (ψιλδ) „ყრუ ფშვინვიერები“: φ θ χ (დასა) და „მჟღერები“ β δ γ (მესა) გათიფებულია შესაბამისად ქართულ გლოტალიზებულ (მკვეთრ) პ ტ კ, ყრუ ფშვინვიერ ფ თ ქ და მჟღერ ზ დ გ თანხმოვნებთან. ამის შესაბამისად ქართული მჟღერი /d/ თანხმოვანი ალიქმება როგორც „შუათანა“ (მესთ) ფშვინვიერი /ჩ ც/ (დასა) და მკვეთრი /წ ჳ/ (ψιλდ) თანხმოვნების მიმართ, რაც სათანადოდ აისახება ანბანთრიგში /d/ თანხმოვნის მთელი ამ ჯგუფის ცენტრში მოქცევით.

ანბანის მეორე, „სპეციფიკური“ ქართული ნაწილის თანხმოვანთა დალაგების კანონზომიერებათა შესახებ ბოლო დროს მრავალი სხვადასხვა ერთმანეთისაგან განსხვავებული თვალსაზრისი იქნა გამოთქმული, შდრ., მაგალითად, *Myrbaev* 1984; ფარჯანაძე 1984.

ცან, ხან, ჯან. შეინიშნება ხმოვანთა განსხვავებული ტემბრი ამგვარად ნაწარმოებ ცალმარცვლიან სიტყვებში.

შვიდი ასოს ცალმარცვლიანი სახელწოდებები ხასიათდება ბოლო-კიდური -რ თანხმოვნით: ნარ, პარ, ტარ, ფარ, ყარ, ჭარ, ჳარ. ამ ტიპის სახელებში სტაბილურად წარმოდგენილია -ა- ხმოვანი; ორი ასოს სახელწოდება ხასიათდება ბოლოკიდური -ლ თანხმოვნით და -ი- ხმოვნით: ძილ, წილ;

ერთადერთი ასოს სახელი გვიჩვენებს ბოლოკიდურ ელემენტად -ს თანხმოვანს: ლას.

თავისებურ ორმარცვლიან სტრუქტურას ქმნიან სახელები რაე და ჰაე; ასევე -ე ხმოვანზე ბოლოვდება ჰე, ჰე და ვიე სახელები.*

საზოგადოდ, სრულიად უდავოა ამ სახელთა თავისუფალი თხზვის პრინციპი ქართულისათვის ბუნებრივი ბგერათკომპლექსების შერჩევით. ასოთა სახელები ისეა ანბანთრიგში გაწყობილი, რომ ისინი გართიმულობის შთაბეჭდილებას ქმნიან, რაც სახელთა დახსომების ხელშემწყობი პირობა უნდა ყოფილიყო (ჯავახიშვილი 1949:269). საგულისხმოა, რომ ქართული ანბანის ასოთა სახელები მხოლოდ სონორ ნ, რ, ლ (ერთ შემთხვევაში ს სპირანტს) შეიცავენ, და სწორედ ეს ის თანხმოვნებია, რომლებიც განსაკუთრებულ როლს ასრულებენ ქართული ლექსის საირთმო კლაუზულაში; სწორედ სონორი და მჟღერი თანხმოვნებია აქ ყველაზე ხშირი კონსონანტური ელემენტები (შდრ. წერეთელი 1973:76—77).

*ა არ არის გამორიცხული, რომ ქართული ანბანის ზოგი სახელი სხვა სისტემათა ზეგავლენით ყოფილიყო ნაწარმოები. ასე, მაგალითად, ქართული „შინ“ის პროტოტიპად შესაძლებელია სემიტური šin სახელი ყოფილიყო, ხოლო „შინ“ სახელის მიხედვით იწარმოვა „ჩინ“; შდრ. აგრეთვე ქართ. „ზენ“ და სემ. *zajin*, ქართ. „სან“ და ბერძნ. (დორ.) *σίν*; ქართ. „ჰე“ (შ) და ბერძნ. *ήνα* (შდრ. *Schwyzler* 1931:197).

რაც შეეხება ქართ. „ინ“ სახელის მსგავსებას სომხურ *in*თან, აქ ჩვენ უფრო შემთხვევით დამთხვევასთან უნდა გვქონდეს საქმე. ადვილი დასანახია, რომ ქართული ასო-ნიშნების სახელწოდებები არსებითად განსხვავდება ფონეტიკურად შესაბამისი სომხური ნიშნების სახელებისაგან (შდრ. ჯავახიშვილი 1949: 268), თუმცა უაზრო სიტყვების საშუალებით ასოთა სახელების ზოგადი პრინციპი ამ სისტემებში საერთოა (ისევე როგორც ლათინურ სისტემაში).

თუკი ქართ. „ინ“ და სომხ. „in“ სახელწოდებათა შემთხვევაში მინცდამინც ვილაპარაკებდით „სესებაზე“ და „გავლენაზე“ (*Перихания* 1966:132), გავლენა უფრო სავარაუდებელია ქართულიდან სომხურისაკენ წარმართულიყო, ვიდრე პირუკუ, რამდენადაც ქართულ სისტემაში „ინ“ სახელი ხმოვის ნიშანთა გარკვეული პრინციპით შედგენილი სახელწოდებაა (კერძოდ, სათანადო ხმოვანი + თ თანხმოვანი: შდრ. ან, ენ, ონ, უნ ხმოვანთსახელები ქართულ სისტემაში), მაშინ როდესაც სომხური „in“ ერთადერთი ამ სტრუქტურის სახელია სომხურ ხმოვანთსახელებს შორის, შდრ. სომხ. *ajb*, *ež*, *o* და სხვ.

8. ასომთავრული დამწერლობის სიმბოლოთა გრაფიკული ანალიზი

ძველი ქართული ანბანის გაწყობა ბერძნული პროტოტიპის მიხედვით, ქართული დამწერლობის საფუძვლად ბერძნული წერითი სისტემის მიჩნევა ბუნებრივად სვამს საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორაა ასახული ქართულ ანბანში ბერძნული დამწერლობის გამოხატულების პლანი, რა მიმართებაშია ძველი ქართული ანბანის ასონიშანთა გრაფიკული მოხაზულობა ბერძნული სისტემის შესაბამის ნიშნებთან, რომელიც წერით ნიმუშად იყო აღებული ქართული დამწერლობის შექმნისას?

ქართული ანბანის ასონიშანთა სინქრონული გრაფიკული ანალიზი ავლენს ნიშანთა გრაფიკულ ხასიათს და მათ შორის არსებულ გრაფიკულ მიმართებებს.

ძირითად გრაფიკულ უმადგენელ ელემენტებს ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობისას წარმოადგენს სხვადასხვა სიგრძის სწორი ხაზი, სხვადასხვა სიღიღის წრეხაზი და ნახევარწრეხაზი. ამ ელემენტთა ერთმანეთთან კომბინირებით იწარმოება მონუმენტური სტილის დამწერლობა თანაზომიერი სიმალის გრაფიკული ნიშნებით, რომლებიც ორხაზოვან სისტემაშია მოქცეული*.

თუ ჩვენ ქართული ასომთავრული დამწერლობის გრაფიკებს განვიხილავთ როგორც გეომეტრიულ ფიგურებს, რომლებიც მოიხაზება ფარგლისა და სახაზავის საშუალებით (შდრ. *Boeder 1975:10*), აუცილებელი და საკმარისია მათ საწყის გრაფიკულ ელემენტებად ორი კომპონენტი ვივარაუდოთ: სწორი ხაზი და ნახევარწრეხაზი, რომლებიც კომბინირებენ ერთმანეთთან ერთი კვადრატული უჯრედის ფარგლებში და გარკვეულ კონფიგურაციებს ქმნიან. ასეთი კვადრატული

* ვ. ბედერი ქართული მრგლოვანი ანბანის გრაფიკებს სხვადასხვა "მდებარეობაში" წარმოდგენილი მარტივი ხაზისა: | — და ნახევარწრეხაზის: (,) ორთ კვადრატულ უჯრედში მოთავსებულ კომბინაციად განიხილავს. ნიშანთა კონსტრუირების გარკვეული წესების ფორმულირებით მიიღება ძველი ქართული მრგლოვანი დამწერლობის ყველა გრაფიკული სიმბოლო (*Boeder 1975*). ასომთავრული დამწერლობის სიმბოლოს ამგვარად გრაფიკული ანალიზი გულისხმობს თვალსაზრისი ქართული ასონიშნების ხელოვნურად შექმნის შესახებ. ანალოგიური თვალსაზრისი ასომთავრული გრაფიკის, როგორც სწორი ხაზისა და წრეხაზის საშუალებით შედგენილი ხელოვნური სიმბოლოების შესახებ, რომლებიც კვადრატში ან ნახევარკვადრატში ჩაიხაზება, წარმოდგენილი ჰქონდა აგრეთვე ე. მაჭავარიანს (შდრ. ჩხეიკელი 1977). ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის გრაფიკისათვის შდრ. აგრეთვე პატარიძე 1972, 3: 156 და შმდ. და განსაკუთრებით პატარიძე 1980.

უჭრედი ერთგვარი უხილავი ჩარჩოა, რომლის ფარგლებშიც და რომლის პროპორციების მიხედვით გამოიყვანება ასომთავრული დამწერლობის თითოეული გრაფემა (შდრ. მაჭავარიანი ე. 1970; 1977; 1982; ჩხენკელი 1977:67 და შმდ.; 1981).

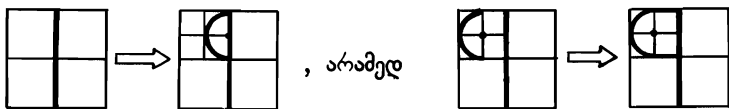
ეს გრაფიკული კონფიგურაციები ან მთელ კვადრატს ავსებენ, ანდა ნახევარკვადრატის ფარგლებში თავსდებათ. ამასთანავე სწორი ხაზები ერთმანეთის მიმართ პერპენდიკულარულად განლაგდებიან კვადრატის ვერტიკალური და ჰორიზონტალური კათეტების გასწვრივ და სწორ კუთხეს ქმნიან, განსხვავებით ანალოგიური ხასიათის ბერძნული გრაფემებისაგან, რომლებიც ხასიათდებიან აგრეთვე სწორი ხაზების დახრილი მდებარეობით შესაბამისად კვადრატის ან ნახევარკვადრატის დიაგონალებისა: შდრ. ბერძნული გრაფემები:

Α Δ Λ Χ Ζ Κ Μ Ν Σ Υ Ψ;

ერთადერთ გამონაკლისს ამ თვალსაზრისით ქართული ასომთავრული X „ჯან“ გრაფემა ქმნის (შდრ. Boeder 1975:19).

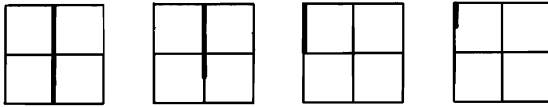
ამ ორი საწყისი გრაფიკული ელემენტის ერთმანეთთან კომბინირებით მიიღება ასომთავრული ანბანის ყველა ძირითადი გრაფემა.

ამგვარი კომბინირების წესები საკმაოდ სრულად აქვს ჩამოყალიბებული დასახელებულ ნაშრომში ვ. ბ ე დ ე რ' ს. დასაზუსტებელია ამ წესებში მხოლოდ ის, რომ ნახევარწრეხაზები) და (უშუალოდ კი არ მიერთვის ასოს „ძირითად ხაზს“, რომელიც კვადრატული უჭრედის ვერტიკალურ შუახაზს (მედიანას) გასდევს, არამედ მოკლე შტრიხების—კვადრატის გვერდის მეოთხედი სიგრძის სწორი ხაზების საშუალებით; ე. ი. გვაქვს არა

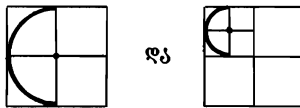

შესაბამისად გამოიყოფა სხვადასხვა სიგრძის სწორი ხაზი—კვადრატის სიმაღლის ან მისი სამი მეოთხედი სიმაღლისა*, აგრეთვე კვადრატის გვერდის ნახევრის ან მეოთხედის სიგრძისა**:

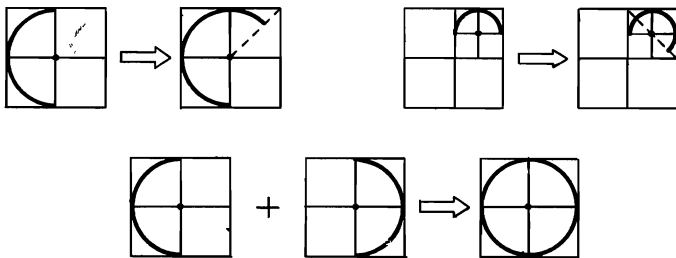
* ამ სიგრძის სწორი ხაზები გამოყენებულია ყოველთვის როგორც კონფიგურაციის „ძირითადი ხაზი“, რომელიც კვადრატის ვერტიკალურ შუახაზს გასდევს.
 ** ეს ხაზები, როგორც წესი, კონფიგურაციის „დამატებით ელემენტებად“ გვემხმარება, რომლებიც მიერთვის კონფიგურაციის „ძირითად ელემენტს“.

და ორი სიდიდის ნახევარწრეხაზი—კვადრატის ნახევარსიმალოს რადიუსით და მისი მეოთხედი სიმალოს რადიუსით:

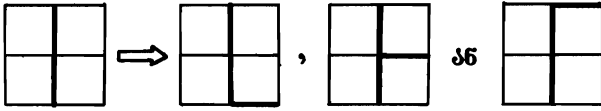

ნახევარწრეხაზი შეიძლება გაგრძელდეს მერვედი სიგრძის რკალით ან შეივსოს სრულ წრეხაზამდე, რომელიც ასეთ შემთხვევაში განიხილება როგორც ორი ნახევარწრეხაზისაგან შედგენილი გეომეტრიული ფიგურა:

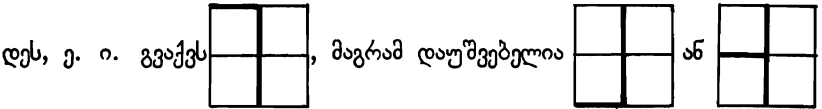

ამ გრაფიკული ელემენტების ერთმანეთთან კომბინირებას გარკვეული შეზღუდვები ედება. ასე, მაგალითად, კვადრატის გვერდის ნახევარი სიგრძის ხაზი შეიძლება მიუერთდეს გრაფემის ძირითად ხაზს ქვემო, შუა ან ზემო პოზიციაში მხოლოდ მარჯვენა მხრიდან:

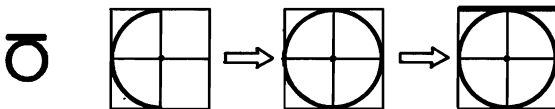
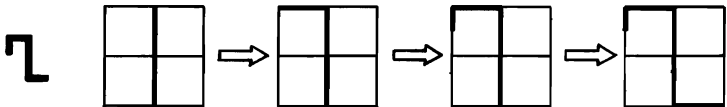
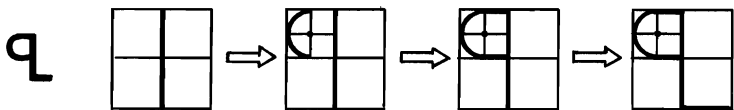
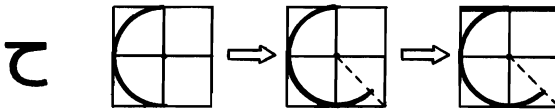
11. თ. გამყრელიძე

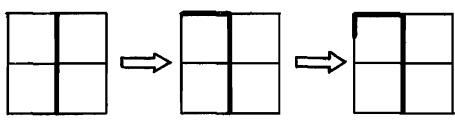
მარცხენა მხრიდან გრაფემის ძირითად ხაზს კვადრატის გვერდის ნახევარი სიგრძის ხაზი მხოლოდ ზემო პოზიციაში შეიძლება მიუერთ-

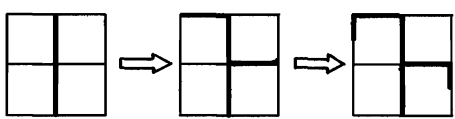
ქვემოთ მოცემულია თითოეული ასომთავრული გრაფემის გეომეტრიული კონსტრუირების სავარაუდო ეტაპები:

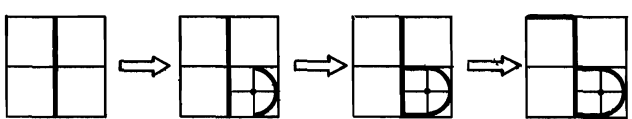
ქ

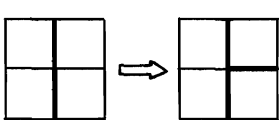
ჭ

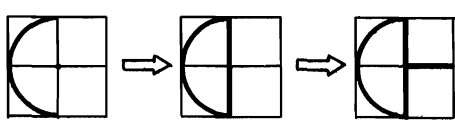
ც

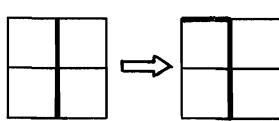
ძ

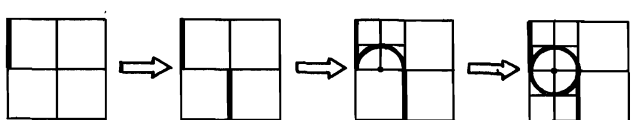
ღ

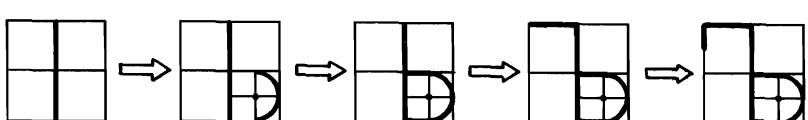
კ

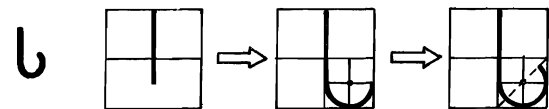
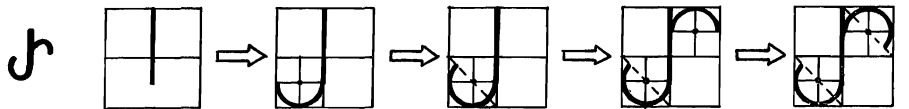
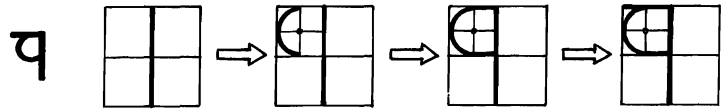
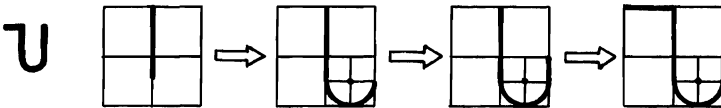
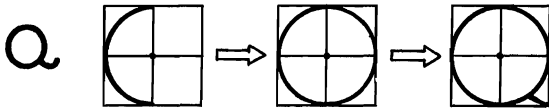
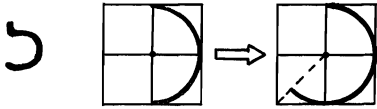
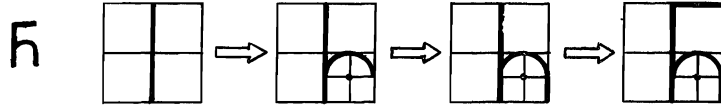
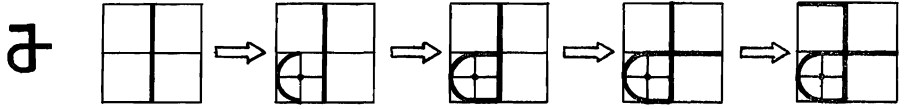

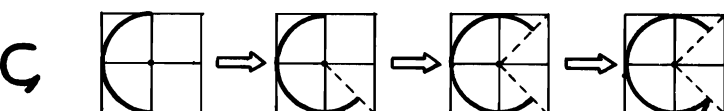
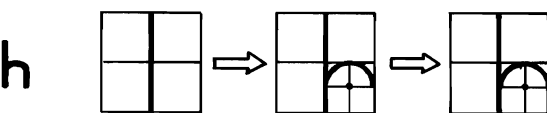
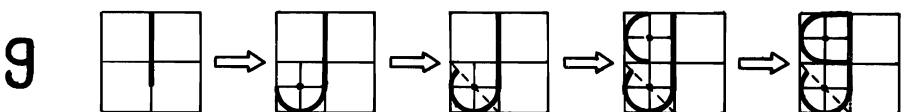
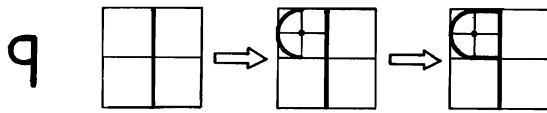
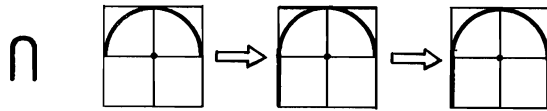
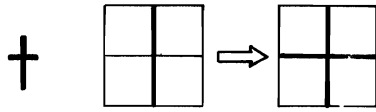
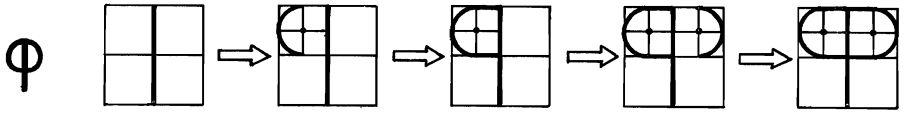
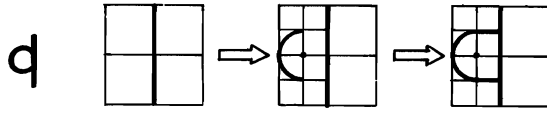
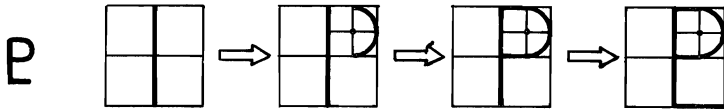
ხ

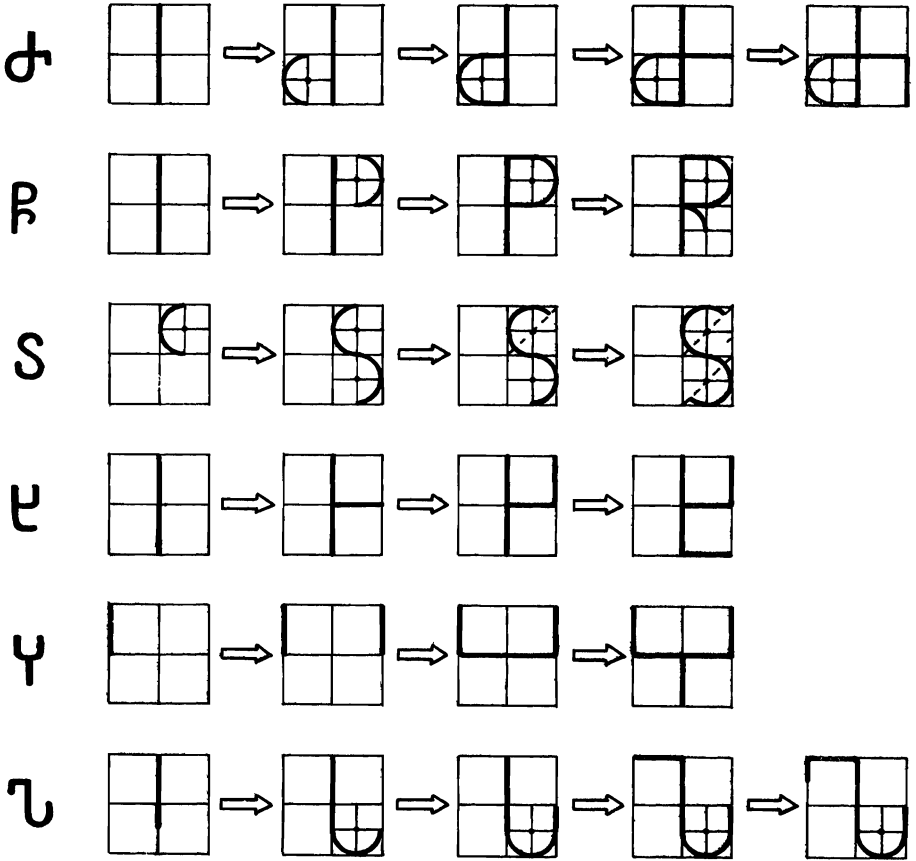
წ

ამგვარად, გრაფემათა ერთი ჯგუფის „ძირითად გრაფიკულ ელემენტს“ წარმოადგენს ვერტიკალური ხაზი, ასოს ბუნია, რომელსაც მარცხნივ და/ან მარჯვნივ, თავში ან ბოლოში მიერთვის სხვა გრაფიკული ელემენტები — სხვადასხვაგვარად კომბინირებული სწორი ხაზი ან ნახევარწრეხაზი.

ასოთა ამ ტიპის გრაფიკულ ჯგუფს განეკუთვნება ისეთი ნიშნები, როგორიცაა:

- ლ ლ ლ ლ ლ ლ ლ ლ ლ ლ ლ
 ს ს ს ს ს ს ს ს ს ს ს

ასოთა მეორე ჯგუფის ძირითად გრაფიკულ ელემენტს წარმოადგენს ნახევარწრეხაზი ან წრეხაზი, რომელსაც შეიძლება დამატებითი ხაზები დაერთოს*:

ფ   დ   ჯ   ც   ა   ი   მ

ფ „თან“ ნიშნის შემთხვევაში შეუძლებელია ძირითადი ელემენტის ფორმალური განსაზღვრა: ნახევარწრეხაზი თუ ვერტიკალური ხაზი.

ამგვარი წრეხაზი და ნახევარწრეხაზი, რომლებიც წარმოადგენენ ასო-ნიშნების „ძირითად“ ან „დამატებით“ გრაფიკულ ელემენტს — მათ გრაფიკულ კომპონენტებს — განსაზღვრავს ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის „მრგლოვანობას“, მის მრგლოვან ღუქტუსს.

მეორე ჯგუფში შემავალ ასო-ნიშანთაგან, მაგალითად, **ფ** „ღონ“ ნიშნის, ძირითადი გრაფიკული ელემენტია წრეხაზი, რომელსაც დამატებითი ელემენტის სახით ზემოდან ერთვის გარდიგარდმო სარქველივით დარკმული ჰორიზონტალური ხაზი (*ჯავახიშვილი 1949:207*)**.

ასეთივე დამატებითი ჰორიზონტალური ხაზი ახასიათებს აგრეთვე **ჯ** „ჯან“ ნიშანს, რომელიც შესაძლებელია „ჯვრის“ მოხაზულობას წარმოადგენდეს ზევითა გასწვრივი ხაზით (*ჯავახიშვილი 1949:231*)**.

ჰორიზონტალური ხაზი წარმოადგენს აგრეთვე **ც** „ან“ ასოს დამატებით გრაფიკულ ელემენტს, რომელიც ზემოდან ერთვის ნახევარწრეხაზს — ნიშნის ძირითად გრაფიკულ ელემენტს.

ამ ვერტიკალური ხაზით უპირისპირდება იგი გრაფიკულად **ც** „ცან“ ნიშანს, რომელიც მოკლებულია ზემოდან ამგვარ დამატებით ხაზს.

ასეთივე დამატებითი გრაფიკული ელემენტი — მარცხნივ წარზიდული ჰორიზონტალური ხაზის სახით — ახასიათებს ასომთავრულ **ს** „პარ“ ნიშანს****, განსხვავებით **ს** „სან“ ნიშნისაგან, რომელიც მხოლოდ ძირითად გრაფიკულ ელემენტს გვიჩვენებს დამატებითი ხაზის გარეშე.

* ა) წრეხაზი თავისთავად შეიძლება განვიხილოთ როგორც ორი ნახევარწრეხაზის კომბინირებით მიღებული კონფიგურაცია.

** ა) ჩვეულებრივ **ფ** „ღონ“ გრაფემა ხასიათდება აგრეთვე მოკლე ვერტიკალური ხაზით, რომელიც ყელივით ერთვის წრეხაზს; ეს ხაზი ერთგვარი დამატებითი, შედარებით გვიანდელი გრაფიკული ელემენტია. ამ გრაფემის პირველადი, კვადრატულ უჯრედში გამოყვანილი ფორმა მხოლოდ ჰორიზონტალურ, წრეხაზს ზემოდან დართულ სწორ ხაზს უნდა გულისხმობდეს. ამ მხრივ ნიშანდობლივია „ღონ“ გრაფემის ფორმა „ბოლნისის წარწერაში“ ამგვარი ყელის გარეშე: **ფ** (შდრ. *Boeder 1975:22*).

*** ა) **ჯ** „ჯან“ გრაფემა ერთადერთი ნიშანია ქართულ ასომთავრულ გრაფემათა შორის, რომლის შემადგენელი სწორი ხაზები დახრილი მდებარეობით ხასიათდებიან.

**** ა) ქართული ასომთავრული „პარ“ ნიშანი მე-6 საუკუნის წარწერებში ხასიათდება რკალის მარცხენა და მარჯვენა ტოტის არათანაბარი სიმაღლით: **ს** ; მისი

დამატებითი ხაზი მარჯვნივ მოქცეული კუდის სახით ახასიათებს აგრეთვე ასომთავრულ **Q** „ონ“ ნიშანს.

დამატებითი ხაზები გრაფემათა ამ ჯგუფში არსებითად უფუნქციო გრაფიკული ელემენტებია (გარდა **C** „ან“ ნიშნის ზემოდან მოთავსებული ჰორიზონტალური ხაზისა), რომელთა საშუალებით არ ხდება ერთი გრაფიკული ნიშნის განსხვავება მეორე ნიშნისაგან. ასე, მაგალითად, **U** „პარ“ და **X** „ჯან“ ნიშნები არ დაემთხვეოდა სისტემის სხვა ნიშნებს მათთვის დამახასიათებელი მარცხნივ წარზიდული ჰორიზონტალური ხაზის გარეშე; ასევე **Q** „ონ“ არ აირეოდა გრაფიკულად სხვა ნიშანში მარჯვნივ წარზიდული კუდის გარეშე.

ამ თვალსაზრისით შესაძლებელია გამოვყოთ ასო-ნიშანთა ისეთი ჯგუფი, სადაც „დამატებითი ელემენტები“, ძირითად გრაფიკულ ელემენტებზე დართული, ფუნქციონალური ელემენტებია, რომელთა საშუალებით გარკვეული ნიშნის გრაფიკული დაპირისპირება ხდება სისტემის სხვა რომელიმე ასო-ნიშანთან, რომელთა საშუალებით, მაშასადამე, ერთი ნიშანი გრაფიკული ფორმის მხრივ სისტემის სხვა გრაფემისაგან განსხვავდება.

ამის საპირისპიროდ გამოიყოფა გრაფემათა სხვა ჯგუფი, სადაც ასოთა „დამატებითი ელემენტები“ უფუნქციო გრაფიკული ერთეულებია, რომელნიც არ ახდენენ გრაფემის დიფერენცირებას ამავე სისტემის სხვა ნიშნისაგან.

ამგვარ უფუნქციო დამატებით გრაფიკულ ელემენტებს, გარდა ზემოთ განხილული ერთეულებისა, წარმოადგენენ:

T „ვინ“ ნიშნის ბუნის მარცხნივ ზემოთ და მარჯვნივ შუაში მიერთებულ ჰორიზონტალურ ხაზებზე დართული ვერტიკალური შტრიხები;

შ „მან“ და **ძ** „ძილ“ ასოთა ასწვრივი ხაზის მარჯვნივ მოთავსებული ხაზი, რომელიც ნახევარწრეხაზის ერთგვარ მარჯვნივ წარზიდულ გაგრძელებას წარმოადგენს;

X „ჯან“ ნიშნის ჯვრისებურად გადაკვეთილ ძირითად ხაზებზე დართული ჰორიზონტალური ხაზი;

ა „რაე“ ასოს ძირითადი ვერტიკალური ხაზის ქვედა ნაწილის მარცხნივ წარზიდული რკალისებრი გაგრძელება და სხვა.

მაღიფერენცირებელი ფუნქციის მქონე დამატებითი გრაფიკული ელემენტების მაგალითს წარმოგვიდგენენ ისეთი ელემენტები ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის გრაფემებისა, როგორიცაა:

მარჯვენა, თავდაპირველად უფრო მოკლე ტოტი მე-7 და შემდეგ საუკუნეებში სიმაღლით მარცხენას უთანასწორდება, და ასო იღებს **U** ფორმას (ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი 1949: 215).

ღ „გან“ ასოს ბუნთან ქვედა ნაწილში მიერთებული ჰორიზონტალური ხაზი, რითაც ეს ასო გრაფიკულად ჟ „ენ“ გოაფემას უპირისპირდება;

ქ „ენ“ ასოს მარცხენა ჰორიზონტალურ ხაზს მიერთებული ვერტიკალური შტრიხი (საპირისპიროდ ჟ „ინ“ ასოსა; შდრ. ამასთან ამავე ხასიათის უფუნქციო შტრიხები ჟ „ვინ“ გრაფემისა);

ზ „ლას“ ასოს მარცხენა ჰორიზონტალურ ხაზს მიერთებული ვერტიკალური შტრიხი, რითაც იგი გრაფიკულად ზ „ზენ“ ასოს უპირისპირდება;

ჩ „ნარ“ ასოს ბუნის ზემოთ მარჯვნივ წარზიდული ჰორიზონტალური ხაზი, საპირისპიროდ ამ შტრიხს მოკლებული ჩ „ჩინ“ გრაფემისა;

ც „უან“ ასოს ზედა ნაწილში მარცხნივ წარზიდული შტრიხი, საპირისპიროდ ამგვარ შტრიხს მოკლებული ც „ყარ“ ნიშნისა;

ყ „შინ“ ნიშნის ძირითადი ხაზის ქვედა რკალისებრი გაგრძელება, საპირისპიროდ ც „ყარ“ ნიშნის ძირითადი ვერტიკალური ხაზის სწორ-ხაზოვანი დასრულებისა (შდრ. ამ მხრივ ძ „რაე“ ნიშნის რკალისებრი გაგრძელების გრაფიკულად უფუნქციო ხასიათი)*.

9. ასომთავრული დამწერლობის გრაფიკულ სიმბოლოთა შარამთავრობა

ქველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ასო-ნიშანთა შედარებითი გრაფემული ანალიზი სემიტური და ბერძნული წრის დამწერლობებთან ავლენს ქართული დამწერლობის ორიგინალობას, მის ერთგვარ დამოუკიდებლობას ისტორიულად ცნობილ დამწერლობათა გრაფიკისაგან. ქველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის გრაფიკა ვერ დაიყვანება მთლიანად რომელიმე კონკრეტულ ისტორიულად ცნობილ გრაფიკულ სისტემაზე.

ქართული ასომთავრული დამწერლობის გრაფემების შედარებითმა შესწავლამ (*ჯავახიშვილი 1949:205* და *წმდ.*) ცხადყო ის მეტად მნიშვნე-

*ა ორივე ეს თავდაპირველად თავშეკრული ნიშანი **ყ,მ** მოგვიანებით გრაფიკულ ევოლუციას განიცდის და მათ პირი ესხნებათ (**ც „ყარ“**, **ყ „შინ“**), ისევე როგორც არქაულ **ღ „ბან“** ნიშანს, რომელსაც მოგვიანო წერილობით ძეგლებში პირგახსნილი ზედატანი ახასიათებს: **ღ** (*ჯავახიშვილი 1949 : 206*); შდრ. ტბოლოგიურად ანალოგიური გრაფიკული პროცესი სემიტური — არამეული — *beth* ნიშნის შემთხვევაში, იხ. ზემოთ, გვ. 38).

ლოვანი გარემოება ძველი ქართული დამწერლობის წარმოშობისა და ისტორიის თვალსაზრისით, რომ ეს ნიშნები ვერ ჩაითვლება ერთი რომელიმე წერიტი სისტემის (ბერძნული ან სემიტური) ბუნებრივ გრაფიკულ განვითარებად (რად აზრითაც, მაგალითად, არქაული ბერძნული გრაფიკა ძველი სემიტური გრაფიკის ამსახველია. ან მცირე აზრის ძველი დამწერლობანი და ეტრუსკული — ბერძნულია, ასევე კობტური და გოთური უნციალური — ბერძნულია და სხვ.). და თუმცა ცალკეულ ქართულ ასომთავრულ ნიშნებს შეიძლება დაეძებნოს სხვადასხვა ხასიათის გრაფიკული ანალოგები სხვადასხვა წერით სისტემებში (როგორცაა, მაგალითად, ფინიკიურ-ბერძნული, არამეული, ფალაური, პალმირული და სხვ. გრაფიკული სისტემები), ეს არაფერს მეტყველებს ქართული დამწერლობის გრაფიკული პროტოტიპის შესახებ, თუ რომელი კონკრეტული წერიტი სისტემის გრაფიკულ ნიშანთა მიხედვით უნდა შექმნილიყო ძველი ქართული მრგლოვანი დამწერლობის ასო-ნიშანთა მოხაზულობა, და მით უმეტეს ვერ ავლენს იმას, თუ რომელი სისტემის გრაფიკულ გაგრძელებას, ევოლუციას შეიძლება წარმოადგენდეს უძველესი ქართული ასომთავრული ნიშნები (თუ ისინი საერთოდ რომელიმე ცალკეული სისტემის ამგვარი გრაფიკული ევოლუციის პროდუქტად შეიძლება იქნეს მიჩნეული).

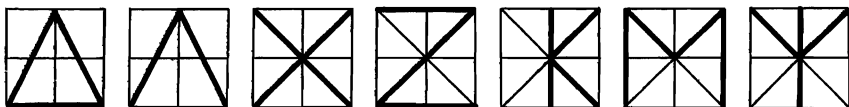
ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ნიშანთა გრაფიკა უფრო ხელოვნურად შექმნილი გრაფემების შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომლებიც იწარმოვა სხვადასხვა ტიპის სწორი ხაზებისა და წრეხაზის გრაფიკული კომბინაციით. ამ გზით იქმნება გრაფიკული თვალსაზრისით მეტად ეკონომიური სისტემა გრაფემებისა, რომლებიც ფორმალურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან (*resp.* უპირისპირდებიან გრაფიკულ სისტემაში ერთმანეთს) მინიმალური რაოდენობის დამატებითი ხაზების საშუალებით. შედარებით იშვიათია გრაფიკულ სისტემაში შემთხვევები ნიშნებში ამგვარი დამატებითი ხაზების უფუნქციო გამოყენებისა (იხ. ზემოთ). ბუნებრივია ამასთანავე ვივარაუდოთ, რომ ძველი ქართული დამწერლობის გრაფიკულ ნიშანთა შედგენა-შეთხზვისას რომელიმე სხვა გრაფიკული სისტემა ყოფილიყო საფუძვლად აღებული, ქართული დამწერლობის ნიშანთა გრაფიკული მოდელირება მომხდარიყო რომელიმე სხვა წერიტი სისტემის (ან სისტემების) გრაფიკული ნიმუშების მიხედვით*.

* როგორც ეს, მაგალითად, ძველი სომხური დამწერლობის შექმნისას არის სავარაუდებელი, სადაც ბერძნული სისტემის მიხედვით შედგენილი ანბანის ნიშანთა გარკვეული ნაწილის გრაფიკული გაფორმებისას, როგორც ჩანს, ეთიოპური გრაფიკული ნიშნები და პრინციპები იქნა გამოყენებული (იხ. ზემოთ, გვ. 110*).

ძველი ქართული წერილობითი სისტემის წარმომავლობა ბერძნული დამწერლობისაგან, ან, უფრო ზუსტად, ძველი ქართული ანბანის შექმნისას წერილობით ნიმუშად და მოდელად ბერძნული ანბანის გამოყენება გვაუარაულებინებს ქართულ გრაფიკულ ნიშანთა შედგენა-შეთხზვისას პირველ რიგში ბერძნული გრაფიკული სისტემის აღებას, ქართულ ასო-ნიშანთა გრაფიკულ საფუძვლად შესაბამის ბერძნულ ნიშანთა მოხაზულობის გამოყენებას*.

ქართული წერილობითი სისტემა იმეორებს ბერძნულ სისტემას, უპირველეს ყოვლისა, გამოხატულების პლანის ერთ-ერთ ძირითად მახასიათებელში—წერის მიმართულებაში მარცხნიდან მარჯვნივ (საპირისპიროდ სემიტურ სისტემათა მარცხნივ მიმართული წერისა).

ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა ასახავს ბერძნულ გრაფიკას აგრეთვე თავისი ზოგადი მონუმენტურობით და გრაფემათა გეომეტრიული ხასიათით. ქართული ასომთავრული გრაფემები, ისევე როგორც კაპიტალური ბერძნული დამწერლობის ნიშნები (მდრ. *Harder 1942*), თითქოს ერთ კვადრატულ უჯრედში ჩახაზულ გეომეტრიულ ფიგურებს წარმოადგენს, შედგენილს სწორი ხაზისა და ნახევარწრეხაზის სხვადასხვა კონფიგურაციებისაგან (მდრ. ზემოთ, გვ. 159 და შმდ.). განსხვავებას აქ მხოლოდ ის ქმნის, რომ ქართულ ასომთავრულ დამწერლობაში, ერთადერთი „ჯან“ ნიშნის გარდა, ყველა გრაფემა შედგენილია სწორი ხაზების ერთმანეთთან ვერტიკალურ და ჰორიზონტალურ მდებარეობაში კომბინირებით საერთო კვადრატული უჯრედის ფარგლებში, მაშინ როდესაც ბერძნულ გრაფიკაში არაიშვიათია ასეთივე ხაზების დახრილ მდებარეობაში კომბინირება, მაგალითად, ისეთი გრაფემების საწარმოებლად, როგორცაა:

და სხვ.

*) ქართული ანბანის შინაგანი სტრუქტურული მახასიათებლები, მაგალითად, სემიტურ წერით სისტემას რომ უკავშირდებოდეს (როგორც კავშირიც ბერძნულ სისტემასთან ვლინდება), მაშინ ბუნებრივი იქნებოდა ქართულ გრაფიკულ ნიშანთა შესაღარებლად სემიტური ნიშნები მოვეყნო, რომელიმე სემიტურ სისტემასთან დაგვენახა ქართულ ასო-ნიშანთა გრაფიკული მსგავსება.

არსებითად გრაფიკული მსგავსება ერთი სისტემისა შესაძლებელია მრავალ სხვა სისტემასთან აღმოჩნდეს. ბუნებრივია ასეთ ვითარებაში შესაღარებლად სწო-

ამ საერთო მონუმენტური სტილისა და ნიშანთა გეომეტრიული ხასიათის გარდა, ნიმუშად აღებული ბერძნული წერილობითი სისტემის გავლენა ქართულ ასომთავრულ გრაფიკაზე თავს იჩენს აგრეთვე მთელი რიგი ასომთავრული ნიშნების კონკრეტულ მოხაზულობაში, რომელთა გრაფიკული ფორმა მსგავსია სათანადო ბერძნული გრაფემების ფორმისა.

ასეთი გრაფიკული მსგავსება ბერძნულთან ვლინდება განსაკუთრებით ქართული ასომთავრული დამწერლობის „ძირითად“, ბერძნულისადმი შესაბამის ნაწილში. ამ ნაწილის ნიშანთა უმრავლესობის მოხაზულობა შესაძლებელია განხილულ იქნეს როგორც სათანადო ბერძნულ ნიშანთა გრაფიკაზე დამყარებული ფორმები; ამ ნიშანთა გრაფიკული ფორმები უნდა ასახავდეს სათანადო ბერძნული ასოების მოხაზულობას, გართულებულს ქართულ სისტემაში დამატებით ხაზებით ან გრაფიკულად გამარტივებულს გარკვეული ხაზების მოცილებით. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის „ძირითადი“, ბერძნულისადმი შესაბამისი ნაწილის ეს გრაფემები შესაძლებელია ბერძნული დამწერლობის შესაბამის ერთეულთა გრაფიკული მოდიფიკაციის შედეგად ყოფილიყო მიღებული.

ქართული **Ⴀ** „ან“ ნიშნის გრაფიკულ პროტოტიპად შესაძლებელია არქაული ბერძნული **Α** ძღჲ იქნეს მიჩნეული ქართულში დამატებითი პორიზონტალური ხაზის მიწერით, რომელიც ნიშნის ძირითად გრაფიკულ ელემენტს—ნახევარწრეხაზს—ზემოდან ერთვის;

ქართული **Ⴁ** „ბან“, რომლის არქაული გრაფიკული სახეობა თავშეკრულია (ხოლო მოგვიანო ხანაში ნიშანს პირი ეხსენება, იხ. ზემოთ, გვ. 169*), შესაძლებელია იწარმოვა არქაული ბერძნული **Β** βჲ ნიშნის მიხედვით, რომელიც პირმარცხნივ არის შებრუნებული. ბერძნული ნიშნის გრაფიკული მოდიფიკაცია ქართულში გამოიხატა ასოს ქვედა მუცლის მოცილებასა და ბუნის ქვედა ნაწილში მარჯვნივ წარზიდული დამატებითი ხაზის მიწერაში (რაც მეტად დამახასიათებელი გრაფიკული ხერხია კვადრატულ უჯრედში. მოქცეულ ქართულ ასო-ნიშანთა მოდიფიციებისა);

რედ ის გრაფიკული სისტემა დავსახოთ, რომელთანაც მოცემული წერითი სისტემა მჭიდრო შინაგან სტრუქტურულ კავშირებს ავლენს.

ასეთ სისტემად ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის შემთხვევაში ძველი ბერძნული დამწერლობა გვევლინება, და სწორედ ბერძნული გრაფიკა უნდა ვივარაუდოთ პირველ რიგში ქართული გრაფიკის საყრდენად.

ქართული **ღ** „გან“ ემყარება არქაული ბერძნული **Γ γίμμα** ნიშნის

მოხაზულობას მარცხნივ მიქცეული პირით, რასაც ერთვის დამატებითი, ქართულ სისტემაში ფუნქციონალური ღირებულების ხაზები ბუნის ბოლოში მარჯვნივ წარზიდული ჰორიზონტალური ხაზისა და ასოს ზედა ნაწილში ვერტიკალური შტრიხის სახით;

ძველი ქართული ასომთავრული **Ճ** „ღონ“ უნდა წარმოადგენდეს ბერძნული **Δ δέλα** ნიშნის გრაფიკულ მოდიფიკაციას ასოს ტანზე, რომელიც ჩვეულებრივ წრეხაზს წარმოადგენს, ზედ გარდიგარდმო ჰორიზონტალური ხაზის დამატებით;

ქართული ასომთავრული **ქ** „ენ“ წარმოადგენს ბერძნული **Ξ ξისღ** გრაფემის მოდიფიკაციას ორი ქვედა ჰორიზონტალური ხაზის მოცილებით და ქართულ ასოში დამატებით ვერტიკალური შტრიხის—სისტემაში გრაფიკულად ფუნქციონალური ღირებულების მქონე დანამატის—მიწერით. ქართულ ასოს პირი მარცხნივ აქვს მიქცეული, ისე როგორც ეს არქაულ ბერძნულ სისტემაშია სავარაუდებელი: **Ξ**

ქართული ასომთავრული **რ** „ვინ“ ავლენს უტყუარ გრაფიკულ კავშირს არქაულ ბერძნულ **Ρ digamma** ნიშანთან, რომელიც მარცხნივ მიმართული (ან ბ უ ს ტ რ ო ფ ე დ ო ნ) წერისდა შესაბამისად არქაულ

ბერძნულ სისტემაში მარცხნივაც უნდა ყოფილიყო მიქცეული: **Ρ** ეს ასო წარმოადგენს გრაფიკულ პროტოტიპს ქართული **რ** ნიშნისას, რომელიც იწარმოვა შუა გასწვრივი ხაზის ბუნის მარჯვნივ გატანით და ჰორიზონტალური ხაზების ბოლოებში ვერტიკალური შტრიხების—ამ შემთხვევაში უკვე გრაფიკულად უფუნქციო ელემენტების—მიწერით;

ქართული ასომთავრული **ზ** „ზენ“ წარმოადგენს შესაბამისი ბერძნული **ζ** გრაფიკული პროტოტიპისაგან მეტად დაშორებულ ნიშანს, რომელიც, ამდენად, ვერ ჩაითვლება ბერძნული ასოს გრაფიკული გარდაქმნის შედეგად. ეს უნდა იყოს მთლიანად ხელოვნურად შექმნილი გრაფიკული ნიშანი, რომელიც ზედა ჰორიზონტალურ ხაზთან ვერტიკალური შტრიხის უქონლობით **ზ** „ლას“ ნიშანს უპირისპირდება. ეს უკანასკნელიც არ ავლენს აშკარა გრაფიკულ კავშირს ბერძნული (ან რომელიმე სხვა სისტემის) სათანადო გრაფიკულ ერთეულებთან და მთლიანად ორიგინალურ ნიადაგზე შეთხზულ გრაფიკულ ნიშანს უნდა წარმოადგენდეს. ამ ორი ნიშნის ერთმანეთისაგან მინიმალური გრაფიკული განსხვავებულობა და ამავე დროს მათი შესაძლებელ გრაფიკულ

პროტოტიპთაგან დაშორება მოწმობს ორივე ამ ნიშნის ორიგინალურ ნიადაგზე შეთხზვას ერთმანეთის გრაფიკული დაპირისპირებით ვერტიკალური შტრიხის საშუალებით;

ქართული ასომთავრული **ⴁ** „ჰე“ ნიშანი წარმოადგენს ბერძნული **Η** ნიშნის გრაფიკულ მოდიფიკაციას მარჯვენა პარალელური ასწვრივი ხაზის ჩამოცილებით*.

ეგვევ გრაფიკული ხერხი პროტოტიპული ნიშნის მოდიფიკაციისა გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ქართული ასომთავრული **ⴂ** „თან“ ნიშნის შექმნისას არქაული ბერძნული **Ⲡ** **ⲡ** ნიშნის საფუძველზე. ბერძნული ასოს მარჯვენა ნახევრის ჩამოცილებითა და ჰორიზონტალური შტრიხის ასწვრივ ხაზს გარეთ გატანით (შდრ. ანალოგიური გრაფიკული პროცედურა **ⴃ** ნიშნის შექმნისას) მიღებულ იქნა ასომთავრული **ⴂ** „თან“ ნიშანი. აღსანიშნავია, რომ ასწვრივ ხაზს ამგვარად შუაში მარჯვნიდან მიწერილი ჰორიზონტალური შტრიხი ქართულ გრაფიკულ სისტემაში უფუნქციო ელემენტად იქცა. ამ ხაზის ბოლო უფრო გვიანდელ ნიმუშებში ქვევით იხრება და გრძელდება; თვით ხაზი ასწვრივი ხაზის ზევით მიიწევს (შდრ. *ჯავახიშვილი 1949: 209*);

ასომთავრული **ⴄ** „ინ“ პროტოტიპულ ბერძნულ **Ⲣ** ნიშანთან უტყუარ გრაფიკულ კავშირს ავლენს. გრაფიკული მოდიფიკაცია ქართულ სისტემაში გამოიხატა მხოლოდ ასწვრივი ხაზის თავში მარცხნივ ჰორიზონტალური შტრიხის მიწერაში;

ქართული ასომთავრული **ⴅ** „კან“ ხასიათდება კვანძის მსგავსი მოყვანილობით, რომლის ერთი ტოტი ასწვრივ, მეორე კი, უფრო მოკლე, დასწვრივ არის ჩამოყვანილი (*ჯავახიშვილი 1949: 210*). ქართული ასო, შესაძლებელია, ბერძნული **Ⲙ** **ⲙ** ნიშნის გრაფიკულ მოდიფიკაციას წარმოადგენს;

ქართული ასომთავრული **ⴆ** „მან“ და **ⴇ** „ნარ“ თავიანთი მოხაზულობით მეტად დაცილებულია სათანადო ბერძნულ გრაფემებს და მთლიანად ხელოვნურად შექმნილი გრაფიკული ნიშნები ჩანს. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ **ⴆ** „მან“ და **ⴇ** „ნარ“ ნიშნები გრაფიკულად მინიმალურად უპირისპირდებიან ქართული ანბანის დამატებით ნაწილში მოთავსებულ „სპეციფიკურ“ ქართულ თანხმოვანთა გამოშხატველ **ⴈ** „ძილ“ და **ⴉ** „ჩინ“ გრაფემებს, რომელთაც, პირველთაგან განსხვავებით; არ ახა-

* ახალი ასოს შექმნის ამგვარი გრაფიკული ხერხი ნიშნის განახევრებით ბერძნულშიც დასტურდება, სადაც ფშვინვის აღმნიშვნელი **Ⲡ** ნიშანი გვიანბერძნულ კლასიკურ დამწერლობაში ძველი **Ⲡ** ნიშნისაგან იყო მიღებული.

სიათებთ ასოს ბუნის თავში შესაბამისად მარცხნივ და მარჯვნივ დართული ჰორიზონტალური ხაზი.

მაშასადამე, ქართული ანბანის „ძირითად“, ბერძნულსადმი შესაბამის ნაწილში ნიშანთა სათანადო ბერძნული გრაფიკული პროტოტიპებისადმი სრული შეუსაბამობა და გრაფიკული დამოუკიდებლობა შეინიშნება იმ შემთხვევაში, როდესაც ნიშანი გრაფიკულად მინიმალურად უპირისპირდება ანბანის „დამატებით“ ნაწილში წარმოდგენილ „სპეციფიკური“ ქართული თანხმონის გამომხატველ სიმბოლოს.

როგორც ჩანს, ამ რიგის გრაფემები ქართულ ანბანში შეიქმნა არა ბერძნული გრაფიკული პროტოტიპების გამოყენებით და მათ საფუძველზე, არამედ მთლიანად ორიგინალურ ნიადაგზე ანბანის „ძირითადი“ და „დამატებითი“ ნაწილების გრაფემათა ერთმანეთთან შეპირისპირებით.

საგულისხმოა ამ თვალსაზრისით აგრეთვე ქართული ანბანის „ძირითად“ ნაწილში მოთავსებულ ს „სან“ და E „ტარ“ ნიშანთა მოხაზულობა, რომლებიც გრაფიკულად მნიშვნელოვნადაა დაცილებული, შეიძლება ითქვას, არაფერი აქვთ საერთო ბერძნული სისტემის (და არც რომელიმე სემიტური სისტემის) სათანადო ნიშნებთან. ეს ნიშნები გრაფიკულად მინიმალურად უპირისპირდება ანბანის „დანართ“ ნაწილში წარმოდგენილ Ⴀ „ჰაე“ და Լ „ხან“ ნიშნებს. ეს ნიშნებიც სავარაუდოა შეთხზულიყო ერთიმეორის შესაბამისად ბერძნული გრაფიკული პროტოტიპის გათვალისწინების გარეშე;

ქართული ასომთავრული Ծ „ჟე“ ნიშანი, რომელიც ქართულ ანბანთრიგში ზის ბერძნული Ͱ ͱ ნიშნის ნაცვლად, გრაფიკულადაც ამ უკანასკნელისაგან მთლიანად განსხვავებული ნიშანია და ბერძნულისაგან დამოუკიდებელ ნიადაგზე უნდა იყოს შექმნილი. საოცარ დამთხვევას ავლენს ეს ნიშანი, როგორც ფონეტიკური მნიშვნელობით, ისე თავისი ადგილით ანბანთრიგში და მოხაზულობით, გოთურ G j ნიშანთან, რომელიც აქ ლათინური დამწერლობიდან წარმოდგარად არის მიჩნეული (იხ. ქვემოთ);

ასომთავრული Թ „ონ“ მოდიფიცირებულია ბერძნულ პროტოტიპთან შედარებით წრეხაზის მარჯვნივ მოკლე კუდის დართვით, რომელსაც გრაფიკული განმასხვავებელი ფუნქცია არ გააჩნია;

ქართული ასომთავრული Մ „პარ“ ნიშანი, რომლის უძველესი ფორმა ხასიათდება მარჯვენა ტოტის სიმოკლით მარცხენასთან შედარებით: Մ (კვაკახიშვილი 1949: 215), უნდა წარმოადგენდეს არქაული ბერ-

ძნელი **Γ** **π** ნიშნის გრაფიკულ მოდიფიკაციას, განხორციელებულს ასოს გადმობრუნებით და ამგვარად მიღებული **Σ** რკალის მარცხენა მალალ ტოტზე ზემოთ მარცხნივ ჰორიზონტალური ხაზის მიწერით;

ქართული ასომთავრული **ჟ** „ჟან“ ემყარება ბერძნულ **Ζ** **α** **ο** **π** **α** ნიშანს, ვართულებულს ნახევარწრეხაზის ზემოთ მარცხნივ მიმატებული შტრიხით;

ქართული ასომთავრული **ს** „რან“, რომლის არქაული ფორმა ხასიათდება მარჯვენა ნახევარწრეხაზის ასწვრივ ხაზზე მალალი მდებარეობით:

ს, ემყარება, როგორც ჩანს, ბერძნულ **Ρ** **ρ** ნიშანს, მოდიფიცირებულს ასოს ბუნის ქვედა ნაწილის წაგრძელებით და მარცხნივ რკალისებრი მოხრით. „რან“ ასოს გრაფიკული განვითარება ქართულ ასომთავრულ დამწერლობაში გამოიხატა ასწვრივი ხაზის მარჯვნივ მოთავსებული რკალის (*resp.* ნახევარწრეხაზის) ქვემოთ ჩამოწევაში ბუნის შუა წერტილის სიმაღლეზე (*ჯავახიშვილი 1949 : 216*);

ქართული ასომთავრული **ჟ** „ჟიე“ არქაული ბერძნული **Υ** **υ** **ψ** **ι** **σ** **ν** ნიშნის გრაფიკულ მოდიფიკაციას უნდა წარმოადგენდეს ძირითადი ასწვრივი ხაზის დაგრძელების გზით და მის მარცხნივ შუა წერტილში ან ოდნავ ზემოთ ნახევარწრეხაზის მიერთებით;

ამ ასოს მომდევნო **ფ** „ფარ“ და **ქ** „ქან“ ნიშნები ემყარება სათანადო ბერძნულ გრაფიკულ პროტოტიპებს, წარმოადგენილს **Φ** **φ** და **Χ** **χ** ასოთა სახით.

ამგვარად, ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ბერძნულის შესაბამისი ნაწილის ასო-ნიშანთა გრაფიკული შედარება ბერძნულ ნიშნებთან ავლენს ამ უკანასკნელთა გრაფიკულ საყრდენად გამოყენებას სათანადო ქართულ ასო-ნიშანთა მოხაზულობისათვის. ამასთანავე, მიუხედავად ქართული წერის მარჯვნივ მიმართულებისა, ქართულ ნიშანთა გრაფიკულ პროტოტიპებზე გამოყენებულია მარცხნივ მიქცეული ბერძნული ნიშნები, რომლებიც დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო არქაული ბერძნული წერითი სისტემისათვის მარჯვნიდან მარცხნივ წერის დროს (სემიტური სისტემის შესაბამისად) ან ბ უ ს ტ რ ო ე ე ღ ო ნ წერის პირობებში*.

*) განსხვავებას ამ მხრივ ქმნის ქართული ასომთავრული **ს** „რან“ ნიშნისათვის გრაფიკულ პროტოტიპად ბერძნული სისტემის **Ρ** ნიშნის გამოყენება, რომელსაც პირი მარჯვნივ აქვს მიქცეული. ქართულისათვის საყრდენ გრაფიკულ პროტოტიპებზე დასხვადასხვა მიმართულებით მიქცეული ბერძნული ნიშნების გამოყენება იმაზე უნდა მიუთით-

მაშასადამე, ძველი ქართული მრგლოვანი დამწერლობა წარმოადგენს ბერძნული წერითი სისტემის ერთგვარ „არქაიზებულ“ ვარიანტს, რომელიც მიღებულია ასო-ნიშანთა გარკვეული სტილიზაციითა და მოდიფიკაციით. „არქაიზაცია“ აქ ვლინდება ძირითადად კლასიკური ბერძნული სისტემის ასო-ნიშანთა პირმარცხნივ შებრუნებაში*.

განსხვავებით ძველი ქართული ანბანის „ძირითადი“, ბერძნული-სადმი შესაბამისი ნაწილისაგან, „დანართი“ ნაწილის ნიშანთა გრაფიკა უკვე არ ავლენს სისტემურ კავშირს რომელიმე კონკრეტულ დამწერლობასთან. ამ ნიშანთა უმრავლესობა წარმოადგენს, როგორც ჩანს, ძირითადად ცალკეული გრაფიკული პროტოტიპის მიხედვით შეთხზულ გრაფიკულ ვარიანტებს ან საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე აკროფონული პრინციპის მიხედვით შექმნილ გრაფიკულ ნიშნებს.

აქვე დასაშვებია შესაძლებლობა, ქართული დამწერლობის „დანართი“ ნაწილის ნიშანთა შექმნისას გამოყენებული და გათვალისწინებული ყოფილიყო სხვა წერილობითი სისტემები, რომლებშიც გრაფიკულად გამოხატულია ზოგი სპეციფიკური ქართული ბგერის ფონეტიკურად მსგავსი ბგერითი ერთეულები.

ამ თვალსაზრისით პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს ქართული ანბანის „დანართ“ ნაწილში [y] q' და [ʋ] c' ბგერათა გამომხატველი 4 „ყარ“ და Ɔ „წილ“ ნიშნები, რომელთა გრაფიკულ პროტოტიპად ქართული დამწერლობის შემქმნელს სავარაუდოა რომელიმე სემიტური წერითი სისტემის, შესაძლებელია არამეულის, 𐤒 qōpī და 𐤆 šādē ნიშნები აეღო.

სემიტური ემფატიკური [q] და [ʋ] ბგერები აკუსტიკურად იმდენად ახლოსაა ქართულ პოსტველარულ [q'] ხშულსა და [c'] აფრიკატთან, რომ ამ ბგერათა შემცველი სემიტური სიტყვები გადმოიცემა ქართულში შესაბამისად [y] და [ʋ] ბგერათა საშუალებით (იხ. ზემოთ, გვ. 153**).

ასეთ ვითარებაში სავსებით შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ამ ბგერათა გრაფიკული აღნიშვნისათვის ქართულში გამოიყენებინათ სა-

თებდეს, რომ ბერძნული ნიშნების უაღრესად არქაული, მარცხნივ მიქცეული ფორმები ხელოვნურად შერჩეული გრაფიკული ნიშნებია შესაბამისი ქართული ასოების გრაფიკული გაფორმებისათვის დამწერლობის შექმნის პროცესში.

*) ამ ტიპის არქაიზაცია ნიშნულად აღებული ბერძნული დამწერლობისა ქართულში შესაძლებელია ნაკარნახევი ყოფილიყო თვით ლოკალური, საქართველოში გავრცელებული ბერძნული წერითი სისტემის თავისებურებებით. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ვ ა ნ შ ი აღმოჩენილი ბერძნული წარწერა გვიჩვენებს სიტყვის დაწერილობას მარჯვნიდან მარცხნივ, ე. ი. მარცხნივ მიქცეული ასო-ნიშნებით (შლრ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი 1967).

თანადო სემიტური ბგერების გამომხატველი ნიშნები *qōph* და *šādē*. ეს მეტად სავარაუდებელია სემიტური (არამეული) **ק** *qōph* ნიშნის მიმართ, რომელიც მოხაზულობით ახლოსაა ქართულ **ყ** „ყარ“ ნიშანთან (თუმცა ქართულ ნიშანს პირი მარცხნივ აქვს მიქცეული).

ასეთი დაშვებით გასაგები გახდებოდა აგრეთვე, თუ რატომ ავლენს ქართულ ასომთავრულ დამწერლობაში გრაფიკულ სიახლოვეს **ყ** „ყან“ და **ყ** „ყარ“ ასოები, რომელთა შორის გრაფიკულ სხვაობას მხოლოდ „ყან“ ნიშნის მარცხენა ირიბი შტრიხი ქმნის: ქართული ასომთავრული **ყ** „ყან“, რომლის გრაფიკული საყრდენია ბერძნული **Ϙ** *κἀπια*, და ქართული ასომთავრული **ყ** „ყარ“ საბოლოო ანგარიშით ერთსა და იმავე გრაფიკულ პროტოტიპზე—სემიტურ **ק** *qōph* ასოზე დაიყვანება.

ქართული ასომთავრული **წ** „წილ“ ნიშნის გრაფიკულ პროტოტიპადაც შესაძლებელია სემიტური (არამეული) *šādē* ვივარაუდოთ, კერძოდ, ამ ასოს ის ფორმა, რომელიც მან მიიღო გვიანარამეულში ასწვრივი ხაზისადმი მარჯვნივ მიერთებული ტეხილი ხაზის მომრგვალების შედეგად: **წ** (შდრ. *ჯავახიშვილი 1949 : 227*)*.

ამ „სპეციფიკურ“ ქართულ ბგერათა გამომხატველი ნიშნების სავარაუდო სემიტური გრაფიკული პროტოტიპები ასახავს იმ გავლენებს, რაც სემიტურ სისტემას შეეძლო მოეხდინა ძველი ქართული ანბანის შექმნისას.

ძველი ქართული ანბანის დანარჩენი ნიშნები ამ ნაწილში შეიქმნა უკვე, როგორც ჩანს, სისტემის სხვა ნიშნების გრაფიკული მოდიფიკაციის შედეგად ან საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე აკროფონული პრინციპის მიხედვით:

ყ „ყარ“ ნიშნის გრაფიკული მოდიფიკაციით მიღებულ იქნა, როგორც ჩანს, **ყ** „ყინ“ ნიშანი, რომელიც ხასიათდება ასწვრივი ხაზის ქვემოთ მარცხნივ მომრგვალებით; ამასთანავე დასტურდება ამ ასოს მოხაზულობა **მ**, ძალზე მოკაუჭებული ბოლოკიდურით, რომელიც მარცხნიდან ბუნს უერთდება;

ქართული ასომთავრული **ჩ** „ჩინ“ ნიშანი გვევლინება ძირითად ნაწილში წარმოდგენილი **ჩ** „ჩარ“ ნიშნის გრაფიკულ ვარიანტად;

***ა** საინტერესოა აღინიშნოს, რომ *šādē* ასოს არმაზული არამეული **წ** ფორმა არსებითად ემთხვევა „წილ“ ასოს მოხაზულობას ქართულ ნუსხა-ხუცურ დამწერლობაში **წ**, რაც შესაძლებელია დამატებით არგუმენტად გამოდგეს ძველი ქართული ანბანის „წილ“ ნიშნის კავშირისა სემიტურ *šādē* ნიშანთან (შდრ. *Церетели 1949:64*). ასომთავრულ „წილ“ ნიშანთან დაკავშირებული განსაკუთრებული გრაფიკული მახასიათებლის თაობაზე შდრ. აგრეთვე **კ ა ნ დ ე ლ ა კ ი 1985**.

ეგვე შეეხება ძ „ძილ“ და ლ „ხან“ ნიშნებს, რომლებიც შესაბამისად შ „მან“ და ლ „ტარ“ ნიშნების გრაფიკული ვარიანტებია.

უფრო რთულია ძველი ქართული ასომთავრული ი „ღან“, ც „ცან“ და ზ „ჯარ“ ნიშნების წარმომავლობის გარკვევა, რამდენადაც ისინი გრაფიკული თვალსაზრისით სისტემაში იზოლირებულ გრაფემებს წარმოადგენენ და ვერ განიხილებიან როგორც რომელიმე სხვა ნიშნის გრაფიკული ვარიანტები.

არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა ი „ღან“ სიმბოლოს გრაფიკულ პროტოტიპად ბერძნული ანბანის უკანასკნელი Ω ὦ μϵϣα ნიშანი ვცნოთ, რომელიც თავისებურად, ფონეტიკური მნიშვნელობის შენაცვლებით, აისახა ქართულ დამწერლობაში, ხოლო ასომთავრული ც „ცან“ ნიშნისათვის (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ts]) გრაფიკულ პროტოტიპად ლათინური C გრაფემა ვივარაუდოთ, რომელიც თანადროულ ლათინურ წერით სისტემაში [k] თანხმოვანთან ერთად ამ უკანასკნელის ასიბილაციით [ts] აფრიკატსაც გამოხატავდა (შდრ. *Byrce* 1952 : 47).

ქართული ასომთავრული დამწერლობის ყ ე „ჯარ“ ნიშანი თავისი მოხაზულობით და სახელწოდებით შესაძლებელს ხდის ვივარაუდოთ ანბანის შემქმნელის მიერ ხარის (ძვ. ქართ. ჯ არ ი) გამოსახულების გრაფიკულ სიმბოლოდ მიღება, რომელსაც მიეწერა აკროფონული პრინციპის მიხედვით /ჯ/ თანხმოვნის ფონეტიკური მნიშვნელობა (ნიშნით გამოსახული საგნის სახელწოდების თავკიდური ბგერის შესაბამისად), შდრ. *Barðdal* 1957: 202—203.

ეგვე აკროფონული პრინციპი დაედო, საფიქრებელია, საფუძვლად ქართული ასომთავრული დამწერლობის ჯ „ჯან“ ნიშანს, რომელიც ჯერის მოხაზულობით ხასიათდება (ზემოდან დართული დამატებითი ჰორიზონტალური ხაზის გამოკლებით) და რომელმაც ამდენად /ჯ/ თანხმოვნის მნიშვნელობა მიიღო (*ჯავახიშვილი* 1949:231; შდრ. *კატარიძე* 1972, 2 : 170);

ქართული ასომთავრული ანბანის ბოლო სიმბოლო უ „ჰაე“ (რიცხვითი მნიშვნელობა „9.000“), როგორც ჩანს, ძველი მოხაზულობის (მოკლე მარჯვენა ტოტის მქონე) უ „პარ“ ნიშნის გრაფიკული ვარიანტია. ეგვე „ჰაე“ ნიშანი შეიძლება აგრეთვე ს „სან“ ნიშნის გრაფიკულ ვარიანტად ვცნოთ.

ამგვარად, ქართული ასომთავრული ანბანის გრაფიკულ სიმბოლოთა შედარებითი ანალიზი ავლენს მათ მსგავსებას არქაულ ბერძნულ

ნიშნებთან, რაც გვაგარაუდებინებს ქართული ნიშნების შექმნისას ძირითადად ბერძნული გრაფიკული ნიმუშების გამოყენებას.

ამავე ქართული გრაფიკული სიმბოლოების მსგავსება შესაძლებელია ჩვენ სხვა სისტემებთანაც დაგვეჩვენოს (როგორცაა, მაგალითად, ფინიკიური, არამეული და სხვ.) და ძველი ქართული ასო-ნიშნები შესაბამისად ამ სისტემათა სიმბოლოებთან შეგვედარებინა ქართულ სიმბოლოთა წარმომავლობის გარკვევის მიზნით. მაგრამ ყველა ამ სისტემასთან შედარებით უპირატესობა ამ თვალსაზრისით სწორედ ბერძნულს უნდა მიენიჭოს, სწორედ ბერძნულ გრაფიკას უნდა შეუპირისპირდეს ძველი ქართული დამწერლობა.

ასო-ნიშნათა გარეგნულ მსგავსებას სხვა სისტემის სიმბოლოებთან მხოლოდ მაშინ აქვს გარკვეული ღირებულება და მნიშვნელობა, თუ მოცემული დამწერლობის ამ სისტემიდან მომდინარეობა სხვა, უფრო არსებითი მონაცემების საფუძველზე იგარაუდება.

ძველი ქართული დამწერლობის ასო-ნიშნათა შესაძლებელ გრაფიკულ პროტოტიპად ძირითადად ბერძნულ სიმბოლოთა დაშვება იმ დასკვნას ემყარება, რომ ქართული წერითი სისტემა არსებითად ემთხვევა სწორედ ბერძნულ სისტემას (და არა სემიტურს ან რომელიმე სხვა სისტემას) მთელი რიგი შინაგანი სტრუქტურული მახასიათებლების მიხედვით, და ამდენად უფრო სავარაუდოა ძველი ქართული დამწერლობის ნიშნებისათვის ბერძნული გრაფიკული პროტოტიპი, ვიდრე რომელიმე სხვა (მით უმეტეს, რომ ძველი ქართული ანბანი ამ ნაწილში ავლენს გარკვეულ გრაფიკულ მსგავსებასაც ბერძნულთან).

მაშასადამე, გრაფიკული მსგავსება წერით სისტემებს შორის ისტორიულ ურთიერთობათა დადგენის თვალსაზრისით მეორეული მონაცემია, დამყარებული სისტემათა გარეგან მახასიათებლებზე, და არა ძირითადი მონაცემი, რომლის მიხედვითაც შესაძლებელია დავასკვნათ ამა თუ იმ დამწერლობის წარმომავლობის შესახებ.

მხოლოდ ნიშნათა მოხაზულობის გათვალისწინებით ძველ ქართულ დამწერლობას მრავალი სხვა წყარო აღმოაჩნდებოდა, და სწორედ ამიტომ, რომ ქართულ დამწერლობას ამ თვალსაზრისით სულ სხვადასხვა სისტემებს უკავშირებდნენ (ბერძნულს, ფინიკურს, არამეულს, ფალაურსა და სხვ.).

**10. ქართული ასომთავრული ანბანი რომორც
ბერძნული დამწერლობის გრაფიკული
სტილიზაციის შედეგად შექმნილი ახალი
პროვინციური დამწერლობა**

„და ესე ენაჲ,
შემკული და კურთხეული სახელითა უფლისაჲთა...“
«ქებაჲ და დიდებაჲ ქართულისა ენისაჲ»

როგორ უნდა აიხსნას ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ასო-ნიშანთა შედარებითი ანალიზით გამოვლენილი გრაფიკული სხვაობა სათანადო ბერძნულ ნიშანთა მოხაზულობასთან? არის თუ არა ეს გრაფიკული სხვაობა შედეგი ბერძნული წერითი სისტემისაგან წარმომდგარი ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ბუნებრივი განვითარებისა და გრაფიკული ევოლუციის, რომლის პროცესში იგი უნდა დაშორებოდა პროტოტიპული ბერძნული დამწერლობის ნიშანთა მოხაზულობას?

ამ ვარაუდის დაშვებით ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შექმნა ბერძნული ანბანის მიხედვით უნდა გადაგვეტანა იმ ეპოქაში, როდესაც არქაული ბერძნული წერითი სისტემა იყო გავრცელებული მარცხნივ მიმართული წერით და შესაბამისად მარცხნივ მიქცეული ასო-ნიშნებით; ფონეტიკური მნიშვნელობის მქონე [σ] ბგერის გამომხატველი *F digamma* ნიშნით და მთელი რიგი სხვა არქაული გრაფიკული და ფონეტიკური თავისებურებებით, რომლებიც ბერძნულ წერით სისტემას ძველი წელთაღრიცხვის VIII—VII საუკუნეებში ახასიათებდა (იხ. ზემოთ, გვ. 67 და შმდ.).

ამასთანავე ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა ავლენს ბერძნული წერითი სისტემისაგან მომდინარე ისეთ გრაფიკულ და ფონეტიკურ თავისებურებებს, რომლებიც ბერძნულ სისტემაში შედარებით უფრო გვიან პერიოდში წარმოიქმნა, როდესაც უკვე მარჯვნივ მიმართული წერა იყო გავრცელებული, *Υ ἕ ψι:λθ* ნიშნით პალატალური [ü] ხმოვანი გამოიხატა, ხოლო თავდაპირველად [σw] დიფთონგის გამომხატველი *OY* ნიშანთა კომბინაციის საშუალებით [ü] ხმოვანი აღინიშნა; სემიტური *צ šādē* ნიშნისაგან მომდინარე სიმბოლო ანბანიდან ამოვარდა და ბერძნულისათვის დამახასიათებელი ბგერების გამომხატველი დამატებითი ნიშნები გაჩნდა და სხვ. (იხ. ზემოთ, გვ. 73 და შმდ.).

ქართული ასომთავრული დამწერლობის ძველი წელთაღრიცხვის VII—VI სს. გავრცელებული არქაული ბერძნული წერითი სისტემისაგან წარმომავლობის მიღების შემთხვევაში (რაც თავისთავად უკვე ქართუ-

ლი დამწერლობისათვის მეტად ადრეული ქრონოლოგიით შეპირობებულ კულტურულ-ისტორიული ხასიათის სირთულეებს ბადებს)* უნდა დაგვეშვა, რომ ქართულ დამწერლობაში აისახა ყველა ის ძირითადი ცვლილება და გარდაქმნა, რომლებიც ბერძნულმა წერიტმა სისტემამ შემდგომ განიცადა, რაც, რასაკვირველია, ძნელი საფიქრებელია.

მაშასადამე, უნდა დავუშვათ, რომ ქართული ანბანის შექმნისას წერით ნიმუშად აღებული იყო ძველი ბერძნული ანბანი იმ გრაფიკული და ფონეტიკური ცვლილებების გათვალისწინებით, რომლებიც ბერძნულ წერილობით სისტემაში მომდევნო პერიოდში წარმოიქმნა**.

ყოველივე ეს გვაგარაუდებინებს ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ხელოვნურად შექმნას ნიმუშად აღებული ბერძნული გრაფიკული სისტემის გარდაქმნისა და სტილიზაციის შედეგად.

ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის შემქმნელი წერით ნიმუშად, გრაფიკულ პროტოტიპად და მოდელად იღებს მის თანადროულ მონუმენტურ ბერძნულ წერით სისტემას და ახდენს მის სტილიზებულ „არქაიზაციას“, რაც გამოიხატა ძირითადად სათანადო ბერძნულ გრაფიკულ სიმბოლოთა პირმარცხნივ შებრუნებაში.

*) ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები თარიღდება ახალი წელთაღრიცხვის მე-5 საუკუნის პირველი ნახევრით. 433 წლით თარიღდება გ. შერეთლის მიხედვით, ორი ქართული წარწერა პალესტინიდან (შერეთელი 1960), რომლებიც, ამდენად, მთელი ნახევარი საუკუნით წინ უსწრებენ 478 — 493 წლებით დათარიღებულ ბონისის სიონის წარწერას (იხ. ამ საკითხთან დაკავშირებით ახლა მაკავარიანი ე. 1985). ეს უკანასკნელი მრავალი მკვლევრის მიერ ამჟამადაც უძველეს ჩვენამდე მოღწეულ ქართულ წარწერად ითვლება (შდრ. შოშიაშვილი 1980:73 და შმდ.).

მიუღებელია თვალსაზრისი იმის შესახებ, თითქოს არმაზის საპიტიახშო ნეკროპოლში აღმოჩენილ ვერცხლის ლანგარზე 70 — 96 წლებისა ამოკვეთილია ქართული ასომთავრული დამწერლობით შესრულებული ბერცუმპიტიახშის ინიციალები: **ბ. პ. ქ. ან ბ. ქ.** (იხ. ინგოროყვა 1941). ასეთ შემთხვევაში ეს იქნებოდა ყველაზე ადრინდელი ნიმუში ქართული ასომთავრული ნიმუშების ხმარებისა. სამწუხაროდ, ლანგარის ფსკერზე ამოკვეთილი ეს ნიშნები ვერ ჩაითვლება ქართული ასომთავრული დამწერლობის სიმბოლოებად. ეგვევ შეეხება მეფის მიჰრდატფარსმანის ძის დროინდელ სტელაზე წარმოდგენილ ვენჯელს, რომელიც პ. ინგოროყვას აგრეთვე ქართული დამწერლობით შესრულებულად მიანიხა.

**) საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ზოგი ქართული ასომთავრული ნიშანი თავისი მოხაზულობით იმდენად არქაულ ხასიათს ამჟღავნებს, რამ ემსგავსება გრაფიკულად (ასო პირის მარცხნივ მიქცევით) არქაული ბერძნული ანბანისაგან მომდინარე იტალიკურ დამწერლობათა სათანადო ნიშნებს (იხ. ზემოთ, ტაბულა 13; გვ. 93). მაგრამ ამასთანავე ქართული წერითი სისტემა ავლენს შედარებით გვიანი პერიოდის ბერძნული-საგან მომდინარე ისეთ გრაფიკულ-ფონეტიკურ თავისებურებებს, რომლებიც უცხოა იტალიკური დამწერლობებისათვის.

ამასთანავე იგი შეეგნებულად ცვლის შესაბამის ბერძნულ გრაფიკულ სიმბოლოთა მოხაზულობას სხვადასხვა გრაფიკული ხერხის გამოყენებით: ასოს ძირითადი ხაზისათვის დამატებითი ხაზების მიმატებით ან გამოკლებით, რითაც გარკვეული გრაფიკული პროტოტიპის საფუძველზე შექმნილი ნიშანი ამ უკანასკნელს სცილდება და ორიგინალურ გრაფიკულ იერს იძენს.

მაგრამ ამისდა მიუხედავად პროტოტიპულ ბერძნულ დამწერლობასთან გრაფიკული კავშირი ქართული ასომთავრული დამწერლობის მომონებელთა ურთობასა და მის მრგოლოვან დუქტუსში გამოიხატა, რაც თანადროული ბერძნული უნციალური დამწერლობის ძირითადი გრაფიკული მახასიათებლის ამსახველია.

ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად იბადება კითხვა: რატომ არ იქნა აღებული ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის შემქმნელის მიერ ნიმუშად ბერძნული წერილობითი სისტემა იმ გრაფიკული სახით, რა სახითაც იგი ქართული ანბანის შექმნისას არსებობდა? რატომ არ იქნა გამოყენებული ახლად შექმნილ ანბანში სათანადო ბერძნულ ნიშანთა მოხაზულობა, როგორც ეს, მაგალითად, კობეტური ანგოთური ანბანების შექმნისას მოხდა, როგორც ეს ბერძნული სასემიტურისაგან წარმომდგარ სხვა დამწერლობათა შემთხვევაშიც გვაქვს?

ამ მოვლენის ერთ-ერთი შესაძლებელი ახსნა იქნებოდა დაშვება იმისა, რომ ასომთავრული დამწერლობის შემქმნელი ცდილობს ამ გზით დაფაროს ახლად შექმნილი ქართული ანბანის დამოკიდებულება და კავშირი მისი დროის ბერძნულ წერით სისტემასთან. იგი ამ მიზნით ახდენს ბერძნულ გრაფიკულ სიმბოლოთა ისეთ მოდიფიკაციას ქართულში, რომ სათანადო ბერძნულ და ქართულ ასო-ნიშნებს შორის იკარგება ყოველგვარი ფორმალურ-გრაფიკული კავშირი, რომლის გამოვლენა მხოლოდ სპეციალური გრაფიკული ანალიზის საშუალებით თუ ხერხდება. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ნიშნები სათანადო ბერძნული წერითი სიმბოლოების შეგნებულ გრაფიკულ სტილიზაციას წარმოადგენს.

ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის შემდგენელი ქმნის ეროვნულ დამწერლობას ეროვნულ ენაზე ტექსტების ჩასაწერად, ხოლო ეროვნული დამწერლობა დამოუკიდებელი უნდა იყოს, ამგვარი წარმოდგენების მიხედვით, ყოველი სხვა დამწერლობისაგან, არ უნდა იმეორებდეს რომელიმე სხვა დამწერლობის გრაფიკულ ფორმას.

ეგვევ მოსაზრებები ელო საფუძვლად მესროპ-მამთოციის ეული სომხური დამწერლობის ბერძნული პროტოტიპისაგან სრულიად გან-

სხვაეგვარი მოხაზულობის შექმნას; ამავე მიზეზით ხდება ს ლ ა ვ ე უ რ „გლაგოლიცაში“ ბერძნულ მინუსკულურ ასო-ნიშანთა მოხაზულობის სტილიზაცია და მოდიფიკაცია, რაც მათ სრულიად განსხვავებულ დუქტუსს ანიჭებს. ამ გზით ხერხდება ახლად შექმნილი დამწერლობის ეროვნული თ ვ ი თ მ ყ ო ფ ო ბ ი ს განმტკიცება და მისი სხვა დამწერლობათაგან დ ა მ ო უ კ ი დ ე ბ ლ ო ბ ი ს დემონსტრაცია.

ამ ტენდენციამ სომხური ანბანის შემქმნელი მიიყვანა ბერძნულ ნიშანთა მოხაზულობის სრულ უკუგდებამდე და სათანადო გრაფიკული სიმბოლოების ორიგინალურ ნიჟდაგზე შეთხზვამდე სხვადასხვა გრაფიკული ხერხისა და ნიმუშების გამოყენებით (იხ. ზემოთ, გვ. 111 და შმდ.).

ქართული ანბანის შემქმნელი ანალოგიური ტენდენციის განსახორციელებლად სხვა გზას ირჩევს: იგი არ წყვეტს ყოველგვარ კავშირს ნიმუშად აღებული დამწერლობის გამოხატულებების პლანთან, პროტოტიპული ანბანის ნიშანთა მოხაზულობასთან; იგი მხოლოდ ახდენს პროტოტიპულ ნიშანთა გ რ ა ფ ი კ უ ლ ს ტ ი ლ ი ზ ა ც ი ა ს სხვადასხვა გრაფიკული მეთოდების გამოყენებით. მიზანი ორივე ამ ანბანის შემდგენელთ ერთი და იგივე აქვთ, ამ მიზნის გრაფიკული განხორციელების გზა—არსებითად განსხვავებული*.

*) რამდენადაც ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა წარმოადგენს ორიგინალური შემოქმედების ნაყოფს, ჩვენი ვარაუდები კონკრეტულ ნიშანთა წარმოადგენლობის, მათი შეთხზვის შესახებ სხვადასხვა გრაფიკული ხერხის გამოყენებით უაღრესად პირობითი და ჰიპოთეტურია.

ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ შეუძლებელია ზუსტად და დ გ ე ნ ა ი მისა, თუ რა გრაფიკული ასოციაციები შეიძლება გასჩენოდა ანბანის შემქმნელს ამა თუ იმ ნიშნის შეთხზვისას. ხშირად ასეთი დასკვნები მკვლევრის სუბიექტურ შთაბეჭდილებებს უფრო გამოხატავს, ვიდრე იმ პროცესების ობიექტურ ასახვას, რასაც ადგლი უნდა ჰქონოდა ამა თუ იმ ანბანის შემქმნელის „შემოქმედებით ლაბორატორიაში“.

ჩვენ შეგვიძლია მხოლოდ ამა თუ იმ დამწერლობის წერილობითი ნიშნების ს ი ნ - ქ რ ო ნ უ ლ გრაფიკულ ურთიერთმიმართებათა ერთგვარი მოდელირება (იხ. ზემოთ, გვ. 159 და შმდ., ქართული ასომთავრული დამწერლობის სიმბოლოთა გეომეტრიული „აგების“ შესახებ ს შ ო რ ი ხ ა ზ ი ს ა და ნ ა ხ ე ვ ა რ შ რ ე ხ ა ზ ი ს ერთმანეთთან კომბინირების გზით), მაგრამ ეს სრულებითაც არ ნიშნავს იმ გრაფიკული პროცედურის აღ დ გ ე ნ ა ს, რომელიც განახორციელა ამ დამწერლობის შემოქმედმა ასო-ნიშნების შეთხზვისა და გრაფიკული გაფორმების დროს. მით უფრო გაუმართლებელია მეთოდოლოგიურად ცალკეულ წერით სიმბოლოთა ამგვარი გ რ ა ფ ი კ უ ლ ი ანალიზის საფუძველზე შორსმიმავალი ისტორიული დასკვნების გაკეთება მთლიან წერილობით სისტემათა წარმომავლობის და შექმნის შესახებ.

მეტად დამახასიათებელია ამ მხრივ კ ა ვ კ ა ს ი უ რ დამწერლობათა (ძველი სომხურის, ძველი ქართულის, ალბანურის) ანალიზის მ ე თ ო დ ი, რომელსაც ს. მ უ რ ა ვ ი ო ვ ი იყენებს თავის მრავალრიცხოვან ნაშრომებში (იხ. ბიბლიოგრაფია წერილში *Муравев* 1982). ავტორი თვლის ქართული ასომთავრული დამწერლობის ხმოვანსიმბოლოებს

ამგვარი ნაციონალური ტენდენციები დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო აღმოსავლური ქრისტიანობისათვის, რომელიც აცხადებს ღვთისმსახურების თვალსაზრისით ენათა თანასწორუფლებიანობის პრინციპს და მიისწრაფვის ახალი ქრისტიანული კულტურის შექმნისაკენ ეროვნული ენისა და ეროვნული დამწერლობის საფუძველზე (შდრ. *Jakobson 1945*)*.

ქრისტიანობის გამოცხადება სახელმწიფოს ოფიციალურ რელიგიად გულისხმობდა ამავე დროს ფართო მუშაობის გაშლას ეროვნულ ენაზე საღმრთო წიგნების სათარგმნელად სპეციალურად ამ მიზნებისათვის ახლად შექმნილი ეროვნული დამწერლობის საშუალებით.

ასე მოხდა ეს კოპტურ, გოთურ, სომხურ და სლავურ დამწერლობათა შექმნის შემთხვევაში. ვგეგვ უნდა ყოფილიყო ძირითადი საფუძველი ძველი ქართული „სომთავრული დამწერლობის“ შექმნისა, რომელიც თავდაპირველად გამოყენებული უნდა ყოფილიყო ქრისტიანული საეკლესიო წიგნების ქართულად გადმოღებისათვის და აგრეთვე ეროვნულ ენაზე ორიგინალური ქრისტიანული წერილობითი ძეგლების შესაქმნელად.

ღვთის წინაშე ენათა თანასწორუფლებიანობის იდეას აღმოსავლურ-ქრისტიანული ეკლესიის დოქტრინაში, რამაც წარმოშვა თავდაპირველად აღმოსავლურ-ქრისტიანულ სამყაროში მთელი რიგი ახალი დამწერლობანი და დასაბამი მისცა წერილობით ფიქსირებული ქრის-

სათანადო ძველი სომხური ხმოვანთნიშნებისაგან შექმნილად „გრაფიკული დერივაციის“ გზით, რაც მას საფუძველს აძლევს „გამოაცხადოს“ (*огласить*), თითქოს ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა მესროპ-მამათოცის მიერ შექმნილი სომხური დამწერლობისაგან მომდინარეობს.

ძველი სომხური დამწერლობის მთელ რიგ გრაფიკულ სიმბოლოთა ანალიზის (ამ შემთხვევაში „სპეციფიკური თანხმონენების“ გამომხატველი ნიშნებისა) ანალოგიური გრაფიკული მეთოდის მოშველიებით რ. პატარიძე, ს. მურავიოვამდე ბევრად უფრო ადრე (იხ. *Pataridze 1972*), პირდაპირ საპირისპირო დასკვნამდე მიღის ძველ ქართულ და სომხურ წერილობით სისტემათა ისტორიული ურთიერთობის შესახებ: იგი თვლის ძველ სომხურ დამწერლობას ძველი ქართული საგან მომდინარედ. ყოველივე ეს ნათელი ილუსტრაციაა იმისა, თუ რამდენად ნებისმიერი დასუბიექტურია დასკვნები ამა თუ იმ დამწერლობის წარმომავლობის თაობაზე, დამყარებული ამ დამწერლობათა უპირატესად გრაფიკული ანალიზის საფუძველზე.

*) აღმოსავლური, ბერძნული ქრისტიანობა ამ თვალსაზრისით მკვეთრად ემიჯნება რომაულ ეკლესიას, რომელიც ავრცელებდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას დასავლურ სამყაროში ლათინური ენისა და დამწერლობის საფუძველზე ეროვნული ენისა და ეროვნული კულტურის გაუთვალისწინებლად (შდრ. *Marquart 1917:1—2; Meyendorff 1982:7* და შმდ.).

ტიანული ლიტერატურის შექმნას ეროვნულ ენებზე, მოჰყვა ამ ენათა სოციალური ფუნქციისა და მნიშვნელობის ზრდა, ეროვნული ენისა და დამწერლობის გადაქცევა ხალხთა ეროვნული იდენტიფიკაციისა და კულტურული თვითდამკვიდრების ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად.

ბერძნულ ენასთან და ეკლესიის სხვა ოფიციალურ ენებთან ახლად-გაქრისტიანებული ერების ენათა თანასწორუფლებიანობის პრინციპი თანდათან ეროვნულ ენათა პრიმატიისა და თვისებრივი აღმატებულობის იდეით იცვლება, რაც, მაგალითად, X საუკუნის ქართველ მწიგნობარს იოანე ზოსიმეს ქართული ენის „ქებასა და დიდებას“ ათქმევიანებს და აცხადებინებს, რომ „მეორედ მოსვლის“ ჟამს „ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა“, ანდა XIII საუკუნის სომეხ მოღვაწეს ვარდან არეველცის სომხურ ენას წარმოდგენინებს როგორც „გვირგვინს ყოველთა ენათა ქვეყანასა ზედა“.

ყოველივე ეს ერთი და იმავე ტენდენციის გამოვლინებაა აღმოსავლურ-ქრისტიანულ სამყაროში—მშობლიური ენის განდიდებისა და აღზევების, ამ ეპოქაში გაბატონებული ბერძნული ენის საპირისპიროდ. ამ წარმოდგენების თანახმად, მშობლიური ენა ბერძნულის თანასწორი და ტოლი ენაა, „ესე არიან ორნი დანი“ (შდრ. *Boeder 1983*). ამგვარი პარტიკულარისტული ტენდენციები ალბათ მნიშვნელოვნად უფრო ადრე დაიწყო აღმოსავლურ-ქრისტიანულ სამყაროში, რითაც უნდა აიხსნებოდეს სწორედ ასეთი სწრაფვა ადრე-ქრისტიანულ ეპოქაში, ახლად შექმნილ დამწერლობაში ბერძნული წერითი ნიშნების ნაცვლად სრულიად ორიგინალური და ხელოვნურად შეთხზული წერითი სიმბოლოების გამოყენების საშუალებით დაფარულიყო ეროვნული ანბანის ბერძნულზე დამოკიდებულება და ბერძნული-საგან წარმომავლობა.

ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის ქრისტიანულ დამწერლობად მიჩნევა და მისი წარმომავლობის დროის განსაზღვრა ქართული სახელმწიფოს გაქრისტიანების ხანით აგრეთვე გასაგებს ხდის ძველ ქართულ ანბანში „ჯვრის“ მოხაზულობის X „ჯან“ ასოს მოთავსებას ანბანის ბოლოში ფონეტიკური მნიშვნელობის მქონე უკანასკნელ ნიშნად, რასაც ამ თვალსაზრისით გასაგები სიმბოლური მნიშვნელობა ექნებოდა.

ამითვე უნდა აიხსნებოდეს რიგი მსგავსი სტრუქტურული ნიშნები, რასაც ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა ამავე ეპოქაში შექმნილ ბერძნულ ანბანზე დამყარებულ სხვა ქრისტიანულ დამწერლობებთან ავლენს*.

* ამ მხრივ საყურადღებოა აგრეთვე წერასთან დაკავშირებული ძველი ქართული ტერმინოლოგიის ბერძნული წარმომავლობა, რაც კ. კეკელიძეს ქართული დამ-

11. ქართული ასომთავრული დამწერლობა შედაკრებით კოპტურთან, გოთურთან, სომხურთან და სლავურთან

ქველი ქართული ასომთავრული ანბანის განსაზღვრა როგორც ბერძნული წერითი სისტემის საფუძველზე შექმნილი ქრისტიანული ხანის დამწერლობისა ბუნებრივად აყენებს ტიპოლოგიურად ამ უკანასკნელს ბერძნულზე დამყარებულ სხვა ქრისტიანულ დამწერლობათა რიგში: კოპტურ, გოთურ, სომხურ და ძველ სლავურ დამწერლობებთან.

კოპტურთან და გოთურთან ქართულ ასომთავრულ დამწერლობას აერთიანებს პროტოტიპული ბერძნული ანბანისადმი პარადიგმატული დამოკიდებულების პრინციპი. ამ თვალსაზრისით ძველი ქართული დამწერლობა ეთანხმება კოპტურსა და გოთურს და უპირისპირდება სომხურს.

ძველ ქართულ დამწერლობაში, ისე როგორც კოპტურსა და გოთურში, ასახულია უკლებლივ და სრულად მთელი პროტოტიპული ბერძნული პარადიგმატიკა. ყველა $9 \times 3 = 27$ ნიშანი ბერძნული ანბანისა, რომლებიც როგორც ფონეტიკური, ისე რიცხვითი მნიშვნელობებით ხასიათდება (ან მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობებით — Γ σίγμα, Ψ χόπια და Θ θάμια; ნიშანთა შემთხვევაში), გადატანილია ამ ანბანებში იმავე თანმიმდევრობით და სათანადო ფონეტიკური და რიცხვითი მნიშვნელობებით.

ბერძნული ეპისემონები (მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის მქონე გრაფიკული სიმბოლოები) გადმოდის აქ იმავე ფუნქციით (ე. ი. მხოლოდ სათანადო რიცხვით მნიშვნელობათა გამომხატველ სიმბოლოებად, შდრ. კოპტური რიცხვ-ნიშნები „6“ და „900“, გოთური რიცხვ-ნიშნები „90“ და „900“), ან ისინი იძენენ ახალ სისტემებში სათანადო ენათათვის დამახასიათებელ „სპეციფიკურ“ ფონეტიკურ მნიშვნელობებს (შდრ.

წერლობის ბერძნულიდან მომდინარეობის ერთ-ერთ საბუთად მიაჩნია (კეკელიძე 1929, V — VI: 157); შდრ. საწერი იარაღის სახელები ქართულში: კალამი-ბერძნ. ῥάδιλαμος; მელანი-ბერძნ. τὸ μύλαν. თვით სიტყვა წიგნი, რომელიც ძველ ქართულში როგორც ბერძნ. βιβλίον და ἐπιστολή სიტყვათა შესატყვისია, ასევე „ასოს“ ნიშნავს (ბერძნ. γράμμα), და ბერძნული σίγμα სიტყვისაგან უნდა მომდინარეობდეს [რომელიც თავის მხრივ შემოსულია ბერძნულში ლათინურიდან (signum) არა უადრეს ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნისა].

ყ *fāj* ნიშანი კოპტურში — ფონეტიკური მნიშვნელობა [f], რიცხვითი

მნიშვნელობა „90“; **Ա** ნიშანი გოთურში — ფონეტიკური მნიშვნელობა [qʰ], რიცხვითი მნიშვნელობა „6“; **Ի** „ვენ“, **Կ** „უან“ და **Յ** „შინ“ ნიშნები ქართულში — ფონეტიკური მნიშვნელობა შესაბამისად [s], [ʒ] და [ʒ], რიცხვითი მნიშვნელობა — „6“, „90“ და „900“).

ბერძნული ნიშნები, ბერძნულისათვის „სპეციფიკური“ ფონეტიკური მნიშვნელობებით: [ks], [ps], [θ] და სხვ., რომლებიც არ არის დამახასიათებელი სათანადო ენებისათვის, გადმოდის აქ ახალი, ამ ენათათვის „სპეციფიკური“ ფონეტიკური მნიშვნელობით (შდრ. გოთური

ნიშნები **ψ** **ϸ** **Ϲ** — ფონეტიკური მნიშვნელობა შესაბამისად [b], [j], [hʷ], რიცხვითი მნიშვნელობა — „9“, „60“, „700“; ქართული **ა** „აე“, **ი** „ლან“, **კ** „ყარ“ ნიშნები — ფონეტიკური მნიშვნელობა შესაბამისად [j], [ɣ], [qʰ], რიცხვითი მნიშვნელობა — „60“, „700“, „800“).

ახლად შექმნილ ანბანებში ამგვარი ფონეტიკური შენაცვლებების განხორციელებით და ბერძნული ანბანის ე პ ი ს ე მ ო ნ ე ბ ი ს (რიცხვ-სიმბოლოთა) სათანადო ადგილებზე შენარჩუნებით (შესაძლებელია, „სპეციფიკური“ ფონეტიკური მნიშვნელობის მიწვრით) არსებითად შემოინახება პროტოტიპული ანბანის პ ა რ ა დ ი გ მ ა ტ ი კ ა და სათანადო რიცხვითი მნიშვნელობები. ამ პრინციპით გაწყობილი ანბანების პარადიგმატიკა მთლიანად პროტოტიპული ანბანის პარადიგმატიკაზე „გადისახება“.

ეს პირველ რიგში შეეხება გ ო თ უ რ ს, სადაც ამგვარი ფონეტიკური შენაცვლებების შედეგად ამოიწურა ყველა ის ბერძნულთან შედარებით „სპეციფიკური“ ბგერა, რომლებიც უნდა გამოხატულიყო ანბანში სპეციალური გრაფიკული სიმბოლოების საშუალებით. ამიტომ გოთური ანბანი გრაფიკულ სიმბოლოთა იმავე $9 \times 3 = 27$ რაოდენობას შეიცავს, რასაც პროტოტიპული ბერძნული; ამათგან პირველი ცხრა სიმბოლო ანბანთრიგში გამოხატავს „ერთეულებს“, მომდევნო ცხრა სიმბოლო — „ათეულებს“, ხოლო ანბანის დამასრულებელი ცხრა სიმბოლო — „ასეულებს“.

კ ო პ ტ უ რ ს ა და ქ ა რ თ უ ლ ანბანებში ბერძნულის შესაბამის ნაწილში ჩატარებული ამგვარი ფონეტიკური „შენაცვლებების“ შემდეგაც რჩება მთელი რიგი ბერძნულთან შედარებით „სპეციფიკური“ ბგერები, რომლებიც უნდა გამოიხატოს ანბანში. ასეთი ბგერები, სათანადო გრაფიკულ სიმბოლოებით წარმოდგენილი, დაერთვის კოპტურ და ქართულ ანბანებში „ძირითად“, ბერძნულისადმი შესაბამის ნაწილს და აწარმოებს ანბანის სპეციფიკურ დამასრულებელ ჯგუფს. ამგვარი „დამატებითი“

სიმბოლოების საშუალებით შესაძლებელი ხდება რიცხვ-მნიშვნელობათა დამატებითი ჯგუფის — „ათასეულების“ — გამოხატვა.

არსებითად განსხვავებული პარადიგმატული პრინციპია გამოყენებული ძველი სომხური ანბანის შედგენისას, რაც ამ უკანასკნელს ტიპოლოგიურად კოპტურ, გოთურ და ქართულ ანბანებს უპირისპირებს.

ძველი სომხური ანბანის შედგენისას პროტოტიპული ბერძნული ანბანიდან ამოგდებულია ყველა ეპისემონი (ანუ მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის გამომხატველი ნიშნები — ე. ი. Γ $\sigma\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$, Ψ $\alpha\acute{\iota}\pi\alpha$ და Θ

$\sigma\acute{\alpha}\mu\pi\iota$), აგრეთვე ყველა ის ასო-ნიშანი, რომლებიც სპეციფიკურ ბერძნულ, სომხურისათვის არადამახასიათებელ ბგერებს გამოხატავენ: Ξ ξ (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ks]), Ψ ψ (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ps]) და Ω ω (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ō]).

ამდენად, ძველ სომხურ ანბანში მომხდარია არა „სპეციფიკურ“ ბერძნულ მნიშვნელობათა ფონეტიკური შენაცვლება, როგორც ეს კოპტურ, გოთურ და ქართულ ანბანებში გვაქვს, არამედ პროტოტიპული ბერძნული ანბანი წინასწარ დაყვანილია იმ ნაწილზე, რომელიც შეიცავს სომხურისათვის დამახასიათებელ ბგერით ერთეულთა გამომხატველ სიმბოლოებს. ამგვარად, ბერძნული პროტოტიპული ანბანის ეს ნაწილი, მთელი რიგ „სპეციფიკურ“ ბერძნულ სიმბოლოთა ამოგდებით მიღებული, წარმოადგენს იმ ჩონჩხს, რაზედაც აიგო ძველი სომხური წერიითი სისტემა.

„სპეციფიკური“ სომხური, ბერძნულისაგან განსხვავებული ბგერების გამომხატველი ასო-ნიშნები მოთავსებულია არა ბერძნული ნაწილის მომდევნოდ, როგორც ეს კოპტურ და ქართულ ანბანებში გვაქვს, არამედ გაფანტულია ბერძნულის შესაბამისი ნაწილის სიმბოლოებს შორის, რაც არსებითად არღვევს სომხური ანბანის ბერძნულისადმი შესაბამის პარადიგმატიკას და მთლიანად ცვლის ბერძნულის შესაბამისი სიმბოლოების რიცხვ-მნიშვნელობათა სისტემას.

პროტოტიპული ბერძნული ანბანის რიცხვ-მნიშვნელობათა შენარჩუნების პრინციპი, რაც ასე მკაფიოდ არის გატარებული კოპტურ, გოთურ და ქართულ ანბანებში, მთლიანად უკუგდებათ სომხური ანბანის შემქმნელის მიერ, რომელიც იყენებს ბერძნულ დამწერლობას როგორც საყრდენ სისტემას მხოლოდ სათანადო სომხურ ბგერით ერთეულთა გამოსაყოფად. ამით უნდა აიხსნებოდეს ის, რომ სომხური ანბანის შემქმნელი ბერძნულ ანბანში არ ითვალისწინებს იმ სიმბოლოებს, რომელთაც არ გააჩნიათ ფონეტიკური მნიშვნელობა და არც იმ სიმბოლოებს,

რომელიც „ზედმეტია“ სომხურისათვის მათთვის დამახასიათებელ „სპეციფიკურ“ ბერძნულ ფონეტიკურ მნიშვნელობათა გამო. ამიტომაც სწორედ, რომ ბერძნული ანბანის ჩონჩხი, რომელიც საფუძვლად უდევს სომხურს, იწყება *A* *ჰა* და მთავრდება *X* *ჯი* ასო-ნიშნით, რომლებიც სათანადოდ აისახა სომხურში შესაბამისად *Ա* *ა* და *Ճ* *ჟ* ნიშნებით. ამათ შორის მოთავსდა სხვადასხვა ადგილას, ყოველგვარი შესაძლებელი კანონზომიერების გარეშე, მთელი რიგი დანართი სიმბოლოები, რომელთაც „სპეციფიკური“ სომხური, ბერძნულისაგან განსხვავებული ფონეტიკური მნიშვნელობები მიეწერათ*. ამის შედეგად მთლიანად ირღვევა შესაბამისობა პროტოტიპულ ბერძნულსა და სომხურ ანბანებს შორის ასო-ნიშანთა რიცხვ-მნიშვნელობების თვალსაზრისით. ამით სომხური ანბანი მკვეთრად უპირისპირდება კოპტურ, გოთურ და ქართულ წერით სისტემებს, რომლებიც ამ თვალსაზრისით საერთო ტიპოლოგიურ ჯგუფს ქმნიან.

გარდა პროტოტიპული ბერძნული ანბანისადმი პარადიგმატული დამოკიდებულების ერთიანი პრინციპისა აღნიშნულ ტიპოლოგიურ ჯგუფში შემავალ წერით სისტემებს რიგი სხვა სპეციფიკური მახასიათებლებიც აერთიანებს.

საგულისხმოა ამ თვალსაზრისით ის მსგავსებანი, რაც ძველ გოთურ და ქართულ წერით სისტემებში იჩენს თავს. ძველ ქართულ დამწერლობას აერთიანებს გოთურთან არა მხოლოდ ზოგადი პრინციპი სპეციფიკურ ბერძნულ ბგერათა სათანადო ფონეტიკური მნიშვნელობებით შენაცვლებისა, არამედ ერთ შემთხვევაში სისტემაში შენაცვლებული ფონეტიკური მნიშვნელობის დამთხვევაც.

გოთურ ანბანში, ისე როგორც ძველ ქართულში, ბერძნული *Ξ* *ჟი* ნიშანი (ფონეტიკური მნიშვნელობა [ks], რიცხვითი მნიშვნელობა „60“) შენაცვლებულია ერთი და იმავე *j*-ფონეტიკური მნიშვნელობის მქონე სათანადო სიმბოლოებით (რიცხვითი მნიშვნელობა „60“), რომლებიც ამავე დროს გრაფიკულ მსგავსებასაც ამჟღავნებენ: შდრ. გოთური

Ɱ *j* ~ ძველი ქართული *ⴁ* *ჟ*.

*) *Ɱ* *ჟი* ნიშანი სომხურში (რიცხვითი მნიშვნელობა „60“) ბერძნული *Ξ* *ჟი* ნიშნის ადგილას *კი* არ ზის, მის „სუბსტიტუტს“ *კი* არ წარმოადგენს (შდრ. *Периханя* 1966:119), არამედ „დანართი“ ნაწილის სიმბოლოა, რომელიც მოთავსდა სომხურ ანბანში ბერძნული *Ν* *უბ* და *Ο* *ბ* *μ* *μ* *ρ* *σ* სიმბოლოების შესაბამის *ს* *ნ* და *ო* *ბ* ნიშნებს შორის. ეგვე შეეხება სომხურ *Ⲛ* *ჟი* ნიშანი (რიცხვითი მნიშვნელობა „800“), რომელიც ანბანში ბერძნული *Ϟ* *ბ* *π* *π* ნიშნის ადგილს *კი* არ იკავებს, არამედ შემთხვევით ხვდება ანბანთრიგში ბერძნული *Π* *პი* და *Ρ* *რ* ნიშნების შესაბამის სომხურ *Ⲡ* *პ* და *ⲡ* *რ* სიმბოლოებს შორის.

როგორ მოხდა, რომ ორ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ სისტემაში, ერთი და იმავე ბერძნული მნიშვნელობის შენაცვლება განხორციელდა იდენტური ფონეტიკური მნიშვნელობით [j], რასაც არაფერი აქვს საერთო ფონეტიკურად თავდაპირველ ბერძნულ მნიშვნელობასთან? მეტად მცირეა ალბათობა იმისა, რომ ამგვარი დამთხვევა, რაც გამოიხატა j-ფონეტიკური შენაცვლებით ერთი და იმავე ბერძნული ნიშნისა ორივე ამ სისტემაში, წმინდა შემთხვევითობა იყოს. უფრო შესაძლებელია ამ სისტემებს შორის გარკვეული ისტორიული ურთიერთობა ვივარაუდოთ: ძველი ქართული ანბანის შემქმნელი იცნობს მის თანადროულ სხვადასხვა წერით სისტემებს, მათ შორის გოთურ ანბანსაც, რომლის მონაცემებს იგი ახალი დამწერლობის შექმნისას ითვალისწინებს*.

ამ თვალსაზრისით შესაძლებელია არც ის იყოს შემთხვევითი, რომ რამდენიმე ქართული ასო-ნიშნის სახელწოდება შესაბამის გოთურ ნიშანთა სახელებს ემთხვევა: ქართული **ზ** ნიშნის „ლას“ სახელი, რომელიც ფონეტიკურად განცალკევებით დგას დანარჩენ სახელწოდებებთან შედარებით (შდრ. ზემოთ, გვ. 158), მეტად ემსგავსება გოთური [l] ნიშნის „laaz“ სახელს; შდრ. აგრეთვე ქართული **უ** ვ „ვინ“ და გოთური „*uwinne*“ ([w]), ქართ. **შ მ** „მან“ და გოთ. „*manna*“ ([m]).

ბერძნულ წერით სისტემაზე დამყარებულ ქრისტიანული ხანის დამწერლობათა ისტორიული ურთიერთობის თვალსაზრისით საგულისხმოა აგრეთვე ამავე ტიპოლოგიურ ჯგუფში შემავალი ძველი სლავური დამწერლობის მონაცემები.

*) ცნობილია, რომ გოთები მე-3 საუკუნის შუა ხანისათვის მოსახლეობდნენ შავი ზღვის ჩრდილოეთ და დასავლეთ ნაპირებზე. აქედან ისინი გადადიან ისტორიული ყირიმის ტერიტორიაზე, ტავრის ნახევარკუნძულზე. აქ გოთები იპყრობენ ბოსფორის სამეფოს და ეფულებიან მის ხომალდებს, რომელთა საშუალებითაც მთელ რიგ გაბედულ რეიდებს აწარმოებენ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე (ბიჭვინთა) და ეგვიპტისა და ხმელთაშუა ზღვის კუნძულებსაც აღწევენ.

ტავრის ნახევარკუნძულზე ყირიმელი გოთები იღებენ მე-3 საუკუნის ბოლოს აღმოსავლურ, ბერძნულ ქრისტიანობას და საკუთარ ენაზე აწარმოებენ ღვთისმსახურებას; მათ ჰყავთ საკუთარი ეპისკოპოსი — უნილა (გარდ. 404 წ.). მოღწეულია ცნობა იმის შესახებ, რომ ამ პერიოდში კონსტანტინოპოლში, წმინდა პავლეს ეკლესიაში გოთურად იქნა წაკითხული ერთი თავი სახარებიდან (იხ. *Vasiliev* 1936: 3 და შმდ.; 32). ყოველივე ეს მოწმობს ყირიმის გოთებში ვულფილას მიერ თარგმნილი გოთური სახარების არსებობას, რომელიც შესრულებული იყო მის მიერვე შექმნილი ორიგინალური გოთური დამწერლობით. არ არის გამორიცხული, რომ ქართველები გოთურ დამწერლობას სწორედ ყირიმელი გოთებისაგან გაეცნენ.

სლაფურ „გლაგოლიცაში“ არსებითად იგივე პრინციპებია განხორციელებული პროტოტიპული ბერძნული სისტემისადმი პარადიგმატული დამოკიდებულებისა, რაც კოპტურ, გოთურ და ძველ ქართულ ანბანებში.

„გლაგოლიცას“ ძირითადი, ბერძნულის შესაბამისი ნაწილი გაწყობილია ბერძნული ანბანის მიხედვით მასში განხორციელებული სათანადო „ფონეტიკური შენაცვლებებით“.

„სპეციფიკური“, ბერძნულისაგან განსხვავებული სლაფური ბგერები წარმოდგენილია აქ „დანართი“ ნაწილის სახით, რომელიც აგრძელებს ძირითად, ბერძნულისადმი შესაბამის ნაწილს და ასრულებს მთელ სისტემას „ათასეულთა“ გამომხატველი რიცხვითი მნიშვნელობებით (იხ. ზემოთ, გვ. 113).

„გლაგოლიცას“ დანართი („ათასეულების“ გამომხატველი) ჯგუფის ნიშანთა ანბანთრიგში განაწილებისას ძველი სლაფური ანბანის შემდგენელი ითვალისწინებს, როგორც ჩანს, სხვა სისტემათა მონაცემებსაც, მათ შორის ძველი ქართული დამწერლობის ანბანთრიგ*. ეს ვლინდება როგორც „ათასეულთა“ ჯგუფის 6 ნიშნით დაწყებაში (რიცხვითი მნიშვნელობა „1.000“), შდრ. ქართული ასომთავრული **ჩ**, რომელიც „ათასეულთა“ ჯგუფს იწყებს (ფონეტიკური მნიშვნელობა [č], რიცხვითი მნიშვნელობა „1.000“), ასევე ამ ჯგუფის მეექვსე **ხ** x_1 ნიშნის „6.000“ რიცხვითი მნიშვნელობით გამოყენებაში (შდრ. ქართული ასომთავრული **ქ** ნიშნის — მხედრული **ხ** — ფონეტიკური მნიშვნელობა [x] და რიცხვითი მნიშვნელობა „6.000“). ამგვარ გავლენას ძველი ქართული დამწერლობისას სლაფურ „გლაგოლიცაზე“ შესაძლებლად მიიჩნევს ნ. ტრუბეცკოი (იხ. *Trubetzkoy 1954: 23*). საგულისხმოა აგრეთვე „გლაგოლიცაში“ **с** „900“ ~ **ѡ** „1.000“ ~ **ѣ** „2.000“ ნიშანთა მიმდევრობა (შდრ. ქართული ანბანის **ჟ** **წ** „900“ ~ **ჩ** „1.000“ ~ **ც** „2.000“ მიმდევრობა), რაც ასახულია „კირილიცაშიც“ **Ц** **ц** ~ **Ч** **ч** ~ **Ш** **ш** მიმდევრობის სახით.

*) სლაფური „გლაგოლიცას“ შემქმნელი კონსტანტინე-კირილეს მიერ ძველი ქართული დამწერლობის ცოდნა დასტურდება მისი ცხოვრების აღწერილობითაც: *Vita Cyrilli*. კონსტანტინე-კირილეს ბიოგრაფის აღგვიწერის მის გამოსვლას მაღალი წოდების სასულიერო პირთა შეკრებილობაზე, სადაც იგი „საღმრთო წერილის“ მოშველებით თავგამოდებით იცავს დებულებას ღვთისმსახურების შესაძლებლობის შესახებ სხვადასხვა ენებზე, მათ შორის სლაფურად: ყოველ ერს უნდა მიეცეს უფლება ღმერთი თავის მშობლიურ ენაზე აღიღოს. ამასთან დაკავშირებით იგი იმოწმებს, თუ რამდენ ერს, გარდა ებრაელებისა, ბერძნებისა და ლათინებისა, მოეპოვება საკუთარი ანბანი; ამ ხალხთა შორის კონსტანტინე-კირილეს „ქართველებსაც“ იხსენიებს (იხ. *Duornik 1970:129*; შდრ. *Meyendorff 1982:25*).

პარადიგმატული სტრუქტურის მსგავსების გარდა ძველ ქართულ ასომთავრულ დამწერლობასა და სლავურ „გლაგოლიცას“ აერთიანებს აგრეთვე ზოგადი გრაფიკული პრინციპი ახლად შექმნილი დამწერლობის პროტოტიპული სისტემის გრაფიკისაგან დაშორებისა, რათა ამ გზით წარმოშობილიყო „ორიგინალური“ ეროვნული დამწერლობა, გარეგნულად დამოუკიდებელი ყოველივე უცხოური წერიტი სისტემისაგან.

ამ პრინციპის უკიდურეს გამოვლინებას წარმოადგენს მესროპ-მართოციის ძველი სომხური ანბანი ბერძნულისაგან სრულიად განსხვავებული გრაფიკით. მესროპ-მართოცი, რომელიც სომხური ანბანის შედგენისას საყრდენად ბერძნულ წერით სისტემას იღებს, მთლიანად ცვლის ბერძნულ ნიშანთა მოხაზულობას და სათანადო სომხური ასო-ნიშნებისათვის ქმნის ორიგინალურ და თავისებურ გრაფიკულ სისტემას, რათა ამ გზით გაწყვეტილიყო კავშირი პროტოტიპულ ბერძნულ დამწერლობასთან და განმტკიცებულიყო ახლად შექმნილი ანბანის დამოუკიდებლობის შთაბეჭდილება.

ქართული ასომთავრული ანბანის შემქმნელი ამავე მიზნით ახდენს პროტოტიპული ბერძნული გრაფიკული სისტემის შეგნებულ მოდიფიცირებას; იგი არ წყვეტს ახლად შექმნილ ანბანში კავშირს ბერძნულ გრაფიკასთან. იგი მხოლოდ გარდაქმნის მას სისტემის მოდიფიკაციისა და სათანადო ნიშანთა გრაფიკული ცვლილებების განხორციელების შედეგად* ამით ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის შემქმნელი აღწევს არსებითად იმავე შედეგს ორიგინალური ეროვნული დამწერლობის შედგენის თვალსაზრისით, რასაც მესროპ-მართოცი ძველი სომხური დამწერლობის ბერძნულისაგან სრულიად განსხვავებულ გრაფიკულ ნიადაგზე აგებით იღებს.

ამგვარი ტენდენციები აღმოსავლურ-ქრისტიანულ სამყაროში, რაც იმდროინდელი პოლიტიკურ-ეროვნული და რელიგიური მოტივებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული (იხ. ზემოთ, გვ. 111; 114), დასაბამს აძლევს ბერძნულზე დამყარებული რამდენიმე გრაფიკულად ერთმანეთისაგან განსხვავებული წერიტი სისტემის შექმნას, რომლებიც ამავე დროს გრაფიკულ დამოუკიდებლობას ავლენენ პროტოტიპულ ბერძნულ სისტემასთან შედარებით.

*) ამაში ვლინდება ქართული ასომთავრული ანბანის შემქმნელის უაღრესად ფართო ფილოლოგიური ერუდიცია, რომელიც მოიცავდა იმდროინდელი ბერძნული ლინგვისტური თეორიისა და ბერძნული გრაფიკული სისტემების ცოდნას. საგულისხმოა ამ თვალსაზრისით აგრეთვე ქართული ანბანის „სპეციფიკური“ ქართული ნაწილის თანხმევანთა დალაგება ბერძნული ფონეტიკური თეორიის შესაბამისად (იხ. ზემოთ, გვ. 156**).

ამ თვალსაზრისით ძველი ქართული „ასომთავრული დამწერლობა“, სომხური „ერკათავირი“ და სლავური „გლაგოლიცა“ ერთ ტიპოლოგიურ კლასში ექცევა, საპირისპიროდ კობტური და გოთური დამწერლობებისა და სლავური „კირილიცასი“, რომელთა გრაფიკული გამოხატულება სათანადო ბერძნული უნციალური დამწერლობის გრაფიკას ასახავს.

მაგრამ ძველი ქართული წერითი სისტემა (ისევე როგორც ძველი სლავური „გლაგოლიცა“) არსებითად განსხვავდება ძველი სომხური ანბანისაგან სისტემის შინაგანი სტრუქტურის მიხედვით..

პროტოტიპულ ბერძნულ სისტემასთან პარადიგმატული დამოკიდებულების თვალსაზრისით ძველი ქართული დამწერლობა ტიპოლოგიურად უფრო ახლოსაა ქრისტიანული დამწერლობის უძველეს ნიმუშებთან—კობტურთან და გოთურთან; სისტემის პარადიგმატიკის თვალსაზრისით ქართულ დამწერლობაში იგივე პრინციპებია განხორციელებული, რაც კობტურსა და გოთურში, საპირისპიროდ ძველი სომხური დამწერლობისა, რომლის პარადიგმატიკა განსხვავებულ პრინციპებზეა აგებული.

12. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შემქმნელის ვინაობა

ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის ქრისტიანული ეპოქის დამწერლობად მიჩნევა, რომელიც შეიქმნა ბერძნული წერითი სისტემის საფუძველზე გარკვეული პირის ორიგინალური შემოქმედების შედეგად, ბუნებრივად სვამს კითხვას ქართული ანბანის შემქმნელის ვინაობის შესახებ: ვინ იყო ის პიროვნება, რომელმაც თანადროული ბერძნული უნციალური დამწერლობის საფუძველზე სრულიად ორიგინალური მონუმენტური სტილის მრგოლოვანი დამწერლობა შექმნა პროტოტიპული ბერძნული გრაფიკის შეგნებული მოდიფიკაციის შედეგად?

ისტორიამ შემოგვინახა ქრისტიანული გოთური და სომხური ანბანებისა და სლავური „გლაგოლიცას“ შემქმნელთა სახელები: ესენია ვულფილა, მესროპ-მავთოცი და კონსტანტინე-კირილე; მაგრამ ჩვენ დღემდე არ ვიცით დანამდვილებით სახელი ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შემოქმედისა, როგორც არ ვიცნობთ ქრისტიანული კობტური ანბანის შემქმნელის სახელს.

სომხური ისტორიული წყაროები ძველი ქართული ანბანის შექმნას (სომხურთან და კავკასიის ალბანურ დამწერლობასთან ერთად) იმავე მესროპ-მამოთოცს მიაწერს*. მაგრამ ამავე ცნობების მიხედვით ირკვევა, რომ მესროპ-მამოთოცი თვით არ იყო დაუფლებული ქართულს, რაც სრულიად გამორიცხავს შესაძლებლობას მის მიერ ქართული ანბანის შექმნისას.

ახალი დამწერლობის შექმნა, როგორც ნაჩვენები გვექნა, ახალი გრაფიკული სიმბოლოების გამოგონება-შეთხზვას კი არ ნიშნავს მხოლოდ; იგი გულისხმობს უწინარეს ყოვლისა ენის ღრმა ლინგვისტური ანალიზის ჩატარებას, ენის ფონეტიკური სისტემის დანაწევრებას ცალკეულ ბგერით ერთეულებად, რომლებიც უნდა გამოიხატოს სათანადო გრაფიკული ნიშნებით. ეს არის სწორედ ახალი დამწერლობის შექმნის პროცესში ლოგიკურად პირველი და ძირითადი ეტაპი, რასაც არსებითად ემყარება მთელი შემდგომი პროცედურა ბგერათა გრაფიკული გამოხატვისა და მათი ანბანთრიგში გაწყობის. ყოველივე ეს შეუძლებელს ხდის კონკრეტული ენისათვის დამწერლობის შექმნას ისეთი პირის მიერ, რომელიც ამ ენას ღრმად არ არის დაუფლებული, რომელსაც წინასწარ ამ ენის თავისებური ლინგვისტური ანალიზი არ ჩაუტარებია**.

*) სომხური საისტორიო წყაროების ცნობის ტექსტოლოგიური კრიტიკისათვის ქართული (და ალბანური) დამწერლობის მამოთოცის მიერ შექმნის შესახებ იხ. ჭავჭავაძის შვილი 1935:181; 1949:198; ალექსიძე 1968.

***) მესროპ-მამოთოცს ვერც „ისტრუქტორად“ (კეკელიძე 1929:166) ან „კონსულტანტად“ (*Перихания* 1966: 132) ვივარაუდებთ ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის შექმნის საქმეში, რამდენადაც ძველი ქართული დამწერლობა ძველი სომხურისაგან განსხვავებულ სტრუქტურულ პრინციპებს ემყარება. ძველი ქართული დამწერლობის როგორც პარადიგმატიკა, ისე ნიშანთა გრაფიკული მახასიათებლები პროტოტიპული ბერძნული სისტემისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით სომხურისაგან არსებითად განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებს, რაც თავისთავად გამორიცხავს ძველი სომხური დამწერლობის შემქმნელის მონაწილეობას ქართული ანბანის შედგენაში, თუნდაც „კონსულტანტის“ როლში, რომელიც „უზიარებს ახალი დამწერლობის შექმნის თავის გამოცდილებასა და ზოგად პრინციპებს“ (*Перихания* 1966:132; შდრ. *Грепин* 1981).

ბუნებრივია გარკვეული ურთიერთობა ძველ ქართულ და სომხურ ანბანებს როგორც მეზობელ ქრისტიანულ დამწერლობათა შორისაც არსებულებოდა; ამ მსგავსი მონუმენტური სტილის დამწერლობათა ცალკეულ გრაფიკულ ნიმუშებს შესაძლებელია ერთმანეთზე გავლენაც მოეხდინა (შდრ. სომხ. *կ* ~ ქართ. *ქ*; სომხ. „ben“ ~ ქართ. „ბან“; სომხ. „ken“ ~ ქართ. „კან“; სომხ. „in“ ~ ქართ. „ინ“ და სხვ.), რომლის მიმართულება გაირკვეოდა ძველ ქართულ და სომხურ დამწერლობათა შექმნის

13. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შექმნის თარიღი

„...ქართლად ფრიადი ქვეყანა აღირაცხების,
რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი
შეიწირვის და ლოცვა აღესრულების“

გიორგი მერჩულე, «გრიგოლ ხანძთელის
ცხოვრება»

ძველი ქართული ასომთავრული ანბანის ქრისტიანულ დამწერლობად მიჩნევა განსაზღვრავს მისი შექმნის ხანას ახ. წელთაღრიცხვის IV საუკუნით, როდესაც ქრისტიანობა საქართველოში სახელმწიფო სარწმუნოებად იქნა გამოცხადებული.

ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის „სრული ჩამონაკვთილობა“ და საეგზეთო ჩამოყალიბებული გრაფიკული ხასიათი, რაც უკვე უძველეს ისტორიულად დადასტურებულ, ახ. წელთაღრიცხვის V საუკუნის ქართულ წარწერებში შეინიშნება, მოწმობს სწორედ მის ხელოვნურ ხასიათს, ამ დამწერლობის შექმნას ერთდროული შემოქმედებითი აქტის შედეგად.

დამწერლობის შექმნა გულისხმობს მთლიანი წერილობითი სისტემის ჩამოყალიბებას, რომელსაც გარკვეული აზრით დასრულებული ხასიათი აქვს. რაც უფრო სრულყოფილია ახლად შექმნილი დამწერლობა, რაც უფრო ადეკვატურად ასახავს იგი ენის ბგერით მხარეს, მით უფრო ნაკლები დამატებები და შესწორებები შეაქვთ შემდგომ მასში, მით უფრო სტაბილურია იგი თავისი ხასიათით.

ზუსტი თარიღის დადგენის შემთხვევაში (ქართ. „ი“ და „სომხ. „ი“ სახელთა მიმართებისათვის იხ. ზემოთ, გვ. 158*).

მაგრამ ამგვარი შესაძლებელი ურთიერთგავლენის ცალკეული ნიმუშები ვერ ფარავს ძველ ქართულ და ძველ სომხურ დამწერლობათა შორის არსებულ პრინციპულ სტრუქტურულ სხვაობებს, რაც ამ წერით სისტემებს საერთო ტიპოლოგიური ჩუქურთმის ფორმებში საპირისპირო სისტემებად აქცევს (იხ. ზემოთ, გვ. 189 და შმდ.; შდრ. *Gamkrelidze* 1981).

გვევ უნდა ითქვას სომხური საისტორიო წყაროების ცნობის შესახებ მერსოპამათოციის მიერ აღბანური დამწერლობის შექმნის თაობაზე. საზოგადოდ, კავკასიური ალბანური დამწერლობის დახასიათება, ამ წერითი სისტემის პარადიგმატიკასა და პალეოგრაფიაზე მსჯელობა ძველ სომხურ და ქართულ დამწერლობებთან შედარებით შესაძლებელი იქნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოხერხდა საბოლოოდ ალბანური ტექსტების ამოკითხვა და სათანადო ალბანური ნიმუშების ზუსტი ფონეტიკური მნიშვნელობების დადგენა. ალბანური დამწერლობა, ამ წერითი სისტემის ჩვენი დღევანდელი ცოდნის მიხედვით, ვერ გამოდგება ერთეულად ზემოთ განხილული ტიპოლოგიური ჩუქურთმის წერილობით სისტემებთან შესადარებლად (შდრ. *Шанидзе* 1938; 1957: 37 და შმდ.: *Климов* 1967).

სწორედ ამგვარი სრულყოფილება ახასიათებს ძველ ქართულ ასომთავრულ დამწერლობას და მისი სავსებით ჩამოყალიბებული და „ჩამონაკეთილი“ ხასიათი უკვე V საუკუნის წარწერებში არ გულისხმობს აუცილებლობით ამ კონკრეტული წერიტი სისტემის ხანგრძლივ წინარე ისტორიას.

ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის შექმნა ქრისტიანობის ხანაში, როდესაც უნდა დაწყებულიყო ეროვნული ანბანით „საღმრთო წერილის“ ქართულ ენაზე გადმოღება, ადვილად გასაგებს ხდის იმ წერილობითი და ლიტერატურული ტრადიციების არსებობასაც, რაც ჩვენ ქართული ენისათვის უკვე V საუკუნის ბოლოს უნდა ვივარაუდოთ, როდესაც იქმნება ისეთი რანგის ორიგინალური თხზულება, როგორიცაა „შუშანიკის მარტვილობა“. ერთი საუკუნე სრულყოფილი დამწერლობის და მწიგნობრული ენის არსებობის პირობებში საკმაო პერიოდი მაღალი ლიტერატურული ტრადიციების შემუშავებისათვის (შდრ. *კეკელიძე 1929, 7:150*).

ქრისტიანობა იმთავითვე იყო მწიგნობრული რელიგია, ამიტომ ხალხი, რომელიც ამ სარწმუნოებას ეზიარებოდა, საკუთარ მწიგნობრობას ქმნიდა და ივითარებდა. ამასთანავე, განსხვავებით დასავლური ქრისტიანობისაგან, აღმოსავლური ქრისტიანობა ხელს უწყობს მწიგნობრობისა და მწერლობის განვითარებას საკუთარ ეროვნულ ენაზე, ეროვნული ენისათვის ახალი დამწერლობის შექმნას და ნათარგმნი თუ ორიგინალური ძეგლების შეთხზვას.

ქრისტიანობას მნიშვნელოვნად უნდა შეეწყო ხელი ეროვნული ლიტერატურული ტრადიციების სწრაფი განვითარებისათვის საქართველოში. სწორედ ამ სარწმუნოების საფუძველზე იქმნება ახალი ქართული კულტურა და მწიგნობრობა, ყალიბდება ქართველთა ეროვნული ერთიანობის შეგნება (შდრ. *ქიქოძე 1946 : 15*).

ამასთანავე გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა შესაძლებელია არც წარმოადგენდეს ქართული ენისათვის დამწერლობის შექმნის პირველ ცდას, და ქრისტიანობამდელ საქართველოში სავარაუდოა არსებებულიყო კიდევ უფრო ძველი წერილობითი ტრადიციები.

არ არის გამორიცხული, ასომთავრული დამწერლობა ქრისტიანობის ხანის ახალი ქართული ეროვნული დამწერლობა იყოს, რომელმაც შეცვალა (ან გამოაძევა) მანამდე არსებული, წარ-

მართული ეპოქის წერილობითი სისტემა. და თუმცა (თუ არ ჩავთვლით ლეონტი მროველის ცნობას ფარნავაზ მეფის მიერ „ქართული მწიგნობრობის“ შემოღების შესახებ*) ჩვენ ამის პირდაპირი მითითებები არ მოგვეპოვება, მაგრამ სხვადასხვა ზოგადი მოსაზრებების საფუძველზე შესაძლებელია გარკვეული ალბათობით ვივარაუდოთ ქართულ სახელმწიფოში ქართული წერილობითი ტრადიციების არსებობა ჯერ კიდევ ქრისტიანობის ხანამდე (შღრ. *ძიდიგური 1974:254—257*).

14. «მწიგნობრობა ქართული» და ქართული «კლოგლოტომბრაფია»

„ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განაწვრცოენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვაენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“

ლეონტი მროველი

ფარნავაზის დროინდელი ან უფრო გვიანდელი წარმართული საქართველოსათვის „მწიგნობრობა ქართული“ შეიძლება ნიშნავდეს ამ დროს ქართულის წერილობითი ხმარების შემოღებას „ჰეტეროგრაფიის“ სახით, ე. ი. რომელიმე გავრცელებულ უცხოურ ენაზე, მაგალითად არამეულად, შედგენილი ტექსტის წაკითხვით ადგილობრივი ენის საფუძველზე. არამეული ჰეტეროგრაფია წერის გავრცელებული ხერხი ხდება ირანულენოვან სამყაროში საშუალო სპარსულზე ტექსტების ჩასაწერად (შღრ. *Salemman 1895—1901:249* და შმდ.; *Церемелу 1941: 38* და შმდ.; *Henning 1958:30* და შმდ.).

*) ისტორიული ტრადიცია „ქართული მწიგნობრობის“ შექმნის შესახებ ძვ. წელთაღრიცხვის მე-3 საუკუნეში, ფარნავაზის მეფობის ხანაში, რასაც ლეონტი მროველი ემყარება თავის თხზულებაში, როგორც ჩანს, გაცილებით უფრო ადრეული ხანიდან უნდა მომდინარეობდეს. ამის დასტურად შესაძლებელია ახლად აღმოჩენილი „დავითის სტელა“ № 1 გამომდგარიყო (რამიშვილი 1986), რომლის ერთ წახნაგზე გაკრული ხელით ამოკაწრული 37 ნიშნის ასომთავრული ანბანი, სავარაუდოა, გამოყოფს თარიღს ძვ. წელთაღრიცხვით 284 წელს, ალბათ მანიშნებელს წარწერის შემდგენლის თვალსაზრისით „ქართული დამწერლობის“ შექმნისას (იხ. აბრამიშვილი, ალექსიძე 1985); განსხვავებული თვალსაზრისისათვის „დავითის სტელაზე“ ამოკაწრული ასომთავრული ანბანის შესახებ იხ. სილოგაევა 1988 : 226 და შმდ.

უფრო ადრე ირანულ სამყაროში გავრცელებული იყო წერის, ანუ „მწიგნობრობის“, წესი, რომელსაც ი. გერშევიჩი (*Gershevitch 1979*) „ალოგოტოგრაფიას“, ანუ „სხვა-ენაზე-წერას“, უწოდებს.

წერის, „მწიგნობრობის“ ამგვარი წესის დროს ტექსტი, რომელსაც გარკვეულ ენაზე კარნახობენ, მაგალითად, ძველსპარსულად, ითარგმნება სინქრონულად სპეციალისტ-ჩამწერის მიერ და ჩაიწერება დამწერლობის მქონე სხვა რომელიმე ენაზე, ამ შემთხვევაში ელამურად, და წაიკითხება ან ამოიკითხება ადრესატის მიერ სპეციალისტ-თარჯიმნის დახმარებით არა ელამურად, არამედ თავდაპირველ ენაზე, რომელზედაც ნაკარნახევი იყო ეს ტექსტი ან შეტყობინება, ე. ი. ძველსპარსულად. ელამური ენა და დამწერლობა გამოდის ამ შემთხვევაში „შუამავალი ენის“ როლში, რომლის საშუალებითაც ხდება ზეპირად ძველსპარსულად შედგენილი თავდაპირველი ტექსტის კოდირება.

საკუთრივ ძველსპარსული სოლისებრი დამწერლობა მხოლოდ უფრო მოგვიანებით იქნა შემოღებული ძველსპარსული ტექსტის უშუალოდ წერილობითი ფიქსაციისათვის.

საშუალო სპარსული ეპოქისათვის ამგვარ „შუამავალ ენად“ უკვე არა ელამური, არამედ იმ ხანად ფართოდ გავრცელებული არამეული ენა გვევლინება „კონსონანტურ-სილაბური“ დამწერლობით. „ელამოგრაფია“, რაც ძველსპარსული „მწიგნობრობისათვის“ იყო დამახასიათებელი, საშუალო სპარსულ ეპოქაში „არამეოგრაფიით“ იცვლება, რასაც შემდგომში საშუალო სპარსული წერისათვის დამახასიათებელ იდეოგრაფიამდე ან ჰეტეროგრაფიამდე მივყავართ.

ი. გერშევიჩის მოხდენილი შედარების მიხედვით, ზეპირი ტექსტის „ჩაწერის“ ასეთი მეთოდი იგივეა, რაც მეტყველებს „ჩაწერა“ თანამედროვე მაგნიტოფონის ფირზე. ზეპირად ნაკარნახევი სპარსული ტექსტის არამეულად ან ელამურად სპეციალისტ-ჩამწერი და ამავე ტექსტის სპარსულადვე ამოიკითხველი ემსგავსება თანამედროვე „ჩამწერ“ აპარატურას იმ განსხვავებით, რომ პირველ შემთხვევაში ასეთი აპარატურის „მექანიზმი“ ელამური (ან არამეული) ენაა, მეორე შემთხვევაში კი — ელექტრული მოწყობილობა. ალოგოტოგრაფიული წერა, როგორც ჩანს, ფართოდ იყო გავრცელებული მახლობელ აღმოსავლეთში, რითაც უნდა აიხსნებოდეს სხვადასხვა ეპოქაში ცალკეული ენების (ელამურის, არამეულის...) განსაკუთრებული ხმარება მთელ ამ რეგიონში.

ამასთანავე ადგილობრივ ენებზე დამწერლობის არქონა და „წერის“ ალოგოტოგრაფიული წესი, ე. ი. წერა-კითხვის ფაქტიური ცოდნა მხოლოდ სპეციალისტ-თარჯიმანთა ვიწრო წრის მიერ, არ ნიშ-

ნავდა სხვათა „გაუნათლებლობას“ ან ქვეყანაში ლიტერატურული ტრადიციების უქონლობას. ასეთი დაშვება იქნებოდა ჩვენი დღევანდელი წარმოდგენების გადატანა ძველ ეპოქებზე, როდესაც „ალოგლოტოგრაფია“ და წერა-კითხვა საზოგადოდ ვიწრო, შესაძლებელია, არც თუ ისე პრესტიჟულ სპეციალობას წარმოადგენდა (როგორც, მაგალითად, საწერ მანქანაზე ბეჭდვა ან სტენოგრაფია ჩვენს ეპოქაში) და არ განსაზღვრავდა ადამიანის განათლების დონეს. საზოგადოების „განათლებულობა“ განისაზღვრებოდა საზოგადოდ იმ ცოდნის მარაგით, რომელიც ზეპირად, ზეპირსიტყვიერების გზით თაობიდან თაობაზე გადაიცემოდა.

ქრისტიანობამდელ ამიერკავკასიაშიც წერის ერთ-ერთი ძირითადი მეთოდი, როგორც ჩანს, „ალოგლოტოგრაფია“ უნდა ყოფილიყო, რითაც აიხსნება აქ არამეულ წარწერათა განსაკუთრებული გავრცელება. წარმართულ იბერიასა და სომხეთში „საშინაო მოხმარებისათვის“ ტექსტები საკუთარ, ადგილობრივ ენებზე ალბათ სწორედ არამეული ალოგლოტოგრაფიის წესით იწერებოდა, რაც გასაგებს ხდის ცნობას ქართლში მეფე ფარნავაზის დროს „ქართული მწიგნობრობის“ შემოღების შესახებ. „ქართული მწიგნობრობა“ შეიძლება, მაშასადამე, გავივთ როგორც „ქართული ალოგლოტოგრაფია“ არამეულის საფუძველზე, რომელზედაც წერამ ამ ეპოქის ამიერკავკასიაში სპეციფიკური, „არამზულ არამეულად“ წოდებული სახეობა მიიღო. მაშასადამე, ტექსტს კარნახობდნენ ქართულად, იგი სინქრონულად ითარგმნებოდა და ჩაიწერებოდა სპეციალისტ-ჩამწერის მიერ არამეულად და ამოიკითხებოდა ქართულადვე. ეს უნდა ყოფილიყო ქართული ზეპირი ტექსტის ჩაწერის წესი არამეული ენისა და დამწერლობის შუამავლობით.

ქრისტიანობამდელ ქართულ სახელმწიფოში „მწიგნობრობის“ არსებობა თუნდაც მხოლოდ „ალოგლოტოგრაფიის“ სახით მნიშვნელოვნად შეუწყობდა ხელს მშობლიურ ენაზე ლიტერატურული ტრადიციების სწრაფ განვითარებას ეროვნული დამწერლობის შემოღების შემდგომ. „მწიგნობრობა“ მშობლიურ ენაზე ერთგვარი გავრცელება იქნებოდა მანამდე არსებული ალოგლოტოგრაფიული მწიგნობრული ტრადიციებისა.

ამასთანავე გასათვალისწინებელია აგრეთვე შესაძლებლობა ქრისტიანობამდელ ქართულ სამყაროში „ლიტერატურული“ ტრადიციების არსებობისა ზეპირსიტყვიერების სახითაც. ცნობილია, რომ ლიტერატურული ენის ჩამოყალიბება ამა თუ იმ კულტურაში არ იწყება აუცილებლად ენის წერილობით ფიქსაციასთან ერთად, ამ ენაზე დამწერ-

ლოზის გაჩენასთან ერთად. „ლიტერატურული“ ტრადიციები და „ლიტერატურული“ ენა შესაძლებელია არსებობდეს ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ზეპირსიტყვიერების („человечность“) სახით ამ ენაზე სპეციფიკური დამწერლობის არსებობის გარეშეც.

წერის შემოღება მხოლოდ ვრცელ ფიქსაციას ახდენს ამგვარი ტრადიციებისა და ხელს უწყობს ლიტერატურული ენის შემდგომ განმტკიცებასა და განვითარებას. ასე, მაგალითად, ძველი ინდური ლიტერატურული ძეგლები — *ვედური ჰიმნები* — ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მხოლოდ ზეპირსიტყვიერების ძეგლებს წარმოადგენდა; ისინი ზეპირად გადაიცემოდა და ვრცელდებოდა; ჰომეროსის *პოემები* შეიქმნა მნიშვნელოვნად უფრო ადრე, ვიდრე მისი წერილობითი ფიქსაცია და ჩაწერა განხორციელდა. ეგვიპტეელებმა სხვადასხვა ევროპულ ლიტერატურულ ტრადიციებს და სხვ.

ზეპირსიტყვიერების ამგვარ ტრადიციებს აძლიერებდა აგრეთვე ახლად გაქრისტიანებულ აღმოსავლურ სამყაროში (მათ შორის ალბათ საქართველოშიც) საღმრთო წიგნების თარგმნის ისეთი წესი, რასაც „ალოგოტოპია“, ანუ „სხვა-ენაზე-თქმა“, შეიძლება ეწოდოს, როდესაც მოსახლეობაში მშობლიურ ენაზე ქადაგება და რელიგიური ტექსტების (*ძველი* და განსაკუთრებით *ახალი აღთქმის*) წაკითხვა ხდებოდა მათი უშუალოდ ზეპირად გადმოღება-თარგმანების საშუალებით. ასეთ ვითარებაში იხვეწებოდა და მდიდრდებოდა ლექსიკურად და ტერმინოლოგიურად თვით ის ენაც, რომელზედაც ქადაგებდნენ და ზეპირად გადმოსცემდნენ კანონიკურ რელიგიურ ტექსტებს. ამასაც უნდა შეექმნა წინაპირობა იმისა, რომ ქართული ენა განვითარებულ და დახვეწილ ლიტერატურულ ენად ჩამოყალიბებულიყო საკუთრივ ქართული ქრისტიანული დამწერლობის შექმნისა და ენის წერილობითი ფიქსაციის დროისათვის*.

*) შტრ. *Саркисян* 1980, რომელიც აყენებს საკითხს ადრექრისტიანულ სომხეთში საღმრთო წიგნების სომხურად სწორედ ასეთი გზით გადმოცემის შესახებ, რასაც იგი „ბეტეროპიას“ უწოდებს, მესროპ-მამათოციის მიერ ძველი სომხური დამწერლობის შემოღებამდე მე-5 საუკუნის დასაწყისში.

15. «ასომთავრული», «ნუსხა-ხუცური», «მხედრული»

ძველი ქართული დამწერლობის „ასომთავრული“ სახეობის გარდა ცნობილია „ნუსხა-ხუცური“ და „მხედრული“ სახეობანი.

თავის დროზე ნ. მარმა გამოთქვა თვალსაზრისი ქართული „მხედრული დამწერლობის“ არქაელობის შესახებ*. ამ თვალსაზრისის თანახმად, ქართული დამწერლობის ეს სახეობა ასომთავრულ დამწერლობაზე უწინარესია ქრონოლოგიურად და წარმართული ეპოქიდან უნდა მომდინარეობდეს (*Mapp 1925:1—2*).

ჯერ კიდევ მ. ბროსემ (*Brosset 1831:129*) და შემდგომ ივ. ჯავახიშვილმა სრულიად ეკვიპოტანლად ცხადყვეს, რომ ქართული დამწერლობის ე. წ. „ნუსხა-ხუცური“ და „მხედრული“ სახეობანი ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენენ, ქართული ასომთავრულისაგან წარმომდგარ ქრონოლოგიურად მომდევნო გრაფიკულ ეტაპებს ასახევენ (*შდრ. აგრეთვე Deeters 1955:57*)**.

ნუსხა-ხუცური დამწერლობა, რომლის პირველი ისტორიულად დადასტურებული ნიმუშები IX საუკუნით თარიღდება, ასომთავრულთან შედარებით ოდნავ მარჯვნივ გადახრილი დამწერლობაა.

ამასთანავე არსებით სხვაობას ასომთავრულთან შედარებით წარმოადგენს ნუსხა-ხუცურის (ისე როგორც მისი უშუალო განვითარების — მხედრული დამწერლობის) ოთხხაზოვანი სისტემა, საპირისპიროდ მონუმენტური ასომთავრული წერის ორხაზოვანი სისტემისა თანაზომიერი სიმაღლის ასო-ნიშნებით (*ჯავახიშვილი 1949:106*).

ნუსხა-ხუცური დამწერლობის ერთ-ერთ ძირითად გრაფიკულ მახასიათებელს ასოთა კუთხოვანი მოხაზულობა ქმნის, რაც მას ასომთავრული დამწერლობის მრგვალოვანი დუქტუსისაგან განასხვავებს. ამასთან ერთად XI საუკუნის ხელნაწერებში და საბუთებში მრგვალი მოხაზულობის ნუსხა-ხუცური დამწერლობაც დასტურდება,

*) ანალოგიურ მოსაზრებას გამოთქვამს ჰ. იუნკერი, რომელიც „მხედრული დამწერლობის“ ასო-ნიშნებს ფალაურსა და ავესტურს უკავშირებს (*Junker 1925; 1926*).

***) ძველი ქართული დამწერლობის განვითარების ქრონოლოგიურად თანმიმდევრული ეტაპები, დაწყებული უძველესი ასომთავრული სახეობით, ასახულია სრულად ივ. ჯავახიშვილის მიერ შედგენილ ტაბულაში, რომელიც მის „ქართულ პალეოგრაფიას“ ერთვის.

სადაც ასოთა გადაბმისადმი მიდრეკილება იჩენს თავს (*ჯავახიშვილი 1949:123*).

ძველ ასომთავრულ დამწერლობაშიც შეინიშნება ძირითადად მრგლოვან დუქტუსთან ერთად ასოთა კუთხოვანი მოხაზულობა, რაც ასომთავრული დამწერლობის უძველეს მოხაზულობად არის მიჩნეული, ქრონოლოგიურად მრგლოვანი მოხაზულობის უწინარესად.

ეს თვალსაზრისი ზოგად პალეოგრაფიულ მოსაზრებას ემყარება, რომლის თანახმად მრგლოვანი დუქტუსი შესაძლებელია ასოთა კუთხოვანი მოხაზულობისაგან იქნეს გამოყვანილი, მაგრამ არა პირუკუ—მრგლოვანიდან კუთხოვანი. ასოთა ამგვარი გრაფიკული განვითარების მაგალითები მართლაც მრავლად მოიპოვება სხვადასხვა წერით სისტემებში (შდრ. ბერძნული უნციალური დამწერლობის ჩამოყალიბება თავდაპირველი კუთხოვანი დუქტუსისაგან). მაგრამ დასტურდება აგრეთვე საპირისპირო გრაფიკული განვითარების შემთხვევებიც, როდესაც მრგლოვანი დუქტუსი კუთხოვან მოხაზულობად ჩამოინაკეთება*.

ამდენად, არ უნდა იყოს გრაფიკული ტიპოლოგიის თვალსაზრისით აუცილებელი კუთხოვანი ასომთავრული, რომლის ნიმუშები შედარებით გვიანი ხანის წარწერებშია დადასტურებული (*ჯავახიშვილი 1949: 119* და შმდ.), მრგლოვანი ასომთავრულის ქრონოლოგიურად უწინარეს სახეობად მივიჩნით, რომლისგანაც კუთხოვანი ნუსხა-ხუცური დამწერლობა გამოიყვანება.

მრგლოვანი ასომთავრული, დადასტურებული უძველეს ქართულ წერილობით ძეგლებში, ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობის პირველად სახეობას უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც გამოვიდა ძველი ქართული დამწერლობის შემქმნელის ხელიდან.

ამ დამწერლობის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს ნუსხა-ხუცური წერის კუთხოვანი სახეობა, რომელიც დასტურდება IX საუკუნიდან მოყოლებული.

რამდენადაც IX საუკუნეში ნუსხა-ხუცური უკვე სავსებით ჩამოყალიბებული დამწერლობაა, მისი ჩასახვა გაცილებით უფრო ადრეულ ხანას უნდა მიეკუთვნოს. ქართული წერის ამ სახეობის ჩამოყალიბების პროცესის ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვრად VII—VIII სს. უნდა მივიჩნით, როდესაც ასომთავრულ დამწერლობაში თავგახსნილი Կ „ბან“,

*) ამგვარი გრაფიკული განვითარების მაგალითია ლათინური დამწერლობის კი-ლურწვეტიანი და კუთხოვანი დუქტუსი, რომელიც გამომუშავდა დასავლეთ ევროპაში მე-12 საუკუნიდან მოყოლებული და რომელიც „გოთური შრიფტის“ სახელით (გერმ. *gotische Schrift*) არის ცნობილი (შდრ. *Jensen 1969:526*).

რულ დამწერლობას“, რომელიც არსებითად X—XI სს. მდივან-მწიგნობრული ნუსხა-ხუცური დამწერლობის გაგრძელებას წარმოადგენს (შდრ. ჯავახიშვილი 1949: 192 და შმდ.). ნუსხურიდან მხედრულზე თანდათანობითი გადასვლის წერით ნიმუშს წარმოგვიდგენს ატენის სიონის წარწერები, რომლებიც X საუკუნით თარიღდება (აბრამიშვილი, ალექსიძე 1978). ძველი ქართული წერის ეს უკანასკნელი სახეობა, უმნიშვნელო გრაფიკული ცვლილებებით, თანამედროვე ქართული დამწერლობის ბეჭდვითსა და წერილობით სისტემას ქმნის (შდრ. აბულაძე 1973: X—XV).

**АЛФАВИТНОЕ ПИСЬМО
и
ДРЕВНЕГРУЗИНСКАЯ
ПИСЬМЕННОСТЬ**

*Типология и происхождение
Алфавитных систем
Письма*

СТАРОСЕМИТСКАЯ КОНСОНАНТНО-СИЛЛАБИЧЕСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

1. Происхождение алфавитных письменных систем христианской эпохи как частная проблема общей типологии развития письма

ПРОБЛЕМУ происхождения алфавитной системы письма, в частности, таких письменных систем раннехристианской эпохи, как коптское и готское письмо, древнеармянская, иберийская (древнегрузинская) и старославянская письменности, которые составляют единую типологическую группу алфавитных письменностей, характеризующихся целым рядом общих структурно-типологических черт, следует рассматривать на широком фоне филогенетического развития письма и создания классической греческой системы (которая представляет собой древнейший образец алфавитной системы письма) на основе предшествовавшей ей старосемитской «консонантно-силлабической» письменности.

2. Письменность как семиотическая система и общая теория письма („грамматология“).

„План содержания“ и „план выражения“ письменной системы. „Парадигматика“ и „синтагматика“ письма

В НАСТОЯЩЕМ исследовании письменность, письменная система вообще рассматривается как набор или множество знаков особой природы, находящихся в определенных взаимоотношениях друг с другом и составляющих единую цельную систему.

Рассмотрение письма как знаковой, семиотической системы ставит письменность в ряд других семиотических систем человека и определяет «теорию письма», которую в современной науке предлагают именовать «грамматологией» (Gelb 1974; 1975:1040 и след.; 1980), как раздел общей теории знаковых систем — семиотики или семиологии*. Это дает возможность применять в отношении письменной системы целый ряд операционных понятий, разработанных в недрах других семиотических дисциплин, и в первую очередь в науке о языке. Этому содействует не только та тесная историческая связь, которая существует между языком и письменностью, которая в определенном смысле «надстраивается над языком», но и сама природа письма, обнаруживающая много общих с языковой системой структурных черт.

Рассмотрение письма как знаковой системы позволяет лучше уяснить его онтологическую природу, создать общую типологию письма и определить его место в развитии человеческой культуры.

Письменность как семиотическая система состоит из визуальных символов знаковой структуры. Это значит, что каждый письменный символ-знак представляет собой двустороннюю реальность, системную единицу, характеризующуюся двумя

* Ср. Cardona 1981. Такой подход к письму как знаковой, семиотической системе намечается уже у Фердинанда де Соссюра, что явствует из опубликованных заметок из его записей (Saussure 1972:10—11).

сторонами — „выражением“ и „содержанием“. „Выражение“ письменного знака, или его «означающее» (*signans*),—это та физическая субстанция, с помощью которой осуществляется визуальная репрезентация знака, будь то рисунок, геометрический знак или фигура; «содержание» письменного знака, или его «означаемое» (*signatum*),—это все то, что такой письменный символ выражает, с чем он соотносится, будь то определенное понятие, идея, число, слово, слог или отдельный звук. Соответственно, письменная система в целом как знаковая система характеризуется двумя планами—«планом выражения» и «планом содержания», с которыми и соотносятся благодаря своей двусторонней природе знаки конкретной письменной системы.

Такая двусторонняя природа письменной системы дает основание для типологической классификации письма по характеру его «плана содержания» и «плана выражения», что в свою очередь делает возможным осуществить сопоставительный анализ различных видов письма и представить их оценочные критерии, необходимые для уяснения вопроса о происхождении письма и определения основных этапов его филогенетического развития*.

По характеру «плана содержания» письма можно выделить два основных типологических класса: (а) семасиографию, или идеографию, и (б) фонографию.

Семасиография, или идеография, характеризует класс письменных систем, в которых знаки выражают не звуковую сторону конкретного языка, обозначая отдельные слова, слоги или звуки данного языка, а конкретные понятия или даже целые ситуации, соотносясь непосредственно с «планом содержания» языка. Иными словами, в таких письменных системах «план содержания» языка, выражаемый словами и словосочетаниями конкретного языка, отражается непосредственно в пись-

* Филогенетическое развитие (или филогенез) письма — это эволюция письма вообще с учетом последовательных этапов его развития, начиная с семиографии вплоть до алфавитного этапа фонографии. Онтогенетическое развитие (или онтогенез) письма — это происхождение и развитие последовательных этапов отдельной письменной системы, начиная с ее создания вплоть до момента ее рассмотрения.

менных знаках, выступающих тем самым в роли единиц, обозначающих наряду со словами и словосочетаниями конкретного языка универсальные понятийные категории различных уровней абстракции. Подобные письменные знаки в идеографических (семасиографических) системах, связанные с определенными понятиями, минуя звуковую оболочку слов конкретных языков, понимаются и соответственно читаются адекватно представителями самых различных языков, обладающими знанием таких письменных знаков, т. е. знанием того, с какими понятиями эти знаки соотносятся. Такое знание «содержания» письменных знаков идеографической системы основывается либо на отождествлении их «означающих» с объектами реального мира, иконическим отображением которых они являются, либо на условно принятой связи конкретных «означающих» знаков письменной системы с соответствующими семантическими, понятийными «означаемыми»*.

В данной связи возникает вопрос о «плане выражения» письменной системы. Письменные знаки идеографической системы могут походить графически своими означающими на объекты реального мира, с которыми они соотносятся в силу их связи с соответствующими понятиями. Такое иконическое сходство означающих письменных знаков системы с отображаемыми ими объектами характеризует письменную систему как «пиктографическую», т. е. «рисуночную» или «иконическую» систему письма.

В случае условности связи «означающих» знаков идеографической системы с соответствующими понятийными категориями (т. е. при отсутствии внешнего сходства между письменными знаками-символами идеографической системы и объектами реального мира, с которыми они соотносятся в силу связи с соответствующими понятийными категориями, ср., например, циф-

*Элементы идеографии присутствуют во многих древних и современных письменных системах (ср., например, цифровые обозначения в большинстве письменных систем, письменные знаки типа *&*, *e. g.*, *cf.* в английском, система математических знаков и многое другое). Сплошные идеографические системы письменности характерны для древнейших этапов филогенетического развития письма.

ровые обозначения и др.), письменную систему можно охарактеризовать как «условную», или «конвенциональную».

Фонография характеризует класс письменных систем, в которых означающие знаков соотносятся не с универсальными понятийными категориями языка, доступными в принципе всем языковым коллективам на определенном уровне культурного развития, а с конкретной звуковой стороной одного определенного языка; «означаемыми» письменных знаков в таких системах выступают уже не понятия, а конкретные слова, характеризующиеся конкретным звуковым оформлением, или языковые единицы более низкого уровня—отдельные слоги и/или звуки. В случае фонографических систем знание письменной системы предполагает уже предварительное знание связи (зачастую «конвенциональной») между письменным знаком и конкретным звуковым словом данного языка или звуковым сегментом более низкого уровня (словом, звуком).

Считается (очевидно, без достаточных на то оснований), что собственно письменность представлена именно фонографическими системами, тогда как «идеография» являет собой некоторую предтечу письма в его филогенетическом развитии.

Таким образом, в фонографических системах письменность уже соотносится с речью, и «планом содержания» таких систем выступает звуковая форма языка: определенные звуковые сегменты (фонетическое слово, слоги или отдельные звуки) становятся «означаемыми» графических знаков письменной системы.

Письменная система, относящаяся к фонографии, с письменными знаками, выражающими отдельные лексемы конкретного языка, определяется как логографическая, а отдельный знак такой системы как «логограмма». Фонографическая система с письменными знаками, выражающими отдельные слоги, определяется как «силлабография», а письменные знаки такой системы—как «силлабограммы».

Фонографическая система с письменными знаками, выражающими отдельные звуки (звуковые единицы), характеризуется как «алфавитная система», или «алфавит».

Алфавитная система занимает в типологии письма наивысшее место, поскольку она наиболее экономна в отношении количества письменных знаков, необходимых и достаточных для

полной фиксации звуковой речи и передачи информации на расстоянии. Изобретение алфавитного письма знаменовало собой тем самым выдающееся достижение в культурном развитии человечества, приобретшего в виде алфавитной письменности простое и эффективное средство графической фиксации речи и ее передачи в пространстве и времени (ср. *Gelb 1963; 1975; 1980; Pulgram 1976*)*.

Алфавитная система подразделяется в свою очередь на фонологическую и фонетическую.

Фонологическая система письма фиксирует графически лишь фонемные единицы языка, не принимая во внимание звуковые варианты фонем, как бы они фонетически ни различались. Фонологическое письмо—это искусственная запись звуковой формы языка в терминах фонологических (фонемных) единиц, применяемая в специальных лингвистических исследованиях.

Фонетическая система письма фиксирует (выражает) отдельные звуковые единицы (звуки) языка, безотносительно к их фонемному статусу в языковой системе.

Исторически созданные алфавитные системы письма относятся именно к этому последнему типу, хотя в них зачастую наблюдается и имплицитное осуществление фонологического принципа и фиксация на письме преимущественно тех звуковых различий, которые имеют функциональное, смысловозначительное значение.

В отношении «плана выражения» фонографические системы могут характеризоваться как пиктографией, так и конвенциональностью отношения между «означаемым» и «означающим» письменного знака. Это имеет смысл в отношении логографии, знаки

*) В любой алфавитной письменности могут наличествовать и элементы идеографии, и поэтому можно только условно говорить о большем совершенстве алфавитной системы письма по сравнению с идеографией (ср. *Morpurgo Davies 1986*). «Совершенство» алфавитной письменности следует понимать в том смысле, что она является хронологически последующим этапом в филогенетическом развитии письма, проходящего последовательно этапы идеографии, логографии и силлабографии до возникновения собственно алфавитной системы, хотя в самой алфавитной письменности при её развитии могут наблюдаться случаи возврата к принципам идеографии и возникновения отдельных идеографических написаний (ср., к примеру, элементы идеографии в современном английском письме).

которой могут быть либо пиктограммами, либо конвенциональными графическими символами. В отношении силлабографии и алфавита следует говорить о полной конвенциональности письма, поскольку «означаемые» письменных знаков в таких системах сами не являются «знаками» и лишены всякого «содержания». Поэтому «означающие» таких письменных знаков никак не могут графически походить на своих «означаемых». В таком случае можно говорить о «пиктографичности» письменных знаков лишь в историческом плане, в плане их вероятного графического сходства (если таковое имеется) с определенными объектами реального мира, отражающего первоначальное происхождение таких знаков и употребление в семасиографической или логографической функции в письменности неалфавитной по происхождению типологии (ср. *Pulgram 1976*).

Таким образом, «план содержания» письменности как семиотической системы—это единство единиц различного уровня языка (звуковых, слоговых, словесных, числовых и т. п.), обозначаемых в различных письменных системах соответствующими графическими символами, конкретная совокупность которых и составляет «план выражения» определенной письменной системы*.

К «плану выражения» системы относятся и специфические наименования графических символов конкретной системы, а также вопросы направления письма и др.

Наряду с понятиями «плана выражения» и «плана содержания» письменной системы из лингвистики в грамматологию как семиотическую дисциплину следует ввести и понятия «парадигматики» и «синтагматики» письма.

* В таком понимании традиционная палеография представляется как частная дисциплина грамматологии, изучающая преимущественно план выражения письменной системы, т. е. специфику графического выражения особых значимостей с помощью определенных знаков письма и вопросы графического преобразования этих знаков во времени. Не случайно, что традиционная палеография, занимаясь в основном планом выражения письменной системы, при решении таких вопросов, как исторические соотношения между различными письменностями, свои выводы основывала главным образом на внешних сторонах графического сходства между письменными знаками этих систем, без должного учета их внутренних структурных особенностей, определяемых взаимоотношением плана содержания и плана выражения системы.

Парадигматика письма предполагает соотношения элементов письменности (графических символов) в системе, их последовательное (линейное) расположение в отношении друг друга. Парадигматика письма—это структура, определяемая правилами упорядочения множества графических символов системы и их представления в определенной линейной последовательности. Каждая письменность имеет свою особую парадигматическую структуру, т. е. свой специфический порядок элементов в системе, свою особую линейную последовательность письменных символов*.

Синтагматика письма предполагает соотношения элементов письменности (графических символов), представленных в определенной последовательности в тексте, в пределах отдельных слов, объединений слов или более крупных единиц синтагматического плана.

Эксплицитное разграничение парадигматического и синтагматического планов системы, введенное в лингвистику Ф. де Соссюром, должно стать обязательным принципом и при анализе письменной системы в общей теории письма, или грамматологии.

3. Типология старосемитской системы письма

СТАРОСЕМИТСКОЕ или точнее «протосемитское» письмо, из которого возникают позднее три основные разновидности семитской письменности,—финикийское, ханаанейское и арамейское письмо—следует охарактеризовать как консонантно-силлабическую систему письма (а не как собственно консонантную, т. е. в принципе алфавитную

*) Такой линейный порядок графических знаков в системе, определяющий ее парадигматическую структуру, может быть мотивирован различными факторами. Особое место среди них занимает фактор графического сходства знаков письма и фонетического сходства звуков, выражаемых этими знаками. Парадигматика старосемитской системы письма в значительной степени определяется именно этими факторами (ср. Driver 1948:182 и след.; Taylor 1899:190—191). Во многих производных письменных системах, заимствованных из определенных письменных источников и созданных по об-

систему, ср. *Driver 1948:130*, или собственно силлабическую, *Gelb 1963:148 и след.*; ср., однако, *Ullendorff 1977:573*), поскольку старосемитская письменность представляется одновременно как «консонантная» (парадигматически, т. е. в системе) и как «силлабическая» письменность (синтагматически, т. е. в тексте). Это—своего рода двойственная система, выступающая в типологии письма в качестве некоторого промежуточного звена между последовательно силлабической (т. е. силлабической как в парадигматике, так и синтагматике, ср., например, греческое линейное письмо В) и собственно алфавитной системами письма (типа классического греческого).

Старосемитское консонантно-силлабическое письмо, состоящее из двадцати двух графических знаков линейного характера, имеет определенную парадигматическую структуру и характеризуется строгим порядком графических элементов в системе. Именно в парадигматике и проявляется консонантный характер старосемитского письма, определяемый взаимооднозначным соответствием между графическими символами и консонантными фонемами языка (см. *Таблицы 24 и 25*)*.

разцу этих последних, парадигматика знаков, немотивированная с точки зрения данных систем, может отражать порядок знаков системы-прототипа (ср. парадигматику греческой системы по отношению к старосемитской).

*) В финикийской консонантно-силлабической письменности вопрос о взаимооднозначном соответствии между графемами и консонантными фонемами языка осложняется характером графического символа 𐤊 : передает этот знак глухую шипящую фонему š или он выступает также и для обозначения свистяще-шипящей ś , как и в древнееврейском, где эти фонемы графически дифференцированы с помощью диакритических знаков на основном символе: 𐤊 š и 𐤊 ś ? В таком случае в финикийском, как и в древнееврейском, следовало бы предположить сохранение фонемной дифференциации $\text{š} \sim \text{ś}$ в классе сибилантных фонем, унаследованной из общесемитского. Но как объяснить в таком случае то, что в финикийской письменности, как и в остальных системах старосемитской письменности, для передачи двух фонем š и ś применялся единственный графический символ, тогда как все другие консонантные фонемы выражались специальными графическими знаками? Такое несоответствие в передаче консонантных фонем языка графическими символами дает основание предположить, что в финикийском (как и во всех остальных языках западносемитской группы) произошло слияние общесемитских

ФИНИКИЙСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

	<i>Aḥirām</i>	<i>Jehī- milk^h</i>	<i>Mēša^c</i>
'	К	КК	К
b	᠑	᠑	᠑
g	1	1	1
d		△	△
h	≡	≡	≡
w	УУ	УУ	У
z	И	И	ИИ
h	И	И	И
t	⊕		⊕
j	2	2	2
k ^h	∨	∨	У
l	∟	∟	∟
m	3	3	3
n	3	3	3
s	≡		≡
'	○	○	○
p ^h	∩	∩	1
s		ϕ	ϕ
q		ϕ	ϕ
r	4	4	4
s̄	W	W	W
t ^h	+X	X	X

В синтагматике письма эти же графические символы выступают уже в функции слоговых знаков, которые характеризуются структурой «согласная плюс любая гласная» или «отсутствие гласной» в зависимости от морфологической структуры и характера слова или объединения слов (*resp.* морфем), выражаемых конкретной синтагматической последовательностью графических символов. В отличие от собственно слоговой системы письма с графическими символами структуры «согласная плюс определенная гласная», присущей такой системе письма как в парадигматике, так и синтагматике, «консонантно-слоговая» система характеризуется графически знаками структуры «согласная плюс любая гласная» (или «отсутствие гласной») в синтагматике при структуре «чистая согласная» в парадигматике*.

Так, например, знаки старосемитской письменности, выражающие парадигматически консонантные значения ' и b и имеваемые соответственно 'āleph и bēth**, в синтагматическом со-

сбилянтных фонем *š и *ś в общую фонему š ещё до письменной фиксации языка (*Moscatti et al.* 1969: 33 и след.). Противопоставление š~ś могло сохраниться лишь в иерусалимском диалекте древнееврейского языка и уже отсюда перейти в поздний еврейский (*Harris* 1939: § 4). Но след подобной фонемной дифференциации можно было бы видеть и в самом финикийском на примере написаний типа 'sr „десять“ (ср. др.-евр. 𐤍𐤌𐤕 „десять“), отражающего скорее свистяще-шипящую фонему ś, а не шипящую š (ср. *Friedrich* 1951:20).

*) Эта особенность консонантно-силлабической письменности и представляет основную сложность при чтении текста. Элемент дешифровки, сопутствующий чтению текста, записанного консонантно-силлабическим письмом (ср. *Diakonoff* 1974: 101), заключается именно в установлении по консонантному остову слова конкретной словоформы и определении тем самым конкретной гласной, с которой выступает согласная в данном синтагматическом сочетании. Такие сложности полностью отсутствуют в собственно силлабических системах письма со стабильным характером гласных при соответствующих согласных как в синтагматике, так и парадигматике письменной системы.

***) Вопрос о возникновении наименований знаков старосемитской письменности нельзя считать в настоящее время окончательно решенным. Названия знаков старосемитского письма, составляющие план выражения системы, могут отражать слова, предметные денотаты которых выражены соответствующими знаками. Так, например, знак 𐤀, называемый 'āleph,

ДРЕВНЕЕВРЕЙСКОЕ КВАДРАТНОЕ ПИСЬМО

ʾ	א	א	א	א
b	ב	ב	ב	ב
g			ג	ג
d		ד	ד	ד
h	ה	ה	ה	ה
w	ו	ו	ו	ו
z	ז	ז	ז	ז
ḥ		ח	ח	ח
t		ט	ט	ט
j	י	י	י	י
k ^h	כ	כ	כ	כ
l	ל	ל	ל	ל
m	מ	מ	מ	מ
n	נ	נ	נ	נ
s	ס		ס	ס
c	ץ	ץ	ץ	ץ
p ^h	פ	פ	פ	פ
š(c)	צ	צ	צ	צ
q	ק	ק	ק	ק
r	ר	ר	ר	ר
š, š'	ש	ש	ש	ש
t ^h	ת	ת	ת	ת

Таблица 25

четании друг с другом для обозначения определенного слова выражают уже не отдельные гласные, а конкретные слоги структуры $C(V)$:- такое синтагматическое сочетание знаков читается в старофиникийском в зависимости от контекста как 'ab «отец» или 'abi «мой отец», т. е. знак $\aleph$ 'āleph обозначает здесь слог /'a/, а знак $\beth$ bēth выражает слог /bī/ или /bØ/ (т. е. согласный с отсутствующим гласным, что в более поздних консонантно-силлабических системах выражается специальным диакритическим знаком типа др.-евр. *š'wā*, сир. *marh'ānā*, араб. *sukhūn*). Аналогично этому, знаки старосемитской письменности $\peh$ phē, $\yod$ 'ajin и $\lamed$ lāmed, занимающие определенные места в системной последовательности знаков старосемитского письма и выражающие парадигматически консонантные значения ph , ' и l , в синтагматической последовательности $\beth\yod\peh$, которая читается в финикийском как *pha'ala* «сделал» или *pha'alū* «сделали», выражают уже конкретные слоги структуры CV -. В этом и следует видеть специфику консонантно-силлабической письменности, отличающую её от собственно силлабической и последовательно алфавитной систем письма*.

что по-семитски значит „бык“, представлял первоначально рисунок головы быка, знак $\beth$ bēth „дом“ являлся рисунком дома, знак $\daleth$ „дверь“—рисунком двери и т. д. Не исключено, однако (и это представляется более правдоподобным), что такие названия знаков старосемитской письменности возникли как условные слова, начальные согласные которых совпадают с согласными, выражаемыми соответствующими символами: знак

$\aleph$, обозначавший согласную ' , стал называться 'āleph, поскольку слово

'āleph характеризуется начальной согласной ' ; знак $\beth$, выражавший согласную b , стали называть bēth (но могли назвать и любым другим словом с начальным b), ввиду начального b в этом семитском слове и т. д. (ср. аналогичный акрофонический принцип при названиях букв старославянского алфавита: $a \approx az$ „я“, $b \approx buki$ „буква“, $v \approx vediti$ „знание“, $g \approx glagol$ „слово“ и т. д.); о наименовании знаков старосемитского письма см. также выше, стр. 42.

*) Позднее в старосемитском письме возникает особый графический прием обозначения долгих гласных $\bar{i}$ и $\bar{u}$ соответственно знаками j и w , которые первоначально выражали только консонантные фонемы /j/ и /w/ (или синтагматически — силлабические последовательности с начальными j или w): ср. в финикийском написание 'bj, которое наряду с древнейшим чтением

Изобретение старосемитского «консонантно-силлабического» письма рассматривается рядом исследователей как результат независимого индивидуального творчества гениальной личности (ср. *Gelb 1963:139—146*). Следует также учитывать при решении вопроса о создании старосемитской письменности и возможность некоторых внешних влияний, в частности со стороны египетской иероглифики, которая, будучи письменностью смешанного типа, содержала в себе и графические символы с единичным консонантным значением типа *s*, *r*, *d* и др. (ср. *Дундин 1982*).

Консонантно-силлабическая письменность представляется в типологии письма более совершенной письменной системой, чем силлабическая или, тем более, силлабо-логографическая письменность, поскольку она более экономна парадигматически и позволяет с помощью небольшого числа графических символов (соответствующего примерно числу консонантных фонем) адекватно выразить графически звуковую сторону языка. Понятно поэтому, каким огромным достижением было изобретение старосемитского консонантно-силлабического письма, положившее начало новому этапу в развитии письма и подготовившее почву для формирования качественно новой письменности—алфавитной системы письма.

'abija „моего отца“ предполагает и чтение *'abi* „мой отец“; ср. также написание *'šwr* в моавитской надписи царя Меша наряду с обычным *'šr* для обозначения имени *'Ašūr* „Ассирия“ (ср. *Friedrich 1951: 39 и след.*). Такое „полное написание“ слов (*scriptio plena*), с обозначением долгих гласных с помощью определенных консонантных знаков, которое распространилось в поздних разновидностях старосемитского письма, противостоит „неполному написанию“ (*scriptio defectiva*), которое отражает древнейшее состояние консонантно-силлабического семитского письма, характеризующегося отсутствием специальных знаков для гласных фонем. Гласные фонемы имплицитно предполагаются в такой системе при каждой согласной, обозначаемой графически конкретным знаком и выступающей в синтагматическом сочетании с другими согласными для образования определенных словоформ.

ДРЕВНЕГРЕЧЕСКАЯ АЛФАВИТНАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

1. Преобразование в греческом старосемитской консонантно-силлабической системы и переход на алфавитную систему письма

ВОЗНИКНОВЕНИЕ древнегреческой письменной системы на базе старосемитской (финикийской) «консонантно-силлабической» знаменовало собой появление письменности нового структурного типа—алфавитной системы письма.

Переход от старосемитской консонантно-силлабической письменности на последовательно алфавитную систему письма осуществляется в результате создания специальных знаков для выражения собственно гласных звуков языка, независимо от их сочетаний с согласными. Иными словами, образование алфавитной письменной системы становится возможным с появлением в парадигматике письма особых знаков для гласных фонем наряду со знаками для собственно согласных. Такое преобразование парадигматики вызывает коренные изменения и в синтагматике письма. Парадигматически консонантные знаки выражают в синтагматике такой системы уже не слоги структуры $C(V)$, как в случае консонантно-силлабического письма, а собственно согласные фонемы, при передаче гласных фонем введенными в парадигматику письма специальными письменными знаками. Тем самым содержание графических знаков в алфавитной письменности представляется тождественным в парадигматике и синтагматике системы (выражение отдельно гласных или согласных звуков - фонем), в отличие от «консонантно-силлабической» системы письма с выражением одними и теми же знаками согласных в парадигматике и слогов на синтагматической оси системы.

Такой переход от семитской консонантно-силлабической письменности к собственно алфавитной системе, приведшей к качественному скачку в типологии письма, осуществился впервые в древнегреческой письменности в результате замены консонантных значений ряда знаков на вокалические при заимствовании старосемитской (финикийской) письменности и приспособлении её к греческому языку. В частности, семитские знаки с консонантными значениями *ʾ, h, j, ʿ, w* были преобразованы в греческой системе в графические символы со значениями, соответственно *a, e, i, o, u*, характерными для этих знаков как в парадигматике, так и синтагматике. Сохранение остальных знаков старосемитского письма в качестве консонантных символов в греческом создало новый вид письма—алфавитную письменность, которая положила начало всем известным в настоящее время последовательно алфавитным системам письма.

При создании греческой алфавитной письменности путем приспособления финикийского письма к греческому языку полностью сохраняется парадигматика старосемитской письменности. Это достигается заменой семитских консонантных значений отдельных знаков соответствующими вокалическими значениями в греческом и преобразованием определенных консонантных значений некоторых знаков семитской системы. Сохраняется также план выражения старосемитской системы: начертание знаков, их наименования и направление письма справа налево (чередующееся с направлением слева направо в каждой последующей строке в архаической греческой письменности—*πῆστρῶφῶν*). Однако в греческом существенно преобразуется синтагматика письма по сравнению со старосемитской системой, поскольку введение специальных знаков для гласных превращает консонантно-силлабическую старосемитскую систему в алфавитную, в которой каждый графический символ выражает отдельную фонему, консонантную или вокалическую, как в парадигматике, так и синтагматике системы.

В архаической греческой системе письма, которая и представляет древнейшую разновидность греческой алфавитной письменности в том виде, в каком она вышла из рук её созда-

теля, старосемитские консонантные знаки *'āleph*, *hē*, *jōd*, *'ajin* и *wāw* приобретают функции вокалических знаков для обозначения соответственно греческих гласных *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, причем как кратких, так и соответствующих долгих их коррелятов *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū*, (ср. *Таблицу 26* греческого письма по сравнению со старосемитским, стр. 224)*.

В архаической греческой системе письма знаки Ι ῥωτα и Υ ὄφιλον являются синтагматически бифункциональными, поскольку они могут выражать как вокалические значения [*i*] и [*u*], так и значения неслоговых элементов [*i̇*] и [*u̇*] (при синтагматическом сочетании с собственно гласными *e*, *a*, *o*). Строго говоря, знаки Ι ῥωτα и Υ ὄφιλον в архаической греческой системе обозначают не собственно гласные *i* и *u*, а сонантические фонемы /*i̇*/ и /*u̇*/ с двумя позиционными вариантами: слоговыми [*i*] и [*u*] и соответствующими неслоговыми [*i̇*] и [*u̇*], выступающими в дифтонгах типа [*ėi̇*, *ȧi̇*, *ȯi̇*] и [*ėu̇*, *ȧu̇*, *ȯu̇*]**.

*) Только позднее, уже в отдельных локальных разновидностях греческого письма, появляются специальные знаки для долгих гласных в противовес кратким гласным. В частности, архаическое греч. Η (*hēta*, сем. *hēth*), выражавшее первоначально придыхание *h* (*spiritus asper*), становится позднее в диалектах, утеравших придыхание (например, ионийском), выразителем долгого *ē*; в результате графической модификации символа, выражавшего в архаической системе гласные *o* и *ō*, возникают в отдельных разновидностях восточногреческой письменности знаки Ω или ⊙ для обозначения специально долгой гласной *ō* (ὠ μέγα), в противовес архаичному символу Ο, который стал употребляться в таких системах только для выражения краткого *ō* (ὀ μικρόν).

**) Архаические греческие дифтонги *ei*, *oi*, *ai* и *ou* уже в ранний период развития греческих диалектов подвергаются монофтонгизации. Дифтонги *ei* и *ou* переходят соответственно в узкие гласные *ē* и *ō*, которые впоследствии преобразуются в *ī* и *ū*. Аналогичным изменениям подвергаются дифтонги *ai* и *oi*, которые дают соответственно *e* и *ū* > *i* (ср. *Hirt* 1902:65; *Meillet* 1913: 32—33; *Schwyzger* 1939: 191 и след.). В результате подобных фонетических изменений написания *Ei*, *Oi*, *Ai*, *Oy* в древнегреческих диалектах не отражают уже дифтонгического произношения. Из них наиболее ранней монофтонгизации подвергается дифтонг *oi*, переходящий в гласный *ū*. Вследствие этого диграф *Oy* становится графическим выразителем гласной *u* вообще. Вместе с тем, первоначальная гласная /*u*/ в греческих диалектах, выражавшаяся ранее знаком Υ, переходит в палатальную *ū*. Таким образом,

Третьим позиционным вариантом той же фонемы /μ/ в архаическом греческом выступает губно-зубной элемент [v], проявившийся в интервокальной позиции V—V, в анлауте перед гласной †—V (ср. *Morpurgo Davies 1970:80* и след.)*. Именно этот звук [v] архаического греческого языка был выражен в греческой письменной системе знаком *F digamma* (греч. $\text{Ϝ}\alpha\upsilon$), идущим от старосемитского знака Y *wāw*. Греческий знак в алфавитном ряду стоит на том же шестом месте, что и соответствующий старосемитский знак, и представляет некоторую графическую модификацию этого последнего. Начертание семитского знака Y *wāw* повторяется в греческом письме в архаическом греческом знаке Y Ϝ φιλόν , который восходит к тому же старосемитскому знаку, но который в греческой парадигматике занял не соответствующее семитской парадигматике шестое место (занятое уже восходящим к тому же семитскому прототипу знаком *F digamma*), а был помещен в конец греческого алфавитного ряда, завершавшегося именно этим, двадцать третьим по счету, графическим символом.

Греческие звонкие смычные согласные *b d g* были выражены семитскими знаками для соответствующих звонких *b d g*,

знак Y , занимающий в архаической парадигматической системе последнее, двадцать третье место, предстает в качестве полифункционального символа, выражающего как слоговое, так и неслоговое значения сонантической фонемы /μ/.

*) В целом ряде греческих диалектов звук [v] теряется очень рано (в ионийско-аттическом—еще до эпохи письменной фиксации языка, т. е. до VI в. до н. э.). В других диалектах он сохраняется дольше и выражается соответственно на письме знаком *digamma* (на Крите—вплоть до II в. до н. э.): ср. написания типа $\text{F}\alpha\upsilon\alpha\zeta$, $\text{F}\epsilon\tau\alpha$, $\text{F}\epsilon\zeta$, $\text{πολυ}\alpha\text{F}\alpha\varsigma$ и др. Приблизительно с IV в. до н. э. звук [v] начинает исчезать в различных греческих диалектах, вначале в срединной позиции, затем—в начале слова (см. *Thumb 1899*). В соответствии с таким фонетическим развитием в греческих диалектах греческая *F digamma* теряет функцию обозначения звука [v], но тем не менее сохраняет в парадигматике письма соответствующее ей шестое место и употребляется в позднегреческой системе уже в качестве эпиграмматического знака, лишённого фонетического значения и употребляемого лишь в числовом значении, определяемом первоначальным его местом в парадигматике письма.

заявшими в греческой парадигматике те же места в отношении других знаков, что и в соответствующей семитской.

С точки зрения передачи греческих смычных согласных соответствующими семитскими графическими прототипами обращает на себя внимание то, что для выражения греческих глухих (непридыхательных) смычных *p t k* применяются семитские знаки для соответствующих придыхательных *ph th kh** (ср. старосемитские знаки $\text{𐤑 } phē$, $\text{𐤓 } thāw$ и $\text{𐤕 } khaph$ при греч. $\text{Π } πī$, $\text{Τ } ταϑ$ и $\text{Κ } κάππα$), тогда как семитский знак $\text{𐤔 } fēth$, выражающий в семитском (непридыхательную) эмфатическую дентальную фонему *f*, переходит в греческую систему для обозначения греческой придыхательной фонемы *th* (ср. греч. $\text{Θ } θῆτα$). Остальные глухие придыхательные смычные фонемы в греческом, т. е. *ph* и *kh*, переданы в архаической греческой письменности соединением знаков *p+h*, *k+h* или *q'-h*, т. е. ΓΒ , ΚΒ , ϚΒ^{**} , поскольку в системе старосемитской письменности, насчитывавшей всего двадцать два консонантных знака, не оставалось более графических символов для выражения полного набора фонем греческого языка***. Лишь в более поздних локальных разновиднос-

*^o О придыхательных согласных в греческом см. *Allen* 1987:18 и след.

**^o В таком графическом выражении греческих придыхательных фонем *ph* и *kh* путем представления их как звуков *p* и *h*, *k* и *h* можно видеть проявление тонкого лингвистического чутья создателя греческого алфавита, осознающего сложный характер придыхательных смычных звуков и разлагающего их на составные части (смычный компонент плюс придыхание).

***^o Семитский знак $\text{𐤒 } qōph$, выражающий в семитском эмфатическую заднеязычную смычную *q*, переходит в греческую систему для обозначения той же глухой (непридыхательной) заднеязычной смычной фонемы */k/*, которая выражается в греческой системе знаком $\text{Κ } κάππα$, отражающим ст.-сем. *khaph*.

Применение двух знаков: $\text{Κ } κάππα$ и $\text{Ϛ } κόππα$ в архаической греческой системе для обозначения одной и той же фонемы */k/* объясняется наличием двух фонетически отличных позиционных вариантов фонемы */k/* в архаическом греческом: варианта *[k]* перед гласными *a*, *e*, *i*, выраженного знаком $\text{Κ } κάππα$, и варианта *[q]* (возможно, веларизованного) перед гласными заднего образования *o*, *u*, который выражался знаком $\text{Ϛ } κόππα$.

Такое противопоставление двух позиционных вариантов фонемы */k/* стирается в более поздних греческих диалектах, в результате чего фонема

тях греческого письма возникают специальные знаки для обозначения и этих греческих придыхательных фонем. В восточно-греческой системе письма для выражения глухих придыхательных ph и kh создаются специальные добавочные символы Φ ϕ и χ χ (с различными графическими вариантами), у которых нет прототипа в старосемитской письменности.

Как объяснить то, что создатель греческого алфавита семитские придыхательные смычные звуки ph th kh отождествляет с греческими глухими непридыхательными π τ χ и передает их знаками π , τ и χ (хόπλα), отражающими семитские графические прототипы для придыхательных, тогда как для обозначения греческого придыхательного th используется семитский знак для (непридыхательного) эмфатического t^* ?

Такое фонетическое несоответствие между старосемитской и архаической греческой системами письма, являющееся, очевидно, результатом сознательного преобразования старосемитской системы при её приспособлении к греческому языку, объяснимо опять-таки исключительным лингвистическим чутьем создателя греческого алфавита. Фонологически существенный признак семитских эмфатических согласных отождествляется в греческой системе с фонологически существенным для греческого признаком придыхания при глухих смычных, тогда как фонологически избыточный для семитских глухих согласных признак аспирации не принимается во внимание, и семитские ph th kh приравниваются к греческим чистым (непридыхательным) глухим смычным π τ χ . В соответствии с этим семитские знаки для глухих

/k/ во всех позициях начинает выражаться единственным знаком χ χ , а высвободившийся знак ϕ ϕ становится выразителем в парадигматике письменной системы лишь числового значения '90' при отсутствии какого бы то ни было фонетического значения. Подобные фонетические преобразования затрагивают обычно план содержания письменной системы при сохранении её плана выражения.

*Характерно, что при заимствованиях слов из семитских языков в греческий (или из греческого в семитские языки) семитские придыхательные ph th kh передаются в греческом, как правило, соответствующими придыхательными ϕ ϕ χ , а семитские эмфатические t , q отражаются в греческом чистыми (непридыхательными) смычными t , k (примеры см. выше, стр. 34**).

придыхательных $\text{𐤏 } phē$, $\text{𐤏 } khaph$ и $\text{𐤏 } thāw$, сохраняя соответствующие места в греческой парадигматике, были заимствованы в греческую систему для передачи чистых глухих смычных $\pi \tau \chi^*$.

Особые преобразования претерпела при заимствовании старосемитского письма и его приспособлении к греческому языку система семитских сибилантных спирантов: z , s , ś и $\text{ś}/\text{š}$.

В отличие от семитского в греческом нужно было выразить графически только две сибилантные фонемы: звонкий свистящий спирант z (или сложный звук zd , ср. *Hirt 1902: 69*; *Фасмер 1914: 10*; *Allen 1987: 59*) и глухой спирант s . Из четырех семитских символов, обозначающих сибилантные спиранты, в греческой системе было достаточно использовать два символа для выражения соответствующих сибилантных спирантов. Из них семитский знак для z (*zajin*) был использован для выражения греческого z (*resp. zd*), греч. Ζ ζήτα , а для обозначения греческого свистящего спиранта s был применен не семитский знак $\text{𐤏 } sāmekh$ (фонетическое значение s), что было бы вполне естественно ввиду фонетического сходства между сем. s и греч. s , а семитский знак $\text{𐤌 } šin$, выражавший в семитском шипящую и/или свистяще-шипящую фонему $\text{ś}/\text{š}$ (греч. знак Σ σίγμα)***, ср. выше, стр. 217*.

*ᵛ Преобразуются соответственно и названия этих знаков. На месте семитских придыхательных звуков в соответствующих греческих названиях выступают чистые глухие: $\pi\tau$, $\tau\alpha\theta$, $\chi\lambda\pi\alpha$.

**ᵛ Греческое название этого знака $\sigma\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$, возможно, было образовано под влиянием семитского названия *sāmekh* (*semkh*), ср. *Nöldeke 1904: 134*. Сам семитский знак $\text{𐤏 } sāmekh$, который в греческом алфавите занимает свое старое место, восходящее к семитской парадигматике, и выражает числовое значение '60', в одной группе восточногреческого письма принимает фонетическое значение ks и именуется $\zeta\epsilon\tau$, позднее $\xi\tau$ (*Larfeld 1914: 217*). Применение специального знака для выражения комплекса ks объясняется сравнительной его частотой в греческом (*Schwyzler 1939: 329*). Один из фонетически свободных графических символов греческого алфавита, который сохранял только свое первоначальное место в парадигматике и соответственно конкретное числовое значение, применяется в ряде более поздних греческих систем письма для выражения специфически греческого комплекса согласных. В первоначальной архаической греческой системе этот символ, занимая соответствующее место в парадигматике системы, имел только числовое

Первоначально для выражения свистящего спиранта *s* в архаической греческой системе употреблялся особый знак **М**, восходящий к семитскому **š** *šādē*. Дорийское название этого знака **σάν**, возможно, связано с семитским названием *šin*. Но уже в ранний период развития греческой письменности знак **σάν** выходит из употребления и уступает место знаку **Σ** *σίγμα* для выражения греческого спиранта *s*. Чрезвычайно раннюю утерю в архаической греческой системе знаком **σάν**, восходящим к семитскому **š** *šādē*, фонетического значения [*s*] и перенос его на знак *σίγμα* можно видеть и в факте выпадения из системы буквы **σάν**, занимавшей первоначально соответствующее семитскому *šādē* место в греческой парадигматике. Знак **σάν** не сохраняет в греческом алфавитном ряду первоначально принадлежавшего ему места с соответствующим числовым значением (как это было в случае знаков *δίγαμμα*, *ξί*, *κόππα*, потерявших или изменивших свои фонетические значения, но сохранивших первоначальные места в греческом алфавитном ряду, отражающем соответствующую старосемитскую парадигматику). Этот знак в виде символа **⇒** продолжает позднее существование в византийском греческом под названием *σάρπι* (<ώ: άν πι «как пи») и с числовым значением «900» (ср. *Larfeld 1914:225*)*.

Семитское **š** *šādē* — единственный графический символ среди старосемитских письменных знаков, эквивалент которого не представлен в греческой парадигматике на месте, соответствующем старосемитскому парадигматическому ряду. Все остальные знаки старосемитской системы отражены в греческих графических эквивалентах с сохранением их мест в парадигматическом ряду и с фонетическими значениями в соответствии, а фонетическое значение *ks* выражалось последовательностью знаков *k+s*.

Аналогичного характера является представленный в целом ряде групп греческой письменности графический символ **Ψ** *ψ*, выражающий последовательность согласных *ps*. В архаической греческой системе этот комплекс обозначается последовательностью знаков *p+s*. Специальный греческий символ **Ψ**, не имеющий прототипа в старосемитской системе, помещается в алфавитном ряду после добавочных букв **Φ** *ph* и **Χ** *kh*, созданных в более поздних системах на основе греческой почве.

* О наименовании знаков архаического греческого письма в сопоставлении с семитскими названиями см. выше, стр. 68—70.

ветствии со звуковой структурой греческого языка. В нескольких случаях, характерных для более поздних систем греческой письменности, графические символы лишены конкретного фонетического значения, но сохраняют свои первоначальные места в парадигматике системы и в соответствии с этим—конкретные числовые значения.

Таким образом, парадигматика старосемитской системы может быть полностью «отображена» на греческую при учёте единственного случая выпадения в греческом графического эквивалента семитского **צ** *šādē*. При этом в греческой системе выделяются несколько добавочных знаков, созданных на собственно греческой почве для обозначения остававшихся невыраженными в архаической греческой системе фонем или комбинаций фонем греческого языка.

Архаическая греческая система с двадцатью тремя знаками в алфавитном ряду, завершаемом символом **Υ** *ὕ ψιλόν*, и является тем общим первоначальным «ядром», на котором нарабатывались позднее все остальные разновидности греческого алфавитного письма (ср. *Kirchhoff 1887*).

Эта архаическая греческая система письма, представляющая собой древнейший образец алфавитной письменности, и должна была быть создана в результате индивидуального творчества выдающейся личности, приспособившей старосемитскую письменность к передаче звуковой системы греческого языка и создавшей тем самым качественно новую систему письма—«алфавитную письменность». Это предполагает создание архаической греческой письменности первоначально в одном определенном месте (вероятно, на островах Южного архипелага) с дальнейшим её распространением во всем греческом мире в виде различных локальных вариантов (ср. *Jeffery 1961:2* и след.).

Эпохой создания алфавитной греческой письменности следует считать начало I тысячелетия до н. э., когда старосемитские письменные знаки приобретают ту графическую форму, которая характерна для начертания знаков архаического греческого письма (ср. в этом отношении весьма характерное начертание архаического греч. **Κ** *κάππα*, которое отражает гра-

фическую форму семитского **כ** *khaph*, появляющаяся в финикийских надписях, начиная лишь с IX в. до н. э., ср. *Gelb 1963: 180* и след.): см. выше *Таблицы 24* и *26*.

2. Парадигматика письма и система числовых значений

УСТОЙЧИВАЯ парадигматика греческой алфавитной письменности, отражающая в точности парадигматику её прототипа — старосемитского консонантно-силлабического письма*, становится основой для выражения с помощью письменных знаков и числовых значений, т. е. использования этих знаков в качестве цифр. Тем самым «планом содержания» такой письменности следует считать не только систему выражаемых отдельными знаками фонетических значимостей, но и числовые значения, которые могут быть выражены с помощью тех же графических символов.

Десятичная система счета в греческом обусловила образование десятичной системы записи чисел с помощью графических символов греческого алфавита. При этом первые девять символов парадигматического ряда стали выражать «единицы», следующие девять символов — «десятки», последующие девять символов — «сотни»:

«Единицы»			«Десятки»			«Сотни»		
Α	<i>a</i>	1	Ι	<i>i</i>	10	Ρ	<i>r</i>	100
Β	<i>b</i>	2	Κ	<i>k</i>	20	Σ	<i>s</i>	200
Γ	<i>g</i>	3	Λ	<i>l</i>	30	Τ	<i>t</i>	300
Δ	<i>d</i>	4	Μ	<i>m</i>	40	Υ	<i>ü</i>	400
Ε	<i>e</i>	5	Ν	<i>n</i>	50	Φ	<i>ph</i>	500
Ϛ	(<i>v</i>)	6	Ξ	<i>ks</i>	60	Χ	<i>kh</i>	600
Ζ	<i>z</i>	7	Ο	<i>o</i>	70	Ψ	<i>ps</i>	700
Η	<i>ē</i>	8	Π	<i>p</i>	80	Ω	<i>ō</i>	800
Θ	<i>th</i>	9	Ϟ	(<i>q</i>)	90	Ϛ	—	900

* За исключением единственного случая выпадения из греческой системы знака, отражающего сем. ז *šādē*, и помещения его позднее в конец алфавитного ряда в качестве завершающего этот ряд символа с числовым значением '900'.

Например, число 111 записывается следующим образом: PIA (или AIP и PAI), число 121—PKA (или APK и PAK) и т. д.*

Понятно, что при такой системе выражения числовых значений с помощью отдельных графических символов письменности требуется минимум $9 \times 3 = 27$ символов в системе. И именно 27 графических символов содержатся в классической греческой письменности, оформившейся в Афинах к концу V в. до н. э. на основе ионийского алфавита. Характерно при этом, что знаки греческой письменности, потерявшие свои первоначальные фонетические значения в результате фонетических преобразований греческих диалектов (ср. греч. знаки Φ $\delta\acute{\iota}\gamma\alpha\mu\mu\alpha$, Ψ $\chi\acute{o}\kappa\mu\alpha$), не устраняются из парадигматического ряда, а сохраняются на своих старых местах в алфавитном ряду, хотя и лишённые всякого фонетического значения. Это следует объяснить стремлением сохранить древнюю парадигматику письма и соответственно древние числовые значения знаков парадигматического ряда. При утере определенными знаками фонетических значений и устранении их из письменной системы менялись бы каждый раз парадигматика системы и соответственно числовые значения оставшихся в системе знаков. Система числовых значений письменности выступает тем самым в качестве некоторого «сдерживающего» фактора, противостоящего изменению древней, унаследованной парадигматики письма.

На этом основании можно заключить, что система числовых значений в греческой письменности возникла до появления в греческих диалектах древнейших фонетических изменений (утра дигаммы, слияние двух вариантов фонемы /k/ и др.). Однако маловероятно, чтобы такая система возникла уже в архаической греческой письменности с её двадцатью тремя графическими символами, которая не приспособлена, ввиду малочисленности письменных символов, для выражения числовых значений. Такая система обозначения числовых значений могла возникнуть в греческой письменности лишь с появлением добавоч-

*С) „Тысячи“ обозначаются в такой системе с помощью некоторых дополнительных диакритических знаков при основных символах. В греческой системе „тысячи“ выражаются постановкой штриха перед знаками для „единиц“: 'A=1.000, 'Г=3.000, 'H=8.000 и т. д. (ср. *Larfeld* 1914:390).

ных знаков и доведением количества графических символов до 27*, т. е. до числа, необходимого и достаточного для обозначения «единиц», «десяток» и «сотен».

По этой же причине маловероятно, чтобы старосемитская письменность с двадцатью двумя графическими символами консонантно-силлабического характера выражала бы первоначально и систему числовых значений. Письменность, насчитывающая меньшее, чем 27, число символов, не способна выразить полную систему числовых значений. Такая дефектная система числовых значений в старосемитской письменности должна была возникнуть, очевидно, уже под влиянием греческой письменности, в результате перенятия из греческой системы письменного выражения числовых значений и обозначения первыми девятью символами «единиц», последующими девятью — «сотен» и оставшимися четырьмя символами — неполного ряда «тысяч».

Сравнительно позднее возникновение системы выражения числовых значений в греческой письменности (последовавшее за созданием собственно архаического греческого алфавита, но не одновременного с ним) проявляется и в факте выпадения из греческого парадигматического ряда эквивалента старосемитского $\aleph$ *šādē* и отнесения его в конец алфавитного ряда в качестве 27-го символа с числовым значением «900»**. Выпадение греческого эквивалента старосемитского $\aleph$ *šādē* (знак M $\sigma\acute{\alpha}\nu$ архаической греческой письменности), в отличие от знаков F $\delta\acute{\iota}\gamma\alpha\mu\mu\alpha$ ($\sigma\tau\alpha\theta$) и P $\chi\acute{\beta}\pi\lambda\alpha$, которые сохранены в парадигматическом ряду на соответствующих местах с числовыми значениями «6» и «90», должно свидетельствовать о том, что ко времени создания в

*¹) Дополнительная часть греческого алфавита, в частности знаки Φ $\phi\acute{\iota}$, X $\chi\acute{\iota}$ и Ψ $\psi\acute{\iota}$, должна была появиться довольно рано, предположительно уже к концу VIII в. до н. э., т. е. вскоре после создания архаического греческого алфавита (ср. *Larfeld* 1914: 241). Примерно к этому периоду следует отнести и возникновение системы числовых значений в греческой письменности.

**²) Ср. знак E $\sigma\acute{\alpha}\mu\pi$, являющийся графической модификацией архаического знака $\sigma\acute{\alpha}\nu$; числовое значение «900».

греческой письменности системы числовых значений символ, идущий от старосемитского $\text{ז} \text{šādē}$ в греческом (знак $\text{Μ} \text{σάν}$), был уже лишен какой бы то ни было фонетической функции (фонема /s/ обозначалась к этому времени уже знаком $\text{Σ} \text{σίγμα}$, восходящим к старосемитскому $\text{ש} \text{šīn}$), тогда как знаки $\text{Ϝ} \text{δίαμμα}$ и $\text{Ϙ} \text{κόππα}$ все ещё выражали определенные фонетические значения (ср. *Gardthausen 1879 : 266*).

Выпадение греческого эквивалента старосемитского знака $\text{ז} \text{šādē}$ из греческого алфавитного ряда вызывает некоторое «уплотнение» греческой парадигматики и смещение знаков на один шаг вверх по сравнению со старосемитским парадигматическим рядом. Этим и вызвано некоторое несоответствие в числовых значениях между старосемитскими и греческими графическими символами: следующий непосредственно за знаком $\text{Π} \text{πī} = 80$

знак $\text{Ϙ} \text{κόππα}$ в греческом алфавитном ряду характеризуется числовым значением «90», тогда как старосемитскому прототипу κόππα знаку $\text{ק} \text{qōp}^h$, следующему в старосемитской парадигматике за знаком $\text{ז} \text{šādē} = 90$, приписывается числовое значение «100». Соответственно смещены на одну ступень в греческом парадигматическом ряду числовые значения и последующих знаков.

Выражение числовых значений с помощью системы письменности накладывает особый отпечаток на характер письма, на его парадигматику и численный состав графических символов. При описанной выше системе выражения числовых значений письменная система должна характеризоваться по крайней мере $9 \times 3 = 27$ графическими символами для обозначения соответственно «единиц», «десяток» и «сотен» (при обозначении „тысяч“ с помощью дополнительных диакритических знаков при основных символах). Письменная система, содержащая меньшее число знаков, необходимых для выражения звуковых единиц языка, дополняется до 27 графических символов (при допущении целого ряда символов без фонетических значений), необходимых и достаточных для выражения полной системы числовых значений (характерный пример такой письменности представляет греческое алфавитное письмо с 27 знаками для вы-

ражения «единиц», «десяток» и «сотен» и диакритическими знаками для выражения «тысяч»).

Естественно ожидать, что письменные системы, содержащие большее число графических символов для выражения звуковых единиц языка, будут стремиться дополнить себя до количества, необходимого и достаточного для обозначения соответствующими буквами системы числовых значений — «единиц», «десяток», «сотен» и «тысяч», т. е. до $9 \times 4 = 36$ графических символов даже путем введения (или сохранения) определенных знаков без конкретных фонетических значений. Иными словами, письменная система, выражающая наряду с фонетическими значениями и систему числовых значений, стремится содержать в себе число графических символов, кратное девяти, т. е. 27 или 36 (в зависимости от количества выражаемых в каждой конкретной системе звуковых единиц: 27 графических символов, где количество обозначаемых на письме звуковых единиц меньше или равно 27; 36 графических символов, где количество обозначаемых на письме звуковых единиц превышает число 27).

Именно этими чертами характеризуется целый ряд письменных систем, возникших непосредственно из греческой системы письма или сформировавшихся по образцу греческой письменности. Но основной характеристикой всех этих систем, восходящих к различным вариантам греческой письменности, является их последовательно алфавитный характер в противовес консонантно-силлабическому характеру протосемитского письма. К таковым относятся прежде всего основанные на западном варианте греческого письма древнеиталийские письменности (прототирренская, этрусская и связанные с ними фалискско-латинская и оскско-умбрская системы письма), древнемалоазийские разновидности письма (фригийская, ликийская, лидийская и др.), а также целый круг более поздних письменных систем, возникающих уже в христианскую эпоху (см. *Таблицы 13 и 14*, стр. 93 и след.).

ПИСЬМЕННОСТИ ХРИСТИАНСКОЙ ЭПОХИ, БЕРУЩИЕ НАЧАЛО ОТ ГРЕЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ СИСТЕМЫ

СПЕЦИФИЧЕСКУЮ группу алфавитных письменностей, возникших из греческой системы письма, представляют письменности христианского периода: коптская, готская, древнеармянская, старославянская, а также древнегрузинская (иберийская) письменные системы.

1. Коптская письменность

В ЕГИПТЕ вместе с провозглашением христианства национальной религией начинает возрождаться в качестве официального государственного языка новоегипетский язык, который со времен египетского похода Александра Македонского был вытеснен здесь греческим языком. Христианская культура в Египте создается уже на почве местного национального новоегипетского (или коптского) языка, который со сложного египетского демотического письма переходит на новую письменную систему, основанную на греческом алфавите. Древнейшие коптские письменные памятники датируются II — III вв. н. э.

Коптская письменность берет начало от того варианта греческой унциальной письменности, который появляется начиная с I в. н. э.

Начертания коптских письменных знаков в сущности те же, что и соответствующих графических символов греческой унциальной письменности (см. *Таблицу 27*, стр. 239).

Из греческого алфавита в коптский заимствуются в установленной последовательности 25 знаков для передачи соответ-

ствующих звуков коптского языка. Из них только один знак, в частности, стоящий в греческом алфавитном ряду, на шестом месте, употребляется в коптском только в числовом значении, что отображает особенность греческого алфавита определенного периода, когда представленный на шестом месте греческий знак ζ σίγμα, восходящий к архаическому символу Φ δίγαμμα, был лишен фонетического значения и характеризовался лишь числовым значением «6».

В коптском алфавите на месте греческого ζ хόππα представлен знак Ψ fāj с фонетическим значением [f] и числовым значением «90». Утратившему фонетическое значение в греческой системе знаку ζ хόππα приписывается в коптском алфавите специфическое

Числ. знач.	Фонетич. знач.	Наименование	Коптское	Греческое унциальное
1	a	alfa	Α	Α
2	b, v	vēda	Β	Β
3	ɣ	gamma	Γ	Γ
4	d	dalda	Δ	Δ
5	ē	ēje	Ε	Ε
6	—	soi	Ϛ	Ϛ
7	z	zāda	Ζ	Ζ
8	ē	hāda	Η	Η
9	l-h	tulle	Θ	Θ
10	j, i	jōda	Ι	Ι
20	k	kabba	Κ	Κ
30	l	lōla	Λ	Λ
40	m	mēj	Μ	Μ
50	n	ni	Ν	Ν
60	ks	eksi	Ξ	Ξ
70	ō	ou	Ο	Ο
80	p	bej	Π	Π
100	r	rou	Ρ	Ρ
200	s	samma	Σ	Σ
300	t	daū	Τ	Τ
400	i	he	Τ	Υ
500	p-h	fij	Φ	Φ
600	k-h	kij	Χ	Χ
700	ps	cbši	Ψ	Υ
800	ō	ō	Ш	Ш
900	—	—	ΡΡ	

Таблица 27

для коптского фонетическое значение [f], с сохранением соответствующего греческому прототипу места в алфавитном ряду с числовым значением «90»*.

Коптский знак, соответствующий последнему в греческом алфавитном ряду символу ξ $\acute{\sigma}\acute{\alpha}\mu\pi\iota$, употребляется, как и в греческом прототипе, лишь с числовым значением «900».

Числ. знач.	Фонетич. знач.	Наименование	Коптское	Демотическое	Иероглифическое
—	š	šāj	Ⲛ	ϣ	ⲚⲚⲚ
90	f	fāj	Ⲙ	ϣ	Ⲙ
—	b	bāj	Ⲟ	ϣ	Ⲟ
—	h	hōri	Ⲡ	ϣ	Ⲡ
—	ǧ	ǧanǧa	Ⲣ	ϣ	Ⲣ
—	(g, ċ) š	šīma	Ⲥ	ϣ	Ⲥ
—	ti	dīj	ⲧ	t	ⲧ

Таблица 28

Таким образом, в коптском алфавите, в части, соответствующей греческому алфавитному ряду, полностью сохраняется греческая парадигматика, фонетические и числовые значения соответствующих графических символов. В одном случае символу χ fāj, восходящему к греческому χ $\acute{\kappa}\acute{o}\pi\pi\alpha$, приписано специфическое для коптского фонетическое значение [f].

Но в коптском оставались ещё звуки, которые не находили фонетических эквивалентов в греческом

*) Знак χ fāj обычно помещают среди „специфически“ коптских добавочных символов (ср. Jensen 1969: 478). Но начертание этого знака и числовое значение ‘90’ явственно указывают на его происхождение от греческого прототипа χ $\acute{\kappa}\acute{o}\pi\pi\alpha$. Поэтому этот знак должен стоять в коптском алфавитном ряду в части, соответствующей собственно греческой парадигматике. Фонетическое значение этого знака [f] в коптском и название его [fāj

и которые должны были быть выражены на письме особыми графическими символами. Такие звуковые единицы были выражены во вновь созданной коптской письменности дополнительными шестью знаками, прототипами которым послужили знаки местной демотической письменности.

Эти знаки были помещены в коптском алфавитном ряду вслед за собственно греческой частью коптской письменности.

Приводимая на стр. 240 *Таблица 28* представляет завершающие коптский алфавитный ряд семь графических символов, восходящих к соответствующим демотическим прототипам и выражающих специфически коптские звуки, не находящие фонетических эквивалентов в греческом. Там же приводятся и их иероглифические прототипы (ср. *Jensen 1969:478*).

Названия знаков коптского алфавита отражают по существу соответствующие греческие названия. В собственно коптской части названия букв основываются на соответствующих демотических наименованиях (*Schwyzler 1931:193—194*).

Таким образом, коптский алфавитный ряд состоит из двух частей: из „основной“ части, соответствующей греческому алфавитному ряду и повторяющей фонетические и числовые значения греческой парадигматики, и „дополнительной“ части, прилагаемой к греческой парадигматике, с графическими символами, выражающими «специфически» коптские звуки, не находящие фонетических эквивалентов в греческом. К основной, греческой части коптского алфавита следует отнести также символ [ǎ], который в алфавитном ряду занимает место, соответствующее греч. $\kappa\epsilon\pi\lambda\alpha$ (числовое значение «90»), но выражает собственно коптское фонетическое значение [f].

объяснимы графическим сходством этого символа с демотическим знаком

У

(фонетич. знач. [f]). Графическое сходство этих символов должно было

послужить основой тому, что восходящему к греческому прототипу коптскому знаку [ǎ] при числовом значении ‘90’ было приписано также специфическое для коптского фонетическое значение f и дано соответствующее название.

2. Готская письменность

АНАЛОГИЧНОГО характера — созданная примерно в тот же период готская алфавитная письменность. И в этом случае создание нового алфавита было связано с принятием христианства.

Епископ вестготов Вульфила (*Ulfilas, 318—388*) для перевода Библии на готский язык отказывается от использования древней монументальной рунической письменности, связанной к тому же с языческими представлениями, и создает письменность нового типа — готский алфавит.

Письменным образцом для вновь создаваемого готского алфавита послужила греческая унциальная письменность, что бесспорно проявляется в начертании готских букв и в существенно греческом алфавитном ряде, отраженном в парадигматике готского алфавита.

В готском алфавите парадигматика греческого прототипа сохранена благодаря тому, что специфически готские звуковые единицы приписываются тем знакам греческого алфавитного ряда, которые лишены фонетического значения в греческом или выражают звуки, чуждые готскому языку. Тем самым не нарушается парадигматика системы-прототипа при частичной замене фонетических значений знаков в новой алфавитной системе (см. *Таблицу 29* на стр. 243).

Так, например, на шестом месте в готском алфавитном ряду и соответственно с числовым значением «6» представлен символ **Ц** со специфическим для готского фонетическим значением [*q^w*] (эквивалент греческого **Σ** *στίγμα*, числовое значение «6»).

На восьмом месте в готском алфавитном ряду на месте греч. **Н** *ητα* стоит знак, выражающий фонему *h* (готскому чужда долгота гласных). За ним с числовым значением «9» (на месте, соответствующем греч. **Θ** *θητα*) следует знак **Ψ** для обозначения специфического для готского интердентального спиранта *β* (придыхательные смычные не характерны для готского). Графически этот знак восходит к греч. **Ψ** *πσ*, а на месте, соответствующем греч. **πσ**, в готском представлен знак **⊙** со спе-

цифическим для готского фонетическим значением [h^w], числовое значение «700» (графическим прототипом этому готскому знаку послужила архаическая греческая $\odot \theta\eta\tau\alpha$).

Место, соответствующее греческому $\Xi \xi\iota$, в готском алфавитном ряду занимает знак **G** (фонетическое значение [j], числовое значение «60»), который считается заимствованным из латинского. Греческий знак $\Xi \xi\iota$, выражающий чуждый готскому комплекс согласных *ks*, заменяется в готском алфавитном ряду знаком, выражающим фонему /j/.

Следующий в готском алфавитном ряду знак **П** с числовым значением «70» (на месте греч. $\Theta \theta \mu\iota\kappa\rho\beta\omicron$) выражает фонему /u/. Он возводится к соответствующему знаку рунической письменности. Для обозначения гласной /u/ Вульфилла берет не графический эквивалент греческого диграфа $\Theta\Upsilon$, а заимствует знак из рунической письменности. Также поступает он и в случае обозначения гласной /o/ знаком **Q**, который стоит в готском алфавитном ряду на месте греческого $\Omega \omega \mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha$ (числовое значение «800»).

Числ. знач.	Фонетич. знач.	Готское	Греческое унциальное	Происхождение
1	a	ᚠ	Α	
2	b	ᚢ	Β	
3	g	ᚦ	Γ	
4	d	ᚡ	Δ	
5	e	ᚥ	Ε	
6	q	ᚨ	Ϟ	лат.
7	z	ᚫ	Ζ	
8	h	ᚱ	Η	
9	p	ᚷ	Ψ	
10	i	ᚲ	Ι	
20	k	ᚴ	Κ	
30	l	ᚵ	Λ	
40	m	ᚹ	Μ	
50	n	ᚺ	Ν	
60	j	ᚪ	Ϛ	лат.
70	u	ᚱ	ϛ	рун.
80	p	ᚷ	ϛ	
90	-	ᚸ	Ϝ	
100	r	ᚹ	ϝ	лат.
200	s	ᚻ	Ϟ	лат.
300	t	ᚾ	ϟ	
400	w	ᚿ	Ϡ	
500	f	ᚰ	ϡ	лат.
600	χ	ᚷ	Ϣ	
700	hw	ᚷ	ϣ	
800	ō	ᚷ	Ϥ	рун.
900	-	ᚸ	ϥ	

В готском алфавите знак **Ч** с числовым значением «90» идет от греч. **ϸ** *χόππλ*, и как знак *χόππλ* в позднегреческом алфавите он здесь лишен фонетического значения*.

Таким образом, при использовании греческого алфавита в качестве прототипа для создания готской письменности Вульфилла не устраняет из алфавитного ряда знаки, выражающие специфически греческие звуки, а заменяет их на соответствующих местах знаками со специфически готскими фонетическими значениями. Этим путем достигается отражение в готском парадигматике греческой системы-прототипа с сохранением числовых значений соответствующих знаков в греческой и готской системах.

Греческая и готская системы полностью «покрывают» друг друга. В готском алфавите нет так называемых «добавочных» по сравнению с греческим алфавитом знаков, как это имеет место, например, в коптской системе.

Готский алфавит, также как и греческий, содержит всего 27 (т. е. 9×3) букв, из коих первые девять выражают «единицы», последующие девять — «десятки» и последние девять знаков — «сотни». Заключительный двадцать седьмой символ готского алфавита, который употребляется только в числовом значении «900», отражает греческий эписемон **Ϸ** *σα̅μπλ* с числовым значением «900».

Отсутствие в готском дополнительных знаков объясняется тем, что специфически готские звуки полностью уместились в рамках греческой парадигматики путем замены, субституции некоторых специфически греческих фонетических значений, излишних с точки зрения готской фонетики, нужными для готского звуковыми значениями. Тем самым готская система целиком «вставилась» в греческую, предстала как отражение греческой системы (с учетом некоторых фонетических и графических субституций).

*Ср. в этой связи коптский знак *faj*, эквивалентный в коптской парадигматике этому готскому знаку, который, однако, приобретает в коптском специфическое фонетическое значение.

Основным источником графических субституций в готском считается древнее руническое письмо, к которому восходят некоторые из знаков готского алфавита (ср. *Gutenbrunner 1950:501*).

Связь готского алфавита с древней рунической письменностью проявляется и в особых названиях готских букв, которые представляют наименования древних знаков и отражают искаженные германские слова (ср. *Arntz 1944:171* и след.), см. выше, стр. 103 — 104.

3. Древнеармянская письменность «Е р к а т а г и р»

К ЭТОЙ же группе древних христианских письменностей, основанных на греческой системе письма, следует отнести и армянский алфавит Е р к а т а г и р — «Железную письменность», создание которой армянская историческая традиция связывает с просветительской деятельностью первоучителя армян Месропа Маштоца.

Греческая основа древнеармянской письменности проявляется прежде всего в построении алфавитного ряда по греческой парадигматике, что обнаруживается при устранении из армянской системы знаков, выражающих «специфически» армянские, чуждые греческому языку звуки. Полученная таким путем последовательность знаков армянского алфавита соответствует полностью греческому алфавитному ряду, не включающему в себя лишь несколько знаков со специфически греческими фонетическими значениями.

Составитель древнеармянского алфавита в качестве образца для создания новой письменности берет греческую письменную систему и с каждым знаком греческого алфавита соотносит особый знак вновь создаваемой письменности, выражающий фонетически соответствующий звук в армянском.

Таким путем возникала особая последовательность армянских звуков, выражаемых соответствующими символами, которая должна была совпасть в основном с греческим алфавитным рядом. В этом и заключается в сущности греческая основа ар-

АРМЯНСКАЯ ПАРАДИГМАТИКА В СОПОСТАВЛЕНИИ С ГРЕЧЕСКОЙ

1. Ա ա	1. Α α	19. Ճ ճ	
2. Բ բ	2. Β β	20. Մ մ	12. Μ μ
3. Գ գ	3. Γ γ	21. Յ յ	
4. Դ զ	4. Δ δ	22. Ն ն	13. Ν ν
5. Ե ե	5. Ε ε	23. Շ շ	
6. Զ զ	6. Ζ ζ	24. Ո ո	14. Ο ο
7. Է շ	7. Η ε	25. Ը զ	
8. Ը ղ		26. Թ թ	15. Π π
9. Թ թ	8. Θ θ	27. Ղ ղ	
10. Ժ ջ		28. Խ խ	16. Ρ ρ
11. Ի ի	9. Ι ι	29. Ս ս	17. Σ σ
12. Լ լ		30. Վ վ	
13. Խ խ		31. Տ տ	18. Τ τ
14. Մ մ		32. Ր Ր	
15. Կ կ	10. Κ κ	33. Տ Տ	
16. Զ զ		34. Խ խ	19. Υ υ, ω
17. Ը ղ		35. Փ Փ	20. Φ φ
18. Զ զ	11. Λ λ	36. Խ խ	21. Χ χ

мянского алфавита, создание армянского алфавита «по системе греческих слогов».

Но древнеармянский язык по сравнению с греческим характеризовался большим количеством консонантных фонем. Только одна часть армянских согласных звуков покрывается греческими. Поэтому для «добавочных» согласных в армянском, т. е. для специфически армянских звуков, не находящихся фонетических соответствий в греческом*, требовалось создание добавочных символов, которые дополнили бы последовательность знаков, выражавших фонетически сходные греческим армянские звуки, как это имело место, например, при составлении коптской письменности.

Но создатель армянского письма прибегает к другой процедуре. Добавочные знаки армянского алфавита располагаются им не в конце алфавитного ряда, вслед за графическими символами, обозначающими фонетически схожие с греческими звуковые единицы, а вставляются на различных местах в основную часть, соответствующую греческой парадигматике; эти «добавочные знаки» распределяются в пределах «первичной части» армянского алфавита, отражающей греческий алфавитный ряд. Это «первичное ядро» армянского алфавита, построенное на основе греческой парадигматики, начиналось знаком Ա [a] и завершалось символом Վ [kh].

В этом отношении армянский алфавит напоминает скорее готскую письменность с алфавитным рядом, ограниченным рамками греческой парадигматики. Но если готский алфавит следует за греческим прототипом не только в отношении алфавитного ряда, но и в отношении количества знаков системы, то армянская письменность характеризуется по сравнению с греческой значительно большим количеством знаков (36 знаков в армянском по сравнению с 27 знаками классической греческой системы) в соответствии с более широким объемом армянского консонантизма.

Поэтому, если В у л ь ф и л а довольствуется заменой в системе нескольких специфически греческих звуковых значений собственно готскими значениями (так что в готской системе не

*) В качестве таких звуков, „добавочных“ с точки зрения греческой системы в армянском, выделяется следующий ряд: *ə ž l x c h j č y š ç j v r ç*.

нарушается характерная для греческого прототипа последовательность знаков и их количество, в связи с чем готская система и сохраняет характерную для греческого прототипа систему числовых значений), Месроп Маштоц вынужден ввести в армянскую систему целый ряд дополнительных знаков, выражающих здесь специфически армянские звуковые единицы (в основном консонантные). Эти «добавочные знаки» следуют в армянском алфавитном ряду не после греческой части, а распределяются на разных местах, разбрасываются без какой-либо заметной закономерности среди графем «основной», греческой части системы. Тем самым армянский алфавит с точки зрения соотношений с греческим прототипом принципиально отличается от коптской, а также готской систем письма*.

Такое распределение дополнительных знаков армянского алфавита среди знаков «основной» его части, отражающей греческую парадигматику, влечет за собой полное нарушение системы числовых значений, характерной для греческого прототипа. Совпадение числовых значений в греческой и армянской системах наблюдается только между первыми семью знаками алфавитного ряда. Начиная с восьмой буквы, знаки армянской системы показывают уже другие числовые значения, поскольку первый символ из группы добавочных знаков, в частности знак ζ , обозначающий гласный ε , был вставлен в «первичное ядро» армянской системы именно после седьмого знака ξ , который выражал

* Существенным системным отличием армянского алфавита от коптской письменности представляется также и то, что для армянского письма за основу берется не полная греческая парадигматика из 27 знаков, а лишь та часть греческой системы, фонетические значения которой соответствуют армянским звукам, т. е. из греческой основы армянского алфавита устраняются все эпиграфы—графические символы, выражающие лишь числовые значения: ζ $\sigma\tau\iota\upsilon\mu\alpha$, η $\kappa\omicron\lambda\lambda\alpha$ и ξ $\sigma\acute{\alpha}\mu\pi\iota$, а также знаки, обозначающие чуждые армянскому звуковые единицы: ξ ks , Ψ ps и Ω δ . Таким образом, греческую основу армянского алфавита, представляющую его „первичное ядро“, составляет редуцированная в определенном смысле парадигматика греческой системы, сведенная к последовательности лишь тех знаков, фонетические значения которых находят соответствия в звуковых единицах армянского языка.

гласную $\bar{e}$, являющуюся древнеармянским фонетическим эквивалентом греч. $\bar{e} = \eta\tau\alpha$.

Поскольку армянская система характеризовалась большим количеством знаков, чем греческий прототип, в соответствии с большим количеством армянских консонантных фонем, выражаемых на письме, в армянском оказалось возможным сформировать более совершенную систему выражения числовых значений. Посредством $9 \times 4 = 36$ знаков армянского письма стало возможным обозначить с помощью отдельных письменных символов и «тысячи».

Отмеченным не исчерпывается различие между древнеармянским алфавитом, с одной стороны, и коптской и готской системами письма, с другой. Существенное различие между этими системами представляет и характер их плана выражения и его соотношения с графическим выражением греческого прототипа.

Если коптская и готская системы почти без изменения повторяют графическую форму соответствующих знаков греческого унциального письма, армянское письмо порывает всякую графическую связь со знаками греческой письменной системы. Армянские знаки, которые выражают звуки, фонетически эквивалентные греческим, графически не имеют ничего общего с соответствующими знаками греческого письма. Они характеризуются совершенно иной графической основой*.

Эта графическая особенность Ерка тагира часто давала повод для возникновения предположений о происхождении древнеармянского письма из самых различных письменных источников. Древнеармянское письмо выводили из семитского и частично из греческого (в случае знаков Φ и Ψ , Müller 1864), из греческого курсива (Gardthausen 1876), из среднеперсидского, который в свою очередь восходит к арамейскому (Taylör 1899:268 и след.; Junker 1925 и 1926), непосредственно из арамейского северомесопотамского типа (Периханян 1966: 111 и след.) и т. п.

* Исключение составляют лишь знаки Φ [ph] (ср. греч. Φ), Ψ [kh] (ср. греч. χ), а также, возможно, $\mathfrak{b}$ [e] (ср. греч. ϵ).

Подобное выведение целой письменной системы из некоторого письменного источника на основании сходств и различий в начертании отдельных знаков, т. е. в сущности лишь на основании графического анализа «плана выражения» рассматриваемых письменных систем, не может считаться методологически оправданным. Графическое сходство отдельных знаков в различных письменных системах ничего ещё не дает для утверждений о происхождении их из того или иного письменного источника. Для подобных утверждений необходимы более существенные внутренние системные характеристики письма, которые дали бы основание предположить зависимость той или иной письменной системы от определенного письменного источника.

Одной из таких внутренних системных характеристик письма является парадигматика письменной системы, и именно в этом отношении древнеармянская письменность проявляет бесспорную связь с греческой письменной системой, которая для создателя армянского алфавита послужила в качестве исходной письменной модели.

Именно по греческой письменной модели выделились соответствующие армянские звуки (а также и специфические для армянского звуковые единицы) и расположились в определенной последовательности, отразившей первоначально греческий алфавитный ряд.

Но вместе с тем создатель армянской письменности сознательно порывает всякую внешнюю связь с графическими символами греческой системы-прототипа и свободно изобретает по определенному принципу графическую форму соответствующих знаков. В процессе подобного графического творчества Месроп Маштоц мог, естественно, использовать доступные ему графические образцы из самых различных систем письма, таких как арамейско-пехлевийская, сирийская, эфиопская, греческая и др. письменности, графика которых обнаруживает некоторое сходство с графическими символами древнеармянской письменности*.

*Особо близкие графические связи обнаруживает древнеармянское письмо с эфиопской письменностью (см. *Севак* 1962; *Olderogge* 1974). Графический принцип вокализации в эфиопском, выражающийся в приписке к

Таким образом, графика древнеармянской письменности есть продукт оригинального творчества её создателя и не представляет собой результата исторического преобразования или графического воспроизведения какой-либо одной определенной письменности. Этим и объясняется то, что древнеармянская письменность обнаруживает графические связи с разными системами, но не сводится целиком к одной определенной графической системе.

Мотивом для подобного свободного творчества графических символов древнеармянского письма и создания оригинальных по начертанию письменных знаков, отличных графически от соответствующих греческих, должно было быть стремление скрыть зависимость вновь создаваемой письменности от письменного источника, использованного в качестве модели для её создания, в данном случае от греческой письменности. Таким путем создавалась внешне оригинальная национальная письменность, как бы независимая от каких бы то ни было внешних влияний и связей.

Теми же соображениями объясняется, очевидно, и факт распределения добавочных букв древнеармянского алфавита среди символов основной части, соответствующей греческой парадигматике. Этим путем нарушалась унаследованная от греческой системы последовательность символов и соответственно возникла новая, отличная от греческой, система числовых значений.

Возможно, по этой же причине были заменены в армянской письменной системе названия букв, характерные для гре-

основному знаку штриха или окружности, должен был быть использован Месропом Маштоцем для создания целой группы графических символов, выражающих совершенно различные фонетические значения: ср. знаки Ո, Ռ, Տ и Պ; Ս и Մ; Դ и Ղ и др. Д. Ольдерогге считает, что этим графическим методом получены 22 или 23 графических символа, т. е. две трети всей древнеармянской графической системы (ср. также выше, стр. 110*; к отличному взгляду на графические принципы, положенные в основу древнеармянской письменности см. *Муравьев* 1980).

Вместе с тем, целый ряд знаков армянского письма проявляет по отношению друг к другу особую графическую близость. Таковыми являются, например, знаки Ջ, Ջ՝, Ջ՛ и др. Графическая близость этих знаков мотивирована, очевидно, фонетической близостью выражаемых ими звуков. Создатель армянского письма прекрасно осознает фонетическое родство обозначаемых этими письменными знаками аффрикативных звуков.

ческого прототипа. Большая часть этих названий является словами, созданными на собственно армянской фонетической почве. Некоторые названия, возможно, оформились по иноязычным образцам. Так, например, арм. *pē*, возможно, было создано под влиянием соответствующего семитского (сирийско-еврейского) названия. Этой же модели следуют названия *žē*, *hē*, *čē*, *ǰē*, *sē*, *rē*, *khē*; возможно, также на семитском образце основываются названия *vew* (сем. *wāw*), *gim* (сем. *gimel*), *da* (сем. *dāleth*, сир. *dālath*); этой же модели следуют названия *za*, *ca*, *ja*, *ša*, *ča*, *ra*. Названия *tho*, *ho*, *ço*, возможно, подсказаны греческим прототипом $\rho\omega$ и др. (ср. *Schwyzler 1931:194—195*).

Это было, по всей вероятности, некоторым проявлением тенденций, диктовавшихся в восточнохристианском культурном мире того времени определенными религиозно-политическими соображениями, к сокрытию всякой связи и зависимости местной христианской культуры от греческой (ср. *Peeters 1929*). Аналогичные тенденции проявлялись, очевидно, и при создании других письменностей христианской эпохи, в частности старославянской письменности.

4. Старославянская письменность

В СЛАВЯНСКОМ культурном мире начиная с IX в. н. э. появляются вполне оформившиеся оригинальные письменные системы, основанные на греческой системе письма.

Славянские письменные системы, именуемые «Глаголицей» и «Кириллицей», были изобретены для записи текстов на старославянском языке*, на котором, в частности, началось богослужение в славянском христианском мире и создавалась первоначально славянская христианская литература. Все это приписывается исторической традицией просветительской деятельности христианских миссионеров, первоучителей славян, братьев Константина (впоследствии названного Кириллом, 827—869 гг.) и Мефодия (ум. в 885 г.)**.

* О содержании термина „старославянский язык“ см. *Цейтлин 1987*.

** Не исключено, что у древних славян существовали местные разновидности письма особого типа еще до создания Константином-Кирил-

Старославянская Глаголица берет начало, по всей видимости, от минускульной греческой письменности IX в., что проявляется в греческом построении глаголического алфавита, в парадигматике знаков, отражающей по существу греческую последовательность. Парадигматика системы-прототипа нарушается лишь в нескольких местах вследствие вставки в неё ряда знаков, выражающих собственно славянские звуки*.

Это в свою очередь вызывает некоторое смещение числовых значений, выражаемых соответствующими знаками в старославянской системе, по сравнению с системой греческого прототипа.

Поскольку количество звуковых единиц старославянского языка значительно превосходило число греческих фонем, было необходимо создать целую группу дополнительных знаков для

лом по греческому образцу алфавитной письменной системы (ср. *Лихачев 1951; Георгиев 1952*).

*³) Те звуки, у которых не оказалось фонетических соответствий в греческом, помещены в конце алфавита после части, соответствующей греческой системе. В эту „добавочную“ часть алфавита попадают такие типично славянские звуки, отсутствовавшие в греческом, как *č, š, ъ, ѣ, х₁* и др. Но отдельные знаки, выражавшие собственно славянские звуки, были вставлены за некоторыми знаками в последовательность основной части, соответствующей греческой. Это было обусловлено, по-видимому, фонетической близостью таких звуков со звуками, оказавшимися в основной части Глаголицы. Такие фонетически близкие группы звуков образуют, например, лабиальный смычный *b* и лабиальный спирант *v*, сибилантные фонемы *ž, z, z*; гласные *i₁* и *i₂* и др., расположенные друг за другом в последовательности знаков старославянского алфавита (см. *Таблицу 31*, стр. 254).

Эта графическая особенность глаголической письменности давала повод для возникновения самых различных точек зрения по вопросу о происхождении этой системы письма. По начертанию отдельных знаков и по сходству их со знаками различных письменностей старославянскую Глаголицу относили к германским рунам, к финикийской, древнееврейской и самаритянской письменностям; к эфиопскому письму и латинскому алфавиту и др. (см. анализ различных точек зрения по вопросу о происхождении старославянских систем письма— Глаголицы и Кириллицы, *Истрич 1961:258 и след.*; ср. также *Jensen 1969:481*). И в данном случае, конечно, вопрос происхождения определенной системы письма нельзя решать по признаку графических сходств и различий отдельных письменных знаков системы со знаками других письменностей, без учета и анализа внутренних характеристик системы, только на основе её „плана выражения“.

плодом самостоятельного оригинального творчества Константина-Кирилла (ср. *Георгиев 1952*).

Не подлежит сомнению, что создатель Глаголицы произвел умышленно графическую модификацию и стилизацию исходных греческих письменных знаков, возможно, с той целью, чтобы скрыть зависимость вновь создаваемой письменности от греческой и создать впечатление полной независимости и оригинальности нового национального письма (ср. *Фортуатов 1913:13*):

1	ⲁ	a	10	Ⲑ ⲑ	i ₁	100	ⲃ Ⲅ	r	1000	Ⲛ ⲛ	č
2	Ⲃ	b	20	Ⲓ	i ₂	200	Ⲇ	s	2000	ⲟ	š
3	Ⲅ	v	30	Ⲍ	ʎ	300	Ⲑ	t	3000	Ⲓ	ʃ
4	Ⲇ	g	40	Ⲏ	k	400	Ⲕ	ü ₂	4000	Ⲗ	z
5	Ⲉ	d	50	Ⲑ	l	500	Ⲓ	f	5000	Ⲕ	ä (ʔ)
6	Ⲋ	e	60	Ⲓ	m	600	Ⲕ	x ₂	6000	Ⲗ	x ₁
7	Ⲍ	ž	70	Ⲕ	n	700	Ⲗ	o ₂	7000	Ⲙ	ö
8	Ⲏ	z	80	Ⲇ	o ₁	800	Ⲙ	ʎ	8000	Ⲑ	ü ₁
9	Ⲑ	z	90	Ⲉ	p	900	Ⲓ	c	9000	Ⲕ	n

Таблица 32

Однако графической основой всех таких знаков Глаголицы должно было послужить греческое минускульное письмо с характерными для скорописи курсивными графическими символами.

В случае ряда глаголических букв, относящихся к добавочной части алфавитного ряда и не имеющих греческих графических прототипов, можно предположить влияние некоторых других, в основном восточных, графических образцов. Так, например, в качестве графических прототипов глаголических букв **Ш** š, **Ж** ž и **Б** x₁ предполагаются коптские знаки **Ш** šaj, **Ж** šanša и **Б** haj, для глаголического **В** c — др.-евр. **צ** šādē и др. (*Фортуатов 1913:19*). Создатель Глаголицы обнаруживает фонетические эквиваленты таких старославянских звуков, отсутствующих в греческом, в целом ряде восточных языков и

сообразно с этим заимствует знаки, выражающие эти звуки, из соответствующих письменностей.

Названия знаков глаголического алфавита создаются целиком на оригинальной почве отбором определенных славянских слов по акрофоническому принципу, т. е., таких слов, начальная фонема которых совпадает со звуковыми единицами, выражаемыми соответствующими письменными знаками: *az*, *buki*, *glagol*, *dobro* и т. д.

Такое наименование знаков письменной системы совпадает с принципом, характерным для германских рун и готского письма (ср. *Schwyzler 1931:198*), а также с принципом наименования графических символов письменной системы, предполагаемым и для старосемитского письма (см. выше, стр. 219**).

В отношении начертания знаков более ясен второй вид старославянской письменности, известный под названием Кириллицы (см. *Таблицу 31* на стр. 254). Из 43 знаков этого алфавита 24 буквы повторяют графические символы унциального греческого письма IX—X вв. с соответствующими фонетическими значениями. Символ для гласной *и* в соответствии с греческим прототипом представляет собой комбинацию знаков *ΟΥ*. По сравнению с греческим прототипом графической инновацией являются лигатуры $i+a=[ja]$, $i+e=[je]$, $i+o=[ju]$.

Несколько знаков, обозначающих специфически славянские звуки, т. е. *ž*, *c*, *č*, *š*, *št* и др., были заимствованы с определенными графическими упрощениями, по-видимому, из глаголической письменности (ср. *Trubetzkoy 1954:38* и след.).

Каково соотношение между этими двумя разновидностями старославянского письма? Историческая традиция приписывает создание оригинальной славянской письменности братьям К о н с т а н т и н у - Кириллу и Мефодию. Согласно наиболее распространенному мнению, К о н с т а н т и н - Кирилл должен был создать именно Глаголицу как совершенно оригинальную славянскую письменность, опираясь на греческий письменный прототип и заимствуя целый ряд знаков из различных восточных письменностей. Обширное филологическое образование К о н с т а н т и н а - Кирилла, Философа и первоучителя славян, его лингвистическая эрудиция делают понятными те связи, которые Г л а г о л и ц а

обнаруживает с греческой системой письма и с целым рядом восточных письменностей (ср. *Dvornik 1970:103*).

Созданная Константином-Кириллом графически сложная и замысловатая глаголическая письменность уступает место другой, графически более совершенной разновидности старославянской письменности, так называемой Кириллице, с геометрически простой формой букв, опирающихся на графику греческого унциального письма. Эта вторая разновидность старославянской письменности, с некоторыми графическими преобразованиями (ср. *История 1961: 307* и след.), представлена в виде современного русского алфавита и других письменностей, основанных на русской графике.

ДРЕВНЕГРУЗИНСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ «АСОМТАВРУЛИ»

1. Типология создания древних алфавитных систем письма

СРАВНИТЕЛЬНОЕ изучение различных древних алфавитных систем письма восстанавливает типологию возникновения письменности и дает общую картину процесса создания алфавитного письма на основе взятой за образец письменной системы, служащей некоторой моделью для вновь создаваемой письменности.

Первый и основной этап этого процесса — расчленение звуковой стороны языка на отдельные звуковые единицы, которые следовало бы выразить на письме особыми графическими символами, т. е. в сущности создание «плана содержания» письменной системы. Этот основной этап создания письменности представляет собой в принципе фонетико-фонемный анализ языка (ср. Rosén 1984:226), проводимый на основе сопоставления фонетической стороны языка со звуковыми единицами, которые представлены в определенной последовательности в письменной системе, взятой за образец*. В результате письменная модель «индуцирует» в языке, для которого создается письменность, определенное множество звуковых единиц, сово-

*) Поскольку каждая письменная система, и в особенности алфавитная система письма, предполагает имплицитно предварительный фонетико-фонемный анализ языка со стороны ее составителя, соответственно каждая письменная система являет собой древнейший образец лингвистического исследования данного языка.

купность которых и составляет «план содержания» вновь создаваемой письменной системы.

Выделение и расположение в определенном порядке звуковых единиц языка, для которого создается письменность, предполагает одновременно и изобретение определенных графических символов, с помощью которых должны выразиться эти выделенные по конкретному письменному образцу звуки, т. е. в сущности создание наряду с «планом содержания» и «плана выражения» письменной системы. Эти два процесса — выделение и расположение звуковых единиц языка в определенной последовательности и создание графических символов для их выражения — являются взаимосвязанными процедурами, предполагающими друг друга. Оформление как плана содержания, так и плана выражения письменной системы представляет собой единый творческий процесс*.

*) За каждой письменной системой, будь то старосемитская, архаическая греческая, коптская, древнеармянская, готская, старославянская и др., стоит конкретная личность её создателя, который по заранее намеченному плану оформляет на основе определенного письменного прототипа новую письменность для своего языка. Не следует представлять себе процесс создания письменности в виде некоторого коллективного творчества, т. е. таким образом, будто одним лицом в определенный момент создается какое-то количество письменных знаков, далее кто-то добавляет ещё какое-то число знаков, позднее появляются ещё определенные знаки и т. д., пока не возникнет графическая система, достаточная для выражения основных звуковых единиц языка.

Письменность (если она является таковой) с самого же момента её создания представляет собой уже довольно полную систему с определенным количеством графических символов, необходимым и достаточным для выражения основных характерных для данного языка звуковых противопоставлений. В дальнейшем, в процессе эволюции созданной таким образом (т. е. в результате единого творческого акта её создателя) письменной системы, письменность может претерпевать определенные системные и графические преобразования с целью её усовершенствования и более полного и адекватного выражения звуковых противопоставлений (ср. создание дополнительных знаков для выражения вокалической долготы, а также для придыхательных *ph* и *kh* в греческой письменности) или отражения на письме звуковых преобразований языка. Возможные графические преобразования письменности выражаются в изменениях со временем в начертаниях знаков и в общем графическом облике письма, обусловленных меняющейся манерой письма. В этом смысле в отношении любой письменной системы можно поставить

Самым простым и естественным способом оформления плана выражения вновь создаваемой письменной системы было бы точное воспроизведение начертания соответствующих графических символов системы-прототипа, представленных в определенной последовательности. «Добавочные» знаки, выражающие специфические для данного языка звуки, могли быть заимствованы из других письменных источников со звуками, фонетически схожими этим специфическим звукам, или созданы путем графической модификации определенных знаков данной системы.

Примером подобного метода создания плана выражения новой письменности может служить архаическое греческое письмо, которое в сущности повторяет парадигматику и начертание знаков старосемитской письменности. Добавочные знаки греческой системы создаются позднее путем графической модификации основных знаков системы или путем их заимствования из других письменных источников.

Аналогичного характера с точки зрения плана выражения системы являются коптский и готский алфавиты, а также старославянская Кириллица, которые основаны на греческой письменности не только в отношении внутренней структуры, но и в отношении формы и начертания соответствующих знаков греческого унциального письма.

В процессе создания письменности для какого-либо языка L , звуковые единицы этого языка выделяются путем их сопоставления со звуками другого языка L' , представленными в определенной последовательности в письменной системе, которая берется в качестве образца или модели для вновь создаваемой письменности.

Выделенные таким образом фонетически сходные звуки языка L располагаются по образцу исходного алфавита языка L' и получают соответствующие графические выражения. Иными словами, происходит установление звуковых соотношений

вопрос: известна ли нам данная письменность в той форме, в какой она вышла из рук её создателя, или дошедшая до нас письменность представляет собой позднюю ее разновидность, сформировавшуюся в результате системного и графического преобразования первоначальной системы.

на основе фонетического сходства звуков языка L и языка L' , письменность которого берется за образец для вновь создаваемой письменности.

В результате установления таких фонетических соотношений звуковой состав языка-прототипа L' и последовательность звуков в исходной письменности естественно «отображаются» на соответствующий фонетический ряд языка L , для которого создается письменность; парадигматика исходной письменности языка L' «отображается» на парадигматику вновь создаваемой письменности. Эта последняя определяется, индуцируется парадигматикой письменной системы языка L' , взятой за образец.

Если в языке L , для которого создается письменность, оказывается больше звуковых единиц, чем в языке L' , письменность которого берется за образец, то во вновь создаваемую письменность приходится вводить большее количество графических символов для выражения добавочных звуков, отсутствующих в языке-прототипе (ср. с этой точки зрения коптскую или древнеармянскую системы по отношению к греческой или греческую по отношению к старосемитской).

Такие добавочные графические символы, выражающие «дополнительные» с точки зрения языка-прототипа звуки, представляются в определенной последовательности к основной части графем, отражающей парадигматику письменной системы, взятой за образец (ср. коптскую систему по отношению к греческой или греческую по отношению к старосемитской). Такие добавочные графические символы могут помещаться и попеременно с символами основной части, в результате чего во вновь создаваемой системе нарушается парадигматика исходной письменной системы (ср. армянскую систему по отношению к греческой).

В случае обратного соотношения, т. е. при большем количестве звуковых единиц в языке L' , письменность которого берется за образец, остается целый ряд избыточных символов, выражающих «излишние» с точки зрения языка L звуки.

Практически редки (возможно, исключены) случаи, когда звуковое множество одного языка целиком и полностью совпадает фонетически со звуковым множеством другого. Обычно в каждом из сравниваемых языков помимо некоторого множес-

тва фонетически сходных звуков, выделяется определенная группа звуков, специфичных для каждого языка.

В таком случае во вновь создаваемой письменности происходит замена фонетических значений системы, взятой за образец, на специфичные для данного языка звуковые значения при сохранении мест в алфавитном ряду, унаследованных от парадигматики системы-прототипа (ср. в греческой системе места знаков для гласных и соответствующие места для ларингально-фарингальных согласных в старосемитской парадигматике; ср. также в готской парадигматике знаки для звуков q^w p h^w в сопоставлении с греческой системой, где на соответствующих местах представлены знаки для согласных th ps и др.).

Такая замена, субституция фонетических значений во вновь создаваемой письменности мотивирована тенденцией к сохранению парадигматики системы-прототипа в новой системе и изоморфному воспроизведению тем самым буквенного выражения числовых значений исходной письменности*.

Добавочные знаки в этих системах также создаются путем графической модификации основных знаков или заимствования отдельных символов из других письменных источников (в некоторых случаях из более ранних письменных систем того же языка; ср. демотические знаки в коптском, рунические знаки в готской письменности и глаголические знаки в Кириллице).

Совершенно иной путь оформления «плана выражения» письменности представляет случай, когда графические символы системы-прототипа переносятся во вновь создаваемую систему не в той же графической форме, а с некоторыми (возможно, значительными) графическими модификациями, которые изменяют, зачастую до неузнаваемости, первоначальную форму исходных знаков системы-прототипа (ср. начертание знаков Г л а

*С этой же целью в некоторых случаях во вновь создаваемой письменной системе сохраняются знаки, не выражающие никаких значений помимо числовых. Такие знаки-эписмоны характерны для самой греческой системы и для письменных систем, основанных на греческой (ср. в позднегреческой системе лат $\square$ $\sigma\epsilon\acute{\iota}\mu\alpha$ —числ. знач. '6', ρ $\kappa\acute{o}\mu\mu\alpha$ —числ. знач. '90';

гот. $\mathcal{C}$ — числ. знач. '90', гот. $\mathcal{U}$ — числ. знач. '6' и др.).

голицы в сопоставлении с греческим минускульным письмом).

Подобная графическая модификация взятой за образец письменной системы могла осуществляться сознательно, с целью скрыть зависимость и связь вновь создаваемой письменности с системой письменности-прототипа.

Крайнее выражение этой тенденции представляет древнеармянская письменность Еркатагир, в которой полностью заменяется «план выражения» греческой системы-прототипа. Графические символы Еркатагира изобретены в основном независимо от греческой графики в результате оригинального творчества его создателя с использованием различных негреческих образцов.

В этом отношении древнеармянская письменность противостоит типологически другим письменным системам, опирающимся на греческую письменность: коптской, готской и старославянской Кириллице. В типологии письменных систем, основанных на греческом прототипе, рассматриваемые системы занимают крайние полюсы. Между ними может быть помещена старославянская Глаголица, которая не полностью порывает графически с греческой системой, а представляет соответствующие знаки системы-прототипа в виде крайне модифицированных и графически стилизованных письменных символов.

К этой же типологической группе письменных систем, входящих к греческому прототипу, следует отнести ещё одну письменность — древнегрузинское письмо Асомтаврили.

2. Проблема письменного прототипа древнегрузинского письма «Асомтаврили». ***Греческая основа древнегрузинского алфавита***

СОЗДАНИЕ древнегрузинской алфавитной письменности по образцу греческого письменного прототипа, происхождение её от греческой системы письма можно установить на основании целого ряда внутренних структурных показателей древнегрузинской письменной системы.

ДРЕВНЕГРУЗИНСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ
«АСОМТАВРУЛИ»

Ⴀ	ა	a	an	Ⴁ	რ	rae
Ⴂ	ბ	b	ban	Ⴃ	ს	san
Ⴃ	გ	g	gan	Ⴄ	თ	t'ar
Ⴄ	დ	d	don	Ⴅ	ვი	wie
Ⴅ	ე	e	en	Ⴆ	პ ^h	p ^h ar
Ⴆ	უ	v	vin	Ⴇ	კ ^h	k ^h an
Ⴇ	ზ	z	zen	Ⴈ	ჯ	ǰan
Ⴈ	ეჟ	he		Ⴉ	ყ	q'ar
Ⴉ	თ ^h	t ^h	t ^h an	Ⴊ	ყ	š'in
Ⴊ	ი	i	in	Ⴋ	ჩ	č'in
Ⴋ	კ'	k'	k'an	Ⴌ	ც	can
Ⴌ	ლ	las		Ⴍ	ძ	ǰil
Ⴍ	მ	man		Ⴎ	ც'	c'il
Ⴎ	ნ	nar		Ⴏ	ც'	č'ar
Ⴏ	იე	je		Ⴐ	ხ	xan
Ⴐ	ო	on		Ⴑ	ყ ^h	q ^h ar
Ⴑ	პ'	p'ar		Ⴒ	ჯ	ǰan
Ⴒ	ჟ	žan		Ⴓ	ჰ	hae

Древнегрузинская письменность была создана для письменной фиксации грузинского языка определенного периода путем выражения основных звуковых единиц языка с помощью специальных графических символов.

Заметной спецификой звуковой системы грузинского языка на всем протяжении его развития является поразительный фонетический консерватизм системы, сохраняющей звуковую структуру грузинского языка древнейшего периода до наших дней без заметных фонетических преобразований. Этим и объясняется в значительной степени то, что грузинская письменность сохраняет в полной мере однозначность соответствий между звуковыми единицами языка и графическими символами письма как в парадигматике, так и синтагматике, что является одной из основных характеристик вообще алфавитной системы письма при её создании и на начальных этапах её развития*.

* Во многих изначально алфавитных системах письма, созданных для адекватного выражения звуковой стороны языка, в результате более или менее значительных преобразований звуковой системы написание слов уже не отображает полностью их реального произношения; звуковая синтагматика языка все более отдаляется от графической синтагматики, отражавшей звуковой облик соответствующих слов при создании алфавитной письменной системы и на ранних этапах её развития, пока все ещё сохранялся древний фонетический облик слов (ср. *Pulgram* 1976:7; *Gelb* 1980:11).

В таких более поздних алфавитных системах графический облик отдельных слов представляет собой уже в сущности условный знак для выражения их звуковой стороны. Отдельные графические символы в таких системах могут выступать в синтагматике уже не как выразители отдельных звуков—фонем, а в качестве графических элементов некоторой синтагматической совокупности, выражающей звуковую сторону целого слова (ср., к примеру, написания отдельных слов в современном английском или французском).

Логическим завершением такого несоответствия в развитии фонетической стороны языка и древней синтагматики письма может быть превращение алфавитной по происхождению письменности в „квазилогографическую“ систему с отдельными знаками или синтагматическими группами знаков, выражающими целые слова (при полном несоответствии между звуковыми значениями этих знаков и звуками, составляющими эти слова). Письменность как бы порывает всякую связь со звуковой стороной языка, превращаясь в независимую от языка систему с определенным количеством графических символов и особыми правилами синтагматики, отражающими древнюю звуковую синтагматику. Только в этом смысле можно говорить об автономности системы письма по отношению к звуковому языку (ср. *Uldall* 1966; *Vachek* 1966).

Как было отмечено выше, первым и обязательным этапом в процессе создания письменности, и в особенности алфавитной системы письма, является предварительная сегментация звуковой системы языка на отдельные звуковые единицы, которые должны быть выражены с помощью особых графических символов. В сущности от этого предварительного анализа звуковой стороны языка зависит характер и степень функциональной адекватности письменной системы звуковым противопоставлениям, которые должны быть выражены на письме. Чем более последователен и полон предварительный звуковой анализ языка, тем более совершенна письменность, отображающая звуковой состав, тем более соответствует она целям графической фиксации языка.

Изучение с этой точки зрения древнегрузинской письменности Асомтаврули показывает, что создатель грузинского алфавита с поразительной точностью и полнотой передает звуковые противопоставления современного ему грузинского языка; с исчерпывающей полнотой учитывает он звуковой (фонемный) инвентарь, передача которого на письме необходима для адекватного выражения грузинского языка.

Звуковой инвентарь грузинского языка настолько полно отражен в древнегрузинской письменности Асомтаврули, что в дальнейшем грузинская письменность не претерпевает особых структурных изменений (скажем, добавления знаков для обозначения звуковых противопоставлений, остававшихся невыраженными в старой системе, как это имело место, например, в позднегреческих системах письма по сравнению с архаической греческой системой, ср. выше, стр. 228 и след.).

Какая письменная система служит для создателя древнегрузинского алфавита моделью, письменным образцом, по которому были выделены в грузинском звуковые единицы и расположены в определенной последовательности, отражающей парадигматику системы-прототипа; по какой системе был построен вновь созданный грузинский алфавит? Это и есть в сущности проблема происхождения древнегрузинской письменности Асомтаврули, сведенная к решению конкретной задачи— установлению того, на какую письменную систему опирается

древнегрузинская письменность как на свою письменную модель, или прототип, определивший её строение и парадигматику.

В качестве системы-прототипа в указанном выше смысле для древнегрузинской письменности вообще можно было бы предположить два основных письменных источника — старосемитскую письменность (или восходящие к ней другие семитские письменные системы, ср. *ჯავახიშვილი 1949*) или греческую алфавитную письменность (или восходящие к ней другие алфавитные системы письма, ср. *Gardthausen 1879; კეკელიძე 1929* и др.).

В любом случае (т. е. при допущении семитского или греческого письменного прототипа) заранее ясно одно: при соотнесении этих систем со звуковыми единицами грузинского языка, в грузинском, характеризующемся более богатым консонантизмом, выделилась бы целая группа согласных, не находящихся фонетических эквивалентов в сопоставляемых системах. Такие грузинские согласные можно считать «добавочными», специфическими звуками с точки зрения звукового состава системы-прототипа.

Таким образом, в процессе создания древнегрузинской письменности при соотнесении звуков грузинского языка со взятой за образец системой письменности все множество звуковых единиц грузинского языка должно было разделиться на две части. Первая и основная группа звуков определялась бы звуковыми единицами сопоставляемой системы: эти звуки должны были бы распределиться сообразно с парадигматикой системы-прототипа. Вторая группа звуков включала бы в себя звуковые единицы, специфические с точки зрения сопоставляемой системы-прототипа, и поэтому добавочные по отношению к основной группе, определяемой характером исходной письменной системы. Поэтому проблема происхождения древнегрузинской письменности характеризуется двумя основными аспектами: это, во-первых, установление того письменного прототипа, по образцу которого должна была сформироваться основная часть грузинского алфавита, и, во-вторых, выявление тех письменных источников и принципов, по которым должна была быть образована дополнительная часть алфавитного ряда и добавлена к основной части для создания единой письменной системы.

Таким образом, проблема происхождения древнегрузинской письменности получает на этом этапе исследования ещё более конкретное содержание и сводится к выяснению того, по какому письменному образцу была сформирована основная часть древнегрузинского алфавита, или точнее, какой письменный прототип — семитский или греческий — определил внутреннее строение и структуру «основной» и соответственно «добавочной» частей древнегрузинского алфавита.

Понятно, что принятие греческой или семитской письменной системы в качестве основного письменного образца и прототипа по разному оформило бы «основную» и «добавочную» части вновь создаваемой письменности, придало бы этим составным частям единой системы различный характер с точки зрения их звукового состава и парадигматической структуры.

Сравнение с этой точки зрения семитской и греческой систем письма с грузинской письменностью проявляет генетическую связь последней с греческой системой и исключает происхождение её от семитской системы письма. В процессе создания древнегрузинского алфавита греческая система письма должна была быть использована в качестве письменной модели, по образцу которой должны были быть выделены звуковые единицы в грузинском и распределены в определенной алфавитной последовательности. Допущение греческой системы в качестве письменного прототипа при создании древнегрузинского алфавита делает вполне понятными структуру и характер «основной» и «добавочной» частей древнегрузинского алфавитного ряда: в добавочной части оказываются лишь те звуковые единицы грузинского языка, которые не имеют фонетических соответствий в греческом.

При допущении семитской системы в основе древнегрузинской письменности её «основная» и «добавочная» части характеризовались бы совершенно иной структурой и построением.

Вместе с тем следует отметить, что все те характерные структурные особенности, которыми греческая письменная система отличается от старосемитской и которые возникли на собственно греческой почве при создании греческого письма из старосемитского или в процессе его последующего развития, всецело и полностью отражены в древнегрузинском алфавите.

Все это явственно свидетельствует о происхождении древнегрузинской алфавитной системы из греческой письменности, а не непосредственно из семитской системы письма.

Сопоставление древнегрузинской письменности с семитской и греческой системами выявляет отличный от семитского строй древнегрузинского алфавитного ряда и совпадение его в основном с греческой парадигматикой, которая и должна была послужить письменной моделью для создателя древнегрузинского алфавита.

3. Парадигматика алфавитной письменности «А с о м т а в р у л и» в соотнесении с греческой и семитской системами

ПЕРВАЯ буква грузинского алфавита **ა** *an*, с фонетическим значением [a] и числовым значением «1», соответствует первому графическому символу греческого алфавита с фонетическим значением [a] и числовым «1». В семитской системе ему, как известно, соответствует знак **א** *'āleph*, выражающий ларингальный согласный [ʔ];

Вторая буква в грузинском алфавите **ბ** *ban*, с фонетическим значением [b] и числовым «2», соответствует второму символу греческого алфавита **Β βήτα** с теми же значениями;

Третья буква **გ** *gan* (фонет. знач. [g], числ. знач. «3») повторяет значения третьего знака греческого алфавита **Γ γάρμα**;

Четвертая буква грузинского алфавита **დ** *don*, с фонетическим значением [d] и числовым значением «4», соответствует четвертому символу греческой письменности **Δ δέλτα**;

Пятая буква грузинского алфавита **ე** *en*, с фонетическим значением [e] и числовым «5», соответствует знаку **Ε ε̄ φίλον** греческого алфавита, который восходит к старосемитскому символу *hē*, выражавшему согласный звук [h]. Греческий заимствовал его в вокалическом значении [e], и именно это фонетическое значение данного символа, возникшее в греческой системе, повторяется соответствующим знаком грузинского алфавита.

На шестом месте в грузинском алфавите стоит буква **႖** *vin*, с фонетическим значением [v] и числовым значением «6», которая повторяет в точности фонетическое и числовое значения архаического греческого знака **Ϝ** *δίγαμμα*.

Δίγαμμα в архаическом греческом выражает один из неслоговых вариантов сонанта /ϝ/ (в частности, спирант [v] в определенных фонетических окружениях: в интервокальной позиции, в начальной позиции перед гласной и др., см. выше, стр. 227), и именно такое позиционное поведение характерно в архаическом грузинском языке для звука [v], являвшегося одним из позиционных вариантов сонанта /ϝ/ и выражавшегося знаком *vin*. В старой семитской системе на соответствующем месте стоит знак *wāw*, выражавший согласный звук [w].

Точное фонетико-функциональное соответствие грузинского *vin* греческой **Ϝ** *δίγαμμα* указывает на знакомство создателя грузинского письма с системой архаической греческой письменности. В более поздних греческих системах на соответствующем месте стоит знак **Ϛ** *στίγμα*, который лишен фонетического значения (в соответствии с утерей звука [v] в ряде греческих диалектов), но который продолжает древний знак *δίγαμμα* в числовом значении «6» (см. выше, стр. 227*). Спецификой вновь создаваемой грузинской письменной системы явилось то, что эписемонам (т. е. графическим символам, характеризующимся лишь числовым значением) системы-прототипа были приписаны в новой системе и специфические фонетические значения. Символу, эквивалентному греческому эписемону **Ϛ** *στίγμα* (числовое значение «6») приписывается в грузинской системе и специфическое фонетическое значение [v], вероятно, по образцу прототипа греческого *στίγμα*—архаического знака **Ϝ** *δίγαμμα*, с фонетическим значением [v] и числовым значением «6».

Знакомство с архаической греческой системой письма, как и знание греческой фонетической теории со стороны создателя грузинского алфавита можно предположить и на основании других свидетельств древнегрузинской письменности (см. ниже);

Седьмая буква грузинского алфавита **႗** *zen*, с фонетическим значением [z] и числовым значением «7», соответствует пред-

ставленному на седьмом месте в греческом алфавите знаку Ζ ζήτα, с фонетическим значением [z] (также [zd]) и числовым значением «7»;

Восьмая буква древнегрузинского алфавита Դ he (фонетическое значение [eɪ], числовое значение «8») соответствует знаку Η ήτα греческого алфавита, который в греческом выражал долгую гласную /ē/. Эта вокалическая фонема в греческом произносилась, очевидно, как узкий гласный звук [ē̥], который претерпевал вследствие этого дифтонгизацию и переход его в [eɪ], позднее в [i] (см. выше, стр. 226*). Именно в значении дифтонга [eɪ] перенимается этот символ в древнегрузинскую письменность на соответствующем греческому восьмом месте в алфавитном ряду.

Употребление в древнегрузинской письменности символа Դ he в значении гласного (*resp.* дифтонга), а не согласного, связывает грузинский алфавит с греческим, а не со старосемитским, где на соответствующем месте стоит символ 𐤄 hēth с консонантным значением [h], который был преобразован в греческом в вокалическое /ē/.*

*) Перенятие в древнегрузинский этого символа в значении дифтонга [eɪ] из греческого алфавита объяснимо стремлением сохранить во вновь создаваемой письменной системе полную последовательность знаков системы-прототипа, даже если некоторые знаки этой системы обозначают звуки, не специфичные или не обязательные для языка с вновь создаваемой письменностью. В таком случае подобным знакам могут приписываться даже фонетические значения, специфичные для этого языка. Подобная тенденция диктуется, очевидно, стремлением сохранить во вновь создаваемой письменности систему числовых значений системы-прототипа. Поэтому и был сохранен в парадигматике древнегрузинской письменности символ Դ he, соответствующий греческому Η ήτα, с числовым значением '8' и фонетическим значением [eɪ], которое в древнегрузинской системе письма могло быть выражено и последовательностью знаков e+i (ср. дифтонги [aɪ], [oɪ], выражаемые на письме последовательностью знаков a+i, o+i). С другой стороны, не исключена также возможность выражения в древнегрузинском знаком Դ he особого гласного [ē̥], восходящего к общекартвельскому долготу *ē̥ и все ещё сохраняющего особую фонетическую специфику, отличающую его от обычного [e] (обозначаемого знаком Ե en); ср. аналогичное положение в случае знака Է в армянской системе письма, который здесь обозначает узкий гласный [ē̥], восходящий к индоевропейскому дифтонгу, в отличие от краткого гласного [e], выражаемого знаком Ե (ср. *Meillet* 1936:40, 45).

Девятая буква древнегрузинского алфавита **ԥ** *than*, с фонетическим значением [th] и числовым значением «9», выступает в качестве эквивалента знака **Θ** *θ̄ητα* греческой системы (фонетическое значение [th], числовое значение «9»). Характерно, что на соответствующем месте в старосемитской письменности стоит знак **𐤔** *tēth*, выражающий эмфатический (непридыхательный) согласный [t]. Этот знак переходит в греческую систему в значении придыхательного [th], тогда как семитский знак **𐤕** *thāw* для придыхательного [th] заимствуется в греческий для обозначения греческого непридыхательного [t], см. об этом выше, стр. 228 и след.

Древнегрузинский алфавит и в этом отношении отражает специфику греческой системы, а не её-прототипа—старосемитской. В древнегрузинской парадигматике на девятом месте представлен знак **ԥ** *than* с фонетическим значением придыхательного [th], а не глоттализованного [tʰ], чего бы следовало ожидать, ввиду фонетической близости глоттализованного [tʰ] и эмфатического [t], в случае использования в качестве системы-прототипа старосемитской письменности. В то же время глоттализованное (непридыхательное) [tʰ] в грузинской системе выражается знаком **Է** *tʰar* (числовое значение «300»), соответствующим именно греческому **Τ** *ταϛ* (числовое значение «300»), который обозначает непридыхательное греч. [t] (в отличие от своего семитского прототипа **𐤕** *thāw* в значении придыхательного [th]).

Аналогичным образом, в парадигматике древнегрузинской системы на местах, соответствующих греческим **Κ** *κάππα* (числ. знач. «20») и **κ̄ι** (числ. знач. «80»), представлены символы **Կ** *kʰan* и **Մ** *pʰar* (числ. значения соответственно «20» и «80»), выражающие глоттализованные (непридыхательные) согласные [kʰ] и [pʰ], а эквивалентами греческих знаков **Φ** *φ̄ι* (числ. знач. «500», фонет. знач. [pʰ]) и **Χ** *χ̄ι* (числ. знач. «600», фонет. знач. [kʰ]) выступают символы **Փ** *phar* и **Կ** *khan* (числовые значения соответственно «500» и «600»), выражающие, в полном соответствии с греческим прототипом, придыхательные согласные [pʰ] и [kʰ]*.

* В процессе фонетического отождествления звуков грузинского языка со звуковыми единицами системы-прототипа глоттализованные согласные /pʰ tʰ kʰ/, характеризующиеся фонетически отсутствием придыхания, были,

В случае использования при создании древнегрузинской системы письма старосемитской письменности было бы естественно ожидать совершенно иной парадигматики смычных, иного распределения знаков для глоттализированных и придыхательных согласных, в соответствии с парадигматикой системы-прототипа. В частности, в таком случае следовало бы ожидать распределения грузинских придыхательных *ph th kh*, фонетически соотносимых с семитскими придыхательными *ph th kh*, в соответствующих этим последним местах парадигматического ряда; то же самое касается и грузинских глоттализированных *t' k'*, близких фонетически к семитским эмфатическим *ṭ* и *q*. Они должны были бы занимать не те места в парадигматике, какие засвидетельствованы в исторической системе (числовые значения соответственно «300» и «20»), а места, соответствующие семитским *ṭ* и *q*. Знак для глоттализованной фонемы *p'*, не имеющей фонетического эквивалента в семитском, должен был бы очутиться где-то в «дополнительной» части парадигматической системы.

Отражение в парадигматике древнегрузинской письменности изменений, возникших при преобразовании старосемитской системы в греческую, а также в процессе последующего развития греческой письменности, является явным свидетельством зависимости древнегрузинской парадигматики от греческой письменности, послужившей ей в качестве системы-прототипа, в соответствии с которой и были выделены и распределены в определенном порядке звуковые единицы во вновь создаваемой системе.

Десятая буква древнегрузинского алфавита Ⴑ in, с фонетическим значением [i] и числовым значением «10», соответствует греческому знаку Ι ἰϞϞα с теми же значениями. В грузинской системе отразилось употребление соответствующего знака в функции гласной [i], в отличие от консонантного значения [i] семитского jōd;

очевидно, приравнены к греческим глухим непрдыхательным π τ κ, тогда как грузинские придыхательные /ph th kh/ естественным образом были сопоставлены с соответствующими древнегреческими глухими придыхательными смычными φ θ χ.

Одиннадцатая буква в древнегрузинском алфавите $\text{ԥ } k'an$, с фонетическим значением $[k']$ и числовым «20», представлена здесь в качестве эквивалента греческого К $\kappa\acute{\alpha}\pi\pi\alpha$ с соответствующими значениями (ср. выше, стр. 273).

Далее на двенадцатом, тринадцатом, четырнадцатом местах в древнегрузинской парадигматике следуют знаки для сонорных $[l]$ ($\text{Ԛ } las$, числ. знач. «30»), $[m]$ ($\text{ԝ } man$, числ. знач. «40»), $[n]$ ($\text{Ԟ } nar$, числ. знач. «50»), соответствующие греческим знакам для сонорных $\Lambda \lambda\acute{\alpha}\mu\beta\delta\alpha$, $M \mu\upsilon$, $N \nu\upsilon$ с идентичными фонетическими и числовыми значениями;

Пятнадцатая буква древнегрузинского алфавита $\text{Շ } je$, с фонетическим значением $[j]$ и числовым «60», стоит в алфавитном ряду на месте, соответствующем греческому знаку $\text{Ξ } \xi\tau$ (фонет. знач. $[ks]$, числ. знач. «60»). Этот знак выражает неслоговой вариант сонанта $[j]$ в архаической системе грузинского языка; слоговой вариант $[j]$ той же фонемы выражался специальным знаком $\text{Ԡ } in$, который в грузинском алфавите представлен на месте, соответствующем знаку $\text{Ι } \iota\omega\tau\alpha$ греческой системы.

В случае с символом $\text{Շ } je$ налицо полное несоответствие между фонетическими значениями этого знака древнегрузинской системы и его парадигматическим эквивалентом в греческой системе $\text{Ξ } \xi\tau$, занимающим пятнадцатое место в алфавитном ряду (числ. знач. «60»), но выражающим специфическое для греческого фонетическое значение $[ks]$ (в отличие от фонетического значения $[j]$ соответствующего символа грузинской системы).

При составлении парадигматики древнегрузинской письменной системы парадигматическому эквиваленту греческого $\text{Ξ } \xi\tau$ в грузинском было приписано фонетическое значение $[j]$ при замене первоначального значения греческого знака-прототипа $[ks]$, «излишнего» с точки зрения фонетики грузинского языка.

И в этом факте недвусмысленно проявляется греческая основа древнегрузинского алфавита. При использовании старосемитской системы в этом месте алфавитного ряда следовало бы ожидать знака для обозначения свистящего спиранта $[s]$, поскольку в соответствующем месте старосемитской системы стоит знак $\text{ס } s\acute{a}mekh$, выражающий свистящий спирант $[s]$, фонетически схожий с грузинским свистящим спирантом $[s]$. Замена этого

значения в древнегреческой системе на [ks], объясняемая особенностями развития архаической греческой системы письма (см. выше, стр. 230**), делает понятной субституцию фонетических значений [ks] ⇒ [i] уже при составлении древнегрузинской парадигматики на основе греческой. Полное устранение этого знака из грузинской парадигматики вызвало бы смещение числовых значений последующих знаков и тем самым нарушение системы числовых значений греческого прототипа. Во избежание этого эквивалент греческого знака оставляется на соответствующем месте древнегрузинской парадигматической системы с соответствующим числовым, но специфичным для грузинской системы фонетическим значением.

Подобная субституция фонетических значений системы-прототипа фонетическими значениями, характерными для языка с вновь создаваемой письменностью, является одним из приемов сохранения в новой системе письма строя и парадигматики письма, взятого за образец. Очевидными примерами подобной процедуры могут служить фонетические субституции и замены, которые были осуществлены в коптской и особенно готской системах письма по сравнению с прототипной греческой письменностью.

Шестнадцатая буква древнегрузинского алфавита *Օ on*, с фонетическим значением [o] и числовым значением «70», соответствует знаку *Ο ὀ μῆρὸν* греческой системы с теми же значениями. Символ *ʾajin*, выразивший в старосемитской системе ларингальный согласный /ʿ/ и преобразованный в архаическом греческом в знак для обозначения гласного [o], предстает в древнегрузинской системе, наподобие греческой, для выражения именно вокалической фонемы [o].

Графические символы *Շ an*, *Դ en*, *Դ in*, *Օ on*, выражающие в древнегрузинской системе письма гласные звуки и занимающие в парадигматике те же места, что и соответствующие знаки греческой системы, являются очевидным доказательством связи древнегрузинского алфавита с греческим в смысле использования последнего в качестве системы-прототипа для выделения звуковых единиц грузинского языка и их расположения в определенном парадигматическом порядке. Именно в

греческом были впервые созданы особые знаки для выражения собственно гласных фонем, что превратило древнегреческое письмо, берущее начало от старосемитской консонантно-силлабической письменности, в последовательно алфавитную систему письма (см. выше, стр. 224 и след.);

Семнадцатая буква грузинского алфавита $\cup$ *p'ar*, с фонетическим значением [*p'*] и числовым «80», соответствует греческому Π *π*, с числовым значением «80» и фонетическим значением [*p*] (глухой непридыхательный смычный, ср. выше, стр. 272);

Восемнадцатая буква древнегрузинского алфавита ζ *žan*, с фонетическим значением [*ž*] и числовым значением «90», занимает в парадигматике древнегрузинской письменности место, соответствующее греческому знаку ζ *κόππα* (числ. знач. «90»).

Появление фонетического значения [*ž*] в части древнегрузинского алфавита, соответствующей греческой парадигматике, может показаться на первый взгляд даже неожиданным, ввиду отсутствия в греческом фонем типа шипящего спиранта [*ž*]. Но это звуковое значение связалось в древнегрузинском алфавите с символом, соответствующим парадигматически греческому знаку ζ *κόππα*, поскольку *κόππα*, восходящий к старосемитскому знаку ρ *qōrh*, в сравнительно поздней греческой системе был лишен конкретного фонетического значения и употреблялся только для выражения числового значения «90» (см. выше, стр. 228***). И в этом случае заимствующая система избегает устранения из алфавитного ряда системы-прототипа конкретного знака, хотя и лишённого определенного фонетического значения, дабы сохранить её парадигматику и не нарушить систему соответствий числовых значений последующих знаков.*

* Характерно, что в готском алфавите на соответствующем месте в алфавитном ряду стоит восходящий к греч. ζ *κόππα* графический символ без определенного фонетического значения, но с числовым значением '90'. Аналогичную ситуацию можно предположить и для раннего состояния древнегрузинского алфавита. Этот восходящий к греч. ζ *κόππα* знак в системе

Следует отметить, что вытесненный из древнегреческого алфавитного ряда семитский знак ז *šādē*, стоящий в старосемитской парадигматике перед знаком ק *qōph*, не находит отражения в этой части древнегрузинской системы, что опять же свидетельствует в пользу составления древнегрузинского алфавита на основе древнегреческой, а не старосемитской системы.

Дело в том, что в архаической греческой системе знак, восходящий к сем. ז *šādē*, употреблялся первоначально для выражения спиранта [s]. Позднее этот знак выпал из алфавитного ряда, поскольку греч. спирант [s] стал обозначаться знаком Σ $\sigma\acute{\iota}\mu\alpha$, берущим начало от ст.-сем. ז *šīn*. Греческий алфавитный ряд несколько «уплотнился» в результате выпадения из системы знака-эквивалента сем. *šādē*, который позднее дополнил греческую парадигматику в качестве последнего, двадцать седьмого знака-эписемона с числовым значением «900» (см. выше, стр. 231 и след.).

Это — единственный в греческой системе случай выпадения определенного знака с соответствующего места в парадигматике (а не сохранения его в алфавитном ряду с заменой первоначального фонетического значения или путем употребления его в качестве эписемона). В результате этого числовые значения греческой системы оказываются в этом месте парадигматического ряда смещенными на одну ступень вверх по сравнению со старосемитской системой. Числовое значение «90» в греческой системе выражается знаком Ϟ $\chi\acute{o}\pi\alpha$, а значение «100» выражено следующим за ним знаком Ρ $\beta\acute{o}$, тогда как в семитской системе «90» выражается знаком ז *šādē*, а следующий за ним ק *qōph* (прототип греческого Ϟ $\chi\acute{o}\pi\alpha$) выражает значение «100» (ср. выше, стр. 236).

Если бы за основу древнегрузинского алфавита мы приняли старосемитскую систему и отождествили грузинский знак ჴ

древнегрузинской письменности был, вероятно, первоначально лишен конкретного фонетического значения и употреблялся лишь в качестве эписемона в числовом значении '90'. Конкретное фонетическое значение [ž] было приписано этому знаку лишь позднее, в период появления. очевидно, из иноязычного источника, фонемы [ž] в звуковом составе архаического грузинского языка.

ḫan (фонет. знач. [ḫ], числ. знач. «90») с сем. $\aleph$ *šādē* (фонет. знач. [š], числ. знач. «90»), оставался бы непонятным вопрос, почему не отразился в древнегрузинской письменности следующий за $\aleph$ *šādē* семитский знак $\beth$ *qōph* с фонетическим значением [q] и числовым значением «100»*.

Старосемитский знак $\beth$ *qōph* обозначал эмфатический велярный смычный [q], фонетически близкий к ряду грузинских звуков, которые нуждались в графическом выражении (таких, например, как глоттализированные [kʰ] или [qʰ]). То же можно сказать и о фонетическом значении эмфатического *š*, выражаемого семитским знаком $\aleph$ *šādē*, у которого, возможно, нашлись бы фонетические эквиваленты в звуковом составе грузинского языка (такие, как аффрикаты *c*, *c'*, *č*, *č'*). Но этот семитский знак не отразился на соответствующем месте древнегрузинской парадигматики по той простой причине, что он не был представлен в этом месте парадигматики системы-прототипа, что опять-таки приводит нас к греческому алфавиту.

В отличие от этого, греческий знак ξ *χόππα*, который продолжает семитский символ $\beth$ *qōph*, был перенесен в грузинскую систему на соответствующее греческому место с числовым значением «90»;

Двадцатая буква древнегрузинского алфавита $\beth$ *san*, с фонетическим значением [s] и числовым «200», соответствует греческому знаку Σ *σίγμα*, имеющему те же значения и занимающему в древнегреческой парадигматике двадцатое место.

Греческий знак Σ *σίγμα*, выражающий глухой свистящий спира́нт [s], берет начало от семитского $\aleph$ *šīn*, который в семитском выражал шипящий и/или свистяще-шипящий спира́нт *š/s*. Вместо выражения чуждого греческому шипящего спира́нта [š] знак Σ был использован в древнегреческом алфавите для обозначения единственного в греческом свистящего спира́нта [s] (см. выше, стр. 230). И именно в этом фонетическом значении, т. е. для обо-

* За знаком $\beth$ *ḫan* (числ. знач. '90') в древнегрузинском алфавитном ряду следует знак $\beth$ *rae* с фонетическим значением [r] и числовым значением '100', что в точности отражает греческую парадигматику: ξ *χόππα* '90' ~ ρ *ρω* [r] '100'.

значения свистящего спиранта [s], употребляется в древнегрузинском алфавите знак ι *san*, соответствующий парадигматически греческому Σ σίγμα и семитскому $\aleph$ *šîn*. Грузинский алфавит и в этом случае отражает те преобразования, которые произошли в греческой системе по сравнению со старосемитской, что указывает на непосредственную связь древнегрузинской системы с греческой, минуя старосемитскую. При допущении использования в качестве системы-прототипа семитской письменности оставалось бы необъяснимым то, что семитский знак *šîn* был почему-то использован в грузинской системе для выражения свистящего спиранта [s], а не шипящего [š], который входит в звуковой состав грузинского языка и который поэтому должен был быть выражен на письме с помощью определенного графического символа;

Двадцать первая буква грузинского алфавита ρ *t'ar*, с фонетическим значением [t'] и числовым «300», соответствует знаку τ *tau* греческой системы, который здесь выражает глухой неаспирированный смычный [t]. Этот знак, как и остальные знаки, обозначающие глухие смычные согласные, в древнегрузинском алфавите следует целиком и полностью порядку греческой системы и отражает те фонетические преобразования, которые осуществились в древнегреческой системе при заимствовании старосемитского письма и его приспособлении к греческому языку (см. выше, стр. 228 и след.);

Двадцать вторая буква грузинского алфавита χ *wie* (числ. знач. «400») выступает в древнегрузинской письменной системе в качестве графического символа, фонетическое и числовое значение которого полностью определяются греческим прототипом Υ υ *φίλον*. Греческая система определяет как место этого знака в алфавитном ряду, так и его фонетическое значение и функциональное назначение в древнегрузинской письменной системе.

Фонетическое значение этого греческого знака [ū], чуждое звуковому составу грузинского языка, переносится на соответствующий знак грузинской системы в виде сегмента [μ], фонетически родственного палатализованному гласному звуку [ū] (ср. частое чередование сегментов [ū] ~ [μ] в отдельных языках).

Другим, более архаичным фонетическим значением греческого знака Υ было выражение неслогового сегмента [μ] в дифтонгах типа АΥ [aμ], ЕΥ [eμ]. Аналогичное употребление древне-

грузинского знака Ч *wie* в сегментах типа [aɥ], [eɥ] должно отражать именно эту специфику древнегреческого знака.

Тот же знак Ч *wie* в графической комбинации со знаком Q *on* применяется в древнегрузинской письменной системе для выражения гласной фонемы [u]: $\text{QЧ}=[u]$.

Обозначение гласного [u] в древнегрузинской письменности диграфом QЧ /oɥ/ продиктовано целиком правилами древнегреческой орфографии (ср. в этом отношении аналогичное графическое средство выражения гласного [u] в древнеармянской и старославянской системах письма).

Синтагматическая комбинация знаков OY , которая в архаическом греческом передавала дифтонг [oɥ], уже довольно рано превращается в диграф для выражения долгой гласной [ū], возникшей в результате монофтонгизации дифтонга [oɥ]. При переходе в некоторых диалектах первоначальной гласной [u], выразившейся знаком Y ϝ φιλόν , в свою палатализованную разновидность [ū], комбинация знаков OY становится единственным графическим способом передачи непалатализованного гласного [ū] (см. выше, стр. 226**). Именно этот графический способ обозначения гласного звука [u], отражающий естественные фонетические преобразования в греческой системе, лежит в основе графической передачи гласного [u] с помощью синтагматической комбинации знаков QЧ /oɥ/ в древнегрузинском алфавите (а также в других письменных системах, опирающихся на греческий письменный прототип).

Следует отметить, что двадцать третий знак Y ϝ φιλόν в архаической греческой системе является дополнительным по сравнению с старосемитской системой из двадцати двух графических символов, введенным в архаическую греческую систему для выражения гласного [u] (а также и неслогового сегмента [ɥ], см. выше, стр. 227). Древнегрузинский алфавит в случае знака Ч *wie* в точности и во всех деталях повторяет особенности этого специфически греческого дополнительного знака, что свидетельствует о непосредственных связях в указанном выше смысле между греческой и древнегрузинской системами письма;

Двадцать третья Ф *phar* и двадцать четвертая † *khan* буквы древнегрузинского алфавита, с фонетическими значениями соответственно [ph] и [kh] и числовыми значениями «500» и «600» совпа-

дают фонетически и функционально с греческими символами Φ φī и Χ χī, у которых в старосемитской системе не находится графических прототипов: Эти знаки представляют собой «дополнительные» по отношению к старосемитской системе графические символы, созданные уже позднее на собственно греческой основе для обозначения придыхательных звуков [ph] и [kh], которые оставались невыраженными специальными знаками в архаической греческой системе письма с её двадцатью тремя графическими символами, основанными непосредственно на знаках старосемитской письменной системы (см. выше, стр. 228 и след.).

Последние три графических символа древнегрузинского алфавита Π γan, Ч q'ar и Ъ šin, с фонетическими значениями [γ], [q'] и [š] и числовыми значениями соответственно «700», «800», «900», выступают в системе парадигматическими эквивалентами греческих знаков Ψ ψī [ps], Ω ω μέγα [ō], Ξ σάμπι, завершающих греческий алфавитный ряд с числовыми значениями соответственно «700», «800», «900». Этим графическим символам в древнегрузинской системе были приписаны специфические для грузинского фонетические значения [γ], [q'] и [š], отсутствующие в греческом, вместо выражаемых соответствующими прототипными греческими знаками специфических для греческого фонетических значений [ps], [ō], «излишних» с точки зрения звукового состава грузинского языка. В случае этих трех графических символов, завершающих алфавитный ряд греческой системы-прототипа, следует допустить такую же субституцию фонетических значений в процессе составления древнегрузинского алфавита, как и при оформлении некоторых других знаков парадигматики, разобранных выше.

Рассмотренные выше двадцать семь графических символов древнегрузинского алфавита, отражающие парадигматику греческой письменности, распределяются в системе, в полном соответствии с греческим прототипом, по трем группам из девяти знаков каждая, выражающим соответственно «единицы», «десятки» и «сотни». Наподобие того, как $9 \times 3 = 27$ графических символов греческой системы выражали последовательно «единицы», «десятки» и «сотни», первые $9 \times 3 = 27$ знаков древнегрузинского алфа-

вита, возникшие по образцу греческой системы, обозначают соответственно «единицы», «десятки» и «сотни»*:

Греч.	Груз.	Греч.	Груз.	Греч.	Груз.			
<i>a</i>	1	<i>a</i>	<i>i</i>	10	<i>i</i>	<i>r</i>	100	<i>r</i>
<i>b</i>	2	<i>b</i>	<i>k</i>	20	<i>k'</i>	<i>s</i>	200	<i>s</i>
<i>g</i>	3	<i>g</i>	<i>l</i>	30	<i>l</i>	<i>t</i>	300	<i>t'</i>
<i>d</i>	4	<i>d</i>	<i>m</i>	40	<i>m</i>	<i>ū</i>	400	<i>wi</i>
<i>e</i>	5	<i>e</i>	<i>n</i>	50	<i>n</i>	<i>ph</i>	500	<i>ph</i>
(<i>v</i>)	6	<i>v</i>	<i>ks</i>	60	<i>j</i>	<i>kh</i>	600	<i>kh</i>
<i>z</i>	7	<i>z</i>	<i>o</i>	70	<i>o</i>	<i>ps</i>	700	<i>γ</i>
<i>ē</i>	8	<i>ej</i>	<i>p</i>	80	<i>p'</i>	<i>ō</i>	800	<i>q'</i>
<i>th</i>	9	<i>th</i>	(<i>q</i>)	90	<i>ž</i>	—	900	<i>ξ</i>

4. «Дополнительная» часть древнегрузинского алфавита

ДВАДЦАТЬ седьмым знаком *ŷ šin*, выражающим фонетическое значение [š] и числовое значение «900», заканчивается та часть древнегрузинского алфавитного ряда, которая была упорядочена по образцу древнегреческой письменной системы. В этой части парадигматической системы древнегрузинской письменности распределены в определенной последовательности и выразились соответственно графическими символами те звуковые единицы грузинского языка, у которых в греческой системе оказались фонетически близкие корреляты, а также некоторые специфически грузинские звуки, занявшие в алфавитном ряду места греческих символов со специфически греческими фо-

*) Небезынтересно отметить, что двадцатиричная система счета в грузинском выражается десятичной системой на письме, что является некоторым несоответствием между системой счета (*Zahlsprache*) и её письменным выражением (*Zahlschrift*), ср. *Menninger* 1957:64. Нормальный для греческого десятичный принцип числовых значений, отражающий десятичную систему счета в греческом, заимствуется в грузинском, характеризующемся, однако, двадцатиричной системой счета.

нетическими значениями (или места знаков, выразивших в греческой системе только числовые значения).

Поскольку звуковая система грузинского языка характеризуется большим количеством звуковых единиц, в частности консонантных, чем греческая, после установления звуковых соотношений и распределения определенного множества звуков по образцу греческого алфавитного ряда в грузинском должны были оставаться ещё некоторые звуки, не находящиеся в греческом соответствующих фонетических коррелятов*.

Такие грузинские звуки создают специфическую группу звуковых единиц, которая в виде некоторой «дополнительной» части приставляется к «основной» части алфавитной системы, оформленной и упорядоченной в соответствии с парадигматикой греческой системы-прототипа.

Эта «основная», соответствующая греческой системе часть грузинского алфавитного ряда определяется последовательностью знаков от *ႂ an* (числ. знач. «1») до *ႃ ႃin* (числ. знач. «900»), а начиная со следующего, двадцать восьмого знака *ႄ ႃin* (фонет. знач. [č], числ. знач. «1.000») в древнегрузинском алфавите представлены «специфически» грузинские, отличные от греческого «дополнительные» звуки и выражающие их графические символы.

Поскольку звуковой состав древнегрузинского языка характеризовался большим, чем $9 \times 3 = 27$, количеством звуковых единиц, стало возможным создать более совершенную, чем древнегреческая, систему выражения числовых значений с помощью алфавитной письменности, в частности путем добавления к системе из $9 \times 3 = 27$ знаков «дополнительных» графических символов для обозначения «тысячных». Для выражения полного ряда «тысячных» было необходимо и достаточно ввести дополнительно девять графических символов, дабы общее число букв в алфавитной системе составило $9 \times 4 = 36$ единиц. Именно такие девять графических символов, выражающих «специфически»

*) Подобные специфически грузинские звуковые единицы должны были оставаться и после того, как несколько подобных звуков были уже распределены в грузинском алфавитном ряду в части, соответствующей греческой системе, в виде субститутов специфически греческих звуков.

грузинские, отличные от греческого звуковые единицы добавляются к основной, упорядоченной по греческому образцу части древнегрузинского алфавита для обозначения на письме всех возможных звуковых различий грузинского языка и создания полной системы числовых значений, выражаемых особыми графическими символами для «единиц», «десяток», «сотен» и «тысяч»*.

Эта «дополнительная часть» древнегрузинского алфавита представлена в следующей последовательности графических символов с выражаемыми ими фонетическими и числовыми значениями:

Знак	Фонет. знач.	Числ. знач.	Наименование
н	č	1.000	čin
с	c	2.000	can
з	z	3.000	zil
с'	c'	4.000	c'il
č'	č'	5.000	č'ar
х	x	6.000	xan
q̄	q̄h	7.000	q̄har
ž	ž	8.000	žan
h	(h)	9.000	hae

Таким образом, в «дополнительной» части древнегрузинского алфавита помещаются графические символы и выражаемые ими звуковые единицы, у которых не находится фонетических

*5 Первоначально в древнегрузинской системе письма знак **н** *hae* был, очевидно, эписемоном, т. е. символом, выражавшим только числовое значение '9.000', сообразно с тридцать шестым местом, занимаемым им в алфавитном ряду (ср. аналогичную функцию знаков **Ϟ** *κόπια* и **ϙ** *σάμπι* в классической греческой системе, а также знака **Ч** в готском). В период создания древнегрузинского алфавита звук [h], очевидно, не являлся фонемной единицей языка и появился в грузинском позднее, в результате определенных позиционных преобразований велярного спиранта [x] (по всей видимости, не ранее VI—VII вв. н. э.). С появлением фонемы [h] в грузинском это фонетическое значение было приписано знаку-эписемону **н**, свободному до того от фонетического значения (ср. аналогичное предположение в отношении знака **ц** *žan*, см. выше, стр. 276).

коррелятов в греческой системе и которые с этой точки зрения оказываются специфически грузинскими звуками, не характерными для греческого языка*.

Легко видеть, что характер и состав «основной» и «дополнительной» частей алфавитного ряда всецело зависят от характера взятой за образец системы-прототипа. Конкретные фонетические характеристики «основной» и «дополнительной» частей древнегрузинского алфавитного ряда полностью мотивированы фонетическими характеристиками греческой парадигматической системы; представленные в заключительной части древнегрузинского алфавита звуковые единицы являются «специфически грузинскими», ввиду их нехарактерности для звукового состава именно греческого языка. Эти же звуки могли оказаться «фонетически схожими» (и в этом смысле не «специфически грузинскими») со звуками какой-либо другой системы, принятой за письменный прототип, и поэтому попасть в «основную» часть алфавитного ряда. Так, например, в случае использования семитской системы в качестве письменного образца при составлении древнегрузинской письменности такие грузинские звуки-фонемы, как [š], [q'], [q'] и обозначающие их графические символы, у которых обнаруживаются фонетические корреляты в семитских языках (в виде звуков, выражаемых знаками $\aleph$ šin, $\beth$ šādē, $\daleth$ qōph), должны были бы оказаться среди графических символов основной части, в пределах первых двадцати двух знаков, которые бы отражали систему старосемитской письменности.

В действительности старосемитская система письма (вероятно, её арамейская разновидность) могла быть использована в процессе создания древнегрузинского алфавита в основном лишь при выделении специфически грузинских звуков [š], [q], [c], [c'], [x] и др., остававшихся неотожествленными на основании греческой системы, и отнесении их к «дополнительной» части древнегрузинского алфавита. Такие звуки могли быть выделены в грузинском и соответствующим образом вы-

*) Интересно отметить, что в „дополнительной“ части коптского алфавита, берущего начало от греческого, оказываются примерно те же звуки, что и в заключительной части древнегрузинского алфавитного ряда: š, h, ġ, ċ (см. выше, стр. 240).

ражены с помощью графических символов на основании отождествления их с фонетически схожими семитскими звуками [š], [q], [s], [x]. В случае грузинских $\text{ჟ } q'ar$ (фонет. знач. [q']) и $\text{წ } c'ar$ (фонет. знач. [c']) можно предположить и графическое влияние семитских символов $\text{ק } qōph$ и $\text{צ } šādē$ при оформлении соответствующих грузинских письменных знаков (ср. *Церетели 1949*). Однако несмотря на следы подобного влияния семитской письменности, обнаруживаемые в отдельных графических символах «дополнительной» части древнегрузинского алфавитного ряда и выражаемых ими звуковых единицах, эта часть древнегрузинской письменности не была, очевидно, оформлена целиком по образцу какого-либо одного определенного письменного прототипа.

Распределение графических символов и выражаемых ими «специфически грузинских» звуков в этой части древнегрузинской письменности следует определенному фонетическому принципу со звонкой аффрикатой [ʒ] в центре группы, с глухими придыхательными аффрикатами [č c] перед этой фонемой и (глухими) глоттализированными аффрикатами [c' č'] после неё. Далее следуют поствелярные согласные [x] и [q], которые соотносятся с согласными $\text{ך } q'$ $\text{ך } š$, завершающими «основную» часть алфавитного ряда. Всю эту группу согласных завершает аффриката [ʒ] и выражающий её графический символ $\text{ჯ } žan$, за которым в алфавитном ряду следует символ $\text{ჩ } hae$, являвшийся, очевидно, первоначально знаком-эписемоном «9.000», без какого-либо конкретного фонетического значения:

Такое фонетически осмысленное распределение звуковых единиц в «дополнительной» части древнегрузинского алфавита, не имеющей определенного письменного прототипа, выдает знакомство со стороны создателя древнегрузинской письменности с определенными принципами фонетической классификации звуков.

В частности, распределение аффрикат в последовательности [č c z c' č'] (со звонкой аффрикатой -з- в середине и придыхательными и глоттализированными [непридыхательными] аффрикатами по обе стороны от неё) может отражать фонетический принцип классификации звуков у Дионисия Фракийского на *δασέα* «густые» (т. е. «придыхательные», лат. *aspiratae*: φ θ χ); *ψιλά* «голые», «простые» (т. е. «чистые непридыхательные», лат. *tenues*: π τ κ) и *μέσα* «средние» или «срединные» (т. е. «звонкие», лат. *mediae*: β δ γ, которые характеризуются как τῶν ψιλῶν μὲν δασύτερα, τῶν δὲ δασέων ψιλότερα «более густые, чем чистые [согласные], и более чистые, чем густые [т. е. придыхательные]). Именно такие характеристики обнаруживает звонкая аффриката /z/ в грузинском по отношению к придыхательным аффрикатам [č c], с одной стороны, и непридыхательным (глоттализированным) аффрикатам [č' c'], с другой. Звонкая аффриката /z/, являющаяся «средним» или «срединным» согласным (τὸ μέσον), была соответственно помещена в центре этой группы аффрикат (ср. *Boeder 1975*).

Любопытно, что и в основной части древнегрузинского алфавита грузинские звонкие смычные [b d g], как было отмечено выше, отождествляются с греческими звонкими β δ γ (т. е. «срединными», *μέσα*), грузинские придыхательные [pʰ tʰ kʰ] приравниваются к греческим придыхательным φ θ χ (т. е. «густым», *δασέα*), а грузинские глоттализированные, являющиеся фонетически непридыхательными согласными, сопоставляются с греческими чистыми (т. е. «непридыхательными», *ψιλά*) согласными π τ κ.

5. Наименования букв древнегрузинского алфавита

НАЗВАНИЯ букв древнегрузинского алфавита не повторяют наименований соответствующих знаков греческой системы-прототипа (или какой-либо другой письменной системы) и бы-

ли, по-видимому, искусственно составлены как некоторые условные обозначения графических символов.

Названия знаков для гласных составлены путем прибавления к соответствующему гласному элемента *-n*: *an, en, in, on, un*;

Названия знаков, выражавших согласные звуки, оформились как односложные слова с различными гласными и с конечным *-n*: *ban, gan, don, vin, zen, than, k'an, man, san, k'han, ħan, šin, čin, can, han, žan*;

Односложные названия семи букв характеризуются конечным *-r*: *nar, p'ar, t'ar, p'har, q'ar, č'ar, q'har*;

Названия двух знаков показывают сонорную *l* в качестве конечного элемента: *zil, c'il*;

Единственное имя характеризуется конечным *s*: *las*;

Своеобразную двусложную структуру образуют названия *rae* и *hae*. На гласную *e* оканчиваются также наименования *he, je* и *wie**.

Названия букв в алфавитном ряду распределены таким образом, что они создают впечатление рифмованной последовательности. Это было, несомненно, мнемотехническим средством, способствовавшим лучшему запоминанию алфавитного ряда. Интересно отметить, что названия букв древнегрузинско-

*³ Не исключено, что некоторые из этих названий были оформлены под влиянием соответствующих наименований знаков из других письменных систем. Так, например, прототипом грузинского *šin* могло быть и семитское *šin*, а по образцу *šin* могло оформиться название *čin*, ср. также груз. *zen* при сем. *zajin*; груз. *san* при греч. (дор.) *σάν*; груз. *he* при греч. *ἦτα* и др. (ср. *Schwyzger* 1931:197).

Что касается сходства грузинского названия „*in*“ с наименованием знака для гласного [i] в армянском „*in*“, то здесь мы имеем дело скорее со случайным совпадением названий, нежели с влиянием одной системы на другую. Если уж обязательно говорить о заимствовании этого названия из одной системы в другую (см. *Периханян* 1966:132), то скорее следует допустить заимствование из древнегрузинской в армянскую, а не наоборот, поскольку в грузинском это наименование отражает особый принцип составления названий гласных (г л а с н ы й з в у к + *n*: ср. груз. *an en in on un*), тогда как армянское „*in*“ является единственным названием подобной структуры среди имен для гласных: ср. арм. *in, ajb, eč, o*.

го алфавита содержат в качестве конечных элементов сонорные согласные *-n*, *-r*, *-l* (в одном случае спирант *-s*), и именно эти согласные играют особую роль в рифмической клаузуле грузинского стиха, являясь здесь наиболее частыми консонантными элементами (ср. *წერეთელი 1973:76—77*).

6. Графический анализ древнегрузинского капитального письма «А с о м т а в р у л и»

ГРАФИЧЕСКИЙ анализ букв древнегрузинского письма и их сопоставление с соответствующими символами древнегреческой письменности обнаруживают их полное графическое несоответствие и несводимость друг к другу. При создании древнегрузинского письма греческая письменная система была взята, очевидно, за образец, по которому были выделены и распределены грузинские звуковые единицы, выраженные особыми графическими символами. Однако сами графические символы древнегрузинского алфавита не повторяют графической формы соответствующих знаков единовременного с ним греческого письма, как это имеет место, например, в коптском и готском алфавитах, или славянской К и р и л л и ц е. Более того, некоторые знаки древнегрузинского письма обнаруживают такие графические черты, которые сближают их с начертанием графических символов именно архаического греческого письма (совпадающего в принципе с графикой финикийских письмен). Такими знаками древнегрузинского письма, сближающимися с архаичным начертанием соответствующих графических символов древнегреческой системы, можно считать обращенные влево древнегрузинские знаки **Ч** *ban* (ср. архаич. греч. **Β** βῆτα), **Г** *gan* (при архаич. греч. **Γ** γάμμα), **П** *en* (при архаич. греч. **Ξ** ψιλόν), **Т** *vin* (при архаич. греч. **Δ** δέλτα) и др. Однако большинство знаков древнегрузинского письма не обнаруживает никаких черт графического сходства вообще с начертанием соответствующих знаков греческой письменной системы.

Как следует объяснить графическое различие большинства знаков древнегрузинского письма от парадигматически соответствующих знаков древнегреческой письменности, при сходстве некоторых знаков с архаическими греческими? Есть ли такое графическое различие между этими системами результат естественного развития и графической эволюции древнегрузинской системы, в процессе которой она должна была значительно отдалиться графически от начертаний знаков исходного для грузинского письма архаической греческой системы-прототипа?

При таком предположении мы должны были бы отнести образование древнегрузинского алфавита по греческому образцу к весьма ранней эпохе, когда была распространена архаическая греческая система письма, направленного справа налево, с обращенными соответственно влево письменными знаками и с целым рядом архаичных графических и фонетических особенностей.

Если даже отвлечься от трудностей культурно-исторического порядка, возникающих при допущении столь ранней хронологии возникновения древнегрузинской письменности Асомтаврули*, сам факт отражения в древнегрузинской системе письма целого ряда графических и фонетических особенностей, возникших в греческой письменности значительно позднее**, делает такое предположение маловероятным.

Следовательно, нужно допустить, что при создании древнегрузинской письменности в качестве письменного образца был использован архаический греческий алфавит с учетом тех графических и фонетических изменений, которые возникли в греческой системе в последующий период. Все это делает возможным предположить создание древнегрузинского алфавита искусствен-

*) Самые ранние образцы древнегрузинской письменности Асомтаврули датируются первой половиной V в. н. э. (ср. წიგნების სწავლა 1960).

***) В частности, такие отраженные в древнегрузинском алфавите черты греческой системы, возникшие тут уже после утверждения направления письма слева направо, как выпадение из системы знака, восходящего к сем. *šadē*, и появление характерных для греческого дополнительных знаков; переход гласной [u] в её палатализованную разновидность [ū] и выражение комбинацией знаков ОУ гласного [u] и др. (см. выше).

ным путем, в результате сознательной архаизации и графической стилизации взятой за образец греческой графической системы.

Создатель древнегрузинской письменности берет в качестве письменного прототипа современную ему монументальную греческую письменность и производит её стилизованную архаизацию, выразившуюся в повороте некоторых графических символов влево и их графическом преобразовании. Наряду с этим создается целый ряд оригинальных графических знаков, не повторяющих начертания соответствующих букв греческой системы-прототипа*.

Таким путем создается совершенно оригинальная по начертанию знаков и внешне независимая монументальная письменность, связь которой с греческим письменным прототипом, определившим её парадигматику и внутреннюю структуру, удастся установить лишь в результате специального анализа грузинского письма.

Составитель древнегрузинского алфавита создает самобытную национальную письменность. Такая письменность

* Представляется возможным анализировать графемы древнегрузинской монументальной письменности Асомтаврული как составленные из ограниченного числа исходных графических элементов. В качестве таких исходных графических элементов можно принять „прямоугольник“ и „полуокружность“. Путем разных сочетаний в пределах квадрата такой „прямой“ и „полуокружности“, описываемых определенными правилами комбинаций, можно составить все графические символы древнегрузинского письма Асомтаврული (ср. *Boeder* 1975; აბოშაძე 1970; 1977; 1982); см. выше, стр. 160 и след., о графическом выводе знаков письма Асомтаврული, представляющих определенные геометрические фигуры одинаковой высоты, составляемые с помощью циркуля и линейки в пределах некоторого незримого квадрата. Исходные элементы этих фигур—„прямая“ и „полуокружность“, комбинируясь друг с другом, заполняют целый квадрат или его половину. При этом „прямые“ распределяются исключительно вдоль перпендикулярной срединной линии—„медианы“ квадрата—и по его горизонтальным и/или вертикальным катетам, составляя прямые углы. В этом выражается одно из кардинальных графических отличий древнегрузинского монументального письма от геометрических фигур древнегреческой монументальной письменности, которые также можно рассматривать как сочетания „прямой“ и „полуокружности“ в пределах геометрического квадрата, допускающие, однако, и наклонное положение „прямых“, т. е. положение вдоль диагоналей квадрата (ср. *Harder* 1942), см. выше, стр. 171.

должна быть, согласно древним представлениям, полностью оригинальной и независимой от какой бы то ни было иной, ранее известной письменной системы. Самым простым и естественным путем достижения подобной внешней самостоятельности системы было сознательное графическое преобразование знаков системы-прототипа и создание в ряде случаев совершенно новых и оригинальных графических символов для выражения и распределения в определенной алфавитной последовательности звуков языка, выделенных на основании и в соответствии с системой письменности-прототипа.

Аналогичные мотивы лежат, по-видимому, в основе создания Месропом Маштоцем оригинальных знаков древнеармянской письменности, сохраняющих общий монументальный характер греческого письма, но полностью отличных по начертанию от графических символов греческого письменного прототипа; очевидно, по той же причине знаки греческой минускульной письменности претерпевают стилизацию в старославянской Глаголице, изменившую до неузнаваемости письменные знаки греческого прототипа. Все это делается для утверждения национальной самобытности вновь создаваемой письменности и демонстрации её независимости от других письменных систем.

Такая тенденция привела создателя древнеармянского алфавита к почти полному отказу от использования греческих графических символов и созданию совершенно новых и оригинальных письменных знаков.

Создатель древнегрузинского алфавита выбирает несколько иной путь: он не порывает целиком связи с планом выражения письменности, взятой за образец, с начертанием знаков греческой системы-прототипа, а производит лишь графическую архаизацию и стилизацию знаков системы-прототипа путем использования различных графических приемов. В результате создается новая и оригинальная письменная система, схожая с системой-прототипом начертанием некоторых графем, а также общей монументальностью письма и геометрическим характером графических символов.

Аналогичным образом действует и создатель древнеславянской Глаголицы, производя сознательную стилизацию взятой за основу графики греческого минускульного письма*.

У авторов этих древних алфавитов одна цель — создать самобытную национальную письменность, но достигается эта цель в указанных системах различными графическими способами.

Создание самобытной национальной письменности диктуется общей тенденцией после христианизации страны к

*У) Поскольку письменные знаки рассматриваемых систем представляют собой продукт свободного творчества их создателей, наши предположения о конкретных приемах графического оформления этих знаков всегда будут оставаться весьма условными и гипотетичными. Действительно, невозможно в точности установить, какие графические ассоциации могли возникать у создателя письменности в процессе изобретения того или иного графического символа. Наши выводы по этому вопросу отражают скорее субъективные впечатления исследователя, чем объективные процессы создания графических знаков древней системы письма.

Мы можем только смоделировать синхронную графическую взаимозависимость отдельных символов определенной письменности (см. выше о составлении всех графических символов древнегрузинской письменности из „прямой“ и „полуокружности“), но это вовсе не означает воссоздания картины той графической процедуры, которой придерживался создатель данной письменности при оформлении тех или иных графических знаков. Тем более не оправдано методологически делать на основании подобного графического анализа отдельных символов какие-либо заключения о происхождении и путях создания определенной письменности.

Весьма характерен в этом отношении метод анализа кавказских письменностей (древнеармянской, древнегрузинской, албанской), применяемый С. Н. Муравьевым в его многочисленных статьях (см. библиографию в работе *Муравьев* 1982). Считая ряд знаков древнегрузинского письма (в частности, знаки для гласных) созданными путем „графической деривации из соответствующих армянских гласных“, автор „оглашает“ в своей работе на этом основании вывод о создании древнегрузинской письменности из древнеармянской.

На базе аналогичного графического метода анализа отдельных символов древнеармянской письменности (в данном случае знаков для согласных) Р. Патаридзе, еще задолго до С. Н. Муравьева, приходит к прямо противоположному выводу о взаимоотношении этих письменностей — к заключению о происхождении древнеармянской письменности из древнегрузинской (см. *Pataridze* 1972).

Все это наглядно показывает, насколько произвольны и субъективны заключения о происхождении той или иной письменности, основанные преимущественно на графическом анализе письменных знаков.

возрождению местной культуры на базе национального языка. Объявление христианства официальной религией страны подразумевало в то же время развитие широкой деятельности по переводу и распространению христианской литературы на национальном языке с помощью специально созданной для этих целей новой письменности (ср. *Jakobson 1945*)*. Так было это в случае создания коптской, готской, древнеармянской и старославянской систем письма. Аналогичные факторы должны были привести к созданию древнегрузинской национальной письменности Асомтаврули.

7. Древнегрузинская письменность «Асомтаврули» в типологическом сопоставлении с коптской, готской, древнеармянской и старославянской системами письма

ПРИНЯТИЕ древнегрузинского письма Асомтаврули в сущности за христианскую письменность и определение времени её создания эпохой христианизации Грузии (IV в. н. э.) делают понятным целый ряд формально-структурных особенностей письма Асомтаврули, которые оно проявляет по отношению к остальным письменностям восточнохристианского культурного мира: коптской, готской, древнеармянской и старославянской. Все названные письменные системы составляют типологическую группу письменностей, основанных на общем письменном прототипе — греческой системе письма — и характеризующихся целым рядом общих структурно-типологических черт.

*) В этом отношении восточное греческое христианство резко расходится с Римской церковью, которая распространяла христианское мировоззрение в Западной Европе на базе латинского языка и латинской письменности, отказывая местным народам в праве перевода книг Священного Писания на их языки и богослужения на родном языке (ср. *Marquart 1917: 1 и след.*; *Meendorff 1982:7 и след.*).

С коптской и готской системами письма древнегрузинскую письменность объединяет принцип парадигматической зависимости от греческой системы-прототипа. В этом отношении названные письменные системы резко расходятся с древнеармянской письменностью.

В древнегрузинском алфавите, так же как в коптском и готском, полностью отражен весь парадигматический ряд греческой системы: все $9 \times 3 = 27$ знаков греческого прототипа, которые характеризуются определенными фонетическими и числовыми значениями (или только последними—в случае знаков Σ $\sigma\tau\acute{\iota}\gamma\mu\alpha$, ρ $\chi\acute{o}\pi\lambda\alpha$, ξ $\sigma\acute{\alpha}\mu\pi\iota$), перенесены в эти алфавиты в той же последовательности, с соответствующими фонетическими и числовыми значениями. Греческие эписемоны переносятся в той же функции (т. е. только в качестве символов, выражающих определенные числовые значения, ср. коптские знаки в значениях «6» и «900», готские знаки с числовыми значениями «90» и «900») или они приобретают в новых системах характерные для данного языка специфические значения (ср. знак $\mathcal{C}$ $f\bar{a}j$ в коптском—фонетическое значение [f], числовое значение «90»; знак $\mathcal{U}$ в готском—фонетическое значение [q^w], числовое значение «6»; знаки $\mathcal{T}$ vin , $\mathcal{C}$ $\acute{z}an$, $\mathcal{U}$ $\acute{s}in$ в грузинском—фонетические значения соответственно [v], [ẓ], [ṣ̌], числовые—«6», «90», «900» и др.).

Греческие знаки со специфическими с точки зрения этих систем греческими звуковыми значениями (такими, как [ks], [ps], [ō] и др.) переходят во вновь создаваемые письменные системы с новыми фонетическими значениями, специфическими уже для звукового состава данных систем, с сохранением, однако, числовых значений системы-прототипа (ср. готские знаки с числовыми значениями соответственно «9», «60», «700» и фонетическими значениями [p] [j], [h^w]; древнегрузинские знаки $\mathcal{D}$ je , $\mathcal{N}$ γan , $\mathcal{C}$ $q'ar$, с числовыми значениями «60», «700», «800» и фонетическими значениями соответственно [j], [γ], [q']).

Путем подобной «фонетической субституции» и отражения на соответствующих местах в алфавитном ряду вновь создаваемой письменности всех графических символов системы-прототипа осуществляется в принципе сохранение парадигматики исходной системы письма, взятой за письменный образец. Тем самым парадигматика системы-прототипа как бы «отображается» на алфавитный ряд вновь создаваемой письменности.

В готском подобное «отображение» парадигматики греческой системы-прототипа на алфавитный ряд осуществилось без необходимости дополнения к нему некоторого количества знаков со специфическими для готского фонетическими значениями. Такие специфические для готского фонетические значения уместились полностью в рамках парадигматики греческого прототипа в результате осуществления некоторых фонетических субституций. Поэтому готский алфавит содержит то же $9 \times 3 = 27$ число графических символов, что и греческий прототип. Из них первые девять символов в алфавитном ряду выражают «единицы», следующие девять — «десятки», и заключающие алфавитный ряд девять графических символов — «сотни».

В коптском и древнегрузинском при отображении парадигматики греческой системы-прототипа на алфавитный ряд вновь создаваемой системы и осуществлении определенных фонетических субституций оставалось ещё некоторое количество «специфических» звуковых единиц, которые должны были быть выражены на письме. Эти «специфические» звуки и обозначающие их графические символы были добавлены в качестве заключительной части алфавитного ряда к основной его части, отражающей парадигматику исходной системы-прототипа с $9 \times 3 = 27$ графическими символами. Посредством таких дополнительных знаков становится возможным в древнегрузинском алфавите выразить и числовые значения «тысяч».

Существенно отличный от этого парадигматический принцип лежит в основе древнеармянского алфавита, что противопоставляет его типологически коптской, готской и древнегрузинской письменным системам.

При составлении древнеармянского алфавитного ряда из парадигматики греческой системы-прототипа были предварительно устранены все эписемоны (т. е. знаки, выражающие в

греческом только числовые значения: Σ $\sigma\tau\acute{\iota}\mu\alpha$, Θ $\theta\acute{o}\mu\mu\alpha$, Ξ $\xi\acute{\alpha}\mu\mu\iota$), а также все графические символы, обозначавшие специфические для греческого и нехарактерные для армянского звуки: Ξ $\xi\acute{\iota}$ (фонет. знач. [ks]), Ψ $\psi\acute{\iota}$ (фонет. знач. [ps]), Ω $\acute{\omega}$ $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha$ (фонет. знач. [ō]). Представляется, что при составлении древнеармянского алфавита была осуществлена не фонетическая субституция специфических для греческого фонетических значений собственно армянскими звуками (как это имело место при создании коптской, готской и древнегрузинской письменностей), а «редукция» греческого алфавитного ряда на последовательность, содержащую лишь фонетические корреляты армянских звуковых единиц, которые должны были быть выражены особыми письменными знаками. Возникающая таким путем (т. е. после устранения специфических с точки зрения армянского фонетических значений в алфавитном ряду греческой системы-прототипа) греческая парадигматическая последовательность явилась исходным ядром фонетических значений, на основании которого сформировалась полная система древнеармянского алфавита путем добавления выраженных особыми графическими символами «специфически армянских» звуковых единиц.

Однако эти «специфически армянские» фонетические значения составляют не продолжение в алфавитном ряду «основной» части, отражающей редуцированную особым образом греческую парадигматику, а даются вперемежку с нею; символы «дополнительной» части вставляются в разных местах между графическими символами «основной» части, что и нарушает первоначальную, мотивированную греческим прототипом парадигматику и соответственно систему числовых значений, характерную для исходной греческой модели.

Принцип сохранения во вновь создаваемой письменной системе числовых значений письменности-прототипа, строго соблюдаемый в коптском, готском и древнегрузинском алфавитах, полностью отвергается создателем древнеармянской письменности, который использует греческую письменность лишь в качестве «опорной системы» для выделения соответствующих армянских звуковых единиц. Этим обстоятельством должно, очевидно, объясняться и то, что создатель древнеармянского алфавита

при использовании в качестве образца греческой письменности не учитывает в ней графических символов, выражающих специфически греческие, излишние с точки зрения армянского звуки, а также и знаков-эписемонов, лишенных какого бы то ни было фонетического значения. По этой причине ядро греческого алфавита, лежащее в основе древнеармянской письменной системы, определяется последовательностью символов от А *ἄλφα* (арм. Ա *ajb*) до Х *χί* (арм. Վ *khē*), за вычетом некоторых знаков со специфически греческими значениями в пределах этой последовательности. Между этими крайними знаками древнеармянского алфавитного ряда располагаются в разных местах попеременно с графемами основной части все дополнительные символы, составившие совместно с графемами основной части совершенно новую, отличную от системы греческого прототипа парадигматику древнеармянской письменности*.

В результате полностью нарушается соответствие между греческой письменностью-прототипом и древнеармянским алфавитом в отношении выражения соотносимыми графическими символами числовых значений, чем древнеармянская письменность резко расходится с коптской и древнегрузинской системами письма, составляющими в этом смысле единый типологический класс.

Кроме единого принципа парадигматической зависимости от греческой системы-прототипа названные письменные системы сближаются друг с другом и по целому ряду других структурно-типологических характеристик.

Так, например, древнегрузинскую письменность с готской объединяет не только общий принцип сохранения парадигмати-

*) Знак ՛ [š] в древнеармянском алфавитном ряду (числ. знач. '500') стоит не на месте греческого Ξ *ξί*, выражающего специфически греческое фонетическое значение [ks], является не его субститутом (ср. *Периханян* 1966:119), а представляет собой символ „дополнительной“ части, занявший место в последовательности первоначального ядра между знаками ՚ [n] и Բ [o], соответствующими греч. Ν *νθ* и Ο *ο* *μικρόν*. То же касается и знака Ղ [j] (числ. знач. '900'), который стоит в древнеармянском ряду не на месте греч. Ϛ *κόβλα*, а попадает в „первоначальную последовательность“ между Ձ [p] и Բ [r], соответствующими греческим символам Π *πί* и Ρ *ρ*.

ки системы-прототипа путем фонетической субституции специфических звуковых значений исходной системы, но в одном случае и совпадение фонетического значения подобных субститутов. В готском алфавите, как и в древнегрузинском, греческий знак Ξ ξι (фонет. знач. [ks], числ. знач. «60») заменен соответствующими графическими символами, имеющими одно и то же фонетическое значение [j] (числ. знач. «60»), и проявляющими в то же самое время некоторое графическое сходство друг с другом: ср. гот. **ᚷ** [j] «60» при др.-груз. **Ⴣ** [j] «60». Следует заметить, что замена греческого [ks] именно на [j] в обеих этих системах не может быть оправдана чисто фонетически, поскольку звуковые сегменты [ks] и [j] слишком отличны друг от друга по звучанию.

Такое совпадение в фонетическом значении субститутов греческого [ks] в обеих письменных системах может свидетельствовать скорее о наличии определенных исторических связей между ними.

Составитель древнегрузинского алфавита был, несомненно, знаком с современными ему письменными системами, среди них, возможно, и с готским алфавитом, данные которого он мог учесть при создании новой письменности*.

В свете этого, возможно, не случайно и то, что названия некоторых букв древнегрузинского алфавита совпадают с наименованиями соответствующих знаков готской письменности. Так, например, название древнегрузинской буквы **ბ** (фонет. знач. [l], числ. знач. «30») *las*, стоящее фонетически обособленно по отношению к остальным наименованиям (ср. выше, стр. 288), очень походит на наименование *laaz* готского знака **𐌶** (фонет. знач. [l], числ. знач. «30», ср. также наименования графем груз. [v] *vin* и

*) Готы—восточная ветвь германских племен, принявшая христианство в конце III в.,—проживают в это время в Северном Причерноморье. Уже по этой причине созданная Вульфиллой на греческой основе новая готская письменность могла быть известна народам соседних стран (и, в частности, создателю древнегрузинской письменности).

гот. [w] *uiinne*; груз. [т] *тап* (числ. знач. «40») и гот. [т] *таппа* (числ. знач. «40»).

С точки зрения исторических взаимоотношений алфавитов христианской эпохи, основанных на системе греческой письменности, следует рассмотреть также и старославянские письменности Глаголицу и Кириллицу, относящиеся к той же типологической группе древних письменных систем.

В старославянской Глаголице проводится в сущности тот же принцип парадигматической зависимости вновь создаваемой письменности от греческой системы-прототипа, что и в коптском, готском и древнегрузинском алфавитах.

Основная, соответствующая греческой системе часть Глаголицы упорядочена по образцу греческого алфавита осуществленными в ней определенными фонетическими субституциями. «Специфические», отличающиеся от греческого звуковые единицы представлены в системе в виде дополнительной части, завершающей алфавитный ряд и выражающей числовые значения «тысяч».

Для выделения таких «специфически» славянских звуков и их упорядочения в виде «дополнительной» части алфавита создатель Глаголицы должен был учесть данные и других современных ему письменных систем. Среди таких систем могла быть и древнегрузинская письменность*. Следы этого можно усмотреть в распределении в дополнительной части некоторых букв, выражающих «тысячи». Дополнительная часть Глаголицы из девяти символов, выражающих «тысячи», начинается с графемы с фонетическим значением [č] (числ. знач. «1.000»), точно так же, как и в древнегрузинском алфавите, где дополнительная часть системы из девяти символов начинается с графемы Ⴀ, с фонетическим значением [č] и числовым значением «1.000». На шестом месте этой группы графем в Глаголице стоит символ с фонетическим значением x_1 и числовым значением «6.000»,

* О знакомстве создателя старославянского алфавита Константина Кириллосиберийской (древнегрузинской) письменностью можно заключить и по „Житию Кирилла“, согласно которому среди известных ему оригинальных азбук Константин-Кирилл упоминает и „грузинскую“ (ср. *Duornik* 1970:129).

как и в древнегрузинском алфавите, где на соответствующем месте алфавитного ряда с фонетическим значением [x] и числовым значением «6.000» представлен символ **Է** (приобретающий в более позднем скорописном написании М х е д р у л и аналогичное глаголическому знаку начертание **б**).

Такую историческую связь между древнегрузинским алфавитом и старославянской Глаголицей считает возможным допустить Н. С. Трубецкой (*Trubetzkoy 1954:23*). В этом смысле характерна также и последовательность в Глаголице символов **Վ** с «900» ~ **Գ** с «1.000» **Շ** ~ **Ճ** «2.000» (представленная и в Кириллице в виде последовательности **Ц** с ~ **Ч** с̄ ~ **Ш** ш), обратная последовательности соответствующих символов в древнегрузинской письменной системе: **Յ** **Յ** «900» ~ **Կ** **Կ** «1.000» ~ **Շ** с «2.000».

Кроме сходства парадигматической структуры древнегрузинскую письменность **А с о м т а в р у л и** и старославянскую Глаголицу объединяет также общий принцип отдаления графики вновь создаваемой письменности от графики системы-прототипа с тем, чтобы возникшая система характеризовалась всеми чертами «независимой национальной письменности», не похожей внешне на другие современные ей системы письма.

Крайним проявлением этого принципа явилась созданная Месропом Маштоцем древнеармянская письменность с полностью отличной от греческого прототипа графикой. Месроп Маштоц, опиравшийся при создании древнеармянской письменности на греческую систему письма, полностью меняет графику системы-прототипа и прибегает к иным графическим приемам для оформления соответствующих знаков новой письменности. Таким путем порывается всякая внешняя связь с греческим прототипом и создается видимость полной независимости и оригинальности вновь созданного письма.

Создатель древнегрузинского алфавита **А с о м т а в р у л и** в тех же целях осуществляет сознательную модификацию греческой системы-прототипа; он не порывает во вновь создаваемой системе связи с греческой графикой, а только преобразует её путем нарочитой архаизации графики системы-прототипа и графической модификации соответствующих знаков. Этим составитель древ-

негрузинского алфавита достигает в принципе того же результата в деле создания «оригинальной национальной письменности», что и Месроп Маштоц, создававший оригинальную древнеармянскую национальную письменность на совершенно отличной от греческого прототипа графической основе.

Такие тенденции в восточнохристианском культурном мире, диктовавшиеся определенными политико-религиозными соображениями, приводят к созданию нескольких внешне отличающихся друг от друга письменных систем, опирающихся на греческую письменность, но проявляющих в то же время внешнюю графическую независимость по отношению к греческой системе-прототипу.

С этой точки зрения древнегрузинская письменность *Асоптаври*, древнеармянский *Еркатагир* и старославянская *Глаголица* подпадают под общий типологический класс, противопоставляясь коптской и готской письменностям, а также славянской *Кириллице*, графическое выражение которых отражает графику современной им греческой письменной системы.

Но в то же время древнегрузинская письменность (так же, как и старославянская *Глаголица*) резко расходится с древнеармянским алфавитом в отношении внутренней, парадигматической структуры письма. С точки зрения парадигматической зависимости от системы греческого прототипа древнегрузинская письменность (а также старославянская *Глаголица*) типологически более близка к древнейшим образцам христианских письменностей—коптской и готской системам письма.

Определение древнегрузинского капитального письма *Асоптаври* в качестве письменности христианской эпохи, составленной на основе греческого алфавита, естественно ставит вопрос о личности её создателя: кем был человек, создавший на почве современного ему греческого алфавитного письма совершенно новую и оригинальную письменность монументального стиля в результате сознательной архаизации и модификации графики письма греческой системы-прототипа?

История сохранила нам имена создателей христианских письменностей—готского, древнеармянского и старославянского «глаголического» алфавитов. Это выдающиеся деятели своего времени—*Вульфил*, *Месроп Маштоц* и *Константин*

Кирилл. Но нам не известна достоверно личность создателя древнегрузинской монументальной письменности Асомтаврული, как не известно и имя создателя коптской христианской письменности.

Армянская историческая традиция связывает создание древнегрузинской письменности (а также письменности кавказских албанцев) с деятельностью Месропа Маштоца. Но на основании свидетельства той же исторической традиции можно заключить, что Месроп Маштоц не знал грузинского языка, что полностью исключает возможность создания им грузинского письма.

Создание новой письменности, как было отмечено выше, не означает только изобретения и составления определенных графических символов письма; оно предполагает прежде всего глубокий лингвистический анализ, членение звуковой стороны языка и выделение отдельных его звуковых единиц, которые должны выразиться на письме соответствующими графическими символами. Это и есть логически первый и основной этап в процессе создания новой письменности, на котором в сущности основывается вся последующая процедура графического выражения отдельных звуков и их распределения в определенной последовательности в зависимости от алфавитного ряда системы-прототипа. Все это делает невозможным создание письменности для определенного языка человеком, не овладевшим основательно этим языком, не способным по этой причине осуществить его детальный фонетический анализ.

Нет объективных оснований считать Месропа Маштоца и «инструктором» или «консультантом» в деле создания древнегрузинской письменности, который «делится с создателем новой письменности своим опытом и общими принципами» (ср. *Перухания* 1966:132; *Greppin* 1981), поскольку древнегрузинский алфавит, как было показано выше, опирается на отличные от древнеармянского структурные принципы. Как парадигматика древнегрузинской системы, так и грамматические характеристики знаков письма проявляют в отношении зависимости от греческой системы-прототипа существенно отличную от древнеармянской систему картину, что само по себе уже исключает участие создателя древнеармянской письменности в составлении древне-

грузинского письма хотя бы даже в роли «консультанта» (ср. *Gamkrelidze 1981*).

Естественно допустить между христианскими древнегрузинской и древнеармянской письменностями одной и той же эпохи наличие определенных исторических связей и взаимовлияний, о чем мог бы свидетельствовать и обнаруживаемый в этих системах ряд сходных черт: ср. графику знаков груз. ლ [*k'*] ~ арм. Կ [*k*]; ср. также груз. Փ [*ph*] ~ арм. Փ [*ph*], груз. † [*kh*] ~ арм. † [*kh*], отражающие графику соответствующих знаков греческого прототипа; ср. также наименования букв: груз. *k'an* ~ арм. *ken*; груз. *ban* ~ арм. *ben*; груз. *in* ~ арм. *in* и др. Однако направление таких влияний можно будет определить лишь с установлением точной даты создания древнегрузинской и древнеармянской систем письма (ср. также выше, стр. 288*).

Во всяком случае, отдельные примеры таких возможных взаимовлияний не перекрывают существующих между древнегрузинской и древнеармянской системами принципиальных структурно-типологических различий, превращающих эти письменности, несмотря на их сходную по характеру графику монументального стиля, мотивированную, очевидно, графическим характером греческого письменного прототипа, в полярные системы в рамках единой типологической группы.

Грузинская историческая традиция связывает появление грузинского письма с деятельностью царя Парнаваза (III в. до н. э.), который «ввел книжничество грузинское».

Хотя правдоподобность этого свидетельства грузинского летописца XI в. Леонтия Мровели и оспаривается некоторыми учеными, однако вся культурно-историческая обстановка этого периода не исключает в принципе возможности существования в древней Иберии особого вида доалфавитного письма. Такое «арханческое письмо» могло применяться в грузинском государстве дохристианской эпохи для записи текстов различного характера*. С объявлением христианства официаль-

* «Арханческое письмо» и «книжничество грузинское» может отражать тот вид «письма», который И. Гершевич (*Gershevitich 1979*) характеризует как «аллоглоттографию» (т. е. «иноезычное письмо»), широко распространенную в ряде стран Древнего Ближнего Востока, и в особенности в иранском мире. При системе «аллоглоттографии» текст или сообщение,

ной религией древней Иберии создается новая алфавитная письменность на основе греческой системы письма, которая полностью вытесняет «архаическое письмо» дохристианского пе-

диктуемые на одном языке, например, древнеперсидском, записывается на языке с особой письменностью, в данном случае эламском, и читается адресатом (или адресату человеком, знакомым с эламским языком и эламской системой письма) не на эламском языке, на котором записан текст, а на первоначальном языке сообщения, в данном случае — древнеперсидском. Эламский язык и письменность выступают в таком случае в качестве некоторого языка-посредника, кодирующего первоначальное сообщение, составленное устно на древнеперсидском языке. Только позднее создается собственно древнеперсидская клинопись для непосредственной записи древнеперсидских текстов.

Для среднеперсидской эпохи подобным языком-посредником выступает уже не эламский, а широко распространившийся в ту эпоху арамейский язык с „консонантно-силлабической“ письменностью. „Эламография“, характерная для „книжничества“ древнеперсидской эпохи, сменяется в среднеперсидскую эпоху „арамеографией“, приведшей впоследствии к арамейской „гетерографии“ и идеографии среднеиранской эпохи.

По образному сравнению И. Гершевича, описанный метод записи устного текста в древности сопоставим с современной записью речи на магнитофон. Писец, записывавший устный персидский текст с автоматическим переводом его на эламский или арамейский языки, и чтец этого записанного текста, переводивший при чтении его обратно на персидский язык, уподобляется современному записывающему аппарату; в первом случае в качестве „механизма“ такого аппарата выступают эламский (или арамейский) язык и письменность, во втором случае — электрическое устройство. Метод аллоглоттографии, очевидно, широко применялся на Ближнем Востоке, что и объясняет особое распространение для „внутреннего пользования“ в различные эпохи отдельных языков (эламского, арамейского) во всем этом регионе.

Не исключено, что и в Закавказье дохристианской эпохи особое распространение арамейских надписей, в частности, надписей, выполненных особым „армазским“ письмом, отражает именно аллоглоттографию, широко практиковавшуюся и в этом регионе (и в первую очередь, в древней Армении и Иберии) для записи текстов на местных языках. Так, вероятно, следует понимать сообщение летописца о том, что в эпоху царя Парнаваза в Картли „говорили уже только на грузинском языке“ и что „он же создал книжничество грузинское“, т. е. „грузинскую аллоглоттографию“, естественно, на базе самого распространенного в то время арамейского языка (III век до н. э.), письменность на котором в Закавказье развилась в дальнейшем в особую разновидность, именуемую, вслед за Г. В. Церетели (1941), „армазской“.

риода и становится господствующей письменностью с официальным статусом государственной и религиозной письменности христианской Иберии. С помощью этой новой, специально созданной национальной письменности осуществляются первые письменные переводы на грузинский язык книг Священного Писания и создаются в дальнейшем оригинальные литературные произведения агиографического жанра*.

Хронологически последующим этапом графической эволюции древнегрузинской письменности выступает разновидность древнегрузинского письма Нусха-хуцури, которая характеризуется некоторым наклоном вправо букв угловатого начертания различной длины, определяемой четырехлинейной сеткой. Эти графические характеристики противопоставляют внешне письмо Нусха-хуцури его графическому прототипу—монументальному письму Асомтаврули с округлыми графическими символами одинаковой высоты. В IX в. н. э. письмо Нусха-хуцури предстает в рукописях уже как вполне сложившаяся графическая разновидность древнегрузинского письма.

Тенденция к округлению угловатых форм графических символов Нусха-хуцури и их связному написанию при скорописи, наблюдаемая уже в рукописных образцах X—XI вв., приводит к оформлению новой разновидности грузинского письма—скорописному Мхедрули. Эта последняя разновидность древнегрузинской письменности с незначительными изменениями лежит в основе печатной и рукописной форм современного грузинского письма (ср. *Таблицу 23*, стр. 204).

*Следует полагать, что такие письменные переводы на грузинский язык книг Священного Писания, осуществленные после создания древнегрузинского письма Асомтаврули, отразили в значительной своей части те устные переводы канонических религиозных текстов, которые в раннехристианскую эпоху могли осуществляться христианскими проповедниками „аллоглоттоэпическим“ путем, т. е. при „иноречевом“ чтении или произнесении оригинала. Такой метод устной передачи на национальном языке иноязычных религиозных текстов при проповедях должен был содействовать в значительной степени терминологическому и лексическому совершенствованию и развитию национального языка уже в устной его форме, ср. *Саркисян 1980*, который именует такой метод „иноязычного чтения“ *гетерозипией*.

ბიბლიოგრაფია
და
საძიებლები

БИБЛИОГРАФИЯ
и
УКАЗАТЕЛИ

დამოწმებული ლიტერატურა Цитированная литература

აბრამიშვილი ბ., ალექსიძე ზ.

1978. მხედრული დამწერლობის სათავეებთან («ცისკარი», № 5: 135—144; № 6 : 128—137).

1985. აღმოჩენა არაგვის ხეობაში. დავათის სტელები (გაზეთი «კომუნისტი», 19 მაისის ნომერი).

აბულაძე ილ.

1973. ქართული წერის ნიმუშები. პალეოგრაფიული ალბომი, თბილისი: «მეცნიერება».

ალექსიძე ზ.

1968. ეპისტოლეთა წიგნი. სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და კომენტარებით გამოსცა ზ. ალექსიძემ, თბილისი: «მეცნიერება».

ბაჭრაძე დ.

1889. ისტორია საქართველოსი (უძველესის დროიდან მე-10 საუკუნის დასასრულამდე), ნაწ. I, ტფილისი: სტამბა ე. გ. მესხისა.

ბამყრელიძე თ., მატავარიაძე ბ.

1965. სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში. საერთო-ქართველური სტრუქტურის ტიპოლოგია, თბილისი: «მეცნიერება».

ინგოროძე პ.

1939. ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, I («მნათობი», № 1: 163—188).

1941. ქართული დამწერლობის ძეგლები ანტიკური ხანისა («აკად. ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე», X: 411—427).

კანდელაკი ნ.

1985. ასომთავრულში კოდირების ერთი სისტემის შესახებ («მაცნე». ენისა და ლიტერატურის სერია, № 1: 86—91).

კარიჭაშვილი დ.

1914. ხუცური ანბანი, მე-2 გამოც., ტფილისი: ელექტ.-მბეჭდ. ს. ლოსაბერიძისა.

კეკელიძე პ.

1929. ქართული კულტურის ორი დღესასწაული (*«მნათობი»*, № 5—6: 151—167; № 7: 135—150).

მაჭავარიანი ბ.

1965. საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბილისი: *«უნივერსიტეტის გამომცემლობა»*.

მაჭავარიანი ე.

1970. ქართული ხელნაწერები, თბილისი: *«ხელოვნება»*.
 1977. ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები (*«საბჭოთა ხელოვნება»*, № 10: 102—116).
 1982. ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები, თბილისი: *«ხელოვნება»*.
 1985. ბოლნისის სიონის სამშენებლო წარწერა, თბილისი: *«მეცნიერება»*.

ონიანი ალ.

1972. პირველი სუბიექტური პირის მორფემა ქართველურ ენებში (დიაქრონიული ანალიზი) [*«მაცნე»*. ენისა და ლიტერატურის სერია, № 3: 137—146].

პატარიძე რ.

1972. ქართული ასომთავრული (*«მნათობი»*, № 1: 169—181; № 2: 165—182; № 3: 139—166; № 6: 186—192; № 7: 151—175; № 8: 146—154; № 9: 170—188).
 1980. ქართული ასომთავრული, თბილისი: *«ნაკადული»*.

რამიშვილი რ.

1986. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება არაგვის ხეობაში (*«მნათობი»*, № 8: 129—150).

სარჯველაძე ზ.

1975. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის საკითხები, თბილისი: *«განათლება»*.

სილოგავა ვ.

1988. სუანეთის წერილობითი ძეგლები, II. ეპიგრაფიკული ძეგლები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, თბილისი: *«მეცნიერება»*.

ფარჯანაძე ალ.

1984. თანამედროვე ქართული ანბანის აგებულების კანონზომიერების ძიება, თბილისი: *«განათლება»*.

ქიქოძე ბ.

1946. ძველი იბერიელების ფსიქოლოგიიდან (*«ეტიუდები და პორტრეტები»*): 3—16, თბილისი: «საბჭოთა მწერალი».

უაუხჩიშვილი თ.

1945. მასალები შ-ს ისტორიისათვის (ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო შრომის თეზისები, თბილისი).
1967. ვანის ბერძნული წარწერები (*«საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე»*, XVIII, № 1: 253—258).

შანიძე აპ.

1921. ქართული კრიპტოგრაფიის ახალი ნიმუშები (*«საქართველოს მუზეუმის მოამბე»*, № 1: 63—68).
1957. ოცობითი თელის გავლენა ძველ ათობითს წერაზე ქართულში (*«ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები»*, I, თბილისი: 302—311).
1973. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I. მორფოლოგია, მე-2 გამოცემა, თბილისი: *«უნივერსიტეტის გამომცემლობა»*.

შოშიაშვილი ნ.

1980. ლაპიდარული წარწერები, I. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V—X სს.), თბილისი: *«მეცნიერება»*.

ჩიქობავა არნ.

1936. ჭანურის გრამატიკული ანალიზი, ტექსტებითურთ, თბილისი: *«სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილიალის გამ-ბა»*.

ჩხენკელი თ.

1977. ასომთავრულის გეომეტრიული სტრუქტურა (*«საბჭოთა ხელოვნება»*, № 8: 67—81).
1981. ასომთავრულის „ერთიანი გრაფიკული სისტემა“ (*«საბჭოთა ხელოვნება»*, № 4: 67—75).

ძიძიგური შ.

1974. ქართული ანბანის წარმოშობა (*«ლიტერატურულ-ენათმეცნიერული ნარკვევები»*, თბილისი: 253—269).

წიერეთელი ბ.

1960. უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბილისი: *«მეცნიერება»*.
1973. მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში, თბილისი: *«მეცნიერება»*.

წერეთელი კ.

1958. ნარკვევი თანამედროვე ასურული დიალექტების შედარებითი ფონეტიკისა, თბილისი: «მეცნიერება».
1976. არამეული ენა საქართველოში («მნათობი», № 6: 150—157).

ჯავახიშვილი ივ.

1935. ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა, ტფილისი: «უნივერსიტეტის გამომცემლობა».
1949. ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. მეორე გამოცემა («ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ესლათ», წიგნი III, ნაკვეთი პირველი), თბილისი: «უნივერსიტეტის გამომცემლობა».

БАРДАВЕЛИДЗЕ В. В.

1957. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тбилиси: «Издательство АН ГССР».

БУРСЬЕ Э.

1952. Основы романского языкознания (перевод с французского), Москва: «Издательство Иностранной Литературы».

ГАМКРЕЛИДЗЕ Т. В.

1974. Соотношение смычных и фрикативных в фонологической системе (к проблеме маркированности в фонологии), Москва: «Институт Русского Языка АН СССР».

ГЕОРГИЕВ Е.

1952. Славянская письменность до Кирилла и Мефодия, София: «Болг. Академия Наук».

გონიშვილი თ.

1937. К истории одного звука в грузинском языке («აკად. ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე», II₁: 111—134).

ДИРИНГЕР Д.

1963. Алфавит (перевод с английского), Москва: «Издательство Иностранной Литературы».

ИСТРИН В. А.

1961. Развитие письма, Москва: «Издательство АН СССР».

КЛИМОВ Г. А.

1967. К состоянию дешифровки агванской (кавказско-албанской) письменности («*Вопросы Языкознания*», № 3: 68—80).

ЛИХАЧЕВ Д. С.

1951. Исторические предпосылки возникновения русской письменности и русской литературы («*Вопросы Истории*», № 12: 30—54).

ЛУНДИН А. Г.

1982. О происхождении алфавита («*Вестник Древней Истории*», № 2: 17—28).

МАРР Н. Я.

1925. Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград: «Издательство Рос. Академии Наук».

МУРАВЬЕВ С. Н.

1980. О протосистеме армянского алфавита («*Историко-Филологический Журнал*», № 2 [89], Ереван: 221—240).

1982. Три древних алфавита Кавказа. Их различия, их сходство, проблема их родства: «*Международный Симпозиум по Армянскому Языкознанию*» (Ереван).

1984. Порядок букв древнегрузинского алфавита («*ՁԵՆ*», № 2: 160—176).

ПЕРИХАНЯН А. Г.

1966. К вопросу о происхождении армянской письменности («*Переднеазиатский Сборник*», II. Дешифровка и Интерпретация Письменностей Древнего Востока, Москва: 103—133).

САРКИСЯН Г. Х.

1980. К предыстории армянской письменности («*Кавказ и Византия*», вып. 2, Ереван: 15—20).

СЕВАК Г. Г.

1962. Месроп Маштоц. [К 1600-летию со дня рождения].
Создание армянских письмен и словесности, Ереван: «Айпетрат».

ФАСМЕР М.

1914. Исследование в области древнегреческой фонетики,
Москва: «Типография Г. Лиснера и Д. Собко».

ФОРТУНАТОВ Ф. Ф.

1913. О происхождении глаголицы, С.-Петербург («Отделение Русского Языка и Словесности за 1914 г.»).

ЦЕЙТЛИН Р. М.

1987. О содержании термина «старославянский язык» («Вопросы Языкознания», № 4: 43—58).

ЦЕРТЕЛИ Г. В.

1941. Армазская билингва. Двухязычная надпись, найденная при археологических раскопках в Мцхета-Армази, Тбилиси: «Издательство АН ГССР».
1948. Армазское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита, I («Эпиграфика Востока», II: 90—101).
1949. Армазское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита, II («Эпиграфика Востока», III: 59—71).

ШАНИДЗЕ А. Г.

1938. Новооткрытый алфавит кавказских албанцев и его значение для науки («აკად. ბ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე», IV₁: 1—68).
1957. Порядок букв грузинского, армянского и албанского алфавитов («Материалы по истории Азербайджана». Труды Музея Истории Азербайджана, т. II, Баку: 33—43).

ALLEN W. S.

1987. Vox Graeca. The pronunciation of Classical Greek, 3rd ed.: Cambridge University Press.

ARNTZ H.

1944. Handbuch der Runenkunde, 2-te Auflage, Halle/Saale: Niemeyer.

BAROJA J. C.

1951. Le problème Ibérique à la lumière des dernières recherches («*Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung*», Bd. I, № 3: 248 ff.).

BOEDER W.

1975. Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets («*Forschung und Lehre*». Festgruss Joh. Schröpfer 1974. Hamburg: Slavisches Seminar: 17—34).

1983. Die georgischen Mönche auf dem Berge Athos und die Geschichte der georgischen Schriftsprache («*Bedi Kartlisa*». *Revue de Kartvélogie*, vol. XLI: 85—95).

BROCKELMANN C.

1964. Die kanaanäischen Dialekte mit dem Ugaritischen («*Handbuch der Orientalistik*», I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. III. Semitistik, Leiden/Köln, E. J. Brill: 40—58).

1964a. Das Aramäische, einschließlich des Syrischen («*Handbuch der Orientalistik*», I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. III. Semitistik, Leiden/Köln, E. J. Brill: 135—162).

BROSSET M.-F.

1831. Chronique géorgienne, Paris: De l'Imprimerie Royale.

BUCK C. D.

1968. The Greek dialects. Grammar. Selected Inscriptions. Glossary. 3rd rev. ed., Chicago: The University of Chicago Press.

CANTINEAU J.

1952. Le consonantisme du sémitique («*Semitica*», IV: 79—94).

CARDONA G. R.

1981. Antropología della scrittura, Torino: Loescher.

DEETERS G.

1926. Armenisch und Südkaukasisch («*Caucasica*», fasc. 3, Leipzig).

1955. Das Alter der georgischen Schrift («*Oriens Christianus*». Hefte für die Kunde des Christlichen Orients, Bd. 39: 56—65).

DIAKONOFF I. M.

1974. Ancient writing and ancient written language: Pitfalls and peculiarities in the study of Sumerian („Sumero-logical Studies in Honor of Thorkild Jacobsen on his Seventieth Birthday“, Chicago and London: The University of Chicago Press: 99—121).

DIELS P.

1963. Altkirchenslavische Grammatik, 2-te Auflage, Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverlag.

DORNSEIFF FR.

1925. Das Alphabet in Mystik und Magie, Leipzig, Berlin: B. G. Teubner.

DRIVER G. R.

1948. Semitic writing. From Pictograph to Alphabet, London: Oxford University Press.

DVORNIK F.

1970. Byzantine missions among the Slavs: Ss. Constantine-Cyril and Methodius, New Brunswick (New Jersey): Rutgers University Press.

FRIEDRICH J.

1937. Schriftgeschichtliche Betrachtungen («*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*», Bd. 91, H. 2: 319—342).

1938. Zu einigen Schrifterfindungen der neuesten Zeit («*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*», Bd. 92, H. 1: 183—218).

1951. Phönizisch-Punische Grammatik («*Analecta Orientalia*», 32. Pontificium Institutum Biblicum, Roma).

GAMKRELIDZE Th. V.

1961. The Akkado-Hittite syllabary and the problem of the origin of the Hittite script (*ARCHIV ORIENTALNI* 29,3: 406—418).
1981. A reply to John Greppin (*BAZMAVEP. Revue d'Études Arméniennes*, vol. CXXXIX, № 3—4: 457—459).

GARDINER A. H.

1923. Der ägyptische Ursprung des semitischen Alphabets (*«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»*, Bd. 77: 92—120).

GARDTHAUSEN V.

1876. Ueber den griechischen Ursprung der armenischen Schrift (*«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»*, Bd. XXX: 74—80).
1879. Griechische Palaeographie, Leipzig: B. G. Teubner.

GELB I. J.

1963. A study of writing. A discussion of the general principles governing the use and evolution of writing. Second ed., Chicago: The University of Chicago Press.
1974. Records, writing and decipherment (*«Visible Language»*, VIII₄: 293—318).
1975. Forms of writing (The New *«Encyclopaedia Britannica»*. Macropaedia, vol. 19: 1033—1045).
1980. Principles of writing systems within the frame of visual communication (*«Processing of Visible Language»*, 2nd ed. by P. A. Kolers, M. E. Wrolstad, and H. Boma, New York and London: «Plenum Press»: 7—23).

GERSHEVITCH I.

1979. Alloglottography of Old Persian (*«Transactions of the Philological Society»*, London: 114—190).

GORDON C. H.

1950. The Ugaritic „ABC“ (*«Orientalia»*, N. S., vol. XIX, fasc. 3: 374—376).

GREPPIN J. A. C.

1981. Some comments on the origin of the Georgian alphabet (*BAZMAVEP. Revue d'Études Arméniennes*, vol. CXXXIX, № 3—4: 449—456).

GUTENBRUNNER S.

1950. Über den Ursprung des gotischen Alphabets (*«Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur»*, Bd. 72, H. 3: 500—508).

HARDER R.

1942. Die Meisterung der Schrift durch die Griechen (*«Das Neue Bild der Antike»*, H. Berve, Leipzig: Koehler—Amelang: 94—108).

HARRIS Z.

1939. Development of the Canaanite dialects. An investigation of linguistic history, New Haven: American Oriental Society.

HENNING W. B.

1958. Mitteliranisch (*«Handbuch der Orientalistik»*, I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. I, Abschn. I: Ägyptische Schrift und Sprache, Leiden/Köln, E. J. Brill: 20—130).

HIRT H.

1902. Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre. Eine Einführung in das sprachwissenschaftliche Studium des Griechischen, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

HOFFMANN K.

1958. Altiranisch (*«Handbuch der Orientalistik»*, I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. IV. Iranistik. Abschn. I: Linguistik, Leiden/Köln, E. J. Brill: 1—19).

HÖFNER M.

1964. Das Südarabische der Inschriften und der lebenden Mundarten (*«Handbuch der Orientalistik»*, I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. III. Semitistik, Leiden/Köln, E. J. Brill: 314—341).

HOMMEL F.

1904. Grundriss der Geographie und Geschichte des Alten Orients. 2-te neubearbeitete Auflage des *«Abrisses der Geschichte des Alten Orients»*, München: Oskar Beck.

HÜBSCHMANN H.

1876. Ueber Aussprache und Umschreibung des Altarmenischen (*«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»*, Bd. XXX: 53—73).

JAKOBSON R.

1945. The beginning of national selfdetermination in Europe (*«The Review of Politics»*, 7: 29—42).

JEFFERY L. H.

1961. The local scripts of Archaic Greece. A study of the origin of the Greek alphabet and its development from the eighth to fifth centuries B. C., Oxford: At the Clarendon Press.

JENSEN H.

1969. Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart, 3-te neu bearbeitete und erweiterte Auflage, Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften.

JUNKER H. F. J.

1925 u. 1926. Das Awestaalphabet und der Ursprung der armenischen und georgischen Schrift (*«Caucasica»*, fasc. 2: 1—82; fasc. 3: 82—139).

KIRCHHOFF A.

1887. Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets, Gütersloh: Verlag von Bertelsmann.

LARFELD W.

1914. Griechische Epigraphik, München: Oskar Beck.

LITTMANN E.

1964. Die äthiopische Sprache (*«Handbuch der Orientalistik»*, I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. III. Semitistik, Leiden/Köln, E. J. Brill: 350—375).

MARCHAND J. W.

1959. Hatten die Goten vor Wulfila eine Schrift? (*«Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache und Literatur»*, Bd. 81, H. 1/2: 295—302).

MARQUART J.

1917. Ueber das armenische Alphabet in Verbindung mit der Biographie des heiligen Mašt'oc, Wien: Mechitaristen-Buchdruckerei.

MARTINET A.

1953. Remarques sur le consonantisme sémitique (*«Bulletin de la Société de Linguistique de Paris»*, t. XLIX, fasc. 1: 67—78).

MEILLET A.

1913. Aperçu d'une histoire de la langue grecque, Paris: Librairie Hachette et Cie.

1936. Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique. Seconde édition entièrement remaniée, Vienne: Imprimerie des pp. mekhitharistes.

MENNINGER K.

1934. Zahlwort und Ziffer. Aus der Kulturgeschichte unserer Zahlsprache, unserer Zahlschrift und des Rechenbretts, Breslau: Hirt.

1957. Zahlwort und Ziffer. Eine Kulturgeschichte der Zahl. 2-te neubearb. u. erweiterte Auflage, Bd. I, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

MEYENDORFF J.

1982. The Byzantine legacy in the Orthodox Church, New York: Crestwood.

MORENZ S.

1973. Das Koptische (*«Handbuch der Orientalistik»*, I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. I, Abschn. I: Ägyptische Schrift und Sprache, Leiden/Köln, E. J. Brill: 90—104).

MORPURGO (DAVIES) A.

1963. Mycenaean Graecitatis Lexicon (*«Incunabula Graeca»*, vol. III, Roma).

1970. Greek and Indo-European semi-consonants: Mycenaean *u* and *w* (*«Acta Mycenaean»*. Proceedings of the Fifth International Colloquium of Mycenaean Studies, held in Salamanca, 30 March—3 April 1970: 80—121).

1986. Forms of writing in the Ancient Mediterranean World (*«The Written Word»*. Literacy in Transition, ed. by Gerd Baumann, Oxford: At the Clarendon Press: 51—77).

- MOSCATI S., SPITALER A., ULLENDORFF E., SODEN W. von
1969. An introduction to the comparative grammar of the
Semitic languages (ed. by S. Moscati, second printing,
Wiesbaden: O. Harrassowitz).
- MÜLLER Fr.
1864. Über den Ursprung der armenischen Schrift («*Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften*».
Philologisch-Historische Klasse, Bd. 48: 431—438).
- NAVEH J.
1973. Some Semitic epigraphical considerations on the anti-
quity of the Greek alphabet («*American Journal of
Archaeology*», vol. 77, № 1: 1—8).
- NÖLDEKE Th.
1904. Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft, Strass-
burg: K. Y. Trübner.
- OLDEROGGE D. A.
1974. L'Arménie et l'Éthiopie au IV siècle (à propos des
sources de l'alphabet arménien): «*IV Congresso Inter-
nazionale di Studi Etiopici*» (Roma, 10—15 aprile
1972), Roma. Accademia Nazionale dei Lincei:
195—203.
- PATARIDZE R.
1972. Les bases graphiques de l'„Erkataguir“ («*Bedi Kartli-
sa*». *Revue de Kartvélogie*, XXIX—XXX:294—302).
- PEDERSEN H.
1931. The discovery of language. Linguistic science in the nine-
teenth century, Bloomington: Indiana University Press.
- PEETERS P.
1929. Pour l'histoire des origines de l'alphabet arménien («*Re-
vue des Études Arméniennes*», t. IX, fasc. 1: 203—237).
- PEISER F. E.
1886. Die assyrische Zeichenordnung auf Grund von S^a und
VR 45 («*Zeitschrift für Assyriologie und Verwandte
Gebiete*», Bd. I, H. 2: 95—125).

PULGRAM E.

1976. The typologies of writing-systems (*«Writing without Letters»*), ed. by W. Haas, Manchester: Manchester University Press: 1—28).

ROBINS R. H.

1957. Dionisius Thrax (*«Transactions of the Philological Society»*, London: 67—106).

ROSÉN H. B.

1984. Le transfert des valeurs des caractères alphabétiques et l'explication de quelques habitudes orthographiques grecques archaïques (*«Aux Origines de l'Hellénisme. La Crète et la Grèce»*. Hommage à Henri van Effenterre, Paris: 225—236).

SALEMANN C.

1895—1901. Mittelpersisch (*«Grundriss der Iranischen Philologie»*, hrsg. von W. Geiger und E. Kuhn, Bd. I, Abt. 1, Strassburg: K. Y. Trübner: 249—332).

SAUSSURE F. de

1972. Note sulle leggende germaniche. Raccolte da D'Arco Silvio Avalle (Ginevra. *Bibliothèque Publique et Universitaire*), Torino.

SCHMITT A.

1954. Die Vokallosgigkeit der ägyptischen und semitischen Schrift (*«Indogermanische Forschungen»*. Zeitschrift für Indogermanistik und Allgemeine Sprachwissenschaft, Bd. LXI: 216—227).

SCHOTT S.

1973. Das Schriftsystem und seine Durchbildung (*«Handbuch der Orientalistik»*, I Abt.: Der Nahe und der Mittlere Osten, hrsg. von B. Spuler, Bd. I, Abschn. I: Ägyptische Schrift und Sprache, Leiden/Köln, E. J. Brill: 22—31).

SCHWARZ P.

1915. Die Anordnung des arabischen Alphabets (*«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»*, Bd. 69: 59—62).

SCHWYZER Ed.

1931. Griechische Interjektionen und griechische Buchstabennamen auf $-\alpha$: (*Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen*», Bd. 58, H. 3/4: 170—204).
1939. Griechische Grammatik (auf der Grundlage von Karl Brugmanns Griechischer Grammatik), München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

STRZELECKI W.

1958. Die lateinischen Buchstabennamen und ihre Geschichte (*Das Altertum*», Bd. 4, H. 1: 24—32).

TAYLOR I.

1899. The history of the alphabet. An account of the origin and development of letters, vols. I and II, London: E. Arnold.

TEODORSSON S. T.

1979. On the pronunciation of Ancient Greek zeta (*Lingua*», 47: 323—332).

THOMPSON Ed. M.

1912. An introduction to Greek and Latin palaeography, Oxford: At the Clarendon Press.

THUMB A.

1899. Zur Geschichte des griechischen Digamma (*Indogermanische Forschungen*». *Zeitschrift für Indogermanische Sprach- und Altertumskunde*, Bd. IX, H. 3 u. 4: 294—342).

TRUBETZKOY N. S.

1954. Altkirchenslavische Grammatik. Schrift-, Laut- und Formensystem, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

ULDALL H. J.

1966. Speech and writing (*Readings in Linguistics*», II, ed. by E. P. Hamp, F. W. Householder, and R. Austerlitz, Chicago and London: The University of Chicago Press: 147—151).

ULLENDORFF Ed.

1977. Writing without letters (*«Bulletin of the School of Oriental and African Studies»*, London, vol. XL, p. 3: 572—579).

UNTERMANN J.

1962. Das silbenschriftliche Element in der iberischen Schrift (*«Emerita»*. Revista de Linguística y Filología Clásica, t. XXX, fasc. 2, Madrid: 281—294).

VACHEK J.

1966. Some remarks on writing and phonetic transcription (*«Readings in Linguistics»*, II, ed. by E. P. Hamp, F. W. Householder, and R. Austerlitz, Chicago and London: The University of Chicago Press: 152—157).

VASILIEV A. A.

1936. The Goths in the Crimea, Cambridge, Mass.: The Mediaeval Academy of America.

WEBER A.

1856. Ueber den semitischen Ursprung des indischen Alphabets (*«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft»*, Bd. X: 389—406).

საძიებავები

УКАЗАТЕЛИ

საბნობრივი საკიბეხელი ПРЕДМЕТНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ

- „ათახეულები“ 90, 90**, 108, 118, 151, 152, 156*, 189, 192
- „ათეულები“ 47, 89, 90, 108, 140, 150, 152, 188
- „ათობითი“ სისტემა 89, 149*
- აკროფონული პრინციპი 58, 58, 56, 104, 115, 178, 179
- akçara (ინდ.) 45
- ალოგლოტოგრაფია 198, 199, 200
- ალოგლოტოგრაფიული წერა იხ. ალოგლოტოგრაფია
- ალოგლოტოპეა 201
- ალფაბეტური წერიითი სისტემა იხ. ანბანური წერა
- ანბანთრიგი იხ. პარადიგმატიკა
- ანბანთრიგის „შემქიდროება“ 120, 186, 144
- ანბანი (ბერძნ. *ἀλφα και βήτα, εθ δλ-φθβητος, ρ, η δλφθβητος*) 68
- ანბანის „დამატებითი“ ნიშნები იხ. ანბანის „დანართი“ ნაწილი
- ანბანის „დანართი“ ნაწილი 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 98, 98*, 99, 100, 104, 106, 107, 111, 118, 118*, 114, 115, 116, 122, 130, 131, 132, 139, 140, 143, 148, 149, 150, 151, 151*, 152, 153, 154, 155, 156*, 156**, 174, 175, 177, 178, 184*, 187, 188, 189, 190, 190*, 192, 198
- „ძირითადი“ ნაწილი 98, 99, 113, 118*, 119, 120, 122, 131, 132, 151, 151* 153, 154, 156*, 172, 175, 176, 177, 188
- ანბანის „სპეციფიკური“ ნიშნები იხ. ანბანის „დანართი“ ნაწილი
- ანბანური წერა 25, 86, 40, 46, 48, 58, 59, 60, 62, 66, 70, 71, 74, 97, 118, 129, 130, 134, 136, 138
- ანტიერიორული თანხმოვნები იხ. წინა წარმოების თანხმოვნები
- „ანჯანის“ ანბანი იხ. საიდუმლო ანბანი
- არამეოგრაფია 199
- არაპალატალური ხმოვანი 148
- „ასეულები“ 47, 89, 90, 108, 149, 150, 152, 156*, 188
- ასიბილაცია თანხმოვნისა 170
- ასირიოლოგია 54
- ასპირაცია 83, 84, 85*, 78, 78*, 128
- ასტროლოგიური წარმოადგენები 44*
- აფრიკატები 153**
- სიბილანტური 155
- (ყრუ) გლოტალიზებული 155
- ყრუ ფშვინვიერი 155
- აღმოსავლური ქრისტიანობა 185, 185*, 186, 197
- აღმოსავლურ-ქრისტიანული სამყარო 112, 198
- ასლადგაქრისტიანებული ერები 186, 201
- begadkhefath (ებრ.) 85*
- ბერძნულენოვანი სამყარო 83
- ბერძნული ქრისტიანობა იხ. აღმოსავლური ქრისტიანობა
- ბუსტროფედონი იხ. ბუსტროფედონული წერა
- ბუსტროფედონული წერა 68, 173, 176
- „გამოსატლუების პლანი“ დამწერლობისა 49, 121, 122, 123, 159, 184
- გაქრისტიანება 186
- გემატრია 91*
- გლოტალიზაცია 84*, 128

გლოტალიზებული თანხმოვნები იხ. მკვე-
ორები

გრამატოლოგია 43, 49*

გრაფიკის მონუმენტურობა და გრაფიმა-
თა გეომეტრიული ხასიათი 171, 159,
182

გრაფიკული ტიპოლოგია 208

დამწერლობათმცოდნეობა 48, 49*

დასავლური ქრისტიანობა 94, 197

დენტალი თანხმოვანი 80, 80**, 81, 45,
75, 126

დიაკრიტიკული ნიშნები 85*, 60

დიფთონგები 71*, 78, 78*, 127, 185, 186,
187, 187**, 140**, 147, 148, 181,
226, 226**, 271*

დიფთონგიზაცია 186, 187

ელაზოგრაფია 199

ელინისტური პერიოდი 71*

ემფატიკური თანხმოვნები 80, 80**, 81,
88, 84, 84*, 84**, 75, 76, 76*, 77,
78, 188, 140, 145, 158**, 177

ემფატიკურობა 88

ეპისემონი 89, 98, 108, 107*, 185*, 150,
152, 187, 188, 189

„ერთეულები“ 47, 89, 90, 108, 149, 150,
152, 188

ეროვნული დამწერლობა 111, 185

ეროვნული ენა 111, 185*, 186

ველარი თანხმოვნები 80, 81, 82, 45, 75,
77, 126

virāma (ინდ.) 59

ზეპირსიტყვიერება 200, 201

თანხმოვანთკომპლექსები 120, 158

თანხმოვნები (ბერძნ. *σύνθετοι*) 156**

იდეოგრაფია 199

ინდოელი გრამატიკოსები 46

ირანულენოვანი სამყარო 198, 199

„კადმური ასოები“ (ბერძნ. *Καδμῆα
γράμματα*) 67

კაქოშინაღური თანხმოვნები იხ. რეტრო-
ფლექსური თანხმოვნები

„კითხვის დედანი“ (ლათ. *matres lecti-
onis*, ებრ. *’immōt’h haqqe’ri’āh*) 65,
66*, 71, 72

კლაუსულა ქართული ლექსის 158

კონსონანტიზმი

საერთო-სემიტური 80, 81

ქანაანური 81

კონსონანტური ნიშნების ვოკალური ფუნ-
ქციით ხმარება 65, 66, 71

კონსონანტური წერა 24, 25, 26, 28, 28*,
50, 52

„კონსონანტურ-სილაბური“ დამწერლობა
62, 64, 92

კრიპტოგრაფია იხ. საიდუმლო ანბანი

კუთხოვანი დუქტუსი 202, 208

კუნეოლოგია 54

კურსივი 85, 86, 89, 109

ლაბიალი თანხმოვნები 80, 81, 41**, 45,
75, 126

ლაპიდარული დამწერლობა 87

ლარინგალური თანხმოვნები 184

ლარინგალურ-ფარინგალური თანხმოვნე-
ბი 80, 120

ლინეარული გრაფემები იხ. ხაზოვანი
გრაფემები

ლიტერატურული ტრადიციები 198, 200,
201

ლოგოგრამა 26, 51, 52*

ლოგოგრამულ-სილაბური დამწერლობა
51

ლურსმული დამწერლობა იხ. სოლისემ-
ბი დამწერლობა

მარცვლოვანი დამწერლობა 24

მარცვლოვანი სონანტები 126, 140**

მთავრული კურსივი 87

მინუსკულური წერა 87

მკვეთრები 84*, 188, 189, 189*, 140,
145, 155, 156**

მონოფთონგიზაცია 78*, 140**, 148

მონუმენტური სტილი

დამწერლობისა 87, 159, 194

მუღერები 80, 81, 82, 83, 44, 75, 78, 94,
95, 126, 155, 156**, 158

მუღერობა-სიურუე 33, 128
 მრგლოვანი დუქტუსი 159*, 167, 183,
 202, 203, 204
 mutae (ლათ.) 95
 მწიგნობრობა
 ქართული 197, 198, 200
 ძვ. სპარსული 199
 მწიგნობრული რელიგია 197

ნაწლები 31

ნაკლული დაწერილობა (ლათ. scriptio
 defectiva) 65, 66*
 ნახევარმოვნები 31, 65
 ნიშანთმისტიკა 91*

ოთხნაწივიანი სისტემა წერისა 159, 202
 ონტოგენეტური განვითარება 25
 ოცობითი თვლას სისტემა (ქართულში)
 149*

პალატალური

ზმოვნები 73*, 146, 146**, 148, 181
 თანზმოვნები 45

პარადიგმატიკა 42, 43, 44**, 46, 48,
 49, 50, 60, 61, 74, 75, 92, 101, 102,
 103, 105, 106, 108, 109, 112, 113*,
 119, 120, 125, 130, 132, 134, 136,
 149, 150, 154, 156, 187, 188, 190,
 192, 193, 194, 195, 195*, 195**

პიქტოგრაფია 25, 26

პიქტოგრაფული სისტემა წერისა 25

პლეონასტური დაწერილობა 76**

პოსტერიორული თანზმოვნები იხ. უკან-
 ნაენისმიერები

რეტროფლექსური თანზმოვნები 45

რიცხვ-ნიშანთა სისტემა წერისა 47, 49,
 89, 98, 98*, 99, 101, 102, 107, 108,
 113, 113*, 120, 121, 134, 135, 137***,
 138, 140, 141, 149, 149*, 150, 151*,
 152, 152*, 187, 189, 190, 192

რომაული ქრისტიანობა იხ. დასავლური
 ქრისტიანობა

საილუმლო ანბანი 137***

სემიოტიკური სისტემა 49*

სემიტური კულტურული სამყარო 57

semivocales (ლათ.) 95, 96

სიგრძე-სიმოკლის დაპირისპირება 71*

სილაბოგრაფია 26

სილაბური ნიშნები 27*, 59, 60, 61, 66,
 64, 66*

სილაბური წერითი სისტემები 25, 50,
 60, 66*

სილაბურ-ლოგოგრაფული დამწერლობა
 24, 25

სინტაგმატიკა 42, 43, 49, 59, 60, 92, 127

სლავური კულტურული წრე 112

სოლისებრი დამწერლობა 24, 26, 27*,
 43**, 66*

სოლისებრი ნიშნები 27*

სონანტები 73, 126, 127, 128, 134, 135,
 140**, 141, 147**

სონორები 31, 41, 45, 127, 158

სპირანტები 31, 32, 35, 35*, 45, 120,
 144, 152, 155

არასიბილანტური 31

ემფატიკური 158**

ველარი 32

კბილბაგისმიერი 134

ლაბიალი 94, 113*

მუღერი 79*

სიბილანტური 31, 32, 78, 79,
 90*, 113* 156

სისინა 78, 80, 82, 142, 144, 145,
 146

სისინ-შიშინა 31, 79

შიშინა 78, 79, 143, 145, 146, 150

წყვილბაგისმიერი 134

სპირანტიზაცია 35*

„სრული დაწერილობა“ (ლათ. scriptio
 plena) 66, 66*

სწრაფწერა იხ. კურსივი

ტრანსკრიბირება 30**

ტრანსკრიფცია 33*, 39, 40, 41**

ტრანსლიტერაცია 34**

უკანაენისმიერი (უკანა წარმოების) თან-
 ზმოვნები 45, 155

უმარცვლო სონანტები 135, 140**

უნციალური დამწერლობა

უზმოვნობა (არაბ. sukḥūn, ებრ. šēwā,

სირ. marḥēṭānā) 60

ფარინგალიზაცია თანხმოვანთა 33, 78
 ფარინგალიზებული თანხმოვნები 84
 ფარინგალური თანხმოვნები 31, 32, 53, 142
 ფილოგენეტური განვითარება 25
 „ფინიკიური ასოები“ (ბერძნ. *Φοινικήα γράμματα*) 67
 ფონეტიკური თეორია კლასიკური ბერძნული 156**, 198*
 ფსილოზი (ბერძნ. *ψιλοσ*) 84, 86
 ფშინვა (ლათ. *adspiratio; spiritus asper*) 71*, 96, 186*, 174
 ფშინვიერება იხ. ასპირაცია
 „ქანანურ თანხმოვანთა გადაწევა“ 81
 ქრისტიანობა 94, 100, 185, 185*, 186, 196, 197, 198
 ქრისტიანობამდელი საქართველო 107, 198, 200
 ქრისტიანული დამწერლობები 97, 104, 186, 195**
 ქრისტიანული ლიტერატურა 112, 186
 ყრუ (არაფშინვიერი) თანხმოვნები (ბერძნ. *ψιλ*, ლათ. *tenues*) 81, 88, 88*, 84, 77, 78, 94, 95, 189*, 146, 156**
 ყრუ ფშინვიერები (ბერძნ. *ἀσπέρα*, ლათ. *aspiratae*) 80, 84, 75, 76, 76*, 77, 78*, 78**, 120, 188, 189, 189*, 140, 156**
 „შინარსის პლანი“ დამწერლობისა 49, 121

Акрофонический принцип 219**, 256
 Аллоглоттография («Иноязычное письмо») 304*, 306*
 Алфавитная система письма (= алфавит) 213, 214, 214*, 217, 221, 222, 223, 225, 258, 258*, 265, 265*, 266, 267, 276
 Алфавитные системы христианской эпохи 209, 300

შინაგანი რეკონსტრუქცია 125
 შინაგანი სტრუქტურული მახასიათებლები 171*, 180, 194
 „შუათანა“ თანხმოვნები (ბერძნ. *μέσα*, ლათ. *mediae*), ე. ი. „მულერები“ 156**
 „შუამავალი ენა“ 199

ცალთანხმოვანიანობის პრინციპი 57, 58
 წარმართული ეპოქა 202
 წარმართული საქართველო იხ. ქრისტიანობამდელი საქართველო
 წარმართული სომხეთი 200
 წარმოების ადგილი (ბერძნ. *επίδος*) თანხმოვნისა 156**
 წერის მიმართულება 28, 49, 68, 94, 95, 171, 176, 177*, 181
 წერის ტიპოლოგიური ჯგუფები 190, 194, 195**
 წინა წარმოების თანხმოვნები 45
 ხზოვანი გრაფემები 28
 ხმოვნები 65, 66, 120, 185
 გრძელი 185, 186, 187, 187*
 ვიწრო 185, 186, 187, 187**
 მოკლე 137, 187**
 ხშულები 85*, 75, 189, 140, 155
 ლაბიალური 118*
 ორალური 83
 პოსტველარული 177

პეტეროგრაფია 198, 199
 პეტეროგოპია 201*
 პომონიში 25, 26

Алфавитный ряд 244, 245
 греческий 234, 235, 236, 241, 245, 250
 коптский 240*, 241
 Анлаут перед гласной 227, 270
 Арамеография 304*
 «Аршинные буквы» 87*
 (лат. *litterae unciales*)
 Аспирация 229

- Аффрикаты** 250*, 278, 287*
 глоттализированные 286, 287
 звонкие 286, 287
 придыхательные 286, 287
- Бустрофедон** 225
- Вокализация** 250*
- Восточногреческое христианство**
 294*
- Восточнохристианский культурный мир** 302
- Восточные письменности** 256, 257
- Гетерография** 304*
- Гетероэпия** 306*
 («Иноязычное чтение»)
- Гласная**
 долгая 280
 непалатализованная 280
 палатализованная 279, 280
- Гласные** 226, 253*, 271, 273, 276, 288, 290
- Глоттализированные** 272*, 273, 278, 287.
- Глухие смычные** 279
- Грамматология** 210, 215, 215*, 216
- Греческие диалекты** 228***, 234
- Греческий мир** 232
- «Густые» (придыхательные) согласные** (греч. *δοσα*, лат. *aspiratae*)
 278, 287
- Двадцатиричная система счета** 282
- Демотическое письмо** 238, 240*, 241, 262
- Денотат** 219**
- Десятичная система счета** 233, 282*
- «Десятки»** 233, 235, 236, 237, 244, 254, 281, 282
- «Дефектное написание»** (лат. *scriptio defectiva*) 221*
- Диакритические знаки** 217*, 221, 234, 235, 236, 237
- Диграф** 226**, 243, 280
- Дифтонги** 226**, 271, 279, 280
- Доалфавитное письмо** 304
- «Дополнительная/добавочная» часть**
 письменности 235, 240*, 241, 242, 244, 245, 250, 253, 254, 255, 260, 261, 262, 267, 268, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 290**, 297, 298, 300
- Древнемалоазийские письменности**
 237
- «Единицы»** 233, 234*, 235, 236, 237, 244, 254, 281, 282
- Знаковая система** 210
- Идеографические системы** 211, 212
- Идеография** 211, 212, 212*, 213, 214*
- Иероглифика египетская** 222
- Иконическая система письма см.**
 Рисуночная система
- Интервокальная позиция** 227, 270
- Кавказские письменности** 293*
- «Квазилогографическая» система письма** 265*
- Клаузула рифмическая грузинского языка** 289
- Клинопись (древнеперсидская)** 304*
- Книжничество**
 грузинское 304, 304*
 иранское 304*
- Комплекс согласных** 230**
- Конвенциональность (условность) письменной системы** 213, 214
- Консонантная письменность** 216, 217
- Консонантно-силлабическая письменность** 209, 216, 217, 219, 219*, 221, 221*, 222, 223, 233, 237, 304*
- Корреляты фонетические** 282, 283, 285
- Курсив (греческий)** 249
- Ларингальный согласный** 269, 275
- Линейное письмо В (греческое)** 217
- Линейный порядок графических знаков** 216*
- Логограмма** 213
- Логографическая система письма** 213
- Логография** 214, 214*

- Минускульное письмо (греческое) 253, 254, 255, 263, 292, 293
 Мнемотехнический принцип названий букв 288
 Монофтонгизация дифтонга 226**, 280
 Монументальное письмо 291, 291*, 294
 Направление письма 225, 290, 290*
 Национальная письменность 291, 293, 301
 Неалфавитное письмо 215
 Непридыхательные (чистые) согласные (глухие), греч. *ψιλὰ*, лат. *tenues* 228, 228***, 229, 229*, 230, 230*, 272, 276, 279, 287
 Неслоговой вариант сонанта 270, 274, 279, 280
 «Означаемое» письменного знака (лат. *signatum*) 211, 212, 213, 214, 215
 «Означающее» письменного знака (лат. *signans*) 211, 212, 213, 214, 215
 Онтогенез письма 211*
 Онтогенетическое развитие письма 211*
 «Основная часть» письменности 241, 247, 248, 248*, 253*, 267, 268, 283, 285, 286, 297
 Палеография 215*
 Парадигматика
   греческая 216*, 228, 230, 230**, 231*, 236, 240, 241, 244, 244*, 245, 247, 248, 248*
   старосемитская 216*, 228, 231, 232, 236, 262
 Парадигматика письма 215, 216, 216*, 217, 219, 219*, 223, 225, 230**, 232, 233, 234, 237, 239, 240, 242, 244, 250, 253, 260, 261, 262, 265, 266, 267, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 278*, 283, 285, 296, 298
 Пиктограмма 215
 Пиктографическая система письма см. Рисуночная система
 Письменности восточнохристианского культурного мира 294
 Письменный знак 212, 213
 Письмо как знаковая (семиотическая) система 210, 210*, 211
 «План выражения» письменной системы 211, 212, 214, 215, 215*, 219**, 225, 228, 249, 250, 253, 259, 260, 262, 263
 «План содержания» письменной системы 211, 212, 213, 215, 215*, 228***, 233, 258, 259
 «Полное написание» (лат. *scriptio plena*) 221*
 Придыхание (лат. *spiritus asper*) 226*, 228**
 Придыхательные (глухие) согласные 228, 228*, 228**, 229, 229*, 230, 272*, 273, 281, 287
 Римская церковь 294*
 Рисуночная система письма 212
 Роль христианства в создании национальных алфавитов 294
 Руническое письмо 242, 243, 245, 253*, 256, 262
 Семасиографические системы см. Идеографические системы
 Семасиография см. Идеография
 Семиотика (Семиология) 210
 Семиотическая система см. Знаковая система
 Семиотические дисциплины 215
 Силлабическая система письма 217, 219, 219*, 221, 222
 Силлабограмма 213
 Силлабография 213, 214*, 215
 Силлабо-логографическая система письма 222
 Синтагматика письма 215, 216, 219, 219*, 221, 223, 225, 254, 265, 265*

- Система-прототип 216*, 242, 253, 262, 267, 271, 271*, 272*, 273, 275, 278, 279, 283, 285, 287, 290, 292, 295, 296, 297, 298, 301
- Система числовых значений 233, 234, 235, 235*, 236, 237, 240, 241, 244, 248, 249, 251, 253, 254, 271, 282*, 284, 296
- Слоговой вариант сонанта 274
- Согласные 217*, 223, 228, 228***, 253*
- глоттализированные 272, 272*, 273, 278, 287
- звонкие 227, 287
- поствелярные 286
- сонорные 274, 289
- эмфатические 228, 228***, 229, 229*, 272, 273, 278
- Сонанты 226, 226**
- Сонорные 274
- «Сотни» 233, 235, 236, 237, 244, 254, 281, 282
- «Специфические звуки» системы
- армянские 247, 251, 297
- готские 242, 244, 296
- греческие 232, 235*, 244
- коптские 241
- славянские 253*, 300
- Спиранты 231, 270, 289
- велярные 284*
- глухие 230
- лабиальные 253*
- свистящие 230, 231, 274, 277, 278, 279
- свистяще-шипящие 217*, 230, 278
- сибилянтные 217*, 230, 253*
- шипящие 217*, 230
- «Срединные» (звонкие) согласные (греч. μέσα, лат. mediae) 287
- Субституция фонетическая 244, 275, 262, 281, 283*, 296, 299, 300
- Типология письма 209, 210, 213, 217, 222, 225, 258, 263
- «Тысячи» 234*, 235, 236, 237, 249, 254, 283, 296, 300
- Универсальные понятийные категории языка 213
- Унциальное письмо (греческое) 238, 242, 243, 256, 257, 260
- «Уплотнение» алфавитного ряда 277
- Филогенез письма 211, 211*
- Филогенетическое развитие письма 211, 211*, 212*, 213, 214*
- Фонографические системы 213, 214
- Фонография 211, 213
- Христианизация Грузии 294
- Христианские письменности 237, 238, 245, 294, 302, 304
- Эквиваленты парадигматические 281
- Эламография 304*
- Эписемоны 227*, 244, 248*, 262*, 270, 276*, 277, 284*, 286, 295, 296, 298
- Язык-посредник 304*

შეჯამება და დასკვნები ЯЗЫКИ И ПИСЬМЕННОСТИ

- ავტობიოგრაფია 109
- ავტობიოგრაფიული დასკვნები 92
- ათენის დასკვნები 84
- ალბანური ძვ. (კავკასიისა) 184*, 195, 195*, 195**
- არაბული 30, 41, 44, 60, 92, 119
- არაბული (ნუსხური) დასკვნები 41, 44, 48
- არამეული 28, 30, 31, 32, 36, 36, 39, 44, 45, 85*, 109, 138, 170, 180, 198
- არამეული პაპირუსების დასკვნები 39
- არამეულ-ფალაური 110

არმაზული არამეული 89, 200
 არქაული ბერძნული წერითი სისტემა 68, 70, 71*, 72, 78*, 76, 80, 82, 88, 85, 85*, 87, 90* 91*, 94, 96, 122, 185*, 140**, 142
 არქაული ქართული 128, 135, 143*
 «ასომთავრული» 87, 116*, 118, 125, 125*, 129, 154*, 179, 180, 181, 182, 182*, 184*, 185, 187, 194, 195**, 196, 197, 198*, 202, 202**, 203, 204
 ასურულ-ბაბილონური ი. ხ. აქადური
 ატიკური დიალექტი 84
 აქადური (აღმოსავლურ-სემიტური) 26, 80, 81, 48**, 50, 66**
 აღმოსავლურ-ბერძნული წერითი სისტემები 72, 76, 82, 88, 85, 94
 აღმოსავლურ-სემიტური ენები 88
 ახალეგვიპტური ენა ი. ხ. კობტური
 ახალბუნური 65
 ბერძნული ანბანური დამწერლობა (≈ ბერძნული წერითი სისტემა) 82, 48, 59, 64, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 88, 85, 85*, 86, 89, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 106, 107, 107*, 109, 110, 111, 112, 114*, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 189, 142, 148*, 144, 146, 149, 150, 151, 158*, 154, 154*, 156*, 159, 169, 170, 170*, 171, 171*, 172, 175, 177*, 180, 181, 182, 187, 189, 190, 193, 198*.
 ბერძნული B-ხაზოვანი დამწერლობა 24, 61, 67 ი. ხ. კრეტული (B-ხაზოვანი) დამწერლობა
 ბერძნული რიცხვ-ნიშანთა სისტემა 68, 89*, 90*, 91, 149
 ბერძნული სისტემის პარადიგმატიკა 68, 81, 89
 ბერძნული სწრაფწერა 88
 ბერძნულ-ლათინური წერითი სისტემები 66
 ბერძნულ-სლავური ანბანები 94
 ბიზანტიური ბერძნული 80
 ბრჰმნი-დამწერლობა (brahmī) 62

გერმანიკული რუნული დამწერლობა 50, 56, 100, 100*, 102, 103, 128
 გვიანბერძნული ანბანი 77, 102, 108, 120*, 185*
 გვიანსემიტური 48, 60, 65, 66
 გლაგოლიცა 56, 118, 114, 114**, 116, 116*, 128, 184, 192, 192*, 198, 194
 გოთური დამწერლობა 97, 99, 100, 100*, 101, 102, 103, 106, 107, 107*, 108, 115, 120, 120*, 122, 123, 142, 144*, 149, 170, 188, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194
 გოთური შრიფტი (gotische Schrift) 208*
 დასავლურ-ბერძნული დამწერლობა 92, 94, 96
 დასავლურ-სემიტური დამწერლობა 28, 50, 82
 დასავლურ-სემიტური ენები 27*, 28, 80, 81, 82*, 88, 84, 84**, 85*, 86
 დასავლურ-სემიტური კულტურული წრე 26
 დევანაგარი-დამწერლობა 45, 62
 დემოტური დამწერლობა 50, 99, 100, 122
 ებრაული ენა ი. ხ. ძვ. ებრაული
 ებრაული (კვადრატული) დამწერლობა 86, 89, 114**
 ეგვიპტური კუნძულების დამწერლობანი 88
 ეგვიპტური დამწერლობა ი. ხ. ძვ. ეგვიპტური (ჰიეროგლიფური) დამწერლობა
 ეგვიპტური დემოტური დამწერლობა 97
 ეთიოპური დამწერლობა ი. ხ. ძვ. ეთიოპური დამწერლობა
 ელამური 199
 «ერკათაგირი» 104, 109, 194
 ეტრუსკული დამწერლობა 92, 94, 95, 97, 170
 ზოგადბერძნული კლასიკური დამწერლობა 86
 თანამედროვე ასურულის დიალექტები 158**

სვანური ენა 146*
 სინაიტური დამწერლობა 55*
 სირიული 39, 40, 60, 92, 110
 სლავური დამწერლობა იხ. ძვ. სლავური დამწერლობა
 სომხური დამწერლობა იხ. ძვ. სომხური დამწერლობა
 სოლდური დამწერლობა 63, 66

უგარიტული ენა და დამწერლობა (სოლისებრი) 27*, 28*, 30, 31, 32, 32*, 43***
 უმბრული დამწერლობა 94
 უნციალური დამწერლობა (ბერძნული) 87, 88, 89, 97, 101, 103, 115, 122, 183, 194, 203

ფალაური (pahlavīy) 39, 62, 63, 109, 170, 180
 ფალისკური ანბანი 94
 ფარსული (pārsīy) 39, 62
 ფინიკიური (დამწერლობა) იხ. ძვ. ფინიკიური (დამწერლობა)
 ფინიკიურ-პუნური 34**
 ფრიგიული 96
 ფრიგიულ-ლემნოსური დამწერლობა 97

ქანანური დამწერლობა 28, 36, 38, 39, 58, 85*, 188
 ქანანური ენები 30, 31, 32, 35
 ქართველური ენები 125
 ქართული ანბანი იხ. ძვ. ქართული დამწერლობა
 ქართული დამწერლობა იხ. ძვ. ქართული დამწერლობა
 ქაროშთი-დამწერლობა (kharoṣṭhī) 62

შიდააზიური დამწერლობანი 39
 შუააზიური წრის წერილობითი სისტემები 68
 უშუმერულ-აქადური დამწერლობა 24, 51
 უშუმერული დამწერლობა 26, 50

ჩრდილო-დასავლეთ კიკლადების დამწერლობანი 83
 ჩრდილო-(დასავლურ)-სემიტური კონსონანტური სისტემა იხ. ძვ. სემიტური

(კონსონანტურ-სილაბური) დამწერლობა

ჩრდილოეთ პელოპონესის დამწერლობანი 83

ძვ. ატიკის დამწერლობანი 83
 ძვ. ბერძნული დამწერლობა იხ. ბერძნული ანბანური დამწერლობა
 ძვ. ბერძნული დიალექტები 73*
 ძვ. ებრაული 27*, 30, 32*, 35*, 36, 40, 41, 92

ძვ. ეგვიპტური (ჰიეროგლიფური) დამწერლობა 24, 26, 50, 51, 52, 52*, 53, 54, 55, 57, 58

ძვ. ეთიოპური დამწერლობა 28*, 32, 41*, 46, 59, 110, 110*, 114**, 170*

ძვ. იბერიული ენა 64
 ძვ. ინდური წერითი სისტემები 45, 59, 62, 155

ძვ. რუნული დამწერლობა 102, 103
 ძვ. სამხრეთ-არაბული 82

ძვ. სემიტური (კონსონანტურ-სილაბური) დამწერლობა 24, 26, 28, 28* 29, 31, 33, 35, 36, 39, 41, 41*, 42, 43, 43***, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 52*, 53, 53*, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 66*, 67, 68, 70, 71, 76, 78, 81, 83, 85, 85*, 99, 91, 92, 95, 109, 119, 120, 122, 130, 131, 132, 134, 137, 138, 139, 140, 143*, 144, 154, 169, 170, 171*, 175, 180, 183

ძვ. სლავური დამწერლობა 67, 97, 112, 113, 114, 114**, 115, 116, 116*, 147, 185, 187, 191

ძვ. სომხური დამწერლობა 97, 104, 105, 106, 107, 107*, 108, 109, 110, 111, 112, 119, 123, 147, 157, 170*, 184, 184* 185, 187, 189, 193, 195, 195**, 201*

ძვ. სპარსული (სოლისებრი) დამწერლობა 199

ძვ. ფინიკიური (დამწერლობა) .27*, 28, 30, 30*, 32*, 33, 35, 35*, 36, 38, 58, 66, 67, 68, 85, 85*, 114**, 138, 170, 180

ძვ. ქართული დამწერლობა 59, 116*, 118, 125, 125*, 127, 129, 130, 131,

- 132, 135*, 136*, 137, 139, 140, 141, 143*, 144, 144*, 146, 149, 150, 151, 157, 159, 170, 171, 178, 178*, 179, 180, 181, 182, 182*, 182**, 184*, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 192*, 193*, 194, 195, 195*, 195**, 196, 197, 201, 203, 204, 205
- Арамейский язык** 249, 304*
- Арамейское письмо** 216, 285
- Арамейско-пехлевийская система письма** 250
- «Армазское» письмо** 304*
- Архаическая греческая система** 227, 230**, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 259, 260, 266, 270, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 289
- «Асомтаврули»** 258, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 289, 290**, 291, 294, 301, 302, 303, 306, 306*
- Восточногреческое письмо** 226*, 229, 230**
- Глаголица** 252, 253, 253*, 254, 255, 256, 257, 262, 263, 292, 293, 300, 301, 302
- Готское письмо** 209, 238, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 256, 259*, 260, 262, 263, 275, 276, 289, 295, 296, 299, 299*, 300, 303
- Греческие диалекты** 226**, 227, 234
- Греческий язык см. Древнегреческий язык**
- Древнеармянское письмо** 209, 238, 245, 247, 248, 248*, 249, 250, 250*, 251, 259*, 261, 263, 280, 295, 298
- Древнегреческая алфавитная система** 225, 226*, 228***, 229, 230, 230**, 236, 238, 244, 245, 247, 250, 251, 252, 260, 261, 262, 262*, 263, 267, 268, 269, 271, 271*, 272, 294, 295
- Древнегреческий язык** 228, 229*, 230, 232, 235, 238
- ხეთური (სოლისებრი) დამწერლობა** 50, 66*
- ჰიერატული დამწერლობა** 50
- ჰიეროგლიფური დამწერლობა** 50, 52*
- Древнегрузинская письменность** 209, 238, 258, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 272, 273, 275, 276, 276*, 277, 278, 279, 280, 281, 289, 290, 290**, 291, 294, 298, 299, 300, 300*, 306, 306*
- Древнееврейская письменность** 217*
- Древнееврейский язык** 215*, 217*, 253*
- Древнеиталийские письменности** 237
- Древнеперсидский** 304*
- «Еркаатагр» («Железная письменность»)** 245, 249, 263, 301, 302
- Западносемитская группа языков** 217*
- Иберийская письменность см. Древнегрузинская письменность**
- Ионийский алфавит** 234
- Ионийско-аттический диалект греческого языка** 277*
- Кириллица** 252, 253*, 256, 257, 260, 262, 263, 289, 301, 302
- Классическая греческая система** 209, 217
- Коптский язык** 238, 244*
- Коптское письмо** 209, 238, 240, 244, 247, 248, 248*, 249, 259*, 260, 261, 262, 263, 275, 285*, 289, 295, 296, 300, 302, 303
- Латинский алфавит** 253*
- Латинский язык** 294*
- Лидийская письменность** 237, 294*
- Ликийская письменность** 237

«Мхедрули» 301, 306

Новоегипетский язык см. Коптский язык

«Нуха-хуцури» 306

Общесемитский 217*

Оскско-умбрская система письма 237

Письмо кавказских албанцев 303

Позднегреческий алфавит 244, 266

Протосемитское письмо см. Старосемитское письмо

Прототирренская письменность 237

Самаритянская письменность 253*

Северомесопотамский тип арамейского письма 249

Семитские языки 229*

Сирийская письменность 250

Сирийско-еврейское письмо 252

Среднеперсидский 249

Старосемитское письмо 209, 216, 217, 217*, 219, 221*, 225, 228, 229, 230, 230**, 231, 232, 235, 249, 252, 256, 259*, 261, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 285, 286

Старославянская письменность 219**, 238, 252, 252*, 253, 253*, 256, 257

Старославянский язык 253

Фалиско-латинская письменность 237

Финикийский 217*, 253*

Финикийское письмо 216, 217*, 225, 289

Фригийская письменность 237

Ханаанейское письмо 216

Эламский язык 304*

Этруская письменность 237

Эфиопская система письма 250, 250*, 253

საწ-ბიბლიკო სახელები

НАИМЕНОВАНИЯ БУКВ АЛФАВИТА

ა. ბიბლიკო * СТАРОСЕМИТСКИЙ

ʾāleph 54, 56, 65, 68, 70, 71, 134, 219, 221, 226, 269

bēth 68, 76*, 169*, 219, 219**, 221

gīmel 54, 56, 112, 252

dāleth 54, 76*, 112, 219**, 252

hē 65, 68, 70, 71, 134, 226, 269

wāw 54, 71, 72, 74, 226, 227, 252, 270

zajin 70, 70*, 79, 158*, 230

ḥēth 65, 70, 71, 71*, 76*, 137, 226*, 271

ṭēth 70, 75, 76*, 77, 138, 228, 272

jōd 54, 70, 71, 72, 226, 273

khaph 54, 70, 75, 76, 77, 85, 228, 228***, 230, 232

lāmed 79, 221

mēm 54, 70

nūn 54, 70

sāmekh 79, 82, 83, 142, 230, 230**, 274

ʿajin 53, 65, 70, 71, 142, 221, 226, 275

phē 53, 70, 75, 76*, 138, 221, 228, 230

šādē 80, 81, 82, 90*, 91, 121,
144, 145, 153, 153**, 177,
178, 178*, 181, 231, 232, 233*,
235, 236, 255, 277, 278, 285,
286, 290**
qōp^h 70, 76, 77, 91, 144, 145,
153, 153**, 177, 178, 228***,

236, 276, 277, 278, 285, 286
rēs 54, 70
šīn 70, 79, 144, 145, 153, 158*,
230, 231, 236, 277, 278, 279,
285
thāw 70, 75, 76*, 138, 228, 230,
272

ძვ. პერიოდი * ДРЕВНЕГРЕЧЕСКИЙ

άλφα 68, 91, 172, 190, 298
βήτα 68, 76*, 172*, 269, 289
γάμμα 68, 75, 95, 173, 269, 289
δέλτα 68, 76*, 173, 269
ε! 68
ξ ψιλόν 68*, 134, 173, 269, 289
Ϝαυ 70, 74, 74*, 75, 227, 227*
δίγαμμα 74, 74*, 75, 77, 80, 81,
89, 90, 98, 101, 134, 135,
135*, 173, 181, 227, 227*,
231, 234, 235, 236, 239, 270,
289
στίγμα 75, 77, 98, 101, 107*,
120*, 135*, 187, 189, 239,
242, 248*, 262*, 270, 295, 297
σταυ 90*, 235
ζήτα 70, 70*, 79, 79*, 135, 230,
271
ήτα 68*, 70, 70*, 71, 71*, 76*,
85, 101, 135, 136, 136**, 137,
158*, 226*, 242, 249, 271,
271*
θήτα 70, 76, 76*, 76**, 77, 101,
102, 138, 139, 174, 228, 242,
243, 272
ιώτα 70, 72, 140, 140**, 174,
226, 273, 274
κάππα 70, 75, 76, 77, 85, 85*,

138, 139, 141, 174, 195**.
228, 228***, 229, 230*, 232,
272, 274
λάμβδα 70, 274
μδ 70, 274
νυ 70, 141, 190*, 274, 298*
ξι 79, 80, 102, 141, 175, 175*,
189, 190, 230**, 231, 243,
274, 297, 298*, 299
ο μικρόν 72, 73*, 102, 142, 190*,
226*, 243, 275, 298*
πι 70, 75, 76*, 80, 91, 138, 139,
143, 76, 190*, 228, 229, 230*,
236, 272, 276, 298*
σάμπι 80, 90*, 98, 103, 107*,
121, 148, 152, 156*, 187, 189,
231, 235**, 240, 244, 248*,
281, 284*, 295
κόππα 70, 76, 77, 80, 81, 89,
90*, 91, 98, 98*, 99, 102,
107*, 120*, 121, 144, 144*,
176, 178, 187, 189, 190*,
228***, 231, 234, 235, 236,
239, 240, 240*, 241, 244, 248*,
262*, 276, 276*, 277, 278,
278*, 284*, 295, 298*
ρδ 70, 112, 144, 145, 176, 190*,
252, 277, 298*

σίγμα 70, 79, 80, 80*, 144, 230, 230**, 231, 236, 277, 278, 279
 σάν 70, 80, 80*, 90*, 91, 158*, 231, 235, 235**
 ταν 70, 75, 76*, 138, 139, 228, 229, 230*, 272, 279
 ὄ ψιλόν 72, 73*, 74, 102, 147, 176, 181, 226, 227, 232, 279, 280

φτ 138, 139, 148, 176, 229, 235*, 272, 281
 χτ 138, 139, 148, 176, 190, 229, 235*, 272, 281, 298
 πστ 102, 148, 156*, 189, 197, 230**, 235*, 242, 281
 ὠ μέγα 72, 102, 148, 156*, 179, 189, 226*, 243, 281, 298

კოპტური

КОПТСКИЙ

fāj 99, 188, 239, 240, 240*, 241, 244*, 295
 ġangā 255
 ħaj 255
 šaj 255

ძ. სლავური

СТАРΟΣЛАВЯНСКИЙ

az 56, 219**, 256
 buki 56, 219**, 256
 dobro 56, 219**, 256
 glagol 56, 219*, 256
 vedi 56, 219**, 256

გოტური

ГОТСКИЙ

aza 103
 bercna 103
 chozma 103
 daaz 103, 104
 enguz 103
 eyz 103
 ezec 103
 fe 103, 104
 gaar 103, 104
 geuua 103
 haal 103, 104
 iiz 103, 104
 laaz 103, 104, 191, 299
 manna 103, 104, 191, 300
 noicz 103
 pertra 103
 quertra 103
 reda 103
 sugil 103, 104
 thyth 103
 tyz 103
 uraz 103
 utal 103
 uuaer 103
 uuinne 103, 104, 191, 300

ძვ. ქართული * ДРЕВНЕГРУЗИНСКИЙ

აბ 134, 151, 172, 269, 275, 283
 ბაბ 134, 151, 169, 172, 193**, 195**,
 203, 269, 289
 ბან 134, 151, 169, 173, 269, 289
 ლმბ 134, 151, 167, 167**, 173, 269
 ებ 134, 151, 169, 173, 269, 271*, 275,
 289
 ვობ 134, 135, 149, 151, 168, 169, 173,
 174, 188, 191, 270, 289, 295, 299
 ზან 135, 151, 158*, 169, 173, 270
 ჰე (ე-მეგრევი) 135, 136, 137, 137*,
 137***, 158*, 174, 271, 271*, 283
 თან 138, 151, 167, 174, 272
 იბ 140, 151, 158*, 169, 174, 195**, 273,
 275
 კან 141, 151, 174, 195**, 272, 274
 ლან 141, 151, 169, 173, 191, 274, 288,
 299
 მან 141, 151, 168, 174, 179, 191, 274,
 300
 ნარ 141, 151, 169, 174, 178, 274, 288
 ივ 141, 149, 156*, 175, 188, 274, 283,
 295, 299
 მბ 142, 151, 168, 175, 275, 280
 პარ 143, 151, 167, 167****, 168, 175,
 179, 272, 276, 288
 შან 143, 149, 151, 152, 156*, 169, 173,
 178, 188, 195, 276, 278, 278*, 284*

an 269, 275, 283, 288*
 ban 269, 289, 304
 gan 269, 289
 don 269
 en 269, 271*, 275, 288*, 289
 vin 270, 289, 295, 299
 zen 270
 he 271, 271*, 288
 than 272
 in 273, 275, 288*, 304
 k'an 272, 274, 304
 las 274, 288, 299

რაბ 145, 151, 168, 169, 176, 176*,
 278*, 288
 სან 145, 151, 158*, 167, 175, 179, 278,
 279
 ტარ 146, 151, 175, 179, 272, 279, 288
 უბ 151
 ჭობ 146, 147, 176, 204, 279, 280, 288
 შარ 148, 151, 176, 272, 280, 288
 შან 148, 151, 176, 272, 280
 ლან 149, 151, 156*, 179, 188, 281, 295
 შარ 149, 151, 156*, 169, 169*, 177, 178,
 188, 204, 281, 286, 283, 295
 შობ 149, 150, 151, 156*, 158*, 169,
 169*, 178, 188, 192, 281, 282, 283,
 295
 ჩობ 151, 156, 158*, 169, 174, 178, 192,
 283, 284
 ცან 167, 179, 284
 ძობ 168, 174, 179, 284, 288
 წობ 178, 178*, 284, 288
 შარ 179, 284, 286, 288
 ხან 175, 179, 192, 284
 კარ 179
 ჯან 137***, 160, 167, 167***, 168, 171,
 179, 186, 284, 286
 ჰან 137***, 152, 155, 175, 179, 284,
 284*, 286, 288
 მან (მოგ) 152

man 274, 300
 nar 274, 288
 je 274, 288, 295, 299
 on 275, 280, 288*
 p'ar 272, 276, 288
 žan 276, 278, 278*, 284*, 295
 rae 278*, 288
 san 278, 279
 t'ar 272, 279, 288
 un 288*
 wie 279, 280, 288
 p'ar 280, 288, 304

<i>kʰan</i> 272, 280	<i>ʒil</i> 284, 288
<i>yan</i> 281	<i>cʼil</i> 284, 288
<i>qʼar</i> 281, 286, 288, 295	<i>čʼar</i> 284, 286, 288
<i>šin</i> 281, 282, 283, 285*, 288*, 295, 301	<i>хан</i> 284
<i>čin</i> 283, 284, 301	<i>qhar</i> 284
<i>can</i> 284	<i>չan</i> 284, 286
	<i>hae</i> 284, 284*, 286, 288

ძვ. სომხური * ДРЕВНЕАРМЯНСКИЙ

<i>ayb</i> 158*, 190, 288*, 298	<i>jē</i> 112, 252
<i>ben</i> 195**, 304	<i>ken</i> 195**, 304
<i>ca</i> 112, 252	<i>kʰē</i> 112, 190, 252, 298
<i>čo</i> 112, 252	<i>o</i> 158*, 288*
<i>ča</i> 112, 252	<i>pē</i> 112, 252
<i>čē</i> 112, 252	<i>ra</i> 112, 252
<i>da</i> 112, 252	<i>rē</i> 112, 252
<i>eč</i> 158*, 288*	<i>sē</i> 112, 252
<i>gim</i> 112, 252	<i>ša</i> 112, 252
<i>ho</i> 112, 252	<i>tho</i> 112, 252
<i>hē</i> 112, 252	<i>za</i> 112, 252
<i>in(i)</i> 158*, 195**, 288*, 304	<i>žē</i> 112, 252
<i>ja</i> 112, 252	<i>vew</i> 112, 252

სიტყვა-ფორმები

СЛОВОФОРМЫ

არაყი 153**	ყაბული 153**
აშიკობა 140*	ყალი 153**
თაყყანის-ხცემელნი 147	შეწევითა 147
თაყყანის-ხცეს 147	წინწილა 153**
თჳნიერ 146*	ხარი 179
თჳსი 146*	ხმორაჳს 147
მუტრიბი 140*	ჳარი 179
ტაბაკა 140*	
ჳპატოსსა 147	<i>at-ta-an-ni-wi-na</i> (ხათური) 66*

- 'ab (ფინ.) 65, 221
 'abija (ფინ.) 65, 221*
 'abī (ფინ.) 65, 221
 'aḥ (არაბ.) 32
 'aḥ (არამ.) 32
 'arḏ (არაბ.) 31
 'āleph (ს.-სემ.) 54, 56, 219**
 'b (ფინ.) 65
 'bj (ფინ.) 65, 221*
 'ḥ (ფინ.) 32
 'ḥ (სამხრ.-არაბ.) 32
 'rṣ (ფინ.) 31
 'rṣ (მოაბ.) 31
 'ajin (ს.-სემ.) 53
 'araq (არაბ.) 153**
 'āšiq (არაბ.) 140*
 'lmtḥ (ფინ.) 32
 'sr (ფინ.) 32*, 217*
 balṭu (აქად.) 26
 bēth (ს.-სემ.) 53
 d (არამ.) 31
 dags (გოთ.) 104
 dāleth (ს.-სემ.) 54, 219**
 *d (ს.-სემ.) 31, 32
 dā (არაბ.) 31
 *eis (გოთ.) 104
 faihu (გოთ.) 104
 gīmel (ს.-სემ.) 54, 56
 glagol (სლავ.) 219**
 ḡlm (სამხრ.-არაბ.) 32
 ḡlm (უგარ.) 32
 ḡulām (არაბ.) 32
 *hagl (გოთ.) 104
 ḥ3 (ძვ. ეგვ.) 26
 ḥd (ძვ. ეგვ.) 52*
 jēr (გოთ.) 104
 jōd (ს.-სემ.) 54
 j-r-t (ძვ. ეგვ.) 52, 53
 khaph (ს.-სემ.) 54
 *lagus (გოთ.) 104
 liš-'a-a-lū (აქად.) 66*
 m(a)n (ძვ. ეგვ.) 26
 mānna (გოთ.) 104
 mēm (ს.-სემ.) 54
 mlkḥ (ს.-სემ.) 52
 muṭrib (არაბ.) 140*
 m(ū)n^(e)q (ძვ. ეგვ.) 26
 nahās (სამხრ.-სემ.) 54
 nazara (არაბ.) 31
 nṣr (ფინ.) 31
 nūn (ს.-სემ.) 54
 p-r (ძვ. ეგვ.) 51, 52, 53
 pḥa'ala (ფინ.) 65
 pḥa'alū (ფინ.) 65
 pḥē (ს.-სემ.) 53
 pḥ'l (ფინ.) 65
 qabūl (არაბ.) 153**
 qādin (არაბ.) 153**
 rēš (ს.-სემ.) 54
 r-3 (ძვ. ეგვ.) 52, 52*, 53
 s (ძვ. ეგვ.) 52*
 sauil (გოთ.) 104
 signum (ლათ.) 186*
 ṣṣl' (არამ.) 153**
 šš (ფინ.) 31
 ššn (მოაბ.) 31
 šūqa (სირ.) 140*

TI (შუმერ.) 25, 26

TI(L) (შუმერ.) 25

ṭabaq (არაბ.) 140*

ṭalāt (არაბ.) 31

tl̄t (უგარ.) 31

vedi (სლავ.) 219**

wa₃-ša-aḫ (ხათურნი) 66*

wāw (ს.-სემ.) 54

winja (გოთ.) 104

wu₆-la-a-ši-na (ხათურნი) 66*

z (ფინ.) 31

z'th (მოაბ.) 31

z'ra' (არაბ.) 31

zr' (ფინ.) 31

βιβλίον (ბერძნ.) 186*

βιβλός 134

Ἐκκλησία 139*

Ἐπίσκοπος 139*

ἐπιστολή 186*

Φάναξ 74, 134, 227*

Φεξ 74, 227*

Φερεα 74, 227*

δ κάλαμος 186*

μάτερ 71*

τὸ μέλαν 186*

Πατριῆιος 139*

πολυνοΦας 74, 227*

σίγγον 186*

Ἑΰπατος 139*

חן (ებრ.) 32

חן 31

חי 31

עין 31

עין 31

המלך 32

רשע 32*, 217*

שׂוֹנֵי 31

გეოგრაფიული სახელები

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ НАЗВАНИЯ

ათენი 83, 84, 86

ამიერკავკასია 200

არგონი 80, 83

არკადია 85

არმავნი 182*

ასუანი 89

ასურეთი 65

ატიკა 83, 84

აფრიკა 80*

ბეოტია 67, 85, 86

ბიკვინთა 191*

ბოლნისი 182*

ბოსფორი 191*

დასავლეთ ევროპა 203*

ევგონის კუნძულები 83, 191*

ეგვიპტე 89, 62, 97

ვანი 177

თერა 79, 80, 82

თესალია 85

იბერია 200

იონია 83, 84

იონიის ზღვის კუნძულები 83

იტალია 85

კართაგენი 80*

კვიპროსი 80

კოკლადის კუნძულები 88
 კილიკია 89
 კონსტანტინოპოლი 191*
 კორინთო 80, 88
 კრეტა 74*, 79, 80, 82

ლაკონია 85
 ლახიში 48***
 ლემნოსი 96
 ლიდია 96
 ლიკია 96

მახლობელი აღმოსავლეთი 80, 50, 199
 მეგარა 88
 მელოსი 79, 82
 მემფისი 26
 მესობოტამია 62, 109
 მილეტი 88
 მოაბელთა ქვეყანა 85
 მცირე აზია 71*, 88, 170
 მცხეთა-არმაზი 89

Афины 234
 Ближний Восток 304*
 Египет 238
 Закавказье 304*
 Западная Европа 294*

პალესტინა 80, 182*
 პელოპონესი 88, 85
 პირენეს ნახევარკუნძული 68
 რას-შამრა 27*

ხალამისი 88
 ხაქართველო 196, 197, 201
 სინაის ნახევარკუნძული 27
 სირია 27, 27*, 80
 სიცილია 88, 85
 სომხეთი 200

ტავრის ნახევარკუნძული 191*
 უგარიტი 27*
 ფრიგია 96
 ყირიმი 191*
 შავი ზღვა 191*

ხმელთაშუა ზღვა 80*, 191*
 ხმელთაშუა ზღვის კუნძულები 191*
 ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნები 80*

Иберия 304, 304*, 305
 Крит 227*
 Острова Южного Архипелага 232
 Северное Причерноморье 299*
 'Ašūr 65, 221*
 M(e)nf(e)r 26

ისტორიული პირები და ხალხები
ИСТОРИЧЕСКИЕ ЛИЧНОСТИ И НАРОДЫ

ალექსანდრე მაკედონელი 97
 არისტოტელე 156**
 აპონრამ 35

ბელორუსები 116
 ბერცუმ პიტიახში 182*
 ბერძნები 192*
 ბულგარელები 116

გიორგი მერჩულე 196

გოთები 100, 191*
 გრიგოლ ხანძთელი 196

დავით 65
 დანიელი, სირიელი ეპისკოპოსი 104
 დიონისე თრაკიელი 79*, 156**
 დორიელები 80*

ებრაელები 192*

ეგვიპტელები 97*
ეპკლიდე 86

ვარდან არეველცი 186
ეულფილა 100, 102, 103, 191*,
194

იოანე-ზოსიმე 186
იონიელები 80*

კადმე 67
კონსტანტინე-კირილე 112, 114,
114*, 116, 192*, 194

ლათინები 192*
ლენტი მროველი 198, 198*

მეთოდე 112
მესროპ-მამთოცი 104, 107, 110,
111, 183, 184*, 193, 194, 195,
195*, 195**, 201*
მენშა 35

Александр Македонский 238

Вульфила 242, 243, 244, 247, 299*,
302

Германские племена 299*
Готы 299*

Дионисий Фракийский 287
Древние славяне 252**

Константин-Кирилл 252, 252*, 255,
256, 257, 300*, 302

Леонтий Мровели 304

მიპრდატ ფარსმანის ქე 182*

ეპნიმილქ 35

რუსები 116

სერბები 116
სილოაპ 36

უკრაინელები 116
უნილა, გოთების ეპისკოპოსი 191*

ფარნავაზ 198, 198*, 200
ფინიკიელები 30*
ფსამეტის II, ფარაონი 84

ყირიმის გოთები 191*

(ძველი) სლავები 114, 116

ჰეროდოტე 67, 80*
ჰომეროსი 91*, 201

Месроп Маштоц 245, 248, 250, 250*,
292*, 301, 302, 303

Мефодий 252, 256

Меша 221*

^mAš-šu-ra-iu-ú 66*

Dw(j)d 65

Mēša' 35

qobṭ 97*

Ulfilas 100, 242

Αλεξάνδριος > ῥόπτιος 97*

Θεόδωρος 139*

Στέφανος 139*

ავტორები * АВТОРЫ

აბრამიშვილი გ. 198*, 205, 309
აბულაძე ილ. 205, 309
ალექსიძე ზ. 195*, 198*, 205, 309

ბაქრაძე დ. 125*, 130, 309

გამყრელიძე თ. 127, 137*, 147*,
309

გარდინერი ა. 51

გერშევიჩი ილ. 199

ინგოროევა პ. 125*, 182, 309

კალანდაძე ანა 206

კანდელაკი ნ. 178*, 309

კარიჭაშვილი დ. 125*, 310

კეკელიძე კ. 125*, 130, 186*,
195*, 197, 267, 310

მაჭავარიანი გ. 127, 128, 137*,
147**, 309, 310

მაჭავარიანი ე. 159*, 182*, 291*,
310

ნელდეკე თ. 41**

ონიანი ალ. 128, 310

პატარიძე რ. 130, 159*, 179, 310

რამიშვილი რ. 198*, 310

სარჯველაძე ზ. 136*, 147*, 310

სილოგავა ვ. 198*, 310

სოსიური ფ. დე 43, 49*

ტრუბეცკოი ნ. 192

ფარჯანაძე ალ. 156**, 310

ქიქოძე გ. 197, 311

ყაუხჩიშვილი თ. 136*, 137*, 177*,
311

Бардавелидзе В. В. 179, 312

Бурсые Э. 179, 312

Гамкрелидзе Т. В. 34*, 312

Георгиев Е. 114, 253, 255, 312

Гониашвили Т. 128, 312

Дирингер Д. 28*, 64, 89, 312

Истрин В. А. 114**, 253*, 257, 313

Климов Г. А. 195*, 313

Лихачев Д. С. 114*, 252*, 313

Лундин А. Г. 28*, 222, 313

Март Н. Я. 202, 313

Муравьев С. Н. 110*, 156**, 184,
250*, 293*, 313

ALLEN W. S. 75, 79*, 228*, 230, 314

ARNTZ H. 100, 104, 245, 315

BAROJA J. C. 64, 315

BOEDER W. 156**, 159, 159*, 160,
167**, 186, 287, 291*, 315

BROCKELMANN C. 30, 315

შანიძე აკ. 137***, 147, 149, 149*,
311

შოშიაშვილი ნ. 182*, 311

ჩიქობავა არნ. 128, 311

ჩხენკელი თ. 159*, 160, 311

ძიბიგური შ. 198, 311

წერეთელი გ. 140*, 158, 182*,
289, 290*, 311

წერეთელი კ. 140*, 153**, 312

ჯავახიშვილი ივ. 128, 130,
137***, 143*, 156, 158, 158*,
167, 174, 178, 179, 195*, 202,
202**, 204, 267, 312

პომელი ფ. 44*

Патаридзе Р. 293*

Периханян А. Г. 111, 158*, 158**,
190*, 195**, 288*, 298*, 313

Саркисян Г. X. 201*, 306*, 313

Севак Г. Г. 110*, 250*, 314

Соссюр Ф. де 216

Трубецкой Н. С. 301

Фасмер М. 79, 230, 314

Фортунатов Ф. Ф. 114, 255, 314

Цейтлин Р. М. 252*, 314

Церетели Г. В. 39, 153**, 178*, 198,
286, 304*, 314

Шанидзе А. Г. 105, 139, 195*, 314

BROSSET M.-F. 202, 315

BUCK C. D. 84, 315

CANTINEAU J. 84*, 315

CARDONA G. R. 210, 315

DEETERS G. 147*, 202, 316

DIAKONOFF I. M. 52, 219*, 316

- DIELS P. B. 112, 116, 316
 DORNSEIFF Fr. N. 44*, 91*, 316.
 DRIVER G. R. 27*, 28*, 48***, 44, 44*,
 52, 58, 216*, 316
 DVORNIK F. 116*, 192*, 257, 300*, 316
 FRIEDRICH J. 30, 34**, 55*, 65, 217*,
 221*, 316
 GAMKRELIDZE Th. V. 66*, 195**, 304,
 317
 GARDINER A. H. 51, 317
 GARDTHAUSEN V. 90*, 91*, 109,
 125*, 130, 236, 249, 267, 317
 GELB I. J. 25, 28*, 43, 44*, 54, 55*,
 59, 66*, 85, 165*, 210, 214, 217, 222,
 232, 317
 GERSHEVITCH I. 199, 304*, 317
 GORDON C. H. 43***, 317
 GREPPIN J. A. C. 195**, 303, 317
 GUTENBRUNNER S. 102*, 245, 318
 HARRIS Z. 32*, 217*, 318
 HENNING W. B. 39, 63, 193, 318
 HERDER R. 171, 291*, 318
 HIRT H. 73*, 79, 226**, 230, 318
 HOFFMANN K. 39, 318
 HOMMEL F. 44*, 318
 HÖFNER M. 28*, 318
 HÜBSCHMANN H. 105, 319
 JAKOBSON R. 185, 294, 319
 JEFFERY L. H. 232, 319
 JENSEN H. 28, 36, 42, 46, 54, 62, 63,
 68, 74*, 80, 81, 83, 85, 87, 89, 94,
 97, 98**, 100, 104, 114**, 146*, 203,
 240, 253, 319
 JUNKER H. F. J. 63, 92, 107, 202*,
 249, 319
 KIRCHHOFF A. 32, 232, 319
 LARFELD W. 67, 77, 79, 80, 81, 83,
 89*, 230**, 231, 234*, 319
 LITTMANN E. 28*, 319
 MARCHAND J. W. 102*, 319
 MARQUART J. 109, 185*, 294*, 320
 MARTINET A. 34*, 320
 MEILLET A. 73, 73*, 75, 105, 137***,
 226**, 271*, 320
 MENNINGER K. 44*, 91*, 149*, 282*,
 320
 MEYENDORFF J. 165*, 192*, 294*, 320
 MORENZ S. 97, 320
 MORPURGO (DAVIES) A. 67, 73, 214*,
 227, 320
 MOSCATI S. 23*, 217*, 321
 MÜLLER Fr. 108, 249, 321
 NAVEH J. 85*, 321
 NÖLDEKE Th. 41, 41**, 70, 78, 79,
 230**, 321
 OLDEROGGE D. A. 110*, 250*, 321
 PATARIDZE R. 184*, 321
 PEDERSEN H. 59, 321
 PEETERS P. 111, 252, 321
 PEISER F. E. 43**, 321
 PULGRAM E. 25, 214, 215, 265*, 322
 ROBINS R. H. 156**, 322
 ROSÉN H. B. 118, 258, 322
 SALEMANN C. 63, 193, 322
 SAUSSURE F. de 49*, 210, 322
 SCHMITT A. 60, 322
 SCHOTT S. 26, 51, 322
 SCHWARZ P. 45, 322
 SCHWYZER Ed. 70, 71*, 73, 73*, 75,
 79, 79*, 85, 98, 112, 115, 156*, 158*,
 226**, 252, 256, 288, 280**, 323
 SODEN W. von 32*, 217*, 321
 SPITALER A. 32*, 217*, 321
 STRZELECKI W. 96, 323
 TAYLOR I. 44, 75, 109, 216*, 249, 323
 TEODORSSON S. T. 79*, 323
 THOMPSON Ed. M. 87, 89, 323
 THUMB A. 74, 227, 323
 TRUBETZKOY N. S. 112, 113, 113*,
 192, 256, 301, 323
 ULDALL H. J. 265*, 323
 ULLENDORFF Ed. 32*, 59, 217, 217*,
 321, 324
 UNTERMANN J. 65, 324
 VACHEK J. 265*, 324
 VASILIEV A. A. 191*, 324
 WEBER A. 62, 324

წარწერები და ლიტერატურული ძეგლები НАДПИСИ И ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ

აბუ-სიმბალის ტაძრის იონიური წარწერები 84
იათენის კანონმდებლობა» 86
ალკოის ტყვიის ფირფიტის წარწერები 63
არამეული წარწერები 200
არამეული წარწერები გერჯინ და ზენჯირლი-დან 36
არგოსის (ბერძნული) წარწერები 80
არმაზის საპიტიახშოს ლანგრის წარწერა 182*
ატენის სიონის წარწერები 205
აკონის წარწერა 35

ბიბლია 100, 104, 112
ბიბლოსის წარწერა 35
ბოლნისის სიონის წარწერა 139*, 147, 167**, 182*

გერმანიკული რუნები 114*, 115
«გრამატიკის ხელოვნება», «Τέχνη Γραμματικῆ» 156**
«გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება» 196

დავათის სტელა 198*

ვანის ბერძნული წარწერა 177*
«ვედური ჰიმნები» 201

თერას (ბერძნული) წარწერები 79, 80

იბერიული წარწერები 64

კვიპროსული (ბერძნული) წარწერები 67
კილიკიის წარწერები 39

«კირილეს ცხოვრება», «Vita Cyrilli» 116

კოპტური ძეგლები 97

კორინთოს (ბერძნული) წარწერები 80

კრეტის (ბერძნული) წარწერები 80

ლემნოსის წარწერა 96, 97

მელოსის (ბერძნული) წარწერები 79
მეშა'ს წარწერა (მოაბური) 35, 36, 65, 221*

მიპრდატ ფარსმანის ძის დროინდელი სტელა 182*
 მცხეთა-არმაზის არამეული წარწერები 39
 მცხეთის ჯვრის წარწერა 139*, 147

ეპნმილქ მეფის წარწერა 35

პალესტინის ქართული მონასტრის წარწერები 139*, 182*

ს ი ლ ო ა ჰ ' ი ს წარწერა (არამეული) 36

უკანგორის წარწერა 147

«ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲ» 186
 ქილამუვა ს წარწერა 36

«შუშანიკის მარტვილობა» 197

«ძველი და ახალი აღთქმა» 201
 ძვ. ქართული ტექსტები 147*

ხანმეტი ტექსტები 128

ჰაემეტი ტექსტები 128
 ჰომეროსის პოემები 91*, 201

Библия 242

«Житие Кирилла» 300*

«Книги Священного Писания» 294*, 306, 306*

ტაბულები

ТАБЛИЦЫ

- ტაბულა 1. უგარიტული დამწერლობა 27
- ტაბულა 2. ძვ. სემიტური დამწერლობა 29
- ტაბულა 3. ქანაანური დამწერლობა 37
- ტაბულა 4. არამეული დამწერლობა 38
- ტაბულა 5. ებრაული კვადრატული დამწერლობა 40
- ტაბულა 6. ეთიოპური დამწერლობა 46
- ტაბულა 7. ძვ. სემიტური ნიშნები ეგვიპტურთან და სინაიტურთან შეპირისპირებით 51
- ტაბულა 8. არამეული და ქაროშთი 61
- ტაბულა 9. ირანული დამწერლობა 62
- ტაბულა 10. იბერიული დამწერლობა 63
- ტაბულა 11. ძველი ბერძნული დამწერლობა 69
- ტაბულა 12. ბერძნული დამწერლობის გრაფიკული განვითარება 88
- ტაბულა 13. იტალიკური დამწერლობანი 93
- ტაბულა 14. ფრიგიული დამწერლობა 96
- ტაბულა 15. კოპტური დამწერლობა 99
- ტაბულა 16. კოპტური დამწერლობის „დამატებითი“ ნიშნები 100
- ტაბულა 17. გოთური დამწერლობა 101
- ტაბულა 18. სომხური ანბანი ბერძნულთან შეპირისპირებით 105
- ტაბულა 19. ძვ. სლავური დამწერლობის რიცხვ-ნიშანთა სისტემა 113
- ტაბულა 20. სლავური «გლაგოლიცა» 115
- ტაბულა 21. ძველი ქართული ასომთავრული დამწერლობა 124
- ტაბულა 22. ქართული ანბანის პარადიგმატიკა სემიტურთან და ბერძნულთან შედარებით 133
- ტაბულა 23. ქართული დამწერლობის გრაფიკული განვითარება 204
- Таблица 24. Финикийская письменность 218
- Таблица 25. Древнееврейское квадратное письмо 220
- Таблица 26. Древнегреческая алфавитная письменность 224
- Таблица 27. Коптская письменность 239
- Таблица 28. «Дополнительная часть» коптской письменности 240
- Таблица 29. Готская письменность 243
- Таблица 30. Армянская парадигматика в сопоставлении с греческой 246
- Таблица 31. Старославянская «Глаголица» 254
- Таблица 32. Система числовых значений «Глаголицы» 255
- Таблица 33. Древнегрузинская письменность «Асомтаврули» 264

Тамаз Валерианович Гамкrellidze

**АЛФАВИТНОЕ ПИСЬМО И
ДРЕВНЕГРУЗИНСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ**

(на грузинском языке)

ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

ТБИЛИСИ 1989

გამომცემლობის რედაქტორი მ. ჩხაიძე
მხატვრული რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი ფ. ბუდალაშვილი
კორექტორები: ი. ვახტანგიშვილი, ლ. დოლიძე
სბ 1524

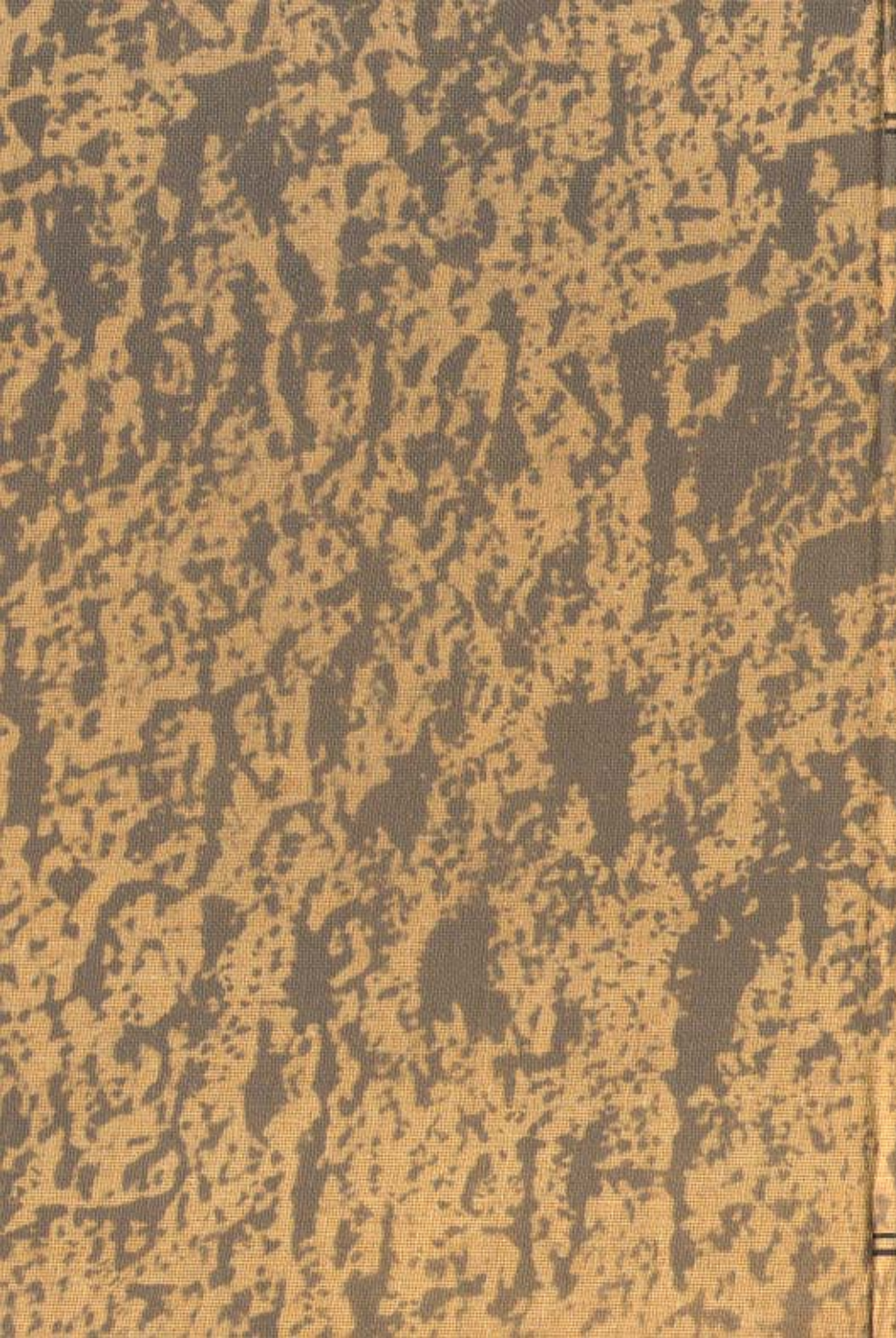
გადაეცა წარმოებას 18.01.88; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17.07.89;
საბეჭდი ქალღი მხატვრული ბეჭდვის; პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 22:
საარ...საგამომც. თაბახი 19,7;
ტირაჟი 20000 (პირველი გაშვება 10000); შეკვეთა № 720;
ფასი 2 მან.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 380028,
ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.

Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა,
თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Типография АН Грузинской ССР,
Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

(Continued from front flap)

Problems of the origin of the Old Georgian (Iberian) system of writing and determination of its sources are specially discussed. The Old Georgian system of writing is analyzed against the broad typological background of various systems of alphabetic script, with reference to Old Semitic (Phoenician) and Greek systems of writing, as well as to other scripts stemming from the latter two.

Greek writing, which originated from the Old Semitic „consonant-syllabic“ script, is considered to be the oldest system of consistently alphabetic script, this being a fundamental innovation and achievement in the phylogeny of writing.

A comparative analysis of the Old Semitic, ancient Greek, and Old Georgian systems of script reveals the dependence of the Old Georgian system on the Greek rather than on the Old Semitic system to which Old Georgian script has ordinarily been linked.

A comparison of Old Georgian writing with alphabetic writing systems stemming from the Greek prototype, such as Coptic, Gothic, Old Armenian, and Old Slavonic, brings to light inner structural characteristics of the Old Georgian alphabet and defines its typological place among these systems of the early Christian period, created as original national scripts of the Eastern Christian Cultural World.

THE DISCUSSION of theoretical problems of grammatology, reference to writing systems of various types and their structural-typological analysis, and consideration of questions of inception and development of writing make this book interesting for philologists and cultural historians, as well as for broad readership interested in the theory and history of writing.

ГРУЗИНСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК

ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМ. АКАД. Г. В. ЦЕРЕТЕЛИ

Т. В. ГАМКРЕЛИДЗЕ

АЛФАВИТНОЕ ПИСЬМО и ДРЕВНЕГРУЗИНСКАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ

Типология и происхождение Алфавитных систем Письма

Под редакцией и с предисловием
А. Г. ШАНИДЗЕ †

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ТБИЛИСИ * 1989